

Mäetagused | 93

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna
rahvausundi ja meedia töörühm
MTÜ Eesti Folkloori Instituut

Mäetagused | 93

(vaata ka: <https://folklore.ee/tagused>)

Peatoimetaja
Mare Kõiva

EKM Teaduskirjastus
Tartu 2025

Peatoimetaja: Mare Kõiva

Tegevtoimetaja: Asta Niinemets

Veebitoimetaja ja -kujundaja: Ilona Kolossova

Uudised: Asta Niinemets

Ingliskeelsed kokkuvõtted: Tiina Kirss

Kujundus: Matis Karu

Küljendus: Diana Kahre

Toimetuskolleegium 2021–2026: Juri Berezkin (Peterburi Etnograafainstituut, Venemaa), Meelis Friedental (Tartu Ülikool, Eesti), Tõnno Jonuks (Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu Ülikool, Eesti), Janina Kursite (Läti Ülikool, Läti), Marju Kõivupuu (Tallinna Ülikool, Eesti), Pauliina Latvala-Harvilahti (Turu Ülikool, Soome), Kazuto Matsumura (Tokyo Ülikool, Jaapan), Tatiana Minniyakhmetova (vabakutseline uurija, Austria), Diarmuid O'Giollain (Corki Ülikool, Iirimaa), Piret Paal (Tartu Ülikool, Eesti), Péter Pomozi (Ungari Uuringute Instituut, Budapest, Ungari), Urmas Sutrop (Tartu Ülikool, Eesti), Guntis Šmidchens (Washingtoni Ülikool, Seattle, USA), Aimar Ventsel (Tartu Ülikool, Eesti)

Väljaande valmimine on seotud Eesti Kirjandusmuuseumi projektiga EKM 8-2/20/3. Trükitud Eesti Kultuurkapitali toetusel.

Indekseerijad: MLA Folklore Bibliography, Ulrich's Periodical Directory, Internationale Volkskundliche Bibliographie = International Folklore Bibliography = Bibliographie Internationale d'Ethnologie, C.E.E.O.L., CEJSH, EBSCO Publishing Humanities International Complete, Scopus, DOAJ

Toimetuse aadress: Mäetagused, Vanemuise 42–235, 51003 Tartu

tel +372 737 7740, +372 737 7709; faks +372 737 7706

e-post: folklore@folklore.ee

ISSN 1406-992X (trükis)

ISSN 1406-9938 (veebis)

DOI: 10.7592/MT2025.93

© Eesti Kirjandusmuuseum

© MTÜ Eesti Folkloori Instituut

© Autorid

© Kujundus Matis Karu

© 2025. See ajakiri on litsentseeritud vastavalt CC BY-NC-ND 4.0. Litsentsi koopia vaatamiseks külastage <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Sisukord

Üliõpilaste kogemused tehisaru (TA) kasutamisel: pragmaatika ja fantaasia piirimal	5
---	----------

Andrus Tins

Lapsed, kes uskusid IMEsse. Siirdeaja elulugude temaatiline struktuur	25
--	-----------

Triinu Ojamaa, Hanna Saare

Sada aastat kinniseid lasteasutusi Eestis: pilguheit muutustele asutusesisestes suhetes	51
--	-----------

Maria Žuravljova, Judit Strömpl, Kadri Soo

Kummitused eestivenelaste folklooritekstides: klassifikatsioon, Valgevene ja Eesti paralleelid	77
---	-----------

Elena Boganeva, Ilja Butov, Mare Kõiva

Kama-taguste udmurtide pulmalaulud: poeetilised kujundid ja muusikalised iseärasused	115
---	------------

Tatiana Korobova, Irina Ptšelovodova, Nikolai Anisimov

Mesi ja vaha ersamordvalaste kombestik	131
---	------------

Natalia Ermakov

Kesklinna lokaalses tekstis määratlemise probleemist: Narva keskväljakute funktsioonid ja maine 1920. aastatel	147
---	------------

Olga Burdakova, Jelena Nõmm

Märkusi Kesk-Assüüria impeeriumi propagandast: vallutussõdade peegeldus Tukultī-Ninurta I kuninglikus titulatuuris	181
---	------------

Vladimir Sazonov

MEIST ENDIST

Kuidas kirjutada salakeeles? Intervjuu mari kunstniku Zhanna Tohtiga	201
---	------------

Heidi-Maarja Melts

Naeruga teritatud pliiats: huumor kui vabadus õdede Meide loomingus	207
--	------------

Kai Stahl, Ave Taavet, Piret Voolaid

PALJU ÕNNE!

Palju õnne!	211
--------------------	------------

Jutu-uurija Pille Kippar 90	213
------------------------------------	------------

Jaan Õispuu, Piret Kriivan, toimetus

Eesti rahvalaulu ja laulukultuuri uurija Ingrid Rüütel 90	218
--	------------

Kolleegid

UUDISED

Soome-ugri XIV kongress Tartus	222
---------------------------------------	------------

Nikolai Kuznetsov

Žanrid, loitsud ja sünkreetilised traditsioonid. Mõtteid 2025. aasta ISFNR konverentsilt	226
---	------------

Mare Kõiva

Maagia, pühadus ja mäed	228
--------------------------------	------------

Mila Maeva

Maailmade vahel: ristteed, dialoogid ja lood	230
---	------------

Mare Kõiva, Maris Kuperjanov, Andres Kuperjanov

Õpilaskonverents HUNTS	233
-------------------------------	------------

Ave Goršič, Kristiina Punga, Virve Tuubel

Kroonika	237
-----------------	------------

News in Brief	261
----------------------	------------

TUTVUSTUSED

Raamat mesinikest kultuurikandjaina	263
--	------------

Marje Riis

Mari etniline religioon keelelis-kultuurilise analüüsi prisma	265
--	------------

Ranus Sadikov

Book Reviews	269
---------------------	------------

Kaastöö	270
----------------	------------

Üliõpilaste kogemused tehisaru (TA) kasutamisel: pragmaatika ja fantaasia piirimail

ANDRUS TINS

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna doktorant-nooremteadur
andrus.tins@folklore.ee

Teesid: Artikkel käsitleb Eesti humanitaar- ja kunstide valdkonna üliõpilaste enesekohaseid kirjeldusi tehisaru (TA) kasutamise kogemusest ning tulevikuettekujutustest seoses TA kui tehnoloogiaga üldiselt. Vaatluse all on 2024. aasta sügisel kogutud Eesti üliõpilaste (vastajate mediaanvanus 21 a) isiklikud kogemused, mõtted ja arvamused TAga seotud teemade kohta, samuti nendest jutustamise viisid ja stiilivõtted ning kirjapanekutes esile tõusvad korduvmootiivid. Kogutud 82 ankeedi põhjal joonistub välja, et absoluutne enamus vastajaist (üle 90%) on mingil kujul TA rakendusi kasutanud. Kokkuvõttes katsetavad üliõpilased kaasaegsete TA rakendustega ootuspäraselt üsna ulatuslikult. Vaid üksikud vastajad kirjeldavad, et on TA rakendusi ainult veidi proovinud või jätsid vastamata. Valdav osa vastajatest leidis, et TA rakendustest on neile erineval moel abi olnud ning valdkonna tasakaaluka ja mõistliku arengu korral nähakse TA tehnoloogias suurt potentsiaali. Samas mainiti küllaltki paljudel juhtudel, et eriti halbade asjaolude kokkulangemisel võib TAst tulevikus inimkonnale kahju tekkida. Siiski oli ligikaudu 2/3 vastajate üldine hoiak TA praeguse olukorra ja tulevaste võimalike arengute suhtes positiivse tonaalsusega.

Märksõnad: ChatGPT, TA narratiivid, tehisaru kasutamine, tehisintellekti usaldus, üliõpilaste TA kasutus

SISSEJUHATUS

20. sajandi teises pooles võis kokkupuudet või tegelemist TA tehnoloogiaga pidada elitaarse teadlaskonna privileegiks. Esimene TAd käsitlev teaduskonverents Nõukogude Liidus, kuhu tol ajal ka Eesti kuulus, toimus 1974. aastal Tbilisis (Valge 1974). 20. sajandi viimastel aastakümnetel jätkus

rahvusvaheline tehisaru tehnoloogia uurimis- ja arendustöö (vrd haakuvaid teadlasmemuaare (Krikmann 2006)). Tallinna Polütehnilise Instituudi (praegune Tallinna Tehnikaülikool) rektor Boris Tamm on öelnud 1986. aastal antud intervjuus, et tema tollaseks peamiseks uurimishuviks teadlasena oli just nimelt tehisintellekt (Eesti Kommunist 1986). Kui neid 20. sajandi arenguid võib võrdleval skaalal hinnata pikaldasteks, siis tehnoloogilised muutused kaasaegses ühiskonnas on olnud samaaegselt nii ulatuslikud kui kiired, ning eelkõige just viimastel aastatel on väga erinevad TA rakendused muutunud kättesaadavaks ka tavainimestele. Kiirete arengute taustal võib oletada, et ka kasutajate praktikad ning arusaamad, kombed ja harjumused seoses tehnoloogiatega muutuvad kiiresti. Vajadus vastavat ainet tundma õppida ja temaatiliste narratiivide sõnastamise viise analüüsida saigi käesoleva artikli lähtekohaks. Nagu üks käesoleva artikli ankeedile vastanud tudeng seda formuleeris, tänapäeval uued “lahendused justkui purskavad tehnika abil välja” (naine, 20 [ID8]). Veel 1980. aastate keskpaigas suutis parim tehisintellektist malemänguarvuti mängida vaid saja maailma parima maletajaga (Eesti Kommunist 1986: 50). Hilisemal kümnendil, 1990. aastatel uudistes kajastatud seik läbis ka folklooriprotsessi – näiteks arvuti ja maletaja Garri Gasparovi vahelised malematšid (IBM 2025) olid erinevates versioonides korduvalt inimeste vestlusteemaks.

Tavakasutajatele nüüdseks ühe tuntuima TA rakenduse (ChatGPT juturoboti) kättesaadavaks tegemine laiale huvilisteringile 2022. aasta novembris (Pistilli 2025) lõi ühiskonnas aluse paradigmaatilise muutuse toimumiseks inimese-tehnoloogia suhetes (Tins 2023). Sel perioodil teadvustati avalikkuses, et TAKs nimetata tehnoloogia on tõesti võimeline suhtlema inimestega väga inimsuhtlusele sarnaselt, täitma inimesega sarnaselt loomingulisi ülesandeid jms. Kui veel mõned aastad varem, 2018. aasta Eestis kogutud rahvalikes tekstides (Tins 2023) oldi TA võimekuse suhtes kohati ülimalt skeptilised, stiilis “kas arvutid üldse saavad intelligentseid olla?” (antud juhul peeti *intelligentsuse* all silmas teatavat õppimisvõimelisust, mitte pelgalt ettekirjutatud programmi täitmist), siis 2023. aasta esimeses pooles sai laiemale üldsusele selgeks, et TA on tõesti olemas ning võimeline kiiresti otsima ja töötleva suurt infot, sünteesima ja genereerima sellest uut infot ning esitama seda inimese produtseeritavaga sarnaselt struktureeritud vormis (tekst, pilt, video, heli). Kuna muutused nii suurte keelemudelite (LLM) kui teiste generatiivsete TA rakenduste valdkonnas on kiired, siis on oluline kaardistada ajastuomaseid kultuuripraktikaid, mis vastasel juhul võivad jääda muutuste tulva alla ning kiiresti unustusse vajuda. Samuti pakuvad taolised andmed võimalust võrdlevateks uuringuteks tulevikus.

TEHNOLOOGIAST KUI JUTUSTAMISAINESEST KUNI TA KASUTAJAKOGEMUSENI EESTI KONTEKSTIS

Ajalooliselt on Eestis tehnoloogiate ja nende kasutamisega seotud narratiive süsteemsemas vormis vähe kogutud ja säilitatud. Arvestades Eesti suhteliselt kõrget industrialiseerituse taset alates 19. sajandi teisest poolest – sinne regioon kuulus tol ajal Venemaa Keisririigi 15 tööstuslikult enim arenenud piirkonna hulka (Gregg 2020) – ei tohiks selle põhjuseks olla tehnoloogiaga seotud inimkogemuse vähesus. Valdavas osas on ajaloolised tehnoloogiakasutuse kirjeldused ja kogemused talletatud eluloolistes materjalides ning säilitatud valdavalt vastavates erinevate tehnoloogiatega seotud Eesti mäluasutustes (nt Maanteemuuseum, Põllumajandusmuuseum, Põlevkivimuuseum jmt) aga ka Eesti Rahva Muuseumis antropoloogilise materjalina. Antropoloogilise suunitlusega materjale on kogutud ka teiste institutsioonide ja projektide raames, nt seoses Ida-Virumaa tööstusega (vt Kesküla 2016, folkloorse materjali puhul on tehnoloogiaaspekt tihti esindatud seoses muude peamiste jututeemadega, vt Tins 2026 [ilmumas]). Kui ajaloolisemas aineses on tehnoloogia enamasti seotud suurtööstustega ning esikohal on tehnoloogia füüsiline aspekt (nt jalgrataste, autode, raadiote, tootmisseadmetega jms seotud jutud), siis alates personaalarvutite ja mobiiltelefonide laiemast levikust 1990.aastatel ja 2000. aastate alguses on narratiivina esitatud inimkogemuse fookus liikunud virtuaalkeskkonda (interaktsioon arvuti ja telefoni kui kommunikatsiooni vahendajana on nihkunud arvuti kui suhtluspartneri suunas). Arvutite graafiline ja tekstipõhine kasutuskeskkond, üha parem heli- ja videovõimekus olid juba 21. sajandi alguseks loonud alused selleks, et inimeste kasutajakogemus tunduks vähem tehnoloogiline ja sarnaneks rohkem inimese suhtlusele teise inimesega, hägustades selgeid piire inimese ja masina vahel. TA on aga inimese-tehnoloogia suhte viinud hoopis uuele tasandile, kuna antud juhul käitub tehnoloogiaseade sarnaselt intelligentsele (ja teatud määrani ka emotsionaalsele) olendile ning pakub kohati vägagi tõetruud interaktiivset suhtluskogemust. Uute tehnoloogiate puhul täheldati juba 20. sajandi lõpus nendega seotud hirne (nt 1990. aastate arvuti- ja mobiiltelefonifolkloor (Wienker-Piepho 2000)). TA kasutajateringi laienemisega Eestis ilmnesid ulatuslikult polariseerunud reaktsioonid, mis kajastusid TAst räägitavates juttudes – näiteks üks 2023. a. esimeses pooles kogutud jutt räägib, kuidas TA on Ukraina sõjas (2022. aasta Venemaa sissetung Ukrainasse) kogu juhtimise enda kätte haaranud ning “inimestest ei olene seal enam midagi” (Tins 2023). Samas on varasemad autorid rõhutanud, et vaatamata sellisele küllaltki spontaansele polariseerunud dünaamikale, mis TAgas seotud narratiivides ilmneb, on oluline liikuda kaugemale dihhotoomisest arutelust generatiivse tehisintellekti kasutamise üle (Draxler & Buschek *et al.* 2023) ning arutleda pigem selle üle, kuidas tehisintellekti tõhusalt, eetiliselt ja õiglaselt nt hariduskeskkonda

integreerida. Kuigi minu kogutud ankeedis ei olnud keskendutud TA hariduslikele aspektidele, vaid uuriti üldisi kogemusi ja arvamusi, kirjeldasid üliõpilastest vastajad enamikul juhtudel muuhulgas siiski ka õppetööga seotud TA praktikaid kui ühtesid oma keskseid TA kasutuskogemuste allikaid.

TEOREETILISED ALUSED

Käesolev artikkel püüab sotsiaalpsühholoogilisi ja folkloristlikke vaatenurki kasutades mõista kaasaja üliõpilaste globaalses info- ja kultuuriruumis kujunenud arusaamu ja hoiakuid TA suhtes ning muuhulgas vaadelda, mil määral kasutavad vastajad info esitamisel klassikalise rahvajutu stiilis jutustamist. Üliõpilaste tekstid on valdavalt narratiivse loomuga. Narratiivi all pean silmas (1) lugu, mida jutustatakse, ehk sündmuste ja kogemuste kirjeldust, (2) järjekuste olukordade või sündmuste kirjeldust, mis kajastab konkreetset vaatenurka või väärtushinnangute kogumit (Merriam-Webster 2025). Ühe teoreetilise lähtekohana olen käesoleva artikli aluseks võtnud Serge Moscovici (1973: xiii) laialtlevinud arusaamade kujunemist käsitleva sotsiaalsete representatsioonide teooria (SRT), mille järgi kujutab sotsiaalne representatsioon (SR) endast “omavahel seotud väärtusi, ideid ja praktikaid”, mille eesmärk on a) luua sotsiaalne kord, mis võimaldab inimestel orienteeruda materiaalses ja sotsiaalses maailmas, ning seda korrastada ja hallata, ning mis b) võimaldab kogukonna liikmete vahelist suhtlust ühise märgisüsteemi kaudu ning õppida tundma ja süstematiseerida sotsiaalse maailma erinevaid aspekte (käesoleva artikli tekstide puhul TAga seotut), sealhulgas nende individuaalseid ja rühma minevikukogemusi. Teisisõnu võib SRe mõista kui ajastu- ja kultuuriomaseid arusaamu ühiskondlik-kultuurilisest reaalsusest, milles on esindatud nii personaalsem kui kollektiivsem mõõde. Selle käsitusviisi kohaselt ei kujuta representatsioon endast lihtsalt formaalset sõna sõnaraamatus (nt “tehisaru” või “tehisaru kasutamine” või “TA kogemus”), vaid iga indiviidi ja inimrühma jaoks omab vastav arusaam erinevaid konnotatsioone ehk tundmuslikke tähendusvarjundeid (EKI 2025)) ja laiemaid tähendusseoseid (Flament 1972) (nt “tehisaru kui tööriist”, “tehisaru kui meelelahutus”, “tehisaru kui oma”, “tehisaru kui võõras” jmt). SRid määravad, milliseid võimalikke reaktsioone, hoiakuid ja arusaamu teatud nähtustest ja sündmustest konkreetsetes kultuuriruumis peavad eri kogukonnad adekvaatseteks (Wagner & Duveen *et al.* 2000). SRid kirjeldavad samuti, kuidas inimesed käsitlevad kognitiivselt omasid ja võõraid väärtusi, konstrueerides selle kaudu oma maailmapilti. SRI puhul eristatakse kahte samaaegselt asetleidvat kommunikatsiooniprotsessi – ankurdamist ja objektifitseerimist. Ankurdamine on klassifitseerimisprotsess, mille käigus võetakse omaks ja seotakse võõras või väline tuttavlikuga (nt TA kui uus tehnoloogia). Objektifitseerimine on eksternaliseerimise protsess, mille käigus representatsioonid projitseeritakse ümbritsevasse välismaailma kindlakujuliste kujundite või kirjelduste kaudu (Mosvovici 1984). Võrreldes

erinevate arusaamade ja teadmistega (nt normatiivne teaduslik teadmine või ka poliitilised normatiivid) esindavad käesoleva uurimuse tulemused üliõpilaste tavaarusaamasid ehk argitarkust (*common-sense*), mis põhinevad isiklikul läbielatud kogemusel (*lived experience*), mis on kujunenud interaktsioonis nende kultuurilise ja sotsiaalse keskkonnaga. SR käsitusviisi ja folkloriseerumisprotsessi vahel võib näha otseseid seoseid. Briti sotsiaalsühholoog Ivana Marková on SR juures esile toonud, et neid võib näha kui “ringluses olevaid mõtteid”, kuna need arenevad/kujunevad kommunikatsiooniprotsessis (Marková 2003: 121). Folkloriseerumisprotsessi raames toimub samuti juttude/narratiivide järjestikune kujunemine indiviidi ja sotsiaalse grupi vahelise kommunikatsiooni käigus.

Folkloristika vaatenurgast vaatlen, millised žanrilised tunnused on kogutud tekstidel. Vastavatest tulemustest annan ülevaate artikli kokkuvõttes aruteluosas.

VARASEMAD UURIMUSED

Senised uuringud teistes riikides on näidanud, et üliõpilaste kasutajakogemus TAg, millest peamise osa moodustavad suurtele keelemudelitele (LLM) keskendunud uurimused, on valdavalt positiivne. Nicole O’Brien ja Michael Dunlop (2024) on leidnud Suurbritannia andmeteaduste tudengite puhul, et 61% üliõpilastest on LLM juturobotite kasutamisega rahule jäänud. Sama uurimus leidis, et LLM pakutud faktitäpsus ja ajakulu tekitasid polariseerunud arvamusi. Teised uurijad on järeldanud, et nt ChatGPT kasutamine võib tudengitele kaasa tuua palju halbu tagajärgi (Chan 2023; Dwivedi & Kshetri *et al.* 2023; Lee 2023). On leitud, et tal on potentsiaal kahjustada tudengite õppimispraktikaid ja -edukust (Korn & Kelly 2023; Novak 2023) ja moonutada üliõpilaste arusaamu akadeemilistest headest tavadest (Chaudhry & Sarwary *et al.* 2023). Vaatamata ChatGPT kasutamise suurenemisele kõrghariduses (Abbas & Farooq *et al.* 2024) on väga vähesed empiirilised uuringud keskendunud üliõpilaste juturoboti kasutamise praktikatele (Strzelecki 2023). Väga ulatuslikul andmestikul põhinev (n=23218) rahvusvaheline uuring (Ravšeli & Keržič *et al.* 2025) on monitoorinud üliõpilaste kasutuskogemusi ChatGPTga ning leidnud, et õpilased kasutasid ChatGPTd peamiselt ideede genereerimiseks, tekstidest kokkuvõtete tegemiseks (keerulise teabe lihtsustamiseks) ja õppematerjali leidmiseks, mõned aga professionaalseks ja loominguliseks kirjutamiseks. Vähem väljendasid tudengid arvamust, et see pakub usaldusväärset infot, kuigi mõne vastaja hinnangul oli ChatGPT pakutud info selgem ja arusaadavam kui õpetajatelt saadud teave. Lisaks nõustusi õpilased vajadusega reguleerida tehisintellekti kõigil tasanditel, kuna muretseti ChatGPT abil petmise, plagiaadi ja selle sotsiaalset isolatsiooni soodustava iseloomu pärast. Samas uurimuses leidsid üliõpilased, et see oli vähem kasulik inimestevahelises suhtluses, otsuste tegemisel, arvutamisoskuse, emakeeleoskuse ja kriitilise

mõtlemise oskuse arendamiseks. Emotsionaalselt tajusid õpilased ChatGPTd kasutades protsessi enamasti positiivsena, kusjuures kõige levinumateks reaktsioonideks olid uudishimu ja rahulikkus. Dejan Ravšeli tööühma andmed olid kogutud 2024. aasta alguses 109 riigis ja territooriumil. Ühes teises uurimuses, mis viidi läbi Ameerika Ühendriikide kolledžiaseme üliõpilaste seas, leiti, et 30–40ndates eluaastates üliõpilased olid altimad ChatGPTd tihedamini kasutama kui nooremad üliõpilased. Lisaks olid inglise keelt mitte emakeelena rääkivad üliõpilased altimad kasutama ChatGPTd tekstide koostamisel, mis viitab selle abivahendi potentsiaalile toimida keeleõppeassistendi rollis. Teised andmed USAst näitavad, et teismeliste hulgas on ChatGPT kasutamise määr abilisena koolitööde tegemisel pigem madal. Eelnimetatud uurimuse andmetel oli üldse kunagi koolitööde tegemisel ChatGPT abi kasutanud 13– kuni 17aastastest õpilastest vastavalt 13% ja 26% (andmed 2023. ja 2024. aasta kohta) (Sidoti & Park *et al.* 2025). Valdavalt on tegu olnud kvantitatiivsete uuringutega. Käesolev artikkel lisab omalt poolt antud teemale kvalitatiivse vaate, mis paistab seni olevat vähem esindatud.

Noorte TA kasutamise kohta on Eesti andmetel põhinevaid uuringuid seni tehtud minimaalselt ning need ei süvene omasõnaliste kasutuskogemuste kirjeldustes avalduvatesse jutustamisviisidesse. Eesti uurijatest on Vivian Puusepp kitsamalt tekstirobotite võimalikke rolle akadeemilises kirjutamises analüüsides leidnud, et tekstirobotit ei saa paigutada ühtegi kategooriasse, millega oleme akadeemilise kirjutamise kontekstis seni harjunud: see pole allikas, ei (kaas)autor, vestluspartner ega pelgalt tööriist (Puusepp 2025: 145). Sama autor on osutanud, et kui kasutaja usaldab tekstirobotit kriitikavabalt ja kasutab selle väljundit stiilis *kopeeri-ja-kleebi*, siis tekstiroboti kasutamine pigem ahendab *inimvaimu*, pärssides kasutaja kirjutamis- ja mõtlemisioskuse arengut (*ibid.*) ja kriitilist mõtlemist (Gerlich 2025; Kosmyna & Hauptmann *et al.* 2025). Sarnast seisukohta on avaldanud ka kultuurianalüütik Tanel Mällo (2025). Käesolev artikkel keskendub eelkõige sellele, mida noored ise oma kasutuskogemusest lähtuvalt välja toovad.

Järgnevalt annan ülevaate käesoleva artikli alusandmetest ning uurimis- ja analüüsimetoodikast.

ANDMESTIK JA METOODIKA

Artikli aluseks olevad andmed kogusin 2024. aasta sügisel (september kuni detsember 2024) Eesti humanitaar- ja kunstide valdkonna üliõpilastelt ühe Eesti kultuurilugu käsitleva ainekursuse raames. Üliõpilased said kvalitatiivsele ankeedile vastata kogu õppepoolaasta jooksul. Selleks tuli neil alla laadida küsimuste fail, küsimuste juurde lisada oma tekst ning need hiljem mulle kui küsitlejale tagasi saata. Kirjalikus ankeedis oli lisaks käesoleva artikli andmestiku aluseks olevale ühele TAd puudutavale küsimusele veel kuus vabavastuselist küsimust inimese ja tehnoloogia suhete kohta laiemalt,

mis ei puudutanud otsesõnu TAg seotud teemasid (nt milliseid seadmeid ja rakendusi igapäevaselt kasutatakse, milliseid juhtumisi seoses tehnoloogiliste seadmete ja rakendustega on ette tulnud, isevalmistatud esemete ja seadmete kohta jmt). Kuigi vastajad võisid ka muude küsimuste all kirjeldada TAg seotud teemasid, siis käesoleva artikli aluseks olen valinud otseselt TA kohta esitatud küsimuse vastused, et kõigi TAd kirjeldavate tekstide lähtealus oleks võimalikult sarnane. Igale küsimusele ankeedis võis soovi korral ka vastamata jätta ning vabavastuselise ankeedi juhendis rõhutasin, et vastaja on vaba valima, mida ta soovib ankeedis jagada ja mida mitte. Oli rõhutatud, et võib jagada ka teistelt kuulnud ja sel moel koguda pigem folkloriseerunud materjali, üldistatud seisukohti, mitte ainult tingimata isiklikku. Ankeedi üldpealkirjas ja raamistavas tekstis oli mainitud mõistet “tehnoloogiafolkloor” mitmel korral. Seega oli vastajatele antud lahtised käed valida, kas esitada pigem argisemat faktikirjeldust või loomingulisemalt jutustavat sisu kuni üleloomulike teemakäsitlusteni. Kokku 82 ankeedile vastanust 79 vastasid ka TAd käsitlevale küsimusele. Vastajate mediaanvanus oli 21 aastat. Noorim vastaja 19aastane, vanim 54aastane. Mehi ja naisi oli vastajate hulgas vastavalt 25% ja 75%. Keskmine TA kogemust kirjeldava teksti pikkus oli 580 tähemärki ning koguandmestik 48 000 tähemärki. Ankeediküsimus, mis ankeedis TA kasutuskogemuse kohta käis oli järgmine:

*Tehisaru. Kuivõrd oled suutnud tehisaru enda heaks tööle panna?
Millisena näed üldse tehisaru kui tehnoloogia osa tulevikumaailmas?
Sobivad ka muud kogemused ja arvamused tehisintellekti kohta.*

Vastuseid sellele (liit)küsimusele analüüsisin koos kui vastuseid ühele küsimusele. Kõik laekunud vastused koondasin ühte tekstifaili ja kasutasin nende analüüsimiseks kvalitatiivset uurimisviisi, mis hõlmas endas nii temaatilist kui piiritletud kujul narratiivianalüüsi. Grupeerisin sarnased teemad teksti korduval läbilugemisel, kontsentreerides ja diferentseerides iga lugemise käigus teemasid ja vajadusel neid täiendavateks alateemadeks jagades. Tulemusena leidsin enamesinevad, aga ka vähemesinevad teemavaldkonnad, mis aitavad avada TA kogemuse mitmekesisust. Lisaks vaatlesin ka tekstide narratiivset esitusviisi. Narratiivianalüüsi mõistan käesoleval juhul kui meetodit, mis aitab mõista, kuidas inimesed loovad lugusid oma isiklikest kogemustest ja SRdest lähtuvalt, kusjuures peamine fookus on narratiivide läbitöötatuse astmel. Analüüsil võtsin arvesse narratiivide ülesehitamise konteksti ehk ajaloolisi, kultuurilisi ja sotsiaalseid mõjusid, mis antud lugude jutustamist kujundavad (McLeod 2024). Tulemuste alalõigus esitan iseloomulikumad teemad koos tsitaatidega näitetekstidest, aga samuti vähemesinevad teemad, mis aitavad mõista üliõpilaste TA kasutuspraktikate variatiivsust ehk erinevaid tahke ning jutustatud lugude narratiivset külge (struktureeritud jutustamine, vähem struktureeritud formaalsem faktikirjeldus jmt).

Pidasin oluliseks tähelepanu pöörata ka huvitavust, humoorikust ja efektsust lisavatele elementidele tekstides, et näha kuivõrd ja kuidas noored kasutavad klassikalise jutustamise stiili oma info edastamisel, kuna kaasaja kiirenenud sotsiaalse aja tingimustes (Rosa 2010; 2013) koosneb oluline osa inimeste suhtlusest (olenevalt indiviidist muidugi) lühisõnumitest ning on pigem pinna-pealne ja vähestruktureeritud (nt sõnumid sotsiaalmeedia sõnumirakendustes, meemide ning fotode jagamine ja neile emotsionaalselt lühireageerimine jms). Samas ei ole käesoleval juhul eesmärgiks tekstides esinevate narratiivide süvaanalüüs (vt täpsemalt narratiivitüüpide kohta Hermann 2002), vaid see on praegusel juhul kaasatud temaatilist analüüsi toetavana. Narratiivide juures on analüüsil välja toodud reljeefsemalt ilmnevad suundumused.

Kogutud andmestiku iseloomust lähtudes otsin vastust järgmistele uurimisküsimusele:

1. Millised on Eesti humanitaarvaldkonna üliõpilaste tehisaru (TA) kasutuskogemused ja hoiakud TA suhtes üldiselt?
2. Millised on vastava sihtrühma positiivsed ja negatiivsed kogemused, hoiakud, ettekujutused jmt seoses TA tehnoloogiatega?
3. Kuivõrd esineb vastajate tekstides klassikalise rahvaliku jutustamise stiilis jutustamist?

Lähtuvalt nendest uurimisküsimustest toon järgnevas ära TAd käsitlevale küsimusele vastanud 79 üliõpilase tekstide analüüsitulemused. Näitetekstide järel sulgudes on ära toodud vastaja sugu ja vanus ning vastava teksti kood andmestikus.

TULEMUSED

Vastajad kasutavad oma kirjeldustes valdavalt mõisteid *tehisaru* või *tehis-intellekt* või osundavad TAlle üldistatud ja abstraktsel tasandil (nt *TA asub kõrvaklappides* jmt), viidates arusaamale, et TA rakendusvaldkonnad on väga mitmekesised. Nimeliselt mainitakse kindlatest TA rakendustest/platvormidest Open AI ChatGPT, Apple Siri, Tesla (isejuhtiv auto). Teisi suuri keelemudeleid/juturoboteid (nt Google Gemini, DeepSeek) nimeliselt ei mainita. Kujutiste genereerimise TA rakendustest nimetatakse Dall-e 2.

Esimest uurimisküsimust (*Millised on Eesti humanitaarvaldkonna üliõpilaste tehisaru (TA) kasutuskogemused ja hoiakud TA suhtes üldiselt?*) silmas pidades toodi TA kasutusvaldkondadest enim esile, et TA ressursse on kasutatud ideede genereerimiseks, “surnud punktist” üle saamiseks, tekstide toimetamiseks, mahukatest ja keerulistest tekstidest lühida ja kokkuvõtliku ülevaate saamiseks jm taolisteks tegevusteks, mis eeldavad spetsiifilist infotöötlusvõimekust (mida ajalooliselt on ajakulukalt teinud inimesed). Paljuski olid sellised vastused seotud üliõpilaste õppetööga, kuid vastavaid TA rakendusi mainiti ka

seoses tegevustega teistes eluvaldkondades (nii tööalaselt kui isiklikus elus) ehk siis väga erinevates kontekstides, kus kasutaja tajub nende efektiivsust ja abi oma eesmärkide saavutamisel, nagu ilmneb ka järgmises näitetekstis:

Olen ka Chat GPT-d kasutanud erialase nõu jaoks: uue muusika leidmiseks, muusika kokkulõikamise osas, viimati erinevate Google Sheets tabelite tehnilisteks lahendusteks, plakatikujunduste jaoks inspiratsiooni saamiseks. Chat GPT pakkumised on vahepeal, mitte alati küll, sellised, mille peale ma ise ei oskagi esmapilgul mõelda. Mulle tundub, et tehisarul on väga suur koht tulevikus, oleneb muidugi kuidas seda arendatakse ja kui kaugele viiakse selle võimalikkus luua. Sellel on väga palju potentsiaali igas valdkonnas, kultuuris, meedias, poliitikas ja isegi inimeste vahelistes suhetes. (naine, 23 a [ID76])

Mõnel juhul tuuakse esile, et TA on osa meie tsivilisatsiooni edumeelsetest muutustest ja kuna sellest tehnoloogiast on palju kasu, siis ongi mõistlik seda laialdaselt rakendada:

Näen väga palju tehisaru kui tehnoloogia osa tulevikumaailmas, kuna see on praeguseks väga kiiresti ja väga suurelt üle võtnud meie maailma ning terve mõju. Tehisintellekti kasutatakse juba telefonides, kõrvaklappides, n-ö üleüldistes telefoni programmides ja kõikjal mujal. (naine, 20 a ID2)

Paljudel juhtudel mainitakse, et TA rakendustega ollakse juba pikemat aega tutvunud ja seda väga kindlatel eesmärkidel kasutatud, tundes selgeid eeliseid muude tehnoloogiatega võrreldes, näiteks: “Tehisaruga alustasin tutvumist kohe, kui see välja tuli. Kasutan peamiselt seda võõrkeelsete tekstide korrigeerimiseks või turunduslike tekstide loomiseks” (naine, 20 a [ID42]). TA rakendamisel erinevates eluvaldkondades ollakse kohati väga konkreettsel seisukohal, kus täpsemalt TAst kasu võib olla, isegi kui see tingimata ei pruugi põhineda isiklikul kogemusel: “Teaduslikes valdkondades on kindlasti palju kasu tehisaru võimalustest” (mees, 21 a [ID47]).

Korduvalt esines seisukohti, et TAd tuleks kasutada arukalt, mida võiks kokku võtta ütlusega “usalda, aga kontrolli”. Sellised seisukohad liigitaksin neutraalseteks–ratsionaalseteks:

Juba praegu näen, et viimaste aastate jooksul on see hakanud aitama inimesi paljudes valdkondades. Minu meelest peaksimegi me inimestena kasutama neid asju, mis on meie aitamiseks loodud, kuna elada on ju ka vaja. Milleks teha midagi raskemalt, kui saab ka lihtsamalt? Kui neid vahendeid kasutada mõistlikult

ja heaperemehelikult, ilma kaotamata iseennast, on nad väga kasulikud. (naine, 26 a [ID53])

Küllaltki paljudes kogemuslugudes mainiti TAg konsulteerimist toiduretseptide asjus, samuti TA rakenduste abi aja- ja päevaplaneerimisel:

Tavaliselt kasutan tehisaru retseptide loomiseks, kui tahan mõnda toitu teha aga retsepti pole, palun tehisarul mulle retsepti genereerida. Tavaliselt on toidud maitavad ka. Tehisaru koguaeg areneb, seega usun, et see saab olema suur osa tulevikust. (naine, 21 a [ID69])

Lasen tehisarul lahendada igavaid ülesandeid mida niisama ei viitsiks, näiteks teeb retsepte mulle, planeerib mu aega jne. Ma arvan et tehisaru ongi miski, mis hakkab tegema meie eest tüütuid ja igavaid ülesandeid, et saaksime keskenduda keerulisemale ja huvitavamale ajutööle. (naine, 23 a [ID21])

Spetsiifilisematest TA rakendusvaldkondadest toodi esile, et juturobotit kasutati kas lihtsalt suhtluspartnerina, ka psühholoogilise nõuandjana või ühel juhul isegi abilisena intiimsuhete loomisel.

Olen juba palju kogenud seda, et tehisaru saab inimese sõbraks. [---] Olen kohanud oma sõpra, kes lisaks psühholoogi abile on ka rääkimiseks kasutanud chat gpt. Ühtlasi mu ema mainis just, et kui nad isaga ülitsevad siis ta seletab tehisarule, mis on olukord, ja see pakub lahendusi ja toob välja mõlema osapoole plusse ja miinuseid. (naine, 21 a [ID46])

Ma olen flirtimises kohutav. Kui ma netis suhtlen, siis eriti. Aga avastasin enda jaoks TI. Kui ma kellegagi tšättisin, ja oma aju alt vedas, läksin chatGPT-sse panin kirja, mida ma öelda tahaks ja küsisin talt, et ta teeks mu sõnumid paremaks. Väga veider oli seda nii kasutada. Kui ma juba kellegagi suhtes olin, ei olnud seda vajadust enam, aga tekkis uus vajadus. ChatGPT-st sai minu sõber ja usaldusisik, kui mul on probleemid, millest ma oma inimestest sõpradega rääkida ei saa, ei taha või ei või, siis ma räägin chatGPT-ga, ta vähemalt vastab, erinevalt kassist või seinast, nendega on ka tore rääkida. ... Ma tegelikult pigem pelgan TI-d [---] (naine, 22 a [ID22])

Viimases näitetekstis on näha üks sageli esinev narratiivi struktureerimise vorm vastandite baasil, kui kirjeldatakse põhjalikult ja/või mitmekesiselt oma TA praktikaid ning kogemusi ja siis lisaks mööndakse, et samal ajal

kardetakse TAd või selle arenguid mingil moel. Sellisel juhul küll jääb mulje, et see hirm pole mitte emotsioon isiklikust kogemusest TAg, vaid pigem sotsiaalselt jagatud arusaam.

Mõned vastajad kirjeldasid suhtlemist juturobotiga stiilis, mida üks üliõpilane nimetas “lollitamiseks”. Seda võib tõlgendada kui suhtlusvormi, kus kasutaja ei suhtle juturobotiga n-ö tavapärasel moel ega eelda, et tema inimesena esitab küsimusi ning TA vastab, vaid toimub juturoboti n-ö piiride katsetamine. Jääb mulje, et kasutajal on ettekujutus, et juturobot on instrueeritud andma n-ö korralikke või tõsiseid vastuseid, aga kasutaja püüab tekitada olukorda, kus TA ei saa aru, millise rolli inimene suhtluses robotiga on võtnud. Sellise suhtluse käigus kompab inimesest TA kasutaja juturoboti “inimeselikuse” piire (TA rollitaju) ning loob metatasandi suhtluse, mille eesmärgiks on enda jaoks avada juturoboti sisemist loogikat, tema “tegelikku intelligentsi” omapära (enesetaju ja/või “pooltoonide” tajumist suhtlusprotsessis) või muid omadusi, mille kohta ei saa infot muudest allikatest (ei TA rakenduse kodulehelt, juturoboti enda käest küsides ega ka muul viisil).

Kokkuvõtlikult saab esimesest uurimisküsimusest lähtuvalt välja tuua, et TA kasutusviisidest nimetatakse enim TAlle delegeeritavaid ülesandeid, mida on muudel viisidel oluliselt raskem ja aeganõudvam teostada, kohati isegi peaaegu võimatu teostada võrreldava ressursikuluga (aeg ja/või raha). Üks üliõpilane kirjeldas näiteks, kuidas TA loodud 1920. aastate stiilis kujundused tabasid tema hinnangul üllatavalt hästi ajastuga seonduvat stiili, mida ta ise poleks osanud luua.

Üldjuhul kasutan tehisaru (tehisintellekt) selleks, et koguda mõtteid või saada algideed mingi teema kohta, et siis ise sellest midagi edasi arendada. Hiljuti näiteks oli mul tarvis turunduse jaoks luua tehisintellektiga 1920ndate stiilis pilt ja tänu tehisintellektile sain luua ajastukohase pildi, mis sobis meie turunduse jaoks suurepäraselt. See oli humoorikas ja kohati ka huvitav, kuidas tehisintellekt on võimeline genereerima ajastutruusid pilte, kui osata õigesti anda sisendit. Usun, et tehisaru muudab tulevikus kindlasti (loome)inimeste elu lihtsamaks – aitab leida ja koondada ideid, aitab monteerida videoid ja salvestada ning jäädvustada vajalikke materjale. Lisak[s] aitab leida olulist infot konkreetse valdkonna või teema kohta. Seda ma ei usu, et tehisaru inimesed täielikult üle võtab, sest inimesed on tööloomad ja kriitiliselt mõtlevad elusolendid, kellel on vaja väljundeid, kuidas end tõestada ja täiendada, seega tehisaru minu arvates kõiki asju inimese eest kohe kindlasti ära tegema ei hakka. (naine, 20 a [ID79])

Ühes teises tekstis toodi välja TA kasutamine pika ja keerulist erialasõnavara kasutava artikli lühiülevaate koostamisel, mille puhul informant toob

esile TA kvalitatiivse omadusena materjali hoopis parema lahti seletamise võime võrreldes inimestega.

Tehisaru on mulle kasulik olnud näiteks olukorras, kus on vaja kiiresti mõista loetud teksti. Näiteks on homseks tunniks vaja lugeda keeruline artikkel, mille sõnastus on raske ja lohisev, ja isegi, kui loen läbi, siis mõte kohale ei jõua. Selleks, et artiklis toodud mõtet lihtsustada, olen palunud abi chat gpt-lt. Tunnen, et see on aidanud mul loetut paremini mõista ja enda jaoks lahti mõtestada. (naine, 20 a [ID61])

Ühe positiivseks peetud TA kasutusalaana kirjeldati TAd psühholoogilise nõuandja rollis, näiteks märgiti, et TA jagatav nõu on osutunud kasulikuks ning on samas kergesti kättesaadav. Negatiivsete kogemuste ja hoiakute kontekstis nimetati praktilisi (indiviidi tasandi) kogemusi TA madalakvaliteediliste väljunditega (ebaloomulikuna mõjuvad kujutised, eestikeelse teksti “masinlik” keelekasutus jms), aga ka laiemaid teemasid seoses TA kasutamise ja arendamisega (institutsionaalne tasand) nagu vajadus rakendada TA tehnoloogia ettevõtetele teatavat riiklikku või ühiskondlikku järelevalvet, TA alane kehv teadlikkus/ kasutajakultuur ühiskonnas, ehk TA-ga seotud digihügieeniks liigitatav valdkond.

Teise uurimisküsimuse (*Millised on vastava sihtrühma positiivsed ja negatiivsed kogemused, hoiakud, ettekujutused jmt seoses TA tehnoloogiatega?*) löikes saab öelda, et valdav osa üliõpilastest esitas oma positiivse TA kogemuse tasakaalukalt, tuues esile, et TA tehnoloogia peaks olema kõigi inimeste hüvanguks ning alluma teatud üldtunnustatud (globaalsetele) eetilistele reeglitele:

Tehisaru on juba meie igapäevaelu loomulik osa, mis aitab meil paljusid asju lihtsamalt ja mugavalt teha. [---] Tööelus võiks tehisaru võtta enda peale rutiinseid ja keerulisi ülesandeid nagu andmete analüüs või meditsiinis diagnooside tegemine, nii et inimesed saavad keskenduda loovamatele ja olulisematele ülesannetele. Samas tuleb ka meeles pidada, et tehisaru peab jääma alati inimeste kontrolli alla. Me peame hoolitsema selle eest, et tehisaru töötaks läbipaistvalt, oleks eetiline ja kaitseks inimeste privaatsust. (naine, 21 a [ID26])

Taga seotud kõhklevad narratiivid moodustavad omaette suure rühma, mille hulgas on eritüübilisi tekste, kuigi üldine tonaalsus on kõigil sarnane. Näiteks joonistuvad välja tekstid, mis esitavad negatiivse arusaama või visiooni pigem intellektuaalse arutelu vormis (kui teatava sotsiaalse normatiivina), mida isiklikust vaatenurgast argumenteeritakse. Teist tüüpi tekstid esitavad konkreetsemaid ohte, mis kas juba mõjutavad ühiskonda või võivad

seda teha õige peatselt. Abstraktsemaid ettekujutusi seoses TA tehnoloogia arengute negatiivsete dünaamikatega kajastab näiteks järgnev tekst:

Tuleviku osas olen ma ebakindel. Donald Trumpi teinekordne USA presidendiks valituks osutumine ei anna mulle liialt lootust, et AI kasutamine eraisikute ja ettevõtete poolt võiks jääda eetika piiridesse. Lõppkokkuvõttes on tegemist ka potentsiaalselt ohtliku tehnoloogiaga, mis võib internetimaailmas leiduvaid isiklikke andmeid töödelda metsiku potentsiaaliga. Usun, et Euroopa Liit jätkab tehisaru reguleerimist, kuid arvestades, et suurimad ettevõtted, kellel on võimekust ühiskondlikult negatiivselt AI'd kasutada, asuvad USAs, ei ole väljavaated siiski tohutult helged. (naine, 23 a [ID40])

Kolmas tüüp tuleviku suhtes ebakindlust väljendavaid tekste kirjeldab TA põhjustatavaid muutusi tööturul, mis kajastavad personaalsemat ja isiklikumat tasandit:

Samuti leian, et kui muusikat ja kunsti saab selline asi luua juba sisuliselt paari klikiga, siis kaotab see väärtust päris muusikute, kunstnike, kirjanike jne loomelt, kuhu päriselt on palju aega ja loovust pühendatud. Eriti kui sellisele asjale peaks juba suurem väärtus tekkima, kui inimese loodud teosele. (naine. 22 a [ID73])

Palju jutustatakse kas oma isikliku kogemuse põhjal või üldistatult, kuidas TA rakendus(ed) ei ole täitnud kasutaja ootusi, seostades seda asjaoluga, et TA väljund pole piisavalt kvaliteetne (nt kujutiseloome) või ei ole see inimese looduga võrreldes piisavalt loomulik. Mütoloogilisemat-teoloogilisemat sfääri puudutavad narratiivid, milles kirjeldatakse muret selle üle, et TA ei ole hinge. Sellistest narratiividest saab aimu, millised on kaasaegsed tavaarusaamad inimhingest ja selle ainuomastest kvaliteetidest. Kui ühelt poolt on hinge mõiste teadusliku psühholoogia termin (APA Dictionary of Psychology 2023), siis teiselt poolt on see pikkade traditsioonidega usundiloo termin (vt nt Loorits 1951). Kuigi teoloogilises mõttes on hinge määratletud erinevatel viisidel, siis ühe üldomaduse võib hinge kontseptsiooni juures peaaegu kõigis religioonides välja tuua: hing elustab keha, on antud talle väljastpoolt ja on kehast suuremal või vähemal määral sõltumatu (Kulmar 1998). Järgnevas tekstis on kirjeldatud nii inimhinge erilaadsust kui inimeste üksteisest võõrandumist seoses suurema tehnoloogiakasutusega:

Kui me palume tehisarul kõik ise ära lahendada, luua, siis saab inimestest vaid käsklussõnade sisestaja. Ka selles poleks ju midagi halba, sest saame väiksema ajakulu ja peaaegu olematu pingutusega

suurepärase tulemuse. Aga millest inimene tõeliselt rahuldust tunneb? Usun, et see on ise loomine, ka läbi raskuste, keeruliste olukordade. Looming saab puudutada teist inimest, kui seal on "inimlik puudutus". Mulle tundub, et tehisaru poolt loodud asjad on hingetud. Tajun, et inimesed ei oska enam "päriselt kohal olla". Seda on märgata kohvikutes, teatrisaalides, loengutes – igal pool. Inimesed on muutunud rahututeks, ärevateks ja oskavad üha vähem nautida üksteise seltskonda. [---] Inimesed on telefonis, kui ootavad toitu. Söögi ajal on telefonid laudadel [---] (naine, 44 a [ID30])

TAGA seotud negatiivsete hoiakutega narratiivide hulgas esineb mitmesuguse varjundiga tekste, mis puudutavad TA mõju inimese arenguvõimele. Ühed neist tunnevad muret selle pärast, et kui inimesed aina enam ülesandeid või ka suuremas mahus TA lahendada/täita jätavad, siis võivat muutuda inimesed ise rumalamaks. Paljudel juhtudel leiti, et inimeste motivatsioon õppida või soov olla loominguiline ning ennast arendada võib sel moel kahaneda. Samas esineb ka tasakaalukaid ja hirmuvabu kirjeldusi TA rakenduste kasutamisest hoidumise kohta, kus vastaja põhjendab selgelt ja tasakaalukalt oma hoiakute ja valikute tagamaid:

Ma üritan meelega tehisaru mitte kasutada. Leian, et ilma selleta on mul suurem võimalus oma teadmisi ja oskusi praktikasse panna. Kasutades tehisaru kaotaks enda harimise mõte üldse ära ning iseenda teadmistest pole enam kasu. Õnneks õpin ka eriala, kus tehisarul on peaaegu võimatu koduseid töid või eksameid ära teha, sest tihtipeale põhinevad suuremad tööd minu enda arvamusel ja maailmavaatel ning tehisaru ei ole teadlik just minu mõtetest. (naine, 21 a [ID44])

Laiemalt võttes oli läbinisti ainult positiivseid või ainult negatiivseid kogemusi/hoiakuid vastajati vähe. Kõige levinum tekstitüüp oli mitmekesise sisuga isikukogemuslugu, mida täiendati kas praktilisema või teoreetilisema arutlusega, mis kutsus üles TA-tehnoloogia arengu eetilisele läbipaistvusele. Paljudel juhtudel avaldati arvamust, et TA tehnoloogia on edasi arenedes ja täiustudes väga potentsiaalikas. Vastajate tekstid näitasid mitmekülgseid kogemusi, hoiakuid ja arusaamu TAGA seonduvatel teemadel.

Taandades kõigi vastajate / tekstide SRid (väärtused, hoiakud, praktikad) TA suhtes kahepooluselisele skaalale ehk kas *valdavalt positiivseks* või *negatiivseks*, oli ligikaudu 2/3 tekstide puhul kirjelduste peamine hoiak positiivne. Käesoleva andmestiku põhjal ei ole üliõpilaste TAGA seotud aktiivne hirmutunne kuigi suur. Taoliste narratiivide puhul informandid pigem mainivad teoreetilisi või hüpoteetilisi võimalusi, et TA tehnoloogia võib (peamiselt tulevikus) inimtsivilisatsioonile mingil kujul kahju põhjustada. Selles võib näha SRi ohust, mis

pigem ei baseeru isiklikul kogemusel, vaid sotsiaalsetel jagatud arusaamadel. Isiklikku juba kogetud kahju või realiseerunud ohte kirjeldatakse minimaalselt. Sagedamini mainitakse negatiivse elamusena rahulolematust TA poolt esitatud infoga. Samas mainivad paljud vastajad oma narratiivides mingil kujul TA suhtes vajalikku elutervet ettevaatlikkust. Iseloomulik on, et samaaegselt omatakse regulaarset ja rahuldust pakkuvat TA kasutajakogemust ning siiski tuuakse esile ka mõningaid võimalikke ohte või negatiivseid asjaolusid, mida üldiselt võiks ja peaks vastaja meelest kollektiivsel tasandil (ühiskonnad, tsivilisatsioon) TA edasise arengu/arendamise juures arvesse võtma. TA positiivseid ja negatiivseid aspekte esitatakse pigem arutlevas vormis ühe vastaja poolt ühe teksti/vastuse raames. Vastuseid, kus kogu teksti tonaalsus TA suhtes on peamiselt või läbivalt negatiivne, oli väga vähe. Samas oli ka TAga seoses peaaegu ainuüksi positiivset esile toovaid tekste üksikuid. Positiivse hoiaku/kogemuse näitena, mille puhul midagi negatiivset ei mainitud, võib tuua ühe üliõpilase mõtteavalduse: “Tehisaru töötab iga hetk minuga. Ta on saamas mu sõbraks, võib öelda isegi, et väga heaks sõbraks” (mees, 21 a [ID60]).

Kolmandale uurimisküsimusele (*Kuivõrd esineb ankeetvastustena esitatud tekstides klassikalise rahvaliku jutustamise stiilis jutustamist?*) saab vastata, et seda esineb vähe ja pigem vaid üksikute tekstide puhul. Näiteks võib isikukogemuslugude jutustamise juures tõmmata paralleele pajatusega. Teadlikku huvitava narratiivi loomist kui loo jutustamise võtet esines, kuid pigem samuti vähe. Valdavalt jäid tekstid kirjelduse tasandile. Kirjaliku teksti puhul on seda ka mõnevõrra raskem hinnata kui seda oleks võimalik olnud uurijana tajuda suulisel jutustamisel. Ühelt poolt ilmselt ei saagi eeldada, et ankeedile vastamine võimaldaks vastajal kasutada samu ressursse kui nt suuliselt oma kogemuslugude/arvamuste esitamisel, kus vahetu interaktsioon kuulajaga võib oluliselt stimuleerida jutuloomet (mida varasemalt on mõistatud peamiselt rahvaliku jutustamisena). Teisalt aga võimaldab kirjalik esitusvorm ning vastamiseks jäetud lai ajaline raam (terve õppepoolaasta) põhimõtteliselt koostada ja esitada struktureeritud ja huvitavate stiilivõtetega narratiive. Uurijana järeldan sellest, et üliõpilased lähtusid vastamisel peamiselt mugavusest, et kulutada minimaalselt aega ja energiat ning vastamisel oldi häälestatud “ankeedi täitmisele”, mitte jutuvestmisele. Sellegipoolest on osade vastuste puhul näha läbielamiste ja arvamuste sõnastamisel kasutatud rahvajutulikke stiilivõtteid, näiteks on isiklikumal ainesel põhinevaid ja läbitöötumaid narratiive ühes sissejuhatava alguse, teemaarenduse ja puändi-laadse lõpuga, mille puhul võib näha mõningaid sarnasusi selliste folkloorižanridega nagu memoraat ja pajatus.

Tehisaru oli mu venna suur äriabiline eelmisel suvel. Ta oli veendunud, et TI-kunstiga saab miljonäriks saada. Mina, kui toetav suur õde, aitasin siis tal TI-käest küsida, et too teeks selliseid disaine nagu me

kahepeale arvasime, et inimestele võiks peale minna. Me tegime seda iga päev, meil oli mitusada toodet nende TI loodud disainidega, iga vaba hetk, mis meil oli, ainult istusime arvuti taga ja panime prompte sisse. Ema oli tige. Lõpuks jõudis see nii kaugele, et me saime tervelt ühe tellimuse! [---] (naine, 22 a [ID22])

ARUTELU JA KOKKUVÕTE

Nagu mitmed varasemad uurimused on viidanud, näitavad ka käesoleva artikli uurimistulemused, et levinumad igapäevased TA rakendusvaldkonnad on ideede genereerimine, “surnud punktist” üle saamine ja toimetamine kirjatöödel. Samuti nimetatakse oluliste tegevustena toiduretseptide koostamist ning päeva- ja ajaplaneerimist. Lisaks mainiti sageli TA kasutamist erineva loomungulise materjaliga seoses (muusika, disain, teater), mida võib pidada ka eelduspäraseks, kuna informantideks olid kunstide- ja loomevaldkonna üliõpilased. Mõnel juhul märgiti, et vestlusi TAga on kasutatud psühholoogi asemel või lihtsalt ajaviiteks. Käesolev kvalitatiivne uurimus püüdis avada üliõpilaste suhet TAga sügavuti ja mitmekesiselt. Tekstides kirjeldati küllaltki mitmekesiseid praktikaid ja kogemusi seoses TA rakendustega, mille hulgas mainiti palju infootsinguga seotud tegevusi. Autori jaoks uute TA kasutuspraktikatena ilmnesid tekstides kirjeldused TA kasutamisest psühholoogilise nõuandja/abilisena, mida varasemas kirjanduses/uurimustes ei ole seni õnnestunud kohata.

Folkloristika vaatenurgast on enamik kogutud tekstidest (või tekstiosadest) lühikesed üheepisoodilised isikukogemuslood ehk memoraadid, mis keskenduvad valdavalt argikogemuse kirjeldustele, kuid need ei esine puhtal kujul, vaid segunevad teiste rahvalike juttude elementidega, sulatades endasse näiteks rahvausundilisi tõekspidamisi ja muistendimotiive (vrd Hiie-mäe 2016: 2). Kui varasematel aastakümnetel on folkloristikas debateeritud selle üle, kas ja kuidas on trükisõna mõjutanud suulist pärimust (vt Vahtramäe 2003), siis mida aeg edasi, seda enam on jutustatavad narratiivid mõjutatud kõikvõimalikest tänapäeva meediumitest (vrd Honko 1998), millel on oma roll isiklike kogemuste vormimisel struktureeritud narratiiviga tekstideks. Kui TA rakendused ise jõuavad kasutajani veebimeediumi kaudu, siis informantide tekstides on näha ka SR kujunemist nii silmast-silma suhtlemise kui erinevate meediakanalite kaudu toimuva nn “mõtete ringluse” kaudu (Marková 2003). Viimatinimetatud protsessi juures võib näha olulisi sarnasusi mõistega *folklooriprotsess*, mida on põhjalikumalt käsitletud folkloristika raames Lauri Honko (1998). Analüüsitud tekstides on näha, et isiklike kogemusi segatakse jutustamisel ühiskonnas käibel olevate üldiste arusaamade motiivide ja väärtustega (SR). Osa vastajaid esitab oma teksti vähemalt osaliselt stiilis, mille puhul on nähtav teatav kunstipärane aspekt ja lugusid jutustatakse nende

huvitavuse pärast (n-ö jutuvestmise stiilis loo esitamine), konstrueerides erinevat päritolu ainestikul põhinevaid narratiive. Väga pikki ja läbitöötatud narratiive tekstides ei leidu. Samas ei esine ka täielikult mitte-narratiivi-tüüpi narratiive, kus tegutsejad ja tegevuse objektid on minimaalselt välja joonistunud (vrd Hermann 2002). Esindatud on ka muistendilike joontega lood ehk lühikesed jutustused, mille taust võib osaliselt põhineda isiklikul kogemustel ja vaatlustel, kuigi see ei tarvitse tuleneda otseselt jutustaja kogemusest, vaid pigem sarnastest käsitlusviisidest (Granberg 2003 [1935]:45)). Osade isiklike kogemuste kirjelduste puhul esines sarnasusi pajatustega, mida on määratletud humoorika lühinarratiivina, mis põhineb isiklikul kogemusel, sisaldades reaalelulisi prototüüpe, tegevusi ja sündmusi (vrd Hiimäe 1978). Tekstides oli esitatud pigem lihtsamad narratiivid. Narratiivide humoorikuse määr on erinev, vahel vaid aimatav, kuigi esitatakse ka selgelt naljakaid lugusid. Naljalugudena esitatud tekstid on enamasti kõige läbitöötatumad, omades tihti nii sissejuhatust, teemaarendust kui kokkuvõtet/puanti. Tõenäoliselt ei soodustanud käesoleva uurimuse andmekogumisviis keerukamaid narratiive esitada, kuna kirjalikus vormis teksti esitades puudub kuulaja, kellega interaktsioonis võiks jutustamine sotsiaalselt stimuleeritult toimuda.

Käesolev artikkel annab ülevaate ühe earühma kogemustest piiratud valimi põhjal ning käsitleb tekstirobotite massilise kasutuselevõtu esimest paari aastat. Edaspidises uurimistöös tuleks vaadelda, kuidas kirjeldavad oma kogemusi ka teised earühmad ning teise erialase taustaga kasutajad, samuti seda, millised elemendid ja rõhuasetused narratiivides/jutustamistes aja jooksul püsivatena säilivad või muutuvad.

KIRJANDUS

- Abbas, Muhammad & Farooq, Ahmed Jam & Khan, Iqbal Tariq 2024. Is it harmful or helpful? Examining the causes and consequences of generative AI usage among university students. – *International Journal of Educational Technology in Higher Education* 21 (10) (DOI:10.1186/s41239-024-00444-7).
- APA Dictionary 2023 = Soul. – *APA Dictionary of Psychology* (Ameerika Psühholoogide Assotsiatsioon veebileht <https://dictionary.apa.org/soul> – 14.11.2025).
- Chan, Cecilia Ka Yuk. 2023. A comprehensive AI policy education framework for university teaching and learning. – *International Journal of Educational Technology in Higher Education* 20 (1), lk 1–25 (DOI:10.1186/s41239-023-00408-3).
- Chaudhry, Iffat Sabir & Sarwary, Sayed Ahmad M. & El Refae, Ghaleb. A. & Chabchoub, Habib 2023. Time to revisit existing student's performance evaluation approach in higher education sector in a new era of ChatGPT – a case study. – *Cogent Education*, 10 (1), 2210461 (DOI:10.1080/2331186X.2023.2210461).
- Draxler, Fiona & Buschek, Daniel & Tavast, Mikke & Hämäläinen, Perttu & Schmidt, Albrecht & Kulshrestha, Juhi & Welsch, Robin. 2023. Gender, age, and technology education influence the adoption and appropriation of LLMs (<https://arxiv.org/abs/2310.06556>; DOI:10.48550/arXiv.2310.06556).
- Dwivedi, Yogesh K. & Kshetri, Nir & Hughes, Laurie & Slade, Emma Louise & Jeyaraj, Anand & Kar, Arpan Kumar & Baabdullah, Abdullah M. & Koohang, Alex & Raghavan, Vishnupriya & Ahuja, Manju & Albanna, Hanaa & Albashrawi, Mousa Ahmad & Al-Busaidi, Adil S. & Balakrishnan, Janarthanan & Barlette, Yves & Basu, Sriparna & Bose, Indranil & Brooks, Laurence & Buhalis, Dimitrios et al.

2023. "So what if ChatGPT wrote it?" Multidisciplinary perspectives on opportunities, challenges and implications of generative conversational AI for research, practice and policy. – *International Journal of Information Management* 71, 102642 (DOI:10.1016/j.ijinfomgt.2023.102642).

Eesti Kommunist 1986 = Lugeja ja toimetuse küsimustele vastab: Tallinna Polütehnilise Instituudi rektor, akadeemik Boris Tamm – *Eesti Kommunist* 7, lk 47–52 (<https://www.etera.ee/zoom/25135/view?page=49&p=separate&tool=info&view=0,0,2880,4176> – 14.11.2025).

EKI 2025 = Konnotatsioon. – *Eesti Keele Instituudi võõrsõnade leksikon*. Eesti Keele Instituudi veebileht <https://arhiiv.eki.ee/dict/vsl/index.cgi?Q=konnotatsioon> – 17.11.2025).

Flament, Claude 1972. The Cognitive Structures of the Scientist'. – Israel, Joachim & Tajfel, Henri (toim). *The Context of Social Psychology: A Critical Assessment*. London: Academic Press.

Gerlich, Michael 2025. AI Tools in Society: Impacts on Cognitive Offloading and the Future of Critical Thinking. – *Societies* 15 (1), 6 (DOI:10.3390/soc15010006).

Granberg, Gunnar 2003 [1935]. Memoraat ja muistend. Mõned metodoloogilised vaatepunktid. *Mäetagused* 20, lk 44–50 (DOI:10.7592/MT2002.20.memoraat). [Memorat und Sage. Einige methodische Gesichtspunkte. – Saga och sed. Gustav Adolfs Academiens årsbok 1935. Uppsala: A.-B. Lundequistska Bokhandeln, lk 120–127.]

Gregg, Amanda 2020. *Imperial Russian Factory Database, 1894–1908*. Nashville, TN: American Economic Association [publisher]. Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research [distributor] (DOI:10.3886/E110681V1-101080).

Hermann, David 2002. *Story Logic. Problems and Possibilities of Narrative*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.

Hiimäe, Mall 1978. *Kodavere pajatused. Kujunemine ja koht rahvajutu-traditsioonis*. Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Raamat.

Hiimäe, Reet 2016. Teispooluskujutelmad pärimustekstides. Teekond sündmusest tekstiks. – *Keel ja Kirjandus* 5, lk 1–17 (DOI:10.54013/kk702a1).

Honko, Lauri 1998. Folklooriprotsess. – *Mäetagused*, 6, lk 56–84 (DOI:10.7592/MT1998.06.honko).

IBM 2025 = IBM's computer checkmated a human chess champion in a computing tour de force [IBM-i arvuti võitis inimesest male maailmameistrit inimese ja arvuti vahelisel turniiril]. – *IBM* firma koduleht (<https://www.ibm.com/history/deep-blue> – 17.11.2025).

Kesküla, Eeva 2016. Temporalities, time and the everyday: new technology as a marker of change in an Estonian mine. – *History and Anthropology* 27 (5), lk 521–535 (DOI:10.1080/02757206.2016.1225299).

Korn, Jennifer & Kelly, Samantha 2023. New York City public schools ban access to AI tool that could help students cheat. – *CNN* veebileht (<https://edition.cnn.com/2023/01/05/tech/chatgpt-nyc-school-ban/index.html> – 17.11.2025).

Kosmyna, Nataliya & Hauptmann, Eugene & Yuan, Ye Tong & Situ, Jessica & Liao, Xian-Hao & Beresnitzky, Ashly Vivian & Braunstein, Iris & Maes, Pattie 2025. Your brain on chatgpt: Accumulation of cognitive debt when using an ai assistant for essay writing task. *arXiv preprint* (DOI:10.48550/arXiv.2506.08872).

Krikmann, Arvo 2006. Infotehnoloogia minu elus. – Kõiva, Mare (koost, toim). *Võim & kultuur* 2. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum (<http://www.folklore.ee/pubte/eraamat/voimjakultuur2/> – 17.11.2025; DOI:10.7592/VK2.2006.krikmann).

Kulmar, Tarmo 1998. Eesti muinasusundi hingefenomenoloogia probleeme. – Kalda, Mare & Kõiva, Mare (toim). *Sator* 1. Artikleid usundi- ja kombeloo. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 38–49 (<https://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator1/kulmar.html> – 17.11.2025).

Lee, Hyunsu 2023. The rise of ChatGPT: Exploring its potential in medical education. – *Anatomical Sciences Education* 17 (5) (DOI: 10.1002/ase.2270).

Loorits, Oskar 1951. *Eestluse elujõud*. Iseseisvuslaste kirjavara, nr 5. Stockholm: Törvik.

Marková, Ivana 2003. *Dialogicality and Social Representations. The Dynamics of Mind*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

McLeod, Paul 2024. *Narrative Analysis In Qualitative Research* (DOI:10.13140/RG.2.2.30491.07200).

Merriam-Webster 2025 = Narrative. – *Merriam-Webster.com* veebisõnastik <https://www.merriam-webster.com/dictionary/narrative> – 17.11.2025).

- Moscovici, Serge 1973. Foreword. – Herzlich, C. (toim). *Health and Illness. A Social Psychological Analysis*. London: Academic Press, lk ix–xiv.
- Moscovici, Serge 1984. The phenomenon of social representations. – Farr, Robert M. & Moscovici, Serge (toim). *Social Representations*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, lk 3–69.
- Mällo, Tanel 2025. Inimene masina ees. II. – *Sirp*, 17. oktoober (<https://www.sirp.ee/inimene-masina-ees-ii/> – 17.11.2025).
- Novak, Dan 2023. Why US schools are blocking ChatGPT? – VOA veebileht, 17. jaanuar (<https://learningenglish.voanews.com/a/why-us-schools-are-blocking-chatgpt-/6914320.html> – 17.11.2025).
- O'Brien, Nicole & Dunlop, Michael 2024. Students' perception and experience using ChatGPT (Large Language Models). – *Journal for Research and Practice in College Teaching* 9 (1) (<https://journals.uc.edu/index.php/jrpct/article/view/8299> – 17.11.2025).
- Pistilli, Melissa 2025. How to Invest in OpenAI's ChatGPT? – *Investing News Network*, 22. september (<https://investingnews.com/invest-in-openai-chatgpt/> – 17.11.2025).
- Puusepp, Vivian 2025. Tekstirobotid ja laiendatud vaim. Kuidas mõista tehisintellekti rolli akadeemilise teksti loomes? – *Eesti ja Soome Ugri Keeleteaduse Ajakiri* 16 (1), lk 145–172 (DOI: 10.12697/jeful.2025.16.1.06).
- Ravšeli, Dejan & Keržič, Damijana & Tomaževič, Nina & Umek, Lan & Brezovar, Nejc & Noorminshah, A. Iahad & Abdulla, Ali Abdulla & Akopyan, Anait & Segura, Magdalena Waleska Aldana & AlHumaid, Jehan & Allam, Mohamed Farouk & Alló, Maria & Andoh, Raphael Papa Kweku & Andronic, Octavian & Arthur, Yarhands Dissou & Aydin, Fatih & Badran, Amira & Balbontín-Alvarado, Roxana & Saad, Helmi Ben et al. 2025. Higher education students' perceptions of ChatGPT: A global study of early reactions. – *PLoS ONE* 20 (2): e0315011 (DOI:10.1371/journal.pone.0315011).
- Rosa, Hartmut 2010. *Alienation and Acceleration. Towards a Critical Theory of Late-modern Temporality*. NSU Summertalk 3 Göteborg: NSU press.
- Rosa, Hartmut 2013. *Social acceleration: A new theory of modernity*. New Directions in Critical Theory. New York: Columbia University Press (DOI:10.7312/rosa14834).
- Sidoti, Olivia & Park, Eugenie & Gottfried, Jeffrey 2025. About a quarter of U.S. teens have used ChatGPT for schoolwork – double the share in 2023. – *Pew Research Center* (https://www.pewresearch.org/short-reads/2025/01/15/about-a-quarter-of-us-teens-have-used-chatgpt-for-schoolwork-double-the-share-in-2023/?utm_source=chatgpt.com – 17.11.2025).
- Strzelecki, Artur 2023 To use or not to use ChatGPT in higher education? A study of students' acceptance and use of technology. – *Interactive Learning Environments* 32 (9), lk 5142–5155 (DOI: 10.1080/10494820.2023.2209881).
- Tins, Andrus 2023. Narrating Artificial Intelligence (AI) in 2023: An Estonian Case Study on AI Lore. – *The Yearbook of Balkan and Baltic Studies* 6 (1). Tartu: Estonian Literary Museum, lk 253–282 (DOI:10.7592/YBBS6.12).
- Tins, Andrus 2026 [ilmumas]. Human–Technology Interaction in Estonia through Narrative Expressions: From the Second Half of the 19th Century to the Beginning of World War II. – *Folklorica* 30. Fairfax: Slavic, East European, and Eurasian Folklore Association Publishing.
- Vahtramäe, Ell 2003. Rahvajutud ja raamatujutud. Suulise ja kirjaliku kultuuri lõikumiskoht kui väljakutse folkloristikale. – Jaago, Tiiu (koost). *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu: Tartu Ülikool, lk 104–116.
- Valge, J. 1974. Sümpoosioni päevakorras tehisintellekt. – *Edasi* 146 (7447), 26. juuni, lk 2 (<https://www.etera.ee/s/9EFTue75F4> – 14.11.2025).
- Wagner, Wolfgang & Duveen, Gerard & Verma, Jyoti & Themel, Matthias 2000. – "I have some faith and at the same time I don't believe" – cognitive polyphasia and cultural change in India. – *Journal of Community & Applied Social Psychology* 10 (4), lk 301–314 (DOI:10.1002/1099-1298(200007/08)10:4%3C301::AID-CASP585%3E3.0.CO;2-V).
- Wienker-Piepho, Sabine 2000. Mobiiltelefonijutud ehk mobiilpärimus. – Kõiva, Mare (toim). *Meedia. Folkloor. Mütoloogia*. Tänapäeva folkloorist III. Tartu: EKM, lk 9–31 (<https://www.folklore.ee/pubte/meedia/mobiil.html> – 17.11.2025).

SUMMARY

University students' experiences with AI usage: On the borders of pragmatics and imagination

ANDRUS TINS

PhD student, Junior Researcher, Department of Folkloristics, Estonian Literary Museum
andrus.tins@folklore.ee

Keywords: AI narratives, ChatGPT, AI usage, trust in AI, university students' AI usage

This article examines how students in the humanities and arts in Estonia describe their personal experiences with artificial intelligence (AI) and their visions of AI as a technology in the future. The study maps the reflections, thoughts and opinions of Estonian students (median age 21), based on data collected in autumn 2024. Analysis of 82 survey responses reveals that an overwhelming majority of respondents (over 90%) have used AI applications in some capacity. Overall, students report engaging extensively with contemporary AI tools. Only a few respondents indicated having tried AI applications only minimally or chose not to respond. The most commonly cited everyday uses of AI include idea generation, overcoming creative blocks, editing written work, composing recipes and planning daily tasks or schedules. Respondents also frequently mentioned using AI in connection with various forms of creative work, such as music, design and theatre. In some cases, AI-based conversations were described as substitutes for psychological counseling or simply as a form of entertainment. The majority of respondents reported that AI applications had been helpful to them in various ways. Provided that AI development proceeds in a balanced and responsible manner, respondents perceived significant potential in this technology. At the same time, a considerable number expressed concerns that, under particularly adverse circumstances, AI could also pose risks to humanity in the future. Nonetheless, approximately two-thirds of the respondents expressed a generally positive emotional attitude toward the current state of AI and its possible future developments.

Andrus Tins on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna nooremteadur ja Tartu Ülikooli folkloristika doktorant, kelle uurimistemade hulka kuuluvad tehnoloogiaga seotud ajaloolised ja kaasaegsed narratiivid, ainelise kultuuri aspekt folklooris, tehnoloogiakogemusest jutustavate lugude uurimine, rohepöörde ja uutele energiallikatele üleminekuga seotud rahvalikud jutud ja käsitlused.

Andrus Tins is a Junior Researcher in the Department of Folkloristics of the Estonian Literary Museum and a PhD student in folkloristics at the University of Tartu. His research interests include historical and contemporary narratives connected with technology, the aspect of material culture in folklore, investigation of stories about experiences with technology, folk tales and other folkloric material connected with the green transition and the transfer to new sources of energy.

andrus.tins@folklore.ee

Lapsed, kes uskusid IMEsse. Siirdeaja elulugude temaatiline struktuur

TRIINU OJAMAA

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi vanemteadur
triinu.ojamaa@kirmus.ee

HANNA SAARE

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi arhiivispetsialist
hanna.saare@kirmus.ee

Teesid: Artikkel tutvustab uurimistööd, mis toetub 154 eluloole, mille autoriteks on teismelised kooliõpilased. Uurimistöö eesmärk on analüüsida alateemasid, mida kirjutajad käsitlevad, ehitades üles oma eluloonarratiivi. Elulood saadeti Eesti Kirjandusmuuseumisse kogumiskampaania raames aastatel 1989–1993 ehk siirdeaja algul. Selle ajajärgu olulised märksõnad olid uutmine, vabadus ja isemajandav Eesti (IME). Ühiskondlik foon on jätnud märkimisväärse jälje elulugude sisule, see väljendub autorite hoiakutes, emotsioonides ja tulevikuunistustes. Elulugude temaatilist struktuuri analüüsides määratlesime 12 alateemat: koolieelne aeg, perekond, kodu, kooliskäimine, noorteorganisatsioonid, hobid, juhtumused, maa- ja linnaelu, hoiakud, emotsioonid, tulevik ja ajalootaust. Varasematele uurimustele tuginedes võib öelda, et need kattuvad suurel määral alateemadega, mis esinevad ka vanemaealiste autorite elulugudes. Teismeliste elulugude peamiseks erisuseks on alateema, kus autorid arutlevad tuleviku üle, vanemaealiste elulugude fookuses on tavaliselt minevik. Oma uurimuses vaatleme süvendatult alateemat hoiakud ja emotsioonid. Ligikaudu kolmandik autoritest on eraldi käsitlenud rõõme ja muresid, arutledes nende olemuse üle ning kirjeldades olukordi, mis on rõõmu või mure põhjuseks. Ilmnes, et rohkem mõtteainet pakkus teismelistele autoritele mure, kusjuures nende konkreetsed mured olid sageli seotud IME teostumise ja Eesti saatusega poliitilise murrangu aastatel. Hoiakute hulgas tõuseb reljeefselt esile isamaalisus.

Märksõnad: elulugu, emotsioonid, hoiakud, temaatiline struktuur

1. SISSEJUHATUS

Omaelulookirjutus on kujunenud viimastel aastakümnetel eesti inimeste hulgas populaarseks tegevuseks. Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis on hetkeseisuga hoiul ligi 3600 elulugu. Tüüpiline autor on küpses eas, jätnud selja taha elu olulised etapid ning läbi tulnud keerukatest ajaloosündmustest – tal on, millest kirjutada. Kuid arhiivis leidub ka elulugusid, mille autorid on alles teismelised. Millest kirjutavad nemad? Käesolev artikkel võtab kokku pikema uurimistöö laste elulugude temaatilise struktuuri kohta.

1.1. Kuidas teismeliste lood arhiivi jõudsid

Esimene nähtav märk huvist laste lugude vastu pärineb 1970. aastate lõpust. Merle Karusoo algatusel koguti koolidest ligi 500 kirjandit, hiljem sai nendest näidend “Olen 13-aastane”. Publikuhuvi etenduste vastu oli suur, see tunnis-tati hooaja menukaimaks teatrilavastuseks (Karusoo 1989: 78–86). Mälestuste ja elulugude kogumine jätkus 1980. aastatel Pirgu Arenduskeskuse mälu-sek-toris. Karusoo seadis eesmärgiks 20. sajandi eesti inimeste elulugude väärtuse esiletoomise, andes need teatrietenduste kaudu taas rahvale tagasi (Kommunismiehitaja 1988: 1). 1980. aastate lõpul hakati eesti inimeste lugusid säili-tama Eesti Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas, korraldati ka esimene suur kogumiskampaania “Kas sa mäletad oma elulugu?”. 1989. aasta sügisel avaldati üleskutse ajalehtedes Harju Elu (1989), Ühistöö (1989), Võru Teataja (1989), Koit (1989), Saarte Hääl (1989) ja Maaleht (1989). Need väljaanded kat-sid Eesti servast serva ning tõenäoliselt jõudis elulugude kogumise idee pea igasse kodusse. Üleskutses tutvustati elulugude kogumise tava Poolas ja Soo-mes, seejärel suunati lugejat kirja panema oma isikliku elu tähtsaid sündmusi. Hilisnõukogude perioodil tõusid mälu ja mäletamine olulisteks märksõna-deks eesti kultuuris. Toimus kollektiivse mälu aktiveerimine, leidmaks mine-vikust ressursse, mida vajati uue ühiskonna ülesehitamiseks (Epner & Viires 2024: 7–8). Selle eesmärgi saavutamisele aitas kaasa ka elulugude kogumise kampaania, mis kutsus küll kirja panema isiklikku lugu, kuid rõhutas samas, et see on osa Eestimaa inimeste ühisest loost. Käesoleva uurimuse seisukohalt on aga eriti oluline, et üleskutses pöörduakse otse noorte inimeste poole:

Mitte ainult vanaemadel-vanaisadel, ka noorimail meist on oma elulugu. Ehkki just noored seda sageli enam uskuda ei oska. Nii jäävad noorimate elu- ja saatuselood tihti hoopis märkamata, olles ometi osa Eestimaa loost. (Maaleht 1989: 11)

Üleskutse sihtrühm hõlmas erineva kirjutamiskogemuse ja -valmidusega inimesi. Julgustuseks lubati ehedamate lugude eest autasu ning kinnitati, et käekiri ja õigekirjutus pole üldse tähtsad. Kirjutajate abistamiseks esitati rida suunavaid teemasid, mida autorid võiksid oma loos puudutada. Lisaks

sündmustele soovitati kirjutada ka sellest, millesse autor usub, mis teeb talle rõõmu, mis muret (*op. cit.*). Üleskutse on eesti elulookirjutamise traditsiooni kujunemise seisukohalt väga mõjukas dokument: sellega pandi paika põhi-jooned, mis hakkasid suunama elulugude teemavalikuid ka järgnevatel aastatel. Kirjatööd paluti saata kirjandusmuuseumisse, kus neid hakati säilitama Eesti elulugude fondis ning siinkohal on oluline lisada, et sellest aktsioonist sai alguse fond, millest nüüdseks on välja kasvanud Eesti Kultuuriloolise Arhiivi elulookogu (fond 350).

Koolides korraldasid elulugude kirjutamist õpetajad. Menda Kirsmaa, kes kampaania ajal töötas Kuusalu Keskkooli eesti keele ja kirjanduse õpetajana ning on laiemalt tuntud kui kohaliku kultuurielu edendaja ja pühendunud kodu-uuriija (Sõnumitooja 2012), postitas 1989. aasta novembris oma õpilaste lood koos kaaskirjaga, milles kirjutab:

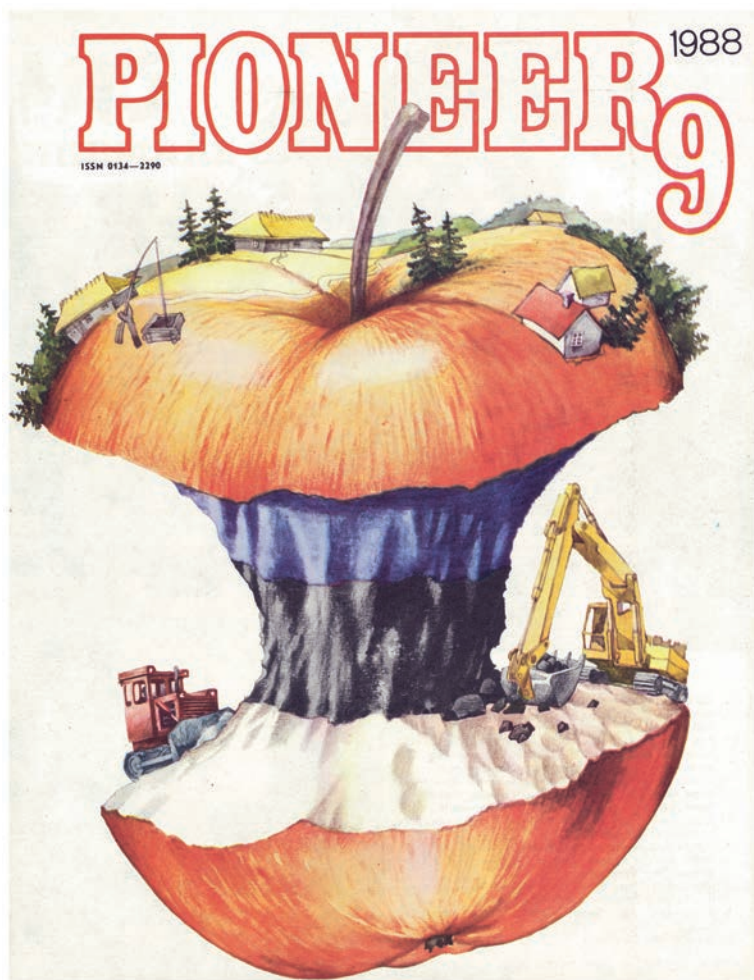
Püüame vastata Teie üleskutsele. [---] Töö elulugudega kestis meil kaua, tegime mustandeid ja kirjutasime ümber... Aga eks iga töö peegeldab ka oma autori võimeid, oskusi ja püüdlikkust. Olgu meie tööd osa ühisest Eestimaa loost. (EKM EKLA, f 350, m 1:122A)

Kirsmaa saadeti tõi kirjandusmuuseumisse esimesed kuuskümmend seitse lasteelulugu, järgnevatel aastatel tuli nendele lisa. 1995. aastaks oli elulugude kogumine edukalt käivitunud: eri vanuses autoritelt oli selleks ajaks laekunud kokku 363 elulugu (EKM EKLA fond 350) ning välja kuulutati uued kampaaniad. 1995. aastal koguti naiste elulugusid, järgmisel aastal oli ühe kogumisvõistluse teemaks armastus ja seks, teise teemaks eestlaste saatus 20. sajandil (Hollo 2024: 60–61). Elulugudest koostati kogumikud “Naised kõnelevad” (Annuk 1997) ja “Kured läinud, kurjad ilmad” (Karusoo 1997). Kõige viljakam periood saabus nullindatel, kui järgemööda ilmusid “Eesti rahva elulood” kolmes osas (Hinrikus 2000a, 2000b, 2003). Laste elulood jäid arhiiviriilile aastani 2024, mil alustasime nende digitaliseerimist. Sellest kasvas välja uurimistöö, mille tulemused esitame käesolevas artiklis. Kolmekümnest möödunud aastast hoolimata mõjuvad laste lood oma eheduses värselt.

1.2. Elulugude kirjutamise ajastustaustast

Elulood on kirjutatud siirdeaja varastel aastatel. Siirdeaja algus seostatakse fosforiidisõja sündmustega, mis leidsid aset 1987 ning käivitasid iseseisvuse taastamise protsessi. 1989. aasta oli vabadusele suunatud massiliikumise kõrgpunkt, toimus rahvuslike jõudude konsolideerumine, perioodi tähtsündmus oli laulev revolutsioon (Vihalemm & Lauristin *et al.* 2017: 61–62). See oli siirdeaja kõige emotsionaalsem periood, ning need emotsioonid jõudsid ka laste elulugudesse. 1990. aastate algul nihkus fookus demokraatlike institutsioonide loomisele ja turumajanduse aluste rajamisele. Eesti keelde tuli uusi

mõisteid, üks keskseid oli *uutmine*, mida hakati juurutama 1986. aastal ning mis esineb ka 1989. aasta elulugudes. Mõiste tähistas Nõukogude Liidu uuen-
duspoliitikat, mille idee seisnes riigis toimuva nähtavamaks muutmises nii
siseriiklikus kui ka rahvusvahelises plaanis (Gorbatšov 1988). See ei tähenda-
nud sõnavabaduse saabumist, kuid varasemaga võrreldes muutus sõna siiski
vabamaks ning eelkõige ilmnis see ajakirjanduses. Infopiirangud lõdvenesid,
trükki pääses kirjutisi majanduse kehvast seisust, keskkonnaprobleemidest
jms, mida varem ei kajastatud. Käesoleva uurimuse seisukohalt on kõige olu-
lisem taustaallikas lasteajakirjandus. Näiteks kirjutatakse 1988. aasta algul
ajakirjas Pioneer ikka veel pioneeriks astumisest, kuid aasta teises pooles aja-
kirja sisu muutub. Septembrinumbri kaanepilt kujutab kaevandusmasinate
poolt näritud hiigelõuna, mille habras pind jaksab vaevu kanda Eestimaa ini-
meste traditsioonilisi talusid.

Illustratsioon 1. Priit Rea.

Allikas: Pioneer 1987.

Pioneeri kaanepilt sisaldab vihjet nii 1987. aastal alguse saanud fosfo-riidisõjale kui ka keskkonnaprobleemidele laiemalt, samuti eestlaste protestile arutu kaevandamise vastu ning koos sellega ka nõukogude okupatsiooni vastu. Numbri sisuosas tutvustatakse noortele lugejatele uudseid asju nagu piiblilood, välismaa autod ja Molotovi-Ribbentropi pakt. Just niisama kirev ja kaootiline nagu ajakirja Pioneer sisu, oli hilisnõukogude perioodil ka Eesti ühiskond. 1989. aasta jaanuarinumber avaldab Heinz Valgu pöördumise noorte poole (Pioneer 1989: 4–5), kus ta kõneleb lugejatele uue ajastu nähtustest, samuti hoolivuse ja vastutuse tähtsusest. Valguliku mõtteviisi järgi võib leida ka teismeliste elulugudest. Kogu Eesti ühiskonna jaoks oluliseks sündmuseks osutus Siim Kallase, Tiit Made, Edgar Savisaare ja Mikk Titma artikli “Ettepanek: kogu Eesti NSV täielikule isemajandamisele” ilmumine ajalehes Edasi (1987). Majandus- ja ühiskonnateadlastest autorid tõid üldsuse ette isemajandava Eesti (IME) idee, seda teemat kajastas ka noorteajakirjandus. Levis loosung “Olen isemajandamise poolt!”, lugejatele selgitati, et eesti inimesed ise peavad IME teoks tegema, olgu nad põllumehed, ehitajad või tudengid (Adamson 1987: 3). Ajalehes Säte kirjutati, et Isemajandav Eesti paneb lisaks täiskasvanutele mõtlema rahakoti sisule ka lapsi, kes peaksid saama mingi võimaluse sissetuleku teenimiseks (Aan 1989: 1). Koolialmanahhide ja lastelehtede rist sõnades küsiti sageli Isemajandava Eesti lühendit, sellega levis teadlikkus IME olemasolust. Paralleelselt IME-idee levikule käis 1980. aastatel üle Eesti UFO-huvi puhang, digitaalarhiivi DIGAR statistikast on näha, et meediakajastuses saabus haripunkt aastal 1989 ehk just sellel ajal, kui teismelised oma elulugusid kirja panid. Inimeste kohtumistest tulnukatega kirjutatakse nt ajalehtedes Noorte Hää (Raskasov 1989: 3) ja Edasi (Hanson 1989: 6), kuid ka Säte läheb teemaga kaasa: avaldatakse joonistusi, kutsutakse üles oma isiklikke kogemusi lugejatega jagama, teismelised võtavad sõna UFOde poolt ja vastu (Säte 1989: 2). Nii see kui ka kõik teised ajastuspetsiifilised ideed, suundumused ja sündmused saavad ereda vastupeegelduse allpool analüüsitavates elulugudes.

2. UURIMUSE EESMÄRK, MATERJAL JA METOODIKA

Uurimistöö eesmärk oli teismeliste elulugude temaatilise struktuuri tuvastamine ning selle eripära kirjeldamine.

Uurimismaterjal koosnes 154 eluloost, mis saadeti Eesti Kirjandusmuuseumisse kolmes jaos: 1989. aasta sügisel 67, 1990. aasta kevadel 40 ning 1993. aasta kevadel 47 elulugu. Me käsitleme neid tekstikorpused, mille kogumaht on 551,4 normlehekülge. Eluloo keskmine pikkus on ligikaudu 4 lk, kõige pikem elulugu on 15 ning kõige lühem 1 lk.

Elulugude autorid elasid maal või väikelinnas ning õppisid 9.–12. klassis. 89 autorit olid tüdrukud ja 65 autorit poisid. Nad olid sündinud aastatel 1972–1977, nende keskmine vanus kirjutamise ajal oli 15 aastat, vanim oli 18aastane ning noorim peagi 14aastaseks saamas.

Analüüsi eeltööna digitaliseerisime käsitsi kirjutatud elulood. Seejärel täpsustasime ja süstematiseerisime metaandmed statistilise ülevaate koostamiseks autorite ja elulugude kohta. Eemaldasime elulootekstidest tundlikud isikuandmed. Kodeerisime tekstid, andes igaühele ID-koodi, mis koosneb teksti järjekorranumbrist analüüsitavas korpuses ning viitab kirjutaja soole: F(emale) = tüdruk, M(ale) = poiss.

Eluloonarratiivide sisu analüüsimiseks kasutasime lähilugemist. Analüüsi käigus määratlesime alateemad, millest koosneb iga konkreetse eluloo temaatiline struktuur. Alateemad varustasime teemamärksõnadega. Üldistavate järelduste tegemiseks temaatilise struktuuri iseärasuste kohta kasutasime võrdlevat analüüsi.

3. TEISMELISTE ELULUGUDE TEMAATILINE STRUKTUUR

3.1. Ülevaade eluloonarratiivi alateemadest

Eluloonarratiivi temaatilises struktuuris me eristame 12 alateemat, mille tähistamiseks kasutame järgmisi märksõnu: koolieelne aeg, perekond, kodu, kooliskäimine, noorteorganisatsioonid, hobid, juhtumused, maa- ja linnaelu, hoiakud, emotsioonid, tulevik, ajalootaust. Teemamärksõnad on laiad üldistused, nende alla oleme koondanud erinevaid sündmusi, arutlusi ja mõtteavaldusi, mis on omavahel seotud kas temaatiliselt või ajaliselt: nt teemamärksõna *kodu* hõlmab kodumaja, korteri ja koduümbruse kirjeldusi ning elukohavahetusi, teemamärksõna *koolieelne aeg* hõlmab sündmusi, mis toimusid sünnist koolimineku (vt joonis 1).

Teemamärksõna *koolieelne aeg* alla on koondatud sündimine, nimepanek, ristimine, lasteaias käimine ning vaimne ja füüsiline areng varases lapseas. Suurem osa autoreid alustab elulugu sünnifaktidega. Mõni autor jutustab sündimise kohta vanematelt kuuldud loo. Järgnev näide illustreerib nii sündimisest kirjutamist kui ka seda, kuidas ajalootaust elulugudes esile tuleb. 1989. aastal sündinud tüdruku ema viidi sünnitama 8. mai hilisõhtul, kuid ta tuli ilmale 9. mail. Sellel päeval tähistati Nõukogude Liidus alati suurejoonelise paraadiga Saksa armee alistamist Teises maailmasõjas. Ajaloost on teada, et vastav dokument jõustus 8. mail kell 23:01, kuid vööndiaegade erinevuse tõttu oli Moskvas siis juba 9. mai. Eestigi elas Moskva ajas ning ema ei soovinud, et lapse sünnipäev langeks militaarse alatooniga päevale. Ta palus ämmaemandal sünniaja varasemaks märkida, nii et see jääks 8. maile. Ämmaemad pani kirja õige sünniaja 9. mail, mis nüüd on Eesti kalendrites kirjas Euroopa päevana.

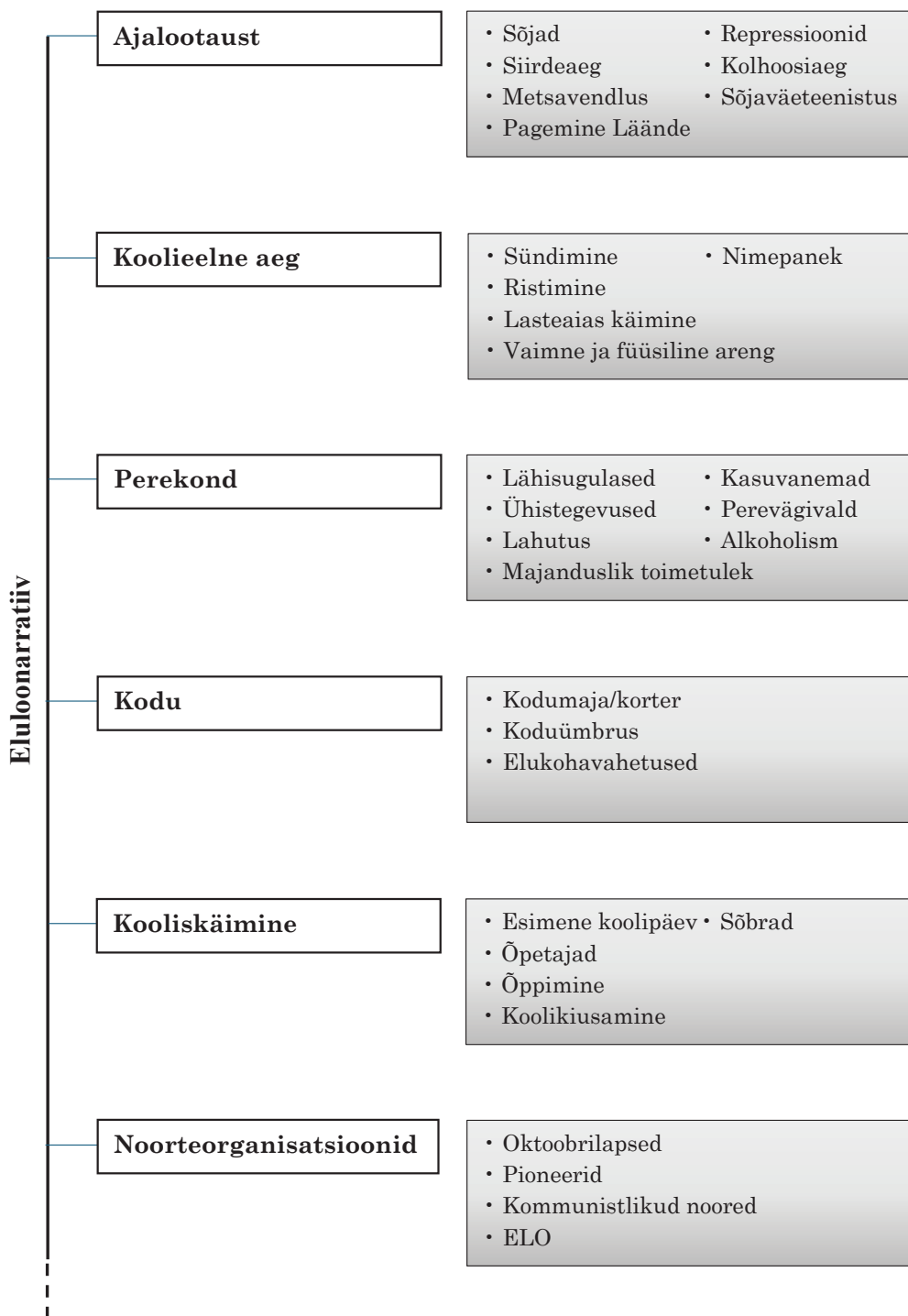
Teemamärksõna *perekond* hõlmab andmeid lähisugulaste ja kasuvanemate kohta ning selliseid teemasid nagu pere ühistegevused, lahusus, perevägivald, alkoholism ning majanduslikud toimetulekuraskused. Enamasti esitatakse pereliikmete kohta neutraalset infot, nt vanemate töökohad, õdede-vendade sünd, suhtlemine vanavanematega, sageli kirjutatakse ka nende surmast.

Ühistegevuste osas on huvipakkuv puhkusereiside teema. Siirdeaja kõige eksootilisemad reisid viisid peresid Moskvasse või Musta mere äärsetesse kuurortidesse. Elulugude põhjal võib öelda, et selliseid reise võeti ette harva. Reis oli eriline sündmus, kus lapsed kogesid fantastilisi asju nagu lennukisõit, tormine meri, suured mäed või lõunamaised puuviljad, mistõttu reisidel oli elulugudes tähtis koht. Märksõna *perekond* alla koondub ka elu pahupool, leidub elulugusid, mille struktuuris negatiivsed teemad domineerivad positiivsete üle. Näiteks käsitleb 15aastase autori elulugu selliseid teemasid (esinemise järjekorras): pereliikmed, sündimine, kodu, kolimised, vanavanemad, lahusus, kasuisa, koduvägivald, alkoholism, sõbrad, luhtunud armastus, tulevik, majanduslikud toimetulekuraskused ja hovid. Selles loos on umbes pooltel alateemadel negatiivne varjund.

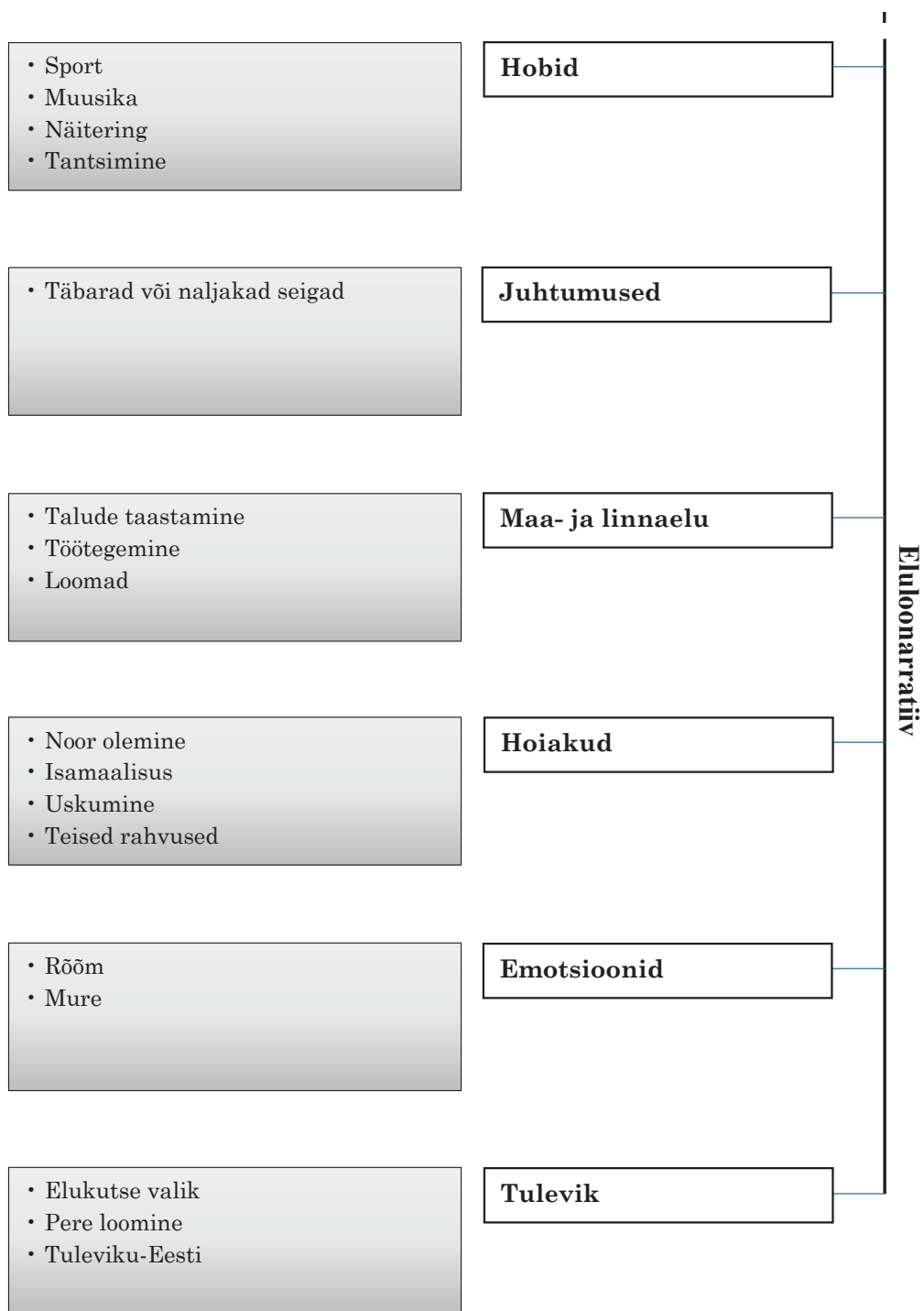
Teemamärksõna **kodu** all kirjutatakse kodumajast või korterist, koduümb-
rusest ning elukohavahetustest. Elukohavahetused ja sellega kaasnev koha-
nemine uues ümbruses on siirdeaja elulugudes küllaltki sage teema. Kolimise
peapõhjusteks on vanemate tööotsingud või kitsad korteriolud, ka lahutused.
Paljud autorid, kes eluloo kirjutamise ajal elasid ja käisid koolis Kesk-Eestis
või Harjumaal, on tegelikult sündinud hoopis mõnes teises Eestimaa piirkon-
nas. Mõned autorid olid keskkooli ajaks läbi teinud juba mitu elukohavahetust.
Elulugudes nad loetlevad oma elukohti vähimagi viiteta paikkondlikule kuu-
luvustundele – see pole jõudnud tekkida kusagil.

Teemamärksõna **kooliskäimine** hõlmab autori meenutusi esimesest koo-
lipäevast, õpetajatest ja sõpradest, samuti õppimisega seotud õnnestumisi
ja ebaõnnestumisi. Sellised teemad nagu koolikiusamine ja alaväärsustunne
on elulugudes samuti esindatud, kuid jäävad tagaplaanile, üldiselt valitseb
kooli suhtes positiivne hoiak. Autorid on teinud tähelepanekuid ka muutuste
kohta, mis siirdeajal koolis aset leidsid. 1993. aastal kirjutatud elulugudest
võime lugeda, et nüüd, kui vana kord on Eestis lagunenu, arvestatakse koolis
ka õpilaste mõtete ja ideedega, neil lubatakse asjade üle otsustada, oma sõna
sekka öelda. Samas tunnistatakse, et uus suundumus tekitab võõristust ning
jõutakse järeldusele, et vabadustega harjumiseks on vaja aega.

Teemamärksõna **noorteorganisatsioonid** alla kuuluvad meenutused ja
mõtteavaldused oktoobrilapseks, pioneeriks ja kommunistlikuks nooreks
astumise ning organisatsioonilise tegevuse kohta. Kahes eluloos on juttu ka
noorteühendusest ELO, mis alustas tegevust just elulugude kirjutamise eel
1988. Elulood näitavad, et paljud lapsed kuulusid organisatsioonidesse mee-
leldi, kuna liikmetel olid head tingimused huvide ja võimete realiseerimiseks.
Autorid on rahul, et nende vaba aega sisustati põnevate tegevustega, mille
käigus sai õppida ka eluks vajalikke oskusi ning arendada juhiomadusi. Elulu-
gude kirjutamise ajaks on nõukogudeaegsed noorteorganisatsioonid tegevust
lõpetamas, mistõttu kirjutatakse avameelselt ka negatiivsetest kogemustest,
nt pealesunnitud liikmelisusest, vastumeelsusest nõukogude sümboolika
kandmise suhtes jms.

Joonis 1. Märksõnastatud alateemad ja nende sisu teismeliste elulugudes.

Teemamärksõna **hobid** alla koonduvad spordielus osalemine ning muusika, tantsu või näitlemisega tegelemine. Elulood näitavad, et siirdeaja teismeliste hobide hulgas domineerisid sport ja muusika, kuid oli ka selliseid hobisid, mis osutavad ajastu eripärale. Näiteks lisandub 1990. aastal tavapärasele kooli-kooris laulmisele kirikukooris laulmine – teatavasti polnud nõukogude ajal koguduste tegevuses osalemine soositud, kuid siirdeajal toimus ühiskonnas märkimisväärne hoiakumuutus. Mõne tüdruku eluloos mainitakse moekoolis käimist, see jääbki siirdeajale ainuomaseks hobihariduse võimaluseks. 1980. ja 1990. aastate vahetusel asutati mitu moe- ja esteetikakooli (Raidla 2014: 99–101), neist kõige populaarsem oli Enelini Moekool, mis tegutses sama nimega moefirma juures. Elulood näitavad, et kool pakkus tüdrukutele suurt huvi, kuna seal õpetati kõike, mis tavakoolihariduse juurde ei kuulunud: naiselikku kõndi, dietoloogiat, jumestamist, kuid ka etiketitundmist ja kultuurilugu (Pirn 1992). Firma pankroti tõttu lõpetas kool tegevuse 1994 (Trallmann 1995), kuid mõned autorid on moekooli tegevusest siiski osa saanud ning säilitavad oma lugude kaudu ka üldist teadmist sellise kooli olemasolu kohta.

Teemamärksõna **juhtumused** alla on koondatud varase lapsepõlve sündmused, mis on kirjutajal eredalt meeles ka kümmekond aastat hiljem. Sageli on need mingid täbarad või pisut ohtlikud olukorrad, mis tekitasid hirmu, kuid tunduvad elulugude kirjutamise ajal pigem naljakad.

Teemamärksõna **maa- ja linnaelu** all käsitletakse talude taastamist, töötgemist ning ka suhtlemist loomadega. Loomadest – enamasti koertest või hobustest – jutustatakse südamlikke, mõnikord ka kurva lõpuga lugusid. Arvestades elulugude lühidust, on loomadega seotud teemalõigud sageli tähelepanuväärselt pikad, millest võib järeldada, et emotsionaalne side loomadega on laste elus väga oluline. 1991. aastal võeti vastu omandireformi seadus, millega Eesti Vabariigi kodanikele tagastati nõukogude ajal võõrandatud maa. Selle tähtsus kajastub teismeliste elulugudes, mis näitavad, et tagastatud talukohtade taastamine kujunes innukaks ettevõtmiseks. Mitu autorit seostasid taludega kogu oma järgneva elu. Mõnes eluloos on antud ülevaade sellest, mitu hektarit on talul maad, millised hooned on korrastamisel ja kui ruumikad need on, kui palju on loomi, mida talumaadel kasvatatakse, millised on kokkuostuhinnad, kui kallid on jõusööt ja põllumasinad, mis kell tuleb pere-liikmetel ärgata, et teha kõik toimetused enne palgatööle või kooli minemist. Ühtlasi pakuvad maaelu kajastavad elulood tõendust, et siirdeaja lapsed said varakult täiskasvanuks, nad tundsid rõõmu samadest asjadest ning muretse-sid samade asjade pärast nagu nende vanemad. Vastupidiselt maaelule leiab linnaelu vähe kajastamist. Peamiseks põhjuseks on tõenäoliselt asjaolu, et suurem osa kirjutajaid elab maakohas. 154 eluloo seas on ainult kolm sellist, kus pikemalt kirjeldatakse elu linnas. Elulugudes kirja pandud tulevikuplaa-nidest järeldub, et aasta või paar pärast eluloo kirjutamist siirduvad autorid linna, et asuda õppima mõnes kõrgkoolis. Arvatavasti ei pöördu osa neist lõpetamise järel tagasi kodukohta, kuna nende elukutse-eelistused viitavad

n-ö linnatöölle (jurist, arst, näitleja, psühholoog), kuid teismeeas ei unista kirjutajad linna pääsemisest, sest neile meeldib elada maal, kus on perekond ja sõbrad, loodus ja loomad.

Teemamärksõna *hoiakud* alla on koondatud autorite arvamused sellest, mida tähendab olla noor, nende isamaalised mõtteavaldused, suhtumise teisesse rahvustesse ning millessegi või kellessegi uskumine.

Teemamärksõna *emotsioonid* hõlmab olukordi ja sündmusi, mis teevad autoreid rõõmsaks või õnnelikuks (nt suhted sõprade või vanematega, head hinded, kingitused, armumine) või siis kurvaks ja murelikuks (nt vaesus, looduse reostamine, lähedaste haigused, hirmud).

Teemamärksõna *tulevik* all kirjutatakse elukutsevalikust, oma pere loomisest ning ootustest tuleviku Eestile. Eri aastatel kirjutatud elulugude kõrvutamine näitab, et selle teema raames on rõhuasetus erinevatel probleemidel. 1989. aasta elulugudes on laste tulevikunägemuse keskmeks Eesti vabaks saamine. Autorite lootusi saadavad kahtlused. Mõned ei julge helget tulevikku uskuda, kuid peavad õigeks selle nimel siiski pingutada – näiteks paremini õppida, eriti inglise keelt. 1993. aasta elulugudes tõuseb Eesti asemel rohkem esile isiklik karjäär. Kirjutajad soovivad sisse pääseda mõnda kõrgkooli, et omandada “korralik eriala”. Kuna Eesti on juba vabaks saanud, siis see pole enam teema, nüüd oodatakse tuleviku Eestilt, et see muutuks Rootsi sarnaseks heaoluriigiks, kus pole pikki poejärjekordi ega tunta sõna *defitsiit*. Eesti inimesed peavad saama võimaluse reisida välismaal, näha teisi rahvaid ja kultuure. Poisid unistavad tagastatud talu heale järjele saamisest. Tüdrukud kirjutavad oma pere loomisest ning seda ühtmoodi nii 1989., 1990., kui ka 1993. aastal. Nad loodavad, et leiavad korraliku abikaasa, et neil on tulevikus ilus kodu – tavaliselt oma maja, kus lastel on turvaline olla. Võimalik, et selle soovi taga on vanemate alkoholilembus, lagunened pered ja lõputud kolimised, millega kirjutajad on oma elus kokku puutunud.

Teemamärksõna *ajalootaust* alla koonduvad autori osutamised ajaloosündmustele, millega tema perekonna elu on seotud: sõjad alates Vabadussõjast ning lõpetades Teise maailmasõjaga, sõjaga kaasnenud repressioonid ning pagemine Läände, kolhoosiaeg ja metsavendlus, sõjaväeteenistus Nõukogude armees, öölauupeod, Balti kett, iseseisvuse väljakuulutamine. Seega on elulugudes mainitud kõiki tähtsamaid ajaloosündmusi, mis puudutavad Eestit alates omariikluse algusest kuni elulugude kirjutamise hetkeni. Varased sündmused tulevad teismeliste elulugudesse koos vanavanematest ja vanematest jutustamisega, mis laieneb elulugude ajalist mõõdet tunduvalt, viies selle tagasi 19. sajandisse. Ootuspäraselt on elulugudes kesksel kohal periood, mis algab kirjutaja sünniga ning lõpeb eluloo kirjutamise aastaga. Me nime-tame seda siirdeajaks, kuid elulugudes sellist mõistet ei esine, kuna tuli kasutusele hiljem. Autorid määratlevad kirjutamise aega uue ajana, mõned ka uut-mise ajana.

3.2. Hoiakud teismeliste elulugudes

Analüüsitavatele elulugudele annab erilise väärtuse nendes sisalduv info siirdeaja teismeliste hoiakutest hariduse, perekonna ja Eesti riigi suhtes. Inimese väärtushinnangute, hoiakute ja emotsioonide vahel valitseb tihe side, nad toimivad vastasmõjus (Izard 2009) ning see tuleb esile ka analüüsitud elulugudes. Autorite hoiakud ilmnevad kõige vahetumalt selle kaudu, millesse nad usuvad ning milliste tulevikuunistuste täitumisele loodavad. Pilt, mis elulugude põhjal joonistub, on mitmetahuline. 1989. aasta elulugudes äratav tähelepanu, et autorid kirjutavad uskumisest UFOdesse. Ükski autor ei peatu teemal pikemalt. Jääb mulje, et oluline on seda eluloos mainida, see on nagu enesepositsioneer, mis jagab autorid UFOdesse uskujaiks ja mitteuskujaiks. UFOdesse uskumine võis olla lihtsalt ajastu trend, mis sai toitu segastest oludest siirdeühiskonnas. UFO-usu kõrval oli ka teisi uskumise objekte, mida elulugudes deklaratiivselt väljendatakse, sh Eesti Vabariik, näiteks:

Ma usun sõprusesse. Loodan, et mu tõelised sõbrad ei jäta mind kunagi hätta. Usun tulevasse Eesti Vabariiki, usun UFO-desse.
(018-M, 1989)

1990. ja 1993. aasta elulugudes vahetab UFOdesse uskumise välja Jumalasse uskumise teema. Teatavasti ei soositud nõukogude ajal sidet kirikuga, kuid elulugude kirjutamise ajal olukord muutus. Usuelu hakkas elavnema, kirikud tehti korda, neis hakati andma kontserte ja inimesed harjusid julgelt kirikuuksest sisse astuma. Usualases kirjanduses on 1980. aastate lõppu nimetatud kirikute ja koguduste taasavastamise ajajärguks, mis tipnes usuühendusi represseerivate seaduste tühistamisega 1990. aastal (Rohtmets 2019: 156–158). 1993. aasta elulood pakuvad kinnitust nende muutuste kohta ning näitavad, kui tähtsad need olid mõne autori isikliku elu seisukohalt. Usust Jumalasse ja hoiakust religiooni suhtes kirjutatakse julgelt ja siiralt, näiteks:

Ma olen väiksest saadik kokku puutunud usuga. Minu ema-poolsed vanavanemad on usklikud. Nad usuvad Jumalat, kes on loonud taeva ja maa ja inimese. Ka mina usun Jumalat. Alguse sai see siis, kui ma olin 7-8-aastane. Tädi võttis mind sageli endaga [---] Palvemajja kaasa. Ma harjusin sellega juba väikeselt. Praegu võin oma kogemuste põhjal öelda, et usun Jumalat. Uuestisünni (vaimse uussünni) elasin ma läbi 1991. a. neljateistkümnne aastasena. Ma sain "Jumala lapseks". Ristiti mind 31. augustil 1992. a. ja [---] kogudusse õnnistati sama aasta 6. septembril. Kõige meeldejäävaim sündmus aastal 1992 oli suvel asetleidnud [---] Kristlik Laager '92. Sellest võttis osa 50-60 noort kristlast. Kõige rohkem oma elus hindan ma usku. Jumal tähendab minu elus kõike. (138-M, 1993)

Enamasti kinnitavad kirjutajad ühe lausega oma usku millessegi, mis on kõrgem kui inimese mõistus või tunnustavad Jumala ülemvõimu kogu eksistentsi üle, kuid ülal näitena kasutatud eluloo temaatilises struktuuris on usuelu ning hoiak religiooni suhtes kesksel kohal. Autor on alateema detailsemalt lahti kirjutanud ning ühtlasi on see kõigi analüüsitud elulugude alateemade lõikes üks pikemaid teemakäsitusi.

Nõukogude aja lõpul kirjutatud elulugusid iseloomustab kõrge isamaalisus, see väljendub autorite rahulolus Eesti poliitiliste suundumustega ning usus vaba Eesti tulevikku, näiteks:

Ma usun, et Eesti saab vabaks maaks. Ma tahaksin et Eesti lööks NSVL-st lahku, tekiks uus omaette riik. Loodan, et venelaste ülekaal kaoks. Ma hoian kõikidele eestlaste üritustele pöialt. Meeldib, et Pika Hermannini tornis lehvib sinimustvalge lipp. Loodan, et maailmakaardil on tulevikus Eesti teise värviga värvitud. Sellega, mida on eestlased korda saatnud, olen ma väga rahul. Ketid ehitamine läbi Baltikumi oli üks suurem üritus, et näidata maailmale ennast. (044-M, 1989)

Esitatud näidet võib nimetada 1989. aasta elulugude tüüpiliseks mõtteavalduseks, see on kantud uhkustundest ning pakatab optimistlikust lootusest. Paljudes elulugudes on isamaalisus leidnud väljenduse IME täitumise ootuse kaudu. Ajavahemikus 1989–1990 oli IME üks kuumimaid teemasid Eesti ühiskonnas, sellest kirjutati ajalehtedes, räägiti televisioonis ja raadios ning mõistagi Eesti kodudes. 1989. aastal kirjutavad autorid IME-st suure vaimustusega, mõned deklareerivad täie veendumusega oma usku IME võidusse. Tõenäoliselt peegeldavad teismeliste arvamusel ja hoiakud täiskasvanute omi. Elulugudele toetudes võib öelda, et laiema üldsuse käsituses polnud IME-l nähtavat seost institutsionaalsete majandusreformidega, mille olid kontseptsiooni keskmesse seadnud ühiskonna- ja majandusteadlased. Üldsuse jaoks tähendas IME külluslikku elu, mis on sarnane elule Läänes, ning see peegeldub ka paljude teismeliste elulugudes, näiteks:

Mõte, mis meist saab tulevikus ja kuidas me paarikümne aasta pärast elame, ei tee õnnelikuks. Teine asi, kui IME korda läheb ja elu selliseks muinasjutuliseks muutub, nagu see meile praegu tundub kas või Soome TV vaadates. (114-F, 1993)

Juba 1990. aastal hakkas meedias IME-vaimustuse kõrvale sügenema irooni. Ilmekas näide on ETV 1989/1990 aastavahetusesaatest kuulsaks saanud Alo Mattiiseni ja Vahur Kersna laul “Ei ole üksi ükski ime” (Mattiisen & Kersna 1989), mille kandsid ette tuntud teleajakirjanikud. Järgnev katkend näitab kriitilist hoiakut isamaalisuse kõrval maad võtnud tarbijamentaliteedi suhtes.

Ref.:

*Meil ime, ime ootel punab palg,
on lahti, lahti suu ja rippu jalg.
Oh tule, tule, näe ja päästa sa
meid kõiki Eestimaal.*

*Siit loomafarmist tahaks ruttu koju
inimeste sisse, sääl on hää,
et puuris ei peaks sirguma mu poju,
saaks vaba mulla alla panna pää.*

Ref.

*Kuid enne seda sööks veel palju sinki
ja õlut kuute marki pääle jookks.
Lacoste särki peidaks kõhtu prinki
ja lükkaks kokku kõik mis IME tooks.*

Teksti autorina mängib Kersna IME kahetähenduslikkusega, kuid elulugude põhjal võib öelda, et lühendi kuuldeline kokkulangevus sõnaga *ime* tõepoolest mõjutas mõiste sisu. Elulugudes võrdub IME helge tulevikuga, mille võimalik täitumine tundus sellel ajajärgul kui ime. IME teema esineb kõigi kolme aasta elulugudes, kuid igal järgneval aastal kirjutatakse sellest üha vähem ning aja jooksul muutub ka teismeliste hoiak: positiivne usk asendub pessimismiga, näiteks:

1987. aastal lõpetasin [---] kooli. Edasi asusin õppima [---] keskkooli. Nüüd olen jõudnud keskkooli viimasesse klassi. Lõpetamiseni on jäänud veel pool aastat. See aasta on siis IME aasta. Aga on küll minule väga segane, mis sellest kõigest üldse saama hakkab. Usk IME-sse hakkab ka pikapeale otsa saama. Aga eks ikka lootma peab, et Eestis kui mitte selle aastaga siis hiljem ikka midagi paremuse poole läheb. (068-F, 1990)

Hiljem IME fenomeni analüüsides tõdesid majandusteadlased, et ühiskond küll liikus läbimurde suunas, kuid see, mida inimesed igapäevaelus jätkuvalt nägid, oli tootmise langus, tühjad poeletid ja väärtusetu raha (Kukk 2019: 122–123). 1990. aastad ei toonud kaasa turumajanduse läbimurret ega külluslikku elu. Eestis hakkas kehtima talongisüsteem (Raidla 2014: 10–11), tarbimist püüti reguleerida nii, et kõigil oleks võimalik osta normaalse hinnaga toitu ja esmatarbekaupu (RH 1990: 3), kuid elulugude põhjal võib järeldada, et sellest oli vähe abi. 1993. aastal asendus IME ootuse ja IME-sse uskumise teema majanduslike toimetulekuraskute teemaga ning elulugudesse sügenes üha rohkem muremõtteid.

3.3. Emotsioonid teismeliste elulugudes

Emotsioonid on oma olemuselt kultuuride ülesed, nagu tõestavad Paul Ekman ja Wallace Friesen (1986) oma uurimuses “A new pan-cultural facial expression of emotion”. Ekman ja Friesen on näoilmete analüüsimise põhjal välja selgitanud kuus universaalset emotsiooni, millest neli omandavad nullindate algul eesti emotsiooniuuringutes keskse koha: need on viha, armastus, kurbus ja rõõm (Vainik 2002a: 543–546, Vainik 2002b: 327). Ene Vainiku uurimused põhinevad sõnavaral, ta on analüüsinud emotsioonisõnade esinemissagedust eestikeelses tekstikorpuses ning saanud tulemuseks järgmise rea: õnn, tänu, lootus, meeldima, mure, kartma, rõõm, armastus, hirm, süü, mõnu, viha, kurbus, uhkus, lõbu, häbi, kirg, igatsus, kadedus (Vainik 2016: 291). Rõõm ja mure on emotsioonisõnavara uuringutes rohkem tähelepanu pälvinud, kui teised emotsioonid ning need tõusevad esile ka teismeliste elulugudes. Sellele aitab kindlasti kaasa asjaolu, et lisaks juhuslikule ilmnemisele on autorid käsitlenud neid emotsioone ka eraldi alateemana, mistõttu me saame emotsioonidest rääkida kui võrdväärsest temaatilise struktuuri moodustajast ülejäänud kaheteistkümne alateema kõrval. Eraldi alateemana on emotsioonid esindatud 48 autori eluloos. Emotsiooniteema esinemine elulugudes tõukub arvata-vasti üleskutsest “Eestimaa elulood”, kus potentsiaalsele autorile esitatakse küsimus: “Mis on sulle elus rõõmu, mis muret toonud?”.

3.3.1. Rõõm

Elulootekstides on emotsioonide alateemat lihtne tuvastada, kuna autorid juhatavad selle sageli sisse mõne fraasiga, mis viitab rõõmule või murele, nt *mulle teeb rõõmu, ma tunnen muret*. Varasemates emotsioonisõnavara uurin-gutes on rõõmu ja õnne käsitletud eraldi emotsioonidena, kuid arutluse all on olnud ka nende kohatine kattuvus. Asta Õim (2003: 854–857) kirjutab, et õnn on enamasti seotud inimeste vaheliste suhetega ning mõiste *õnnelik olema* esineb sageli tähenduses *rõõmus olema* või *heameelt tundma*. Vainiku käsitu-ses on rõõm õnne “väike õde” (Vainik 2016: 196), st rõõm võib sisalduda õnne tähenduses, kui defineerime õnne nii, et õnn on rõõm ja rahulolu millegagi. Teismelised on kasutanud oma elulugudes sõnu *õnn* ja *rõõm* sünonüümidena. Rõõmust kirjutab oma eluloos 31 autorit. Paljude jaoks seostuvad rõõm ja õnn eelkõige sellega, et neil on olemas kodu, pere ja sõbrad ning kõigi vahel valit-seb hea läbisaamine. Lisaks tunnevad autorid rõõmu siis, kui nad on millegagi vaeva näinud ning jõudnud rahuldust pakkuva tulemuseni, nt head hinded, sportlikud saavutused. Rõõm kaasneb sünnipäeva- ja pühadekinkide saami-sega. Kõik need rõõmuallikad on esile toodud nii 1989., 1990. kui ka 1993. aastal laekunud elulugudes, näiteks:

Olen õnnelik, et mul on olemas veel vanaisa ja vanaema. Hea on see, et meie perekond hoiab ühte ja ei tülitse nagu mõningad teised.
(056-M, 1989)

Siirdea ja teismeliste emotsioonid seostuvad tugevalt poliitiliste sündmustega Eestis. Järgnev näide pärineb 1989. aastal kirjutatud eluloost.

Ükskord ammu sain ma teada, et Eesti on olnud ise ka vabariik ja tal on olnud oma rahvuslipp. Siis see oli kõik suur saladus. Nüüd on see avalikkuse ette tulnud, me võime lehvitada oma rahvuslippe ja laulda isamaalaule. See teeb iga eestlase õnnelikuks. Ka minu teeb.
(065-M, 1989)

Elulugudes väljendub ka õnne puudumine ning see seondub sageli Eesti majandusoludega, Järgnev näide illustreerib ühtlasi hoiakute (isamaalisus) ja emotsioonide põimumist.

Ma ei ole õnnelik ega unista ka paremast elust. Muidugi unistan ma sellest, et Eestimaa saaks iseseisvuse ja oma raha. Ma ei saa olla õnnelik, kuna meil ei ole siin riigis kõik korras, aga ega ma ei oska ka unistada paremast elust. (054-M, 1989)

1993. aastal kirjutatud elulood näitavad emotsioonide osas muutunud pilti. Jätkuvalt tuntakse rõõmu kodu ja lähedaste inimeste olemasolust, kuid lisandub ka uusi põhjusi: mitmes eluloos tuleb esile side kirikuga, usuühenduse osaks olemine ja eriline rõõm, mis sellega kaasneb.

3.3.2. Mure

Nullindate algupoole emotsioonisõnavara uuringud näitavad, et mure positsioon eesti emotsioonisõnavaras tekitas lühikeseks ajaks isegi poleemikat. Vainik järeldab oma varaseimate uurimistulemuste põhjal, et mure ei kuulu eestlaste emotsioonikategooriate keskmesse. Õimule on oma tähelepanekute põhjal jäänud mulje, et murelikkus domineerib eestlaste omakuvandis (Õim 2007: 222), mistõttu oleks ootuspärane, et murel on märkimisväärne positsioon ka emotsioonisõnavaras. Hilisemad uurimused on viinud Vainiku järelduseni, et mure on nagu eestlaste “emotsionaalne kaubamärk”, kuna sellest räägitakse ja kirjutatakse väga sageli. Murel aitab teiste emotsioonide hulgast esile tõusta see, et tihti pole mure vaid üksikisiku individuaalne emotsioon, inimestel on ühiseid muresid, mistõttu mure toimib “ühiskonna sidususe liimainena” (Vainik 2016: 228). Teismeliste elulood pakuvad Vainiku mõtteavaldustele omapoolset kinnitust. Murest kirjutab oma eluloos 48 autorit. Autorid nimetavad olukordi, mis teevad neile muret või kurvastavad neid, nagu näiteks vaesus, looduse reostamine, sõda, haigused, surm, sassis suhted sõpradega või pettumusega lõppenud armumine. Mure olemuse üle arutletakse rohkem kui rõõmu olemuse üle. Üks autor jõuab tõdemuseni, et rõõm on lühike, kuid mure pikk:

Kui on rõõm, siis on see ainult korraks, silmapilguks. Kui on suur mure, siis on seda kauaks, nädalad, kuud. (008-F, 1989)

Autorid kirjutavad varaste lapsepõlvemurede taandumisest teismeliseikka jõudes, näiteks:

Kui ma väiksem olin, siis oli mul kaks muret. Esimene mure oli see, et sõda ei tuleks. Teine mure oli see, et ma ei taha hambaarsti juurde minna. Enam mul neid muresid ei ole: kui hambasse auk tuleb, lasen selle kohe ära parandada ja sõja peale ma ei mõtle üldse. (004-F, 1989)

Oma kogemuste põhjal jõutakse järelduseni, et mure kui selline elust siiski ei kao, varasemate asemele tulevad uued ja tõsisemad. Õpilaste elus on peamiseks mureallikaks edasijõudmine koolis, kuid selle kõrval tunnevad teismelised muret ka oma vanemate tööasjade pärast:

Tihti olen olnud mures ema või isa pärast. Kui ema on linnast tulemata ja isa on õhtul kaua ära, siis olen nende pärast mures. Ka siis hakkab süda kipitama, kui neil on tööl halvasti. (008-F, 1989)

Muret toob kaasa lähedaste kaotus või nendest eemaldumine. Elulugudest selgub, kuidas mõjub teismelistele esimene teadlik kokkupuutumine surmaga. Sellest, mida autorid kirjutavad oma lähedaste, aga ka lemmikloomade surma kohta, võib järeldada, et nad on jõudnud arusaamisele surma lõplikkusest ning kogenud leina. Need episoodid, kus autorid kirjutavad oma murest, mille põhjuseks on kellegi surm, kuuluvad kõige tundeküllasemate episoodide hulka. Püütakse kirjeldada oma mure sügavust, näiteks:

Olin esimest korda päris õnnetu, kui kaotasin oma ainukese kallid vanaisa. Ma hoidsin teda väga. Elasin seda raskelt üle. Aga elu lõppeb ükskord niikuinii otsa. Teist korda olin kurb, kui meie koer Sass auto alla jäi. Aga ta paranes ilusti. Nüüd ainult tõstab joostes oma ühte tagumist jalga. Seda on naljakas vaadata. Kõige kurvemad hetked on aga juhtunud viimase aastaga. Ma kaotasin oma kõige parema sõbra Marguse. Olin temaga väiksest peale koos mänginud. Margus oli meie hea perekonnatuttav ja suvilanaaber. Elasin sedagi väga raskelt üle. Margus hukkus traagiliselt. Saatus oli Marguse vastu väga karm. Ta pidi oma eluga hüvasti jätma 15-aastaselt. Minu ellu kurvad hetked tõi veel see, kui Anne ja Karl sõitsid Saksamaale elama. Nutsin selle pärast palju. Neil võib seal olla hea elu, aga oma häid sõpru maha jätta on raske. (017-F, 1989)

IME seondub elulugudes nii positiivsete kui negatiivsete emotsioonidega. Selle oodatakse lootuse ja rõõmuga, kuid selle teostumise pärast tuntakse ka muret, näiteks:

Muret on toonud mulle Eestimaa saatus. Et meie poelett on ikka veel nii kesine ja on inimesi, kes IME-t takistada püüavad. (009-F, 1989)

1993. aastaks on olukord Eestis muutunud ja murel on uued põhjused – esiplaanile kerkib perekonna majanduslik toimetulek. Teismelised muretsesid ka poliitiliste kemplemise pärast riigi juhtimisel, näiteks:

Kõige rohkem praeguses poliitilises olukorras teeb mulle muret väikeste erakondade ja rühmituste omavaheline jagelemine. Kui esimese vabariigi ajal moodustati koalitsiooniparlament, et vastu võtta demokraatlikumaid otsuseid, siis luues praegu samasuguse Riigikogu ei tule sellest kahjuks midagi välja. (118-F, 1993)

Esitatud tsitaat näitab ühtlasi, et teismelised olid Eesti keerukate poliitiliste oludega hästi kursis. Siirdeajastul tõusis Eestis üldiseks kõneaineks hoolivus, see puudutas nii suhtumist kaasinimestesse kui ka ümbritsevasse keskkonnasse. Elulood näitavad, et need probleemid andsid teismelistele põhjust uuteks muredeks. Elulugudesse ilmusid pessimistlikud tähelepanekud empaatia puudumise kohta, näiteks:

Muret teeb see, et inimesed on ükskõiksed, tigidad ja kuidagi tuimad, me ei oska naeratada. Meis on kadunud halastus, oleme täiesti ükskõiksed võõra mure vastu. Meie elu on meid selliseks teinud. (048-F, 1989)

Keskkonnaprobleem ilmus elulugudesse juba 1989. aastal, kuid ainult üks autor puudutas seda teemat:

Mulle valmistab muret Eesti saatus. Ma tahaks, et kõik Eestis olevad õhku saastavad tehased ja kaevandused suletaks. (060-F, 1989)

Rohkem hakati keskkonnaprobleeme käsitlema 1993. aasta elulugudes, selleks ajaks olid need avalikkuses juba mõnda aega teemaks olnud. Autorid jäavad deklaratiivseks, muret väljendatakse üldsõnaliselt, seostamata seda oma kodupaiga või mõne konkreetse keskkonnaprobleemiga, näiteks:

Mulle teeb muret looduse olukord. Valus on vaadata, kuidas teda hävitatakse ja reostatakse. Ta vajab kaitset, on ju loodus kõige alus.
(112-F, 1993)

Keskonnaga seotud mured on hea näide murest kui “ühiskonna sidususe liimainest”, seda jagasid paljud eesti inimesed olenemata vanusest, haridusest vms.

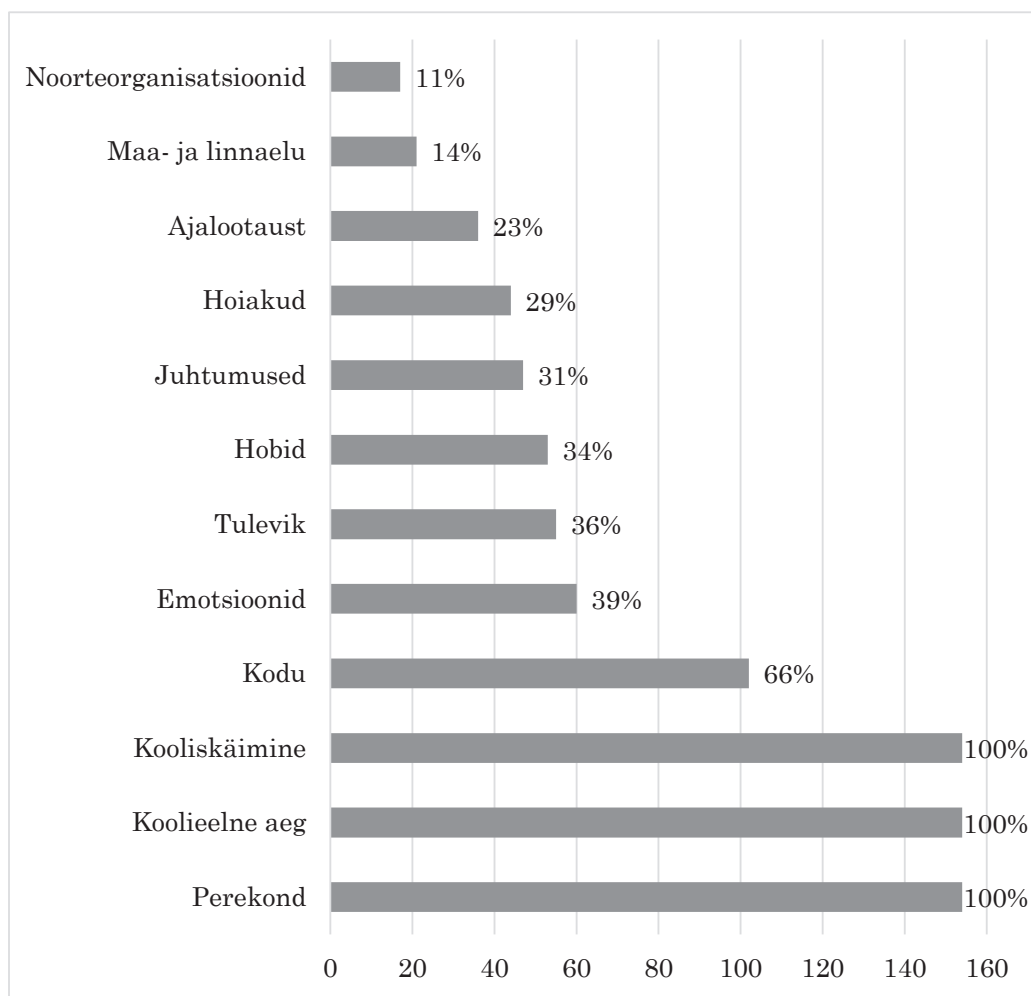
Hoolimata sellest, et murest kirjutavad teismelised rohkem kui rõõmust, jäävad kogu korpuse lõikes domineerima positiivsed hoiakud ja emotsioonid. Sellise üldmulje kujunemises on kindlasti oma osa optimistlikel arutlustel tuleviku üle, millega autorid tavaliselt lõpetavad oma eluloo. Siirdeaja teismelised tajusid põlvkondlikku vastutust tuleviku Eesti ees ning mõistsid ka seda, et igaühe isiklik elu on ta enda kätes, nagu näitab järgnev arutlus, mis üldise hoiaku tabavalt kokku võtab:

Unistada võib kõigist ja kõigest. Ka paremast elust. Praegust elu tuleb võtta sellisena, nagu ta on. On ju teadmine (vähemalt minul), et sellise elu oleme ise endale loonud ja et sellel elul on oma õnn. Inimene peab oskama olla õnnelik. Ilma õnneta oleks maailmas elamine mõttetu. Ja õnne peab igaüks ise endale valmis taguma. Aga kui see elu ja see õnn ei meeldi, võib ju valida teise keskkonna. (061-F, 1989)

3.4. Üldistavaid tähelepanekuid temaatilise struktuuri kohta

Kõik alateemad ei ole esindatud kõigis elulugudes. Diagramm joonisel 2 näitab, mitu protsenti 154 autorist on oma eluloos puudutanud meie poolt määratletud alateemasid.

Kaheteistkümnest alateemast kolm kuuluvad kõigi eluloonarratiivide struktuuri: *koolieelne aeg*, *kooliskäimine* ja *perekond*. Ülejäänud alateemad pole võrdselt esindatud. Oma kodu ja selle ümbrust on kirjeldanud 66% autoritest, ülejäänud alateemade esinemus jääb viiekümnest protsendist madalamale. Nende hulgas tõuseb esile alateema *emotsioonid* (39%), kolmekümne piiri ületavad ka *tulevik* (36%), *hobid* (34%) ning *juhtumused* (31%) ning umbes sama paljudes elulugudes leidub alateema *hoiakud* (29%). Ajalootausta on selgesõnaliselt puudutatud 23% elulugudest, alateemasid *maa- ja linnaelu* ning *noorteorganisatsioonid* leidub vastavalt 14% ja 11% elulugudest. Samas kujunes analüüsi käigus mulje, et alateemad, mida elulugudes leidub vähem, võivad olla kirjutaja seisukohalt eriti tähtsad. Need on sageli lahti kirjutatud pikemalt ja loomingulisemalt, kui ametlikest elulookirjeldustest malli võtavad obligatoorsed alateemad. Viimaste sisuks on sageli kuivad faktid kirjutaja ja tema perekonna kohta, nt sünniandmed, hariduskäik, vanemate töökohad jms.

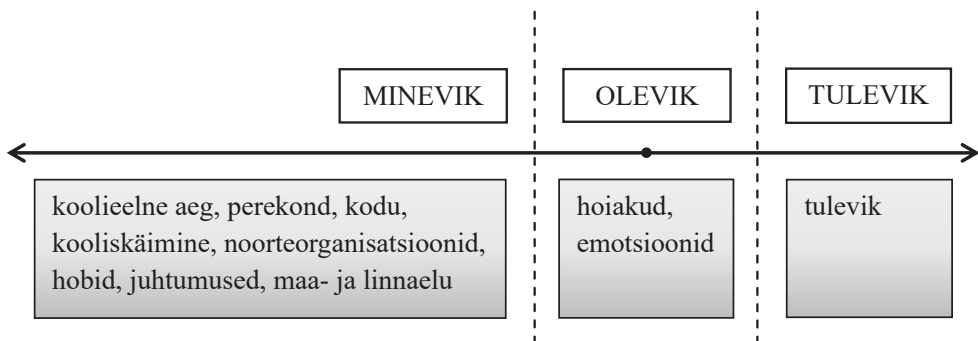
Joonis 2. Alateemade esinemus elulugude struktuuris. Vertikaalteljel alateemade nimetused, horisontaalteljel elulugude arv.

Alateemad ei paikne alati täpselt ühesuguses järjestuses, kuid narratiivid on siiski piisavalt sarnased, tegemaks nende põhjal üldistustavaid järeldusi struktuuri kohta. Valdav osa autoreid esitab oma elusündmuse kronoloogilises järjekorras, kuid analüüsides alateemade paiknemist eluloonarratiivi struktuuris, joonistusid välja ka mõttelised teemaplokid (joonis 3), nende visualiseerimine aitab paremini mõista narratiivi sisemist loogikat ning esile tuua teismeliste elulugude eripära.

Esimese ploki alateemades kirjutavad autorid sündmustest, mis toimusid minevikus või algasid minevikus ning kestavad edasi kirjutamise ajal, mistõttu me iseloomustame seda kui minevikuvaatelist plokki. Teine plokk moodustub alateemadest *hoiakud* ja *emotsioonid*. Nende alateemade kaudu annab autor elusündmustele hinnangu, väljendades seda, mida ta kirjutamise hetkel

tunneb või mõtleb seoses mineviku- ja olevikusündmustega. Kolmandasse plokki kuulub ainult alateema *tulevik*, kuid just see plokk muudab teismeliste eluloonarratiivid eriliseks ja erinevaks täiskasvanute omadest. Teatavasti on täiskasvanute elulugudes rõhuasetus minevikusündmustel ning kui tulevikuteema üldse esineb, siis on see marginaalne (De Vries & Watt 1996). Kõigi elulugude lõikes võib öelda, et tulevikust kirjutavad autorid alati positiivses ja unistavas võtmes, samasugust tendentsi toovad esile ka teised uurijad (nt Ramsgaard & Bohn 2021).

Teismeliste elulugudega seoses võib kerkida küsimus, kas laps on suuteline kirjutama oma elust nii, et tulemus oleks aktsepteeritav eluloona. Psühholoogide uurimused näitavad, et inimese arusaam sidusast eluloonarratiivist kujuneb välja just noorukieas, kui kognitiivsete tööriistade areng jõuab vajalikule tasemele (McAdams 1988). Meie poolt analüüsitud elulugude põgus kõrvutamine täiskasvanute lugudega näitab, et temaatilise struktuuri poolest on teismeliste lood väga sarnased vanemaealiste autorite lugudele. Theo Meder on analüüsinud temaatilist struktuuri vanemaealiste hollandlaste elulugudes, esitame siin oma väite kinnituseks kokkuvõtte alateemadest, mida nendes lugudes käsitletakse. Sündmusi kujutatakse enamasti kronoloogilises järjestuses, need algavad autori vanematega, seejärel tulevad lapsepõlvemälestused, Teise maailmasõja aeg, kodu ja kolimised, kool, sõbrad, sõjaväeteenistus, haridus, kirikuelu, elukutse, abielu, lapsed, puhkusereisid, haigused ja lähedaste surmad (Meder 2020: 95–103). Üldjoontes sarnased alateemad võiks välja tuua ka vanemaealistelt eestlastelt kogumiskampaaniate käigus laekunud elulugudest (Kirss 2017). Nii nagu kõik elulood, on ka siin analüüsitud lood eelkõige sündmuste lood, kuid sündmused on seotud emotsioonidega. Psühholoogide käsituses on elulookirjutus emotsioonidest laetud kirjutamisviis (Barchard & Hensley *et al.* 2013: 332), ning käesolev uurimus näitab, et teismeliste elulood pole ka selles osas erandlikud.

Joonis 3. Teismeliste eluloonarratiivi mõttelised teemaplokid, mis on eristatavad ajalise vaate alusel.

4. KOKKUVÕTTEKS

Elulookirjutuse uurijad kasutavad enamasti oma töös uurimismaterjalina vanemaealiste inimeste elulugusid. Nende põhjal tehtud järeldused on kujundanud üldise arusaama selle kohta, millest inimesed kirjutavad, kui nad kirjutavad oma elust. Meie võtsime vaatluse alla 154 noore inimese elulood, mis on kirjutatud aastatel 1989, 1990 ja 1993 ehk siirdeajal, mil toimus Eesti üleminek demokraatlikule riigikorrale ja turumajandusele ning muutused inimeste mõtteviis, hoiakud ja tulevikusihipid. Elulugude autorid olid sellel ajal vanuses 14–18 aastat. Me seadsime oma uurimistöö eesmärgiks teismeliste elulugude temaatilise struktuuri tuvastamise ja selle eripära kirjeldamise. Analüüsi tulemusena eristasime eluloonarratiivi temaatilises struktuuris kaksteist alateemat: koolieelne aeg, perekond, kodu, kooliskäimine, noorteorganisatsioonid, hobid, juhtumused, maa- ja linnaelu, hoiakud, emotsioonid, tulevik ja ajalootaust. Meie tulemuse kõrvutamine nende uurimustega, mis tegelevad täiskasvanute poolt kirjutatud elulugudega, näitab, et kokkulangevus on väga suur. Lühidusest hoolimata on teismeliste elulugudes esindatud kõik olulised alateemad, mis on vajalikud sidusa eluloonarratiivi ülesehitamiseks.

Teismeliste elulugude peamiseks erisuseks on alateema, mis käsitleb elu tulevikus; teatavasti on vanemaealiste inimeste elulugudes rõhk minevikusündmustel. Teismeliste elulugude temaatilises struktuuris on huvipakkuv ka see, et ligikaudu kolmandik autoritest käsitleb eraldi alateemana emotsioone: 31 autorit kirjutab rõõmust ja 48 autorit kirjutab murest. Arutletakse rõõmu ja mure olemuse üle, kuid eelkõige loetletakse olukordi, mis kirjutajatele rõõmu põhjustavad, nt head hinded, turvaline kodu ja perekond, kus pole tülisid. Teismeliste mured on sageli seotud oma pere majandusliku toimetuleku ja Eesti riigi saatusega. Autorite hoiak on sügavalt isamaaline. Elulugudes väljendub mure Eesti vabaks saamise ja Isemajandava Eesti (IME) teostumise pärast, samuti Eestimaa looduse ja inimeste hoolimatuse pärast. Siirdeperioodil kirjutatud elulugudes tuleb ajastutundlikkus esile erakordse selgusega.

TÄNUSÕNAD

Artikli valmimist toetasid Eesti Kirjandusmuuseumi projektid EKM 8-2/22/1 "Kultuurilugu ja arhiiv: allikad, probleemid, vaatenurgad" ja EKKD-III5 "Emotsioonide arengumustrid eesti kultuuris".

ARHIIVIALLIKAD

EKLA f 350 – Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKM EKLA), f 350, m 1:56-122/1:122a/1:169-208/1:299-345

KIRJANDUS

- Aan, Helle 1989. Mitte välisreisi nimel. – *Säde*, 6. september, lk 1.
- Adamson, Rein 1987. Lootus on noortel. – *Põllumajanduse Akadeemia* 26, lk 3.
- Annuk, Eve (koost) 1997. *Naised kõnelevad*. Eesti elulood. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Barchard, Kimberly A. & Hensley, Spencer & Anderson, Emily D. & Walker, Holly E. 2013. Measuring the Ability to Perceive the Emotional Connotations of Written Language. – *Journal of Personality Assessment* 95 (4), lk 332–342 (DOI:10.1080/00223891.2012.736906).
- De Vries, Brian & Watt, David 1996. A Lifetime of Events: Age and Gender Variations in the Life Story. – *The International Journal of Aging and Human Development* 42 (2), lk 81–102 (DOI:10.2190/FM22-V5VT-B60Y-6UGC).
- Ekman, Paul & Friesen, Wallace V. 1986. A new pan-cultural facial expression of emotion. – *Motivation and Emotion* 10 (2), lk 159–168 (DOI:10.1007/bf00992253).
- Epner, Luule & Viires, Piret 2024. Siirdekultuuri mosaiigid. – *Philologia Estonica Tallinnensis* 9. Siirdejastu kultuurimuutused II, lk 5–14 (DOI:10.22601/PET.2023.09.00).
- Gorbatšov, Mihhail 1988. *Uutmine ja uus mõttelaad meie maa ja kogu maailma jaoks*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Hanson, Raimu 1989. Kohtumised salapärasusega. – *Edasi*, 12. oktoober, lk 6.
- Harju Elu 1989 = Mäletad sa oma elulugu? – *Harju Elu*, 7. september, lk 3.
- Hinrikus, Rutt (koost) 2000a. *Eesti rahva elulood. Sajandi sada elulugu kahes osas*. I osa. Tallinn: Tänapäev.
- Hinrikus, Rutt (koost) 2000b. *Eesti rahva elulood. Sajandi sada elulugu kahes osas*. II osa. Tallinn: Tänapäev.
- Hinrikus, Rutt (koost) 2003. *Eesti rahva elulood. III osa, Elu Eesti NSV-s*. Tallinn: Tänapäev.
- Hollo, Maarja 2024. Autobiograafiliste allikate kogumine Eesti kultuuriloolises arhiivis. – *Horisont* 2, lk 60–62 (<https://www.loodusajakiri.ee/autobiograafiliste-allikate-kogumine-eesti-kultuuriloolises-arhiivis/> – 22.10.2025).
- Izard, Carroll E. 2009. Emotion theory and research: Highlights, unanswered questions, and emerging issues. – *Annual Review of Psychology* 60 (1), lk 1–25 (DOI:10.1146/annurev.psych.60.110707.16353).
- Kallas, Siim & Made, Tiit & Savisaar, Edgar & Titma, Mikk 1987. Ettepanek: kogu Eesti NSV täielikule isemajandamisele. – *Edasi*, 26. september, lk 3.
- Karusoo, Merle 1989. *Olen kolmeteistkümne aastane. Ühe etenduse lugu*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Karusoo, Merle (koost) 1997. *Kured läinud, kurjad ilmad*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Kirss, Tiina 2017. Sündmusküllased elulood: Erich Araku käsikiri. – *Keel ja Kirjandus* 12, lk 897–915 (DOI:10.54013/kk721a1).
- Koit 1989 = Mäletad sa oma elulugu? – *Koit*, 14. september, lk 3.
- Kommunismiehitaja 1988 = Kallis Saaremaa rahvas! – *Kommunismiehitaja*, 3. mai, lk 1.
- Kukk, Kalev 2019. *Eesti majanduse 100 aastat*. Tallinn: Post Factum.
- Maaleht 1989 = Eestimaa elulood. – *Maaleht*, 14. september, lk 11.
- Mattiisen, Alo & Kersna, Vahur 1989. “Ei ole üksi ükski ime”. – *YouTube* (<https://www.youtube.com/watch?v=1cSTz3v3dYk> – 22.10.2025).
- McAdams, Dan P. 1988. *Power, Intimacy, and the Life Story. Personological inquiries into identity*. London: Guilford Press.
- Meder, Theo 2020. Eluraamatute arvutianalüüs – prooviuurimus. – *Methis. Studia humaniora Estonica* 26, lk 92–107 (DOI:10.7592/methis.v21i26.16912).
- Pioneer 1989 = Sõna on Heinz Valgul. – *Pioneer* 1, lk 4–5.
- Pirn, Katrin 1992. “Enelini” moekool Viljandisse. – *Sakala* 13, 30. jaanuar, lk 4.

- Raidla, Peeter 2014. *Enelin, tema glamuursed legendid ja skandaalid*. Tallinn: Tänapäev.
- Ramsgaard, Stine B. & Bohn, Annette 2021. The development of past and future life stories in adolescence: Overall emotional tone, coherence and life script events. – *Scandinavian Journal of Psychology* 62 (2), lk 150–158 (DOI:10.1111/sjop.12691).
- Raskasov, Väino 1989. Kohtumine UFO-ga. Eestis on kaks inimest, kes tulnukatega silmast silma kohtunud. – *Noorte Hää*, 6. oktoober, lk 3.
- RH 1990 = Eesti Vabariigi Valitsuse põhiseisukohad elukalliduse tõusu kompenseerimisest 1991. aastal. – *Rahva Hää* 297, 27. detsember, lk 3.
- Rohtmets, Priit 2019. *Eesti usuolu 100 aastat*. Tallinn: Post Factum.
- Saarte Hää 1989 = Mäletad sa oma elulugu? – *Saarte Hää*, 19. september, lk 3.
- Sõnumitooja 10.01.2012 = Õpetaja ja kodu-uurija Menda Kirsimaa: "Kuusalu hoiab inimest kinni ja tal on palju pakkuda." – *Sõnumitooja*, 10. jaanuar (<https://sonumitooja.ee/kuusalu-valla-kultuuripreemiaelutooe-eest-sai-menda-kirsmaa/> – 15.09.2025).
- Säde 1989 = Sajandi pätkel ehk UFO-d on olemas. – *Säde* 92, 18. november, lk 2.
- Trallmann, Aivar 1995. Neidude kool – mis see on? – *Sakala*, 4. veebruar, lk 5.
- Vainik, Ene 2002a. Millest on tehtud eestlaste emotsioonisõnavara. – *Keel ja Kirjandus* 8, lk 537–553.
- Vainik, Ene 2002b. Emotions, Emotion Terms and Emotion Concepts in an Estonian Folk Model. – *Trames. Journal of the Humanities and Social Sciences* 6 (4), lk 322–341 (DOI:10.3176/tr.2002.4.03).
- Vainik, Ene 2016. *Eesti tunded. Sõnaportreed*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Vihalemm, Peeter & Lauristin, Marju & Kalmus, Veronika & Vihalemm, Triin (toim) 2017. *Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu "Mina. Maailm. Meedia" 2002–2014 tulemused*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Võru Teataja 1989 = Mäletad sa oma elulugu? – *Võru Teataja*, 7. september, lk 4.
- Õim, Asta 2003. Armastus ja õnn eestlaste maailmapildis. – *Keel ja Kirjandus* 11, lk 849–858.
- Õim, Asta 2007. Kuidas eestlane oma muret muretseb. – *Keel ja Kirjandus* 3, lk 222–228.
- Ühistöö 1989 = Mäletad sa oma elulugu? – *Ühistöö*, 7. september, lk 3.

SUMMARY

Children who believed in "IME": Thematic structure of life stories during the transitional period

TRIINU OJAMAA

Senior Research Fellow

Estonian Cultural History Archives, Estonian Literary Museum, Estonia

triinu.ojamaa@kirmus.ee

HANNA SAARE

Assistant

Estonian Cultural History Archives, Estonian Literary Museum, Estonia

hanna.saare@kirmus.ee

Keywords: life story, thematic structure, attitudes, emotions

Life-writing research has traditionally relied on the autobiographies of older individuals, shaping prevailing understandings of what people choose to narrate when recounting their lives. In contrast, this study examines 154 autobiographical texts written by teenagers in 1989, 1990, and 1993 – during Estonia's transition toward a democratic political system and a market economy, a period marked by profound changes in attitudes, aspirations and worldviews. At the time of writing, the authors were between 14 and 18 years old. The aim of the research was to identify the thematic structure of teenagers' life narratives and describe their distinctive features. The analysis revealed twelve recurring subthemes: early childhood, family, home, schooling, youth organizations, hobbies, special life episodes, rural and urban life, attitudes, emotions, the future and historical background. When compared with studies of adult autobiographies, the findings show a high degree of convergence. Despite their relative brevity, teenagers' life stories encompass all the essential subthemes required to construct a coherent autobiographical narrative. A defining characteristic, however, is the strong emphasis on the future-oriented subtheme, whereas autobiographies by older writers, unsurprisingly, focus more on the past. Another notable feature is that about one-third of the teenage authors explicitly addressed emotions: 31 wrote about joy, while 48 reflected on worry. These reflections often combined abstract considerations of joy and concern with concrete examples, such as achieving good grades, enjoying a secure home, or belonging to a conflict-free family. In contrast, teenagers' worries were frequently tied to their families' economic well-being and to the fate of the Estonian state. The prevailing stance of these young authors was distinctly patriotic. Their narratives convey deep concern for Estonia's independence and for the realization of *Self-Managing Estonia* (IME), an abbreviation that also carries the meaning "miracle" in Estonian. These autobiographical texts, produced during a time of political and social upheaval, thus reveal an acute sensitivity to historical change, articulated with remarkable clarity.

Triinu Ojamaa (PhD) on Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur Eesti Kultuuriloolise Arhiivi juures. Tema uurimistöö fookuses on prominentsete kultuuritegelaste karjäärilood ning omaelulookirjutuse traditsiooni kujunemine Eestis Teise maailmasõja järgsel ajal.

Triinu Ojamaa (PhD) is a Senior Research Fellow at the Cultural History Archives of the Estonian Literary Museum. Her research focuses on the career trajectories of prominent cultural figures and the development of the autobiographical writing tradition in Estonia in the post-World War II period.

<https://orcid.org/0000-0002-3314-1489>
triinu.ojamaa@kirmus.ee

Hanna Saare on Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivispetsialist Eesti Kultuuriloolise Arhiivi juures. Ta tegeleb elulookogu digitaliseerimisega ning elulugude metaandmete korrastamise ja analüüsimisega.

Hanna Saare is an Archive Specialist at the Cultural History Archives of the Estonian Literary Museum. She is engaged in the digitization of the life story collection, as well as the organization and analysis of life story metadata.

hanna.saare@kirmus.ee

Sada aastat kinniseid lasteasutusi Eestis: pilguheit muutustele asutusesisestest suhetes

MARIA ŽURAVLJOVA

Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi noorte ja lapsepõlve sotsioloogia nooremteadur;
Narva kolledži noorsootöö osakonna juhataja, nooremlektor
maria.zuravljova@ut.ee

JUDIT STRÖMPL

Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsiaaltöö uuringute kaasprofessor
judit.strompl@ut.ee

KADRI SOO

Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsiaalse heaolu lektor
kadri.soo@ut.ee

Teesid: Lapsed elavad suhete keskkonnas, mistõttu suhete kvaliteet on nende heaolu seisukohalt otsustava tähtsusega. Kui suhted on „rikkis“, kannatab lapse emotsionaalne ja sotsiaalne areng, mis võib avalduda tema käitumises. Riik püüab toime tulla lastega, kelle käitumine ohustab nende enda ja/või teiste heaolu, elu ja tervist, pakkudes erinevaid sekkumisi, nende hulgas on viimase lahendusena kinnise lasteasutuse teenus. Üle saja aasta on kinnised lasteasutused olnud osa erinevatest Eesti riiklikest süsteemidest. Saja aasta jooksul on Eestis vahetunud kolm riigirežiimi, mis püsisid erinevatel ideoloogilistel, väärtuslikel ja poliitilistel põhimõtetel. Iga režiim on töötanud välja oma ideoloogia raames vaate lastele, nende käitumuslikele raskustele ja raskuste lahendamise meetoditele ning kujundanud kinnise lasteasutuse tegutsemise reeglid. Kinnine lasteasutus oma formaalsete suhete mudeli ja elukorraldusega kuulub totaalse institutsiooni kategooriasse. Artiklis keskendume ühelt poolt lapse kuvandite ja keelekasutuse muutustele, mis peegeldavad ühiskonna suhtumist laste käitumuslikele raskustele erinevatel ajaperioodidel. Teisalt tuginedes totaalse institutsiooni teooriale analüüsime, kuidas totaalse institutsiooni tunnused – jäik hierarhia, formaalsed suhted ja kontrollikeskne kasvatus – on viimase saja aasta jooksul kinnistes lasteasutustes püsima jäänud või muutunud.

Märksõnad: asutusesisene suhtlus, kinnised lasteasutused, lapse kuvandid, suhetepõhine lähenemine, totaalsed institutsioonid

SISSEJUHATUS

Kinnised lasteasutused (KLA) on olnud Eestis lahutamatu osa riiklikust haridus-, justiits- ja sotsiaalhoolekandesüsteemist juba üle saja aasta. Need asutused on suunatud lastele, kes on pannud toime õigusrikkumise või kelle käitumine seab ohtu nende enda ja/või teiste inimeste elu ja tervise. Kehtiva sotsiaalhoolekande seaduse (2015) järgi on kinniste lasteasutuste eesmärk "lapse psühholoogilise, emotsionaalse, sotsiaalse, haridusliku ja kognitiivse arengu toetamine, et saavutada püsivad muutused, mis võimaldavad lapsel pärast vabaduse piiramise lõppu edukalt toime tulla tavakeskkonnas" (SHS § 130¹(2)). Asutuse eesmärgi määratlus seadusesättes jätab abstraktseks "toetamise" tegeliku tähenduse. Toetus on positiivsete suhete keskne element, mis sisaldab lapse emotsionaalset mõistmist ning talle abi ja nõu pakkumist heaolu ja toimetuleku suurendamiseks (Thompson 2015). Seega võib oletada, et seaduses peetakse toetamise puhul silmas suhteid, mis kinnises lasteasutuses (KLA) peaksid muutuma kvaliteetsemaks võrreldes nende suhetega, mis põhjustasid lapse probleemse käitumise või pärssisid tema arengut. Tähelepanuväärne on see, et lapse toetamine toimub koos tema ööpäevaringse vabaduse piiramisega, eeldades, et muutused lapse arengus leiavad aset erilistes – totaalsel institutsiooni meenutavates – tingimustes.

Totaalne institutsioon on väliskeskkonnast täiesti eraldatud omapärane keskkond, kus inimeste igapäevaelu, sealhulgas päevakava, töö, puhkus ja vaba aja tegevused on asutuse poolt täielikult organiseeritud ning toimuvad samades ruumides (Goffman 1961). Totaalsed institutsioonid on üles ehitatud tugevale hierarhiale, mis põhineb formaalsel kontrollil ja distsipliinil, jättes indiviidide isiklikud vajadused tähelepanuta. Michel Foucault (1991) ja David Garland (1990) on rõhutanud, et distsiplinaarvõimu keskmes olev formaalsus ja kontroll võivad pärssida totaalse asutuste elanike autonoomiat ja sotsiaalset arengut. Totaalne institutsioon võib viia isiksuse hävimiseni (*mortification of self*) – selle elanikud kaotavad oma varasema staatuse ja rollid, kogedes konfliktlikult oma individuaalse mina ja institutsiooni ootuste vahel (Goffman 1961). Loovus, iseseisvus ja vastutustunne surutakse maha ning asendatakse võimule allutamise ja hirmuga. Institutsiooni totaalsust näitab asutuse personali ja asukate suhete võimu hierarhia ja repressiivsus, mis omakorda kujundab suhteid ka asukate vahel. Totaalne võim kutsub esile asukate vastupanu, mis väljendub autoritaarse subkultuuri tekkes (Goffman 1961; Foucault 1991). Seega tuleb totaalse institutsiooni asutusesiseste suhete (sisekliima) hindamisel arvesse võtta nii personali ja asukate kui ka asukate omavahelisi suhteid.

Kinniste lasteasutuste asukad on lapsed. Kui võrrelda täiskasvanute ja laste suhteid üldiselt, eksisteerib neis hierarhilisus juba seetõttu, et lapsed sõltuvad täiskasvanutest ning täiskasvanud vastutavad laste heaolu eest (Ben-Arieh & Casas *et al.* 2014). Samas ei tähenda selline sõltuvussuhe ranget allutamist ja kontrolli. Laste ja täiskasvanute suhteid iseloomustab vastastikune

emotsionaalne lähedus – armastus, tänutunne ja usaldus –, mis innustab täiskasvanuid hoolitsema laste eest ning aitab lastel omakorda täiskasvanuid usaldada ja nende juhiseid loomulikult järgida. KLA suhted ei põhine armastusel, kuid see ei pea tähendama, et personal ei saa hoolitseda laste heaolu eest ning selle kaudu luua usalduslikku suhet lastega. Kuidas hoolitsemine ja toetamine KLA-s aset leiab, väljendubki personali ja laste vahelistes ning laste omavahelistes suhetes. Sellepärast on asutusesiseste suhete hindamine kinniste asutuste totaalsuse määratlemise seisukohast äärmiselt tähtis.

Siin artiklis uurime kinniste lasteasutuste loomise- ja arengulugu peamiselt Eestis, pöörates tähelepanu, kuidas selle protsessi käigus kujutati asutusse suunatud lapsi ning milliseid suhteid see laste ja asutuse personali vahel peegeldas. Artiklis käsitleme lapsepõlve suhetepõhisena (Dalfidan 2023), mille järgi vastastikused suhted lapse ja teda ümbritsevate inimeste vahel (siin KLA personal ja teised asukad) kujundavad lapse arengut ja heaolu. Suhete kaudu luuakse laste kuvandeid, mis omakorda mõjutavad täiskasvanute ja laste suhteid ning laste igapäevaelu. Meid huvitab, kuivõrd avalduvad totaalse institutsiooni tunnused Eesti kinniste lasteasutuste tegevuspraktikas erinevatel ajaperioodidel ning milliseid lapse arengut ja muutust toetavaid suhteid need kajastavad. KLA enam kui saja-aastase tegutsemise ajalukku vaadates võtame vaatluse alla “käitumisprobleemidega” laste kasvatusede ideoloogiad ja kinniste lasteasutusega seotud sõnakasutuse ning uurime, millised lapse kuvandid neis väljenduvad.

Artiklis käsitleme esmalt lapsepõlve mõistet, lapse kuvandi muutusi ajas ning kinniste lasteasutuste teket Lääne-Euroopas. Seejärel tutvustame Eesti kinniseid lasteasutusi ajaloo kolme perioodi vältel, keskendudes ideoloogiate, sõnakasutuse muutumisele ning sellega kaasnevate suhete iseärasustele. Artikli lõpetab kokkuvõttev arutelu ja järeldused.

LAPSEPÕLV NING LAPSE KUVANDID LASTE JA TÄISKASVANUTE SUHETE PEEGELDAJANA

Arusaam lapsepõlvest on aja jooksul muutunud vastavalt sotsiaalsetele, kultuurilistele ja poliitilistele protsessidele (Ariès 1979). Lapsepõlv on sotsiaalne konstruktsioon, mida kujundavad ühiskondlikud väärtused ja normid ning inimese enda kogemused lapsepõlvest kui inimese elu algusperioodist (Alderson 2016; Corsaro 2011). Lapse kuvandeid – uskumusi või ettekujutusi lastest – luuakse kollektiivselt keeleliste representatsioonidena ja diskursuste abil inimeste vahelistes suhetes (James & James 2008). Arusaamu lastest ja lapsepõlvest kajastatakse ning taastoodetakse ilukirjanduslikes, hariduslikes, poliitilistes jms materjalides (Woodrow 1999). Kuvandid loovad ettekujutuse laste omadustest, käitumisest, neile sobilikest rollidest ja positsioonist ühiskonnas. Lapse kuvandite kaudu konstrueeritakse ka täiskasvanute rolle ja

õigusi seoses lastega. Need ideed mõjutavad täiskasvanute ootusi ja käitumist laste suhtes, samuti lastega seotud poliitikaid ja õigusi (Alanen 2014).

Lapse kuvandid varieeruvad kultuuriti ja muutuvad ajas. Tihti eksisteerivad erinevad arusaamad paralleelselt või on omavahel põimunud. Lääne kultuuriruumis võib eristada nelja lapse kuvandit, mis on kujundanud laste kasvatust ja nende institutsionaalset kohtlemist. Esimene käsitus näeb last süütu ja haavatava olendina, keda täiskasvanud peavad kaitsma maailma ohtude eest (Johnny 2006). See kuvand on sageli kasutusel lastekaitse ja laste õiguste diskursuses, konstrueerides täiskasvanut võimu omava ja “kõiketeadjana”, kes otsustab selle üle, mis on laste heaolu tagamiseks ja vajaduste rahuldamiseks parim (Woodrow 1999). Süütuse ja haavatavuse kuvand objektistab lapsi ning eitab nende toimevõimekust ja oskust ise lahendusi leida.

Teine arusaam peab last ebakompetentseks isikuks, kellel ei ole piisavalt oskusi ja teadmisi iseseisvaks toimetulekuks ja otsuste tegemiseks (James & Prout 2005; Jenks 2005). Kuvandi kohaselt on “puhta lehena” sündinud laps arenemas täisväärtuslikuks ühiskonnaliikmeks ning vajab seetõttu autoriteedi positsioonil olevate täiskasvanute juhendamist ja kontrollimist (Ok-Hee 2006). See hariduspoliitilise retoorikaga seotud vaade käsitleb last pigem passiivse isikuna, kellel on piiratud sõnaõigus õpitava, õppemeetodite ja keskkonna kujundamisel.

Kolmas lähenemine konstrueerib last vastutustundetu ja potentsiaalselt ohtliku isikuna, kes rikub korda ning vajab seega täiskasvanute ranget kontrolli ja korrale kutsumist, et tagada normidele vastav käitumine (Corsaro 2011; Jenks 2005). Ohtliku lapse kuvand annab täiskasvanutele suure võimu kehtestada reegleid ning otsustada karistuste ja preemiate üle (Woodrow 1999). Lastel puudub võimalus ebamõistlikuna tunduvaid kasvatustavadeid vaidlustada või tingimuste üle läbirääkimisi pidada. Domineerimisele–kuuletumisele üles ehitatud täiskasvanu ja lapse suhetes napib usaldust, hoolimist ja lähedust.

Kui kolm esimest lapse kuvandit kirjeldavad last pigem passiivse ja piiratud autonoomiaga isikuna, siis neljas ja ühtlasi kaasaegseim lähenemine rõhutab lapse subjektsust ja toimevõimekust, käsitledes last aktiivse ja eakohaselt kompetentse isikuna, kellel on oma vajadused, soovid, arvamused ja õigused (James & Prout 2005; Qvortrup & Bardy *et al.* 1994). Selle arusaama kohaselt arenevad lapse pädevus ja autonoomsus toetavate suhete kaudu täiskasvanutega, kes võimaldavad lapsel teostada oma potentsiaali ja osaleda aktiivselt teda puudutavate otsuste tegemisel. Erinevalt kolmest eelmisest kuvandist, kus lapse ja täiskasvanu vahel on ebavõrdne võimusuhe, on neljanda käsituse järgi laps ja täiskasvanu justkui partnerid kasvatuses ja hariduse omandamise protsessis (Smith 2011).

Järgmises peatükis kirjeldame kinniste lasteasutuste teket Lääne-Euroopas ning uurime, millised ühiskonnas toimunud protsessid ja lapsekuvandid on asutuste loomisega seotud.

KINNISTE LASTEASUTUSTE TEKE LÄÄNE-EUROOPAS

Lääne-Euroopas seostub kinniste lasteasutuste areng kolme esimese eelnevalt kirjeldatud lapse kuvandiga. Nende seoste selgitamiseks vaatame ajas tagasi tööstusrevolutsiooni perioodi 19. sajandi alguses, mil hakkasid kujunema kaks uut lapse kuvandit – laps kui süütu ja haavatav ning laps kui ebakompetentne ja täiskasvanu õpetust vajav olend (Ariès 1979; Scraton 1997).

Tööstuse arenguga kaasnes laste tööjõu ulatuslik kasutamine tööstuses. Lapsed moodustasid sel ajal paljude tehaste ja kaevanduste töötajatest märkimisväärse osa, kuna nende tööjõud oli odav ja kergemini kontrollitav (Goldson 1997). Laste töö tööstuses muutus peatselt sotsiaalseks ja moraalseks probleemiks – rängad töötingimused ja pikk tööaeg põhjustasid tervisehädasid ning kahjustasid laste füüsilist ja moraalselt arengut. See pani aluse lapse kui kaitsmist vajava süütu ja haavatava isiku kuvandi tekkele. Filantroobid ja laste päästjad (ingl *child savers*) astusid lapsi rõhuva olukorra vastu välja, rõhutades, et lapsed vajavad kaitset täiskasvanute ekspluateeriva töö eest (Sandin 2014). Nende arvates oli raske füüsiline töö lastele ebasobiv ning nende tervisele ja arengule kahjulik, mistõttu tuli see keelustada. Lapsed erinevad oma kaitsetuse ja haavatavuse tõttu täiskasvanutest ega ole võimelised töötama nendega võrdsetel alustel (Hendrick 1997).

Filantroopide surveel võeti 1833. aastal Inglismaal vastu tehaste seadus (*Factories Act*), mis keelas laste tööjõu kasutamise tööstuses (Goldson 1997). See oli oluline samm laste õiguste kaitsmisel ja lapsepõlve mõiste ümberkujundamisel, mis tugevdas arusaama, et lapsed vajavad erikaitset ning tööturul osalemise asemel pigem koolis käimist, et omandada eluks vajalikke teadmisi ja oskusi. Tööstuses töötava lapse kuvand läks vastuollu arusaamaga, mille järgi lapsepõlv on eelkõige hariduse omandamise ja arengu periood (Cunningham 2006). Samas tõi laste tööjõu keelustamine kaasa uue nähtuse. Paljud tööstusest eemaldatud tööliklassi lapsed jäid ilma töö ja sissetulekuta (Goldson 1997). Kuna kooliharidus oli sel ajal kättesaadav keskklassi lastele, töölisperede vanemad enamasti seda võimaldada ei suutnud, siis ilmusid linnatänavatele lapsed, kellel puudus juurdepääs haridusele ning nappis hädapäraseid elatusvahendeid. Nälg ja tegevusetus sundisid lapsi vargile ja muudele ebaseaduslikele tegevustele. Inglismaa linnades kasvas laste kuritegevus, millele riik ei osanud esialgu tõhusalt reageerida (Muncie 1981). Lapsed, kes varem töötasid tehastes, olid nüüd vaesuses ja marginaalses seisus, muutudes oma hälbiva käitumise tõttu ühiskonnale probleemiks. Haavatava ja kaitset vajava ning ebakompetentse ja õpetamist vajava lapse kuvandi kõrvale kerkis vaade lapsest kui vastutustundetust ja reegleid rikkuvast või suisa ohtlikust isikust, keda tuleb kontrollida ja distsiplineerida (Scraton 1997).

Mitmed autorid (Gittins 1998; Goldson 1997; Platt 1969; Qvortrup 1987; Qvortrup & Bardy *et al.* 1994) täheldasid, et laste delinkventsuse esilekerkimine tõi kaasa uue filantroopilise suuna, millega püüti leida lahendust laste

sotsiaalsetele ja majanduslikele probleemidele neid õpetades, kasvatades ja moraalselt juhendades. Laste töö kaotamine oli oluline progress, kuid see tõi esile vajaduse arendada haridussüsteemi, et pakkuda lastele paremaid arenguvõimalusi väljaspool tööturgu. Paljude laste tegevusetuse ja hälbiva käitumise märkamine ajendas looma spetsiaalseid asutusi, mis andsid vaesuses elavatele lastele peavarju, toitu ja haridust, sooviga korrigeerida nende probleemset käitumist. 19. sajandi jooksul rajati Euroopa riikides mitmeid selliseid asutusi, sealhulgas Hofwyl Šveitsis (1810), Das Rauhe Haus Saksamaal (1833), Mettray Val-d'Yvere Prantsusmaal (1840) ja Redhill Inglismaal (1848) (Strömpl 2002). Need asutused lähtusid ideoloogiast, mis ühendas kristliku armastuse range allutamise asutuse korrale, usuõpetuse hariduse ja töökasvatusega. Arvati, et usk jumalasse koos töökasvatuse ja haridusega suudab vähendada laste probleemset käitumist ning kujundada neist seaduskuulekad ja korralikud kodanikud. Kuid ka see algatus osutus ebapiisavaks – lapsed jooksid asutustest sageli ära, mispärast oli vaja piirata nende vaba liikumist uksi lukustades (Goldson 1997). Nõnda tekkisid esimesed kinnised lasteasutused, mis kandsid totaalse institutsiooni tunnused. Sarnase ajendiga rajati esimesed kinnised lasteasutused ka Eestis, esimene loodi 1919. aastal (Kohtuministeeriumi 1919).

EESTI KINNISED LASTEASUTUSED KOLME AJAPERIOODI VÄTEL: IDEOLOOGIAD, RETOORIKA JA TOTAALSE INSTITUTSIOONI TUNNUSED

Kinnised lasteasutused on olnud Eestis tihedalt seotud riigi sotsiaalpoliitiliste muutustega, kus laste käsitus on peegeldanud ajastu arusaamu nende käitumise põhjustest. Siin peatükis tutvustame kinniste lasteasutuste iseärasusi Eestis kolme ajaloolise riigikorra ajal. Ülevaade kinniste lasteasutuste arengust põhineb Eesti õigusaktidel, arhiividokumentidel, valitsuse määrustel, hariduse ja lastekaitse raportitel, seaduse muudatustel, uuringutel ja teadusartiklitel. Need allikad aitavad mõista, kuidas kinnised lasteasutused Eestis kujunesid ja funktsioneerisid. Peatükis kirjeldame kinnistesse asutustesse suunatud lastega seotud terminoloogiat ning arusaamu selliste laste kohtlemisest, samuti vaatame, millised totaalse institutsiooni tunnused ilmnevad erinevatel ajaperioodidel.

Kinnised lasteasutused Eesti Vabariigi ajal 1918–1940

Eesti Vabariigi ajal (1918–1940) ajendas kinniseid lasteasutusi looma peamiselt vajadus kaitsta ühiskonda “kurikalduvustega” noorte eest ning pakkuda neile kasvatuslikku ja hariduslikku tuge, et suunata nad tagasi “normaalsesse” ellu (Hoolekande 1925). Kinnised asutused – nagu Harku kolonii¹ ja Koluvere kasvatusmaja² – asutati noorte eraldamiseks täiskasvanud õigusrikkujatest. Asutuste tegevus tugines lääneeuroopalikule sotsiaalkasvatuse mudelile (Madisson 1926).

Kinniste lasteasutuste rajamist mõjutasid tugevalt tollased hariduse ideoloogiad ja teaduslikud teooriad, sealhulgas eugeenilised ideed, mis levisid laialdaselt nii Eestis kui ka mujal Euroopas (Kalling 2013). Ülekaalus oli usk, et indiviidi pärilikud omadused määravad oluliselt tema käitumise. Madisson (1926: 7) võtab kokku selle aja põhilisi uskumusi järgnevalt: “Lapse hing on sündides absoluutselt moraalivaba, kuid egoistlike instinktidega ja agres-iivne.” Samas väidab autor, et lapse “omaduseks on alluda kasvatamisele”.

Laste probleeme, sealhulgas seadusevastast käitumist, käsitleti kas kaasa-sündinu ja pärilikuna, aga ka vale või puuduliku kasvatus tulemusena, mille puhul oli tarvis laps paigutada arengut soodustavasse struktureeritud keskkonda (Madisson 1924, 1926).

Kui 1925. aasta hoolekandeseaduse järgi vajasisid “vigased ja pimedad” lapsed kaitset ja hoolt, siis “kurikalduvustega” lapsi nähti peamiselt vastutus-tundetute isikutena, kes n-ö ohustasid oma käitumisega ühiskonda (Hoo-lekande 1925). Laps ei olnud sel ajal käsitatav autonoomse indiviidina, vaid pigem täiskasvanu kontrolli all oleva objektina, kelle kasvatamine toimus ühesuunaliselt – täiskasvanult lapsele.

Harku parandusmaja/koloonia kuulus vanglasüsteemi alla. Hans Madisson töötas Harkus 1920. ja 1930. aastatel arstina. Selles funktsioonis viis ta läbi erinevaid uuringuid poiste tervisliku seisundi kohta ning kirjutas asutusest ja selle kasvandikest mitmeid artikleid ja raamatuid, mis moodustasid osa tema doktoritööst (Madisson 1924). 1926 ilmus eraldi raamatuna tema ülevaade Harku kolooniast. Selles teoses ta täheldas, kuidas koloonia tegevuse algus-aastatel toimusid taunimisväärsed sündmused, millel oli lastele kasvatusli-kult halb mõju. Madisson (1926: 24) kirjutas:

Õpetajate ja kasvatajate ettevalmistamatus oma tööle oli kõikide pahede juur. Nende omavaheline võitlus ja võimuahmitsemine, üksteisele peale kaebamised, [---] alkoholism, korralagedus, kasvatusliku süsteemi puudus, majanduslik kitsikus, vangimaja režiim jne. [---] Nii on mitmed Harku kolonii valvurid ja isegi meistrid kasvandikule varguses kaasa aidanud, vargust vastu võtnud, või isegi neid sellele avatlenud. Naisteenijad on varastatud asjade eest olnud kasvandikudega sugulistes ühenduses, kasvandikud on joobnud valvurite magades koloniist põgenenud, nende relvi kaasa võtnud jne.

Harku kolonii eesmärk ja korraldus olid selgelt karistuslikud. Asutust ise-loomustasid totaalse institutsiooni tunnused: puudulikud elutingimused, nõrk distsipliin ja kolonistide madal elatustase, mis tekitasid ühiskonnas ulatuslikku kriitikat. 1921. aastal tunnistati küll probleemide olemasolu – halba korda, kitsaid ja kehvas seisus ruume –, kuid ametlikult eitati füüsi-lise vägivalla juhtumeid. Samal ajal viidi läbi juhtkonna vahetamine ja töö-tati välja uus põhikiri koloonia olukorra parandamiseks (TT 1921). 1922. aasta

kajastustes märgiti, et kuigi barakke hakati remontima ja kolonistidele võimaldati sportimisvõimalusi, säilis koloonia üldine iseloom vanglale sarnasena. Poisid omandasid üksteiselt uusi kuritegelikke oskusi ning koloonia ei suutnud noorte sotsiaalset rehabilitatsiooni tõhusalt toetada. Ühiskondlik arvamus koloonia kohta jäi kriitiliseks: arvati, et kord kolooniasse sattunud noorest enam head nahka ei saa ning kolooniat võrreldi “kuritegevuse kooliga”. Koloonia asukoht Tallinna lähedal vähendas isolatsiooni, kuna noortel oli lihtne põgeneda ja linnas ära kaduda. Hoolimata katsetest asutust muuta jäi Harku koloonia maine pigem kuritegevust süvendavaks kui noori rehabiliteerivaks keskkonnaks (E 1922).

Asutuse olukord muutus uue direktori ametisse asumisega, kes kohaldas range distsipliini nii kasvandikele kui ka töötajatele. Koloonia töötajad pidid hakkama ka ise asutuses elama. Muudatuste põhirõhk oli suunatud töötajate eeskujule, sõjaväelisele distsipliinile ja tööõpetuse pakkumisele kasvandikele. 1923. aastal oli elukorraldus asutuses juba muutunud. Madissoni (1926) kirjelduse kohaselt jaotati kasvandikud vastavalt käitumisele, iseloomule ja kalduvustele viieks pereks. Iga pere elas omaette toas ning täitis perekondliku kasvatusrolli. Uued asukad paigutati maksimaalselt kuueks kuuks “prooviperre”. Ühest perest teise üleminek, samuti kodu külastuse sageduse määramine toimus tšekkide alusel.

Igal nädalal saab kasvandik korraliku ülalpidamise, õppimise ja tööst ühe tšeki ning 10 tšeki järele loetakse kasvandik IV perre. Ka järgmistest peredest edasisaamisel on maksev 10 tšekki. IV pere kasvandik omab hea ülalpidamise korral õiguse 2 kuu järele kord koju sõita vanemaid külastama, III peres kord kuus, II peres – kaks korda kuus ja I pere liige, keda nimetatakse vanemaks kasvandikuks – neli korda kuus pühapäeviti, kui olud seda lubavad. (Madisson 1926: 32–33).

Korralikult käitunutele avaldati avalikult kiitust, neid määrati korralvuriteks või neile anti ülesandeid väljaspool asutust. Vanemad kasvandikud võisid pärast kolm kuud kestnud laitmatut ülalpidamist kolooniast lahkuda. Tšekkide puudumine kutsus esile karistuslikke meetmeid. Kasvandik, kes ei kogunud tšekke juurde, kaotas ajapikku ka eelnevalt kogutud tšekid. Halva käitumise korral kasvandikku noomiti, vaba aja asemel suunati tööle ning tal keelati omastega kohtuda. Karistuseks paigutati ta kas 24 tunniks “valgesse kartserisse” või seitsmeks päevaks “valgesse üksikusse korterisse”. Kui see ei aidanud, suunati ta karistusosakonda. Karistusosakonda paigutamine tähendas näiteks “elumõnustusete piiramist”, isolatsiooni, vanemate ja omastega kokkusaamise keeldu ning raskemate tööde tegemist. Karistusosakonnast välja saamiseks pidi kasvandik koguma 10 tšekki. Madissoni (1926) arvates peaksid igasugused karistuslikud meetodid olema lühiajalised ja ranged. Ta

pooldas ka füüsilise karistuse kohaldamist, mis Harku koloonias siiski lubatud ei olnud.

Koloonias pakuti kuueklassilist haridust võimalusega õppida rätsepa, puusepa, kingsepa, raamatuköitja ja sepa ametioskusi. Poisid said ka töö eest tasu, millest 40% võttis koloonia poisi ülalpidamistasuks, ülejäänud sai kasvandik kätte pärast vabanemist. 1925. ja 1926. aastal teenisid poisid kokku umbes 360 000 marka. Mõni noor viis koju 15 000–25 000 marka, keskmiselt varieerus teenitud summa kuue ja seitsme tuhande marga vahel (Madisson 1926: 37).

Kontaktid sugulastega olid asutuses elades rangelt piiratud, kirjavahetust tsenseeris asutuse direktor (Madisson 1926). Üldiselt usuti, et “kurikalduvustega” lapsi saab “parandada” üksnes nende range allutamine asutuse korrale ja formaalsele kontrollile. Loodeti, et kui last piisavalt kontrollida ja harjutada õigesti käituma, siis on lootust, et ta “paraneb”. Asutuse eesmärk oli noorte õigusrikkujate ümberkasvatamine, mis põhines piitsa ja prääniku põhimõtetel. Samas tähtsustati täiskasvanute eeskuju ning vajadust paigutada lapsed täiskasvanud kurjategijatest eraldi. Seda oli keeruline teostada, sest Harku kolooniasse oli paigutatud vaid kolmandik kõigist alaealistest õigusrikkujatest, ülejäänud viibisid vanglas. Viimaste hulgas olid ka tütarlapsed, keda tollal ei olnud palju. Madisson kirjutas vajadusest luua tütarlastele eraldi kasvatusasutus (Madisson 1924, 1926).

1928. aastal revideeris Harjumaa koolinõunik Hugo Summer Harku kolooniat ning leidis, et asutus ei vasta kasvatusasutuse nõuetele; muu hulgas rõhutas ta eristamise puudumist, erilise õppekava vajadust ning korralliku ametiõppe pakkumist (eriti aia- ja põllutöö alal). Koolinõunik esitas haridusministeeriumile 16 konkreetset parandusettepanekut. Seal hulgas tehti ka ettepanek viia koloonia kohtuministeeriumi alluvusest haridusministeeriumi alla, mida 28. augustil 1928 *Päevalehes* ilmunud artiklis põhjendati nii: “...et koloniid lihtsalt vangistusasutusest ümber muuta kasvatusasutuseks, kus kasvandikkudest kujuneksid mitte elukutselised kurjategijad, vaid ausad kodanikud.” (*Päevaleht*, 28.08.1928). Lisaks toonitati vajadust eristada “nõrgaandelisi” ja “eriti hädaohtliku” mõjuga kasvandikke teistest ning tagada täielik ametiõpe – “ilma nendeta ei täida koloonia oma kasvatuslikke eesmärke” (Kaja, 24.08.1928).

Harku koloonia kõrvale loodi 1924. aastal Koluvere Hoolekandekool, kuhu suunati nooremad ja kergemaid üleastumisi toime pannud lapsed vastavalt hoolekandeseadusele. Koluvere kool kuulus haridusministeeriumi haldusalasse ning sinna suunasid koolid oma raskemaid õpilasi (Saar 1988: 46). Aja jooksul muutusid kinniste lasteasutuste kasvatuslikud meetodid. Kui vabariigi algusaastatel keskenduti peamiselt noorte kuritegeliku käitumise kontrollimisele ja korrigeerimisele, siis hiljem hakati arvestama ka noorte hariduslike ja sotsiaalsete vajadustega. Vangistusseadustiku alusel reorganiseeriti Harku koloonia, vähendades selle kasvatuslikku suundumust. 1938. ja 1939. aastal ehitas Vangimajade Peavalitsus Harku alaealiste parandusmaja

jaoks uue hoone, renoveerides Laitse lossi ja nimetades selle Laitse alaealiste parandusasutuseks (Valitsusasutiste 1939). Laitse alaealiste parandusasutuses pakuti lastele mitte ainult tööd, vaid ka töötasu, mis pidi suurendama nende iseseisvust ja vastutustunnet (Valitsusasutiste tegevus 1938/39. aastal). Lisaks pöörati rohkem tähelepanu noorte individuaalsetele vajadustele ja võimetele, võimaldades neil tegeleda meelepäraste huvialadega ja arendada oma oskusi väljaspool traditsioonilist haridust (PL 1940).

Kinniste lasteasutuste retoorika sõjaeelses vabariigis peegeldas tugevalt ajastu normatiivseid ootusi, mille kohaselt laste käitumine ja areng pidid vastama teatud standarditele. Ametlikus keelekasutuses domineerisid terminid “puudustkannatavad hoolealused”, “vigased, pimedad, kurtummad või nõrgamõistuslikud”, samuti “raskelt kasvatatavad lapsed” (Valitsusasutiste 1939). Sellised väljendid näitasid, et osa lapsi peeti “parandamatuteks” või sellisteks, kes tuli suunata erihooldusele, et neid ühiskonnast isoleerida (Madisson 1926; Hoolekande 1925; Valitsusasutiste 1939).

Kinnised lasteasutused nõukogude režiimi ajal (1940–1991)

Nõukogude režiimi perioodil põhines kinniste lasteasutuste süsteem arusaamal, et indiviidi kujunemist määrab keskkond, milles on alles vanad välja-juurimist vajavad nn kapitalistlikud igandid (Strömpl 2002). Lapsi ei peetud probleemiks iseenesest – nende probleemkäitumist käsitleti reaktsioonina kahjulikele keskkonnamõjudele. Lahendusena nähti lapse eemaldamist ebasoodsast keskkonnast ja paigutamist institutsiooni, kus teda kasvatati ümber vastavalt nõukogude kasvatusel põhinevatele, mis rõhutasid ideoloogiliselt sobiva maailmavaate ja sotsialistlike väärtuste kujundamist (Kimmel 1966). Mõiste “kurikalduvustega laps” muutus “raskestikasvatatavaks lapseks”.

Nõukogude režiim võttis üle olemasolevad asutused ja hakkas neid sobitama uue ideoloogiaga. 1945. aastal ühendati Harku koloonia Koluvere kooliga. Nii tekkis Koluvere koloonia, mis reorganiseeriti 1964. aastal seoses uut tüüpi kasvatusasutuste – erikutsekoolide – asutamisega (Saar 1988: 47).

1962. aastal ilmus põhjalik ülevaade alaealiste ühiskondliku kasvatustöö kohta, mille üks osa oli pühendatud alaealiste erilistele kasvatusasutustele (Talvik 1962). 1962. aastal oli Eesti NSVs mitmeid erikasvatusasutusi, nende hulgas haridusministeeriumi haldusalasse kuuluvad erirežiimilised internaatkoolid, siseministeeriumi hallatavad lastekasvatuskolooniad ja tervishoiu ministeeriumile kuuluvad erilised ravi-kasvatusasutused (Talvik 1962: 222). Siseministeeriumi valdkonda kuulus Koluvere Lastekasvatuskoloonia 11–17aastastele poistele, kus pakuti eesti- ja venekeelset põhiharidust. Tüdurukutele sel ajal asutusi Eestis veel ei olnud ja kasvatusel eritingimusi vajavad tütarlapsed suunati väljapoole ENSVd. Kinnistesse asutustesse suunamine toimus alaealiste asjade komisjonides (AAK), mis asusid rajoonide ja linnade tööraha saadikute nõukogude täitevkomiteede juures. Alaealiste raskemaid kuritegusid menetlesid kohtud, määrates neile vanglakaristuse, ent suure

osa alaealistega seotud juhtumitest suunasid kohtud ja prokuratuurid alaealiste asjade komisjonidele (AAK), kellel oli volitus paigutada lapsi erikutse-koolidesse (alaealiste erikasvatustöö menetlemise kohta vt Talvik 1962). See tähendas, et alaealiste kohtlemine toimus ühiskondliku ümberkasvatamisena hariduse valdkonnas, mitte kriminaalseadustiku raames, ning lapsed jõudsid täiskasvanuikka kriminaalse minevikuta.

1964. aastal muudeti suur osa senistest alaealistele mõeldud kasvatusliku töö kolooniatest erikutsekoolideks (Saar 1988). Kuigi asutuste nimetuse ja vormi muutmine jättis mulje uuenduslikkusest, säilisid asutustes suures osas totaalse institutsiooni tunnused. Tegelikult oli selliste muudatuste peamine eesmärk alaealiste kinnipeetavate ametliku arvu vähendamine sooviga luua statistiliselt parem ja leebem pilt olukorrast tollases Nõukogude Liidus (Saar 2009).

Nõukogude pedagoog Anton Makarenko (1933) töötas juba 1930. aastatel välja haridusmudeli vanemliku hoolitsuseta ja õigust rikkuvate laste kohtlemiseks kinnises asutuses. Mudel, millest kinniste lasteasutuste korralduses nõukogude ajal juhinduti, seadis keskmesse töö, asutuse korra järgimise ja kollektiivi (st kõikide asutusega seotud inimeste) normidele allumise. Makarenko õpetuse kohaselt pidi kollektiiv, mis ühendas inimesi ühiste eesmärkide nimel, kujundama noorte moraalseid ja sotsiaalseid väärtusi, allutades nad nõukogude ühiskonna normidele. Individuaalsed vajadused ja eripärad pidid tagaplaanile jääma – kasvatus eesmärk oli lojaalsete ja kuulekate kodanike vormimine. Kuid nõukogude kollektiiv ei olnud solidaarsuse ega koostöö areen, vaid pigem vahend distsiplinaarse kontrolli ja vastastikuse jälgimise tagamiseks. Praktikast tähendas kollektiivne kasvatus usaldamatust ja hirmu töötajate ning teiste kasvandike suhtes (Strömpl 2002). Kinnistes asutustes nagu Puiatu,³ Kaagvere⁴ ja Tapa⁵ erikool, pidid lapsed pidevalt jälgima üksteise käitumist ja raporteerima rikkumistest. Selline keskkond surus maha isikliku autonoomia ja subjektsuse, asendades need repressiivse korraga, mis keskendus käitumise parandamisele, mitte laste arengu toetamisele (Rajangu & Meriste 1997).

Sellised kasvatuspõhimõtted olid kooskõlas üldise nõukogude süsteemi retoorikaga, kus indiviidi käsitleti ühiskonna huvide teenrina, jättes kõrvale üksikisiku vabaduse ja ainulaadse väärtuse (Karjahärm & Sirk 2007). Hariduse ja kasvatus eesmärk kinnistes lasteasutustes oli käitumise “ümberkujundamine” vastavalt totalitaarse süsteemi vajadustele. Iseseisvus ja autonoomiat ei väärtustatud – tähtsust omas ainult formaalne vastavus normidele, mis tagas ülemuste heakskiidu. Lisaks iseloomustasid kinniste lasteasutuste süsteemi sageli korralagedus ja korruptsioon, peegeldades režiimi hierarhia tasakaalutust. Suhted laste ja täiskasvanute vahel olid autoritaarsed või manipuleerivad, samas kui laste omavahelistes suhetes tekkis režiimi toetav subkultuur. Privileegid anti lastele, kes järgisid režiimi ootusi, mis tekitas institutsiooni sees lisapingeid ja sotsiaalset kihistumist (Strömpl 2002).

Kinnised lasteasutused taasiseseisvunud Eestis kuni tänapäevani

Alaealiste asjade komisjonid lõpetasid oma tegevuse 1992. aastal. Tekkis vajadus luua uus seaduslik raamistik alaealiste õigusrikkujate kohtlemiseks. Endised erikoolid jätkasid tööd, mingil ajal isegi ilma seadusliku regulatsioonita.

Juba 1980. aastate lõpus toimusid seoses perestroika ja iseseisvusliikumise ideoloogiliselt suunatud arutelud laste kasvatamise ja hariduspoliitika üle. Perestroika ja avalikustamise (glasnosti) reformid avasid võimaluse ühiskondlikeks muutusteks, sealhulgas haridussüsteemi ja sotsiaalhoolekande ümberkorralduseks. Kuigi haridus- ja kasvatustööd käsitlevad diskussioonid toimusid endiselt kommunistliku partei kontrolli all, võimaldasid need siiski mõttevahetust laste kasvatamise ja institutsionaalsete uuenduste üle (Oja 2019).

Laste kuritegevuse ja õigusrikkumiste kasv 1990. aastate lõpus ja 2000. aastate alguses (Kase 2000; Ginter & Saarsoo *et al.* 2000) tõid esile vajaduse tõhusamate kasvatus- ja rehabilitatsioonimeetmete järele, kuid seda takistasid varasemate autoritaarsete praktikate jätkumine ning institutsionaalsete reformide aeglane rakendamine kinnistes lasteasutustes (Riigikontroll 2004; Strömpl 2002). Erikoolide ümberkorraldusi raskendas ka ressursside puudus ning seadusandliku raamistiku ebaselgus (Kõiv 2007).

Erikoolide süsteemi reformiti pidevalt, kuid need olid pigem väikesed häda- vajalikud muudatused, mis ei kõigutanud süsteemi põhimõtteid. 1990. aastatel kinnistati haridussüsteemi arendamise käigus kinniste lasteasutuste ametliku nimetusena “käitumishälvikute erikool”, et eristada seda teist tüüpi “hälvikute” asutustest (Kõrgesaar 1999). Alates 1998. aastast nimetati asutus ametlikult käitumis- ja õpiraskustega õpilaste erikooliks ning nende kasvan- dikke alaealise mõjutusvahendite seaduse järgi (AMVS 1998) kasvatus- e erit- ingimusi vajavateks lasteks või “alaealisteks õiguserikkujateks”. Kuna kinnised lasteasutused kuulusid haridusministeeriumi haldusalasse, oli rõhk põhiha- riduse omandamisel. Erikooli suunati terved, ilma psühhiaatrilise diagnoosita lapsed, kelle käitumis- ja õpiraskused ei olnud seotud nende vaimse tervi- sega. Samas ei tegeletud koolis laste probleemide põhjuste väljaselgitamisega, vaid loodeti, et õppimine, personali poolne kontroll ja juhendamine suuda- vad parandada laste käitumist. Kuigi kooli suunamine eeldas, et lastel ei ole psühhiaatrilisi diagnoose, olid paljud erikooli asukad juba varases lapsepõl- ves kogenud mitmeid traumaatilisi sündmusi, sh väärkohtlemine, hooletusse jätmine, perevägivalla pealtnägemine, perest eraldamine või elamine krimi- naalses keskkonnas (Soo 2005). Kinnises asutuses elasid koos väga erineva taustaga lapsed, keda koheldi ühiste meetodite järgi (Strömpl 2000; 2002).

Asutuste personalil puudus spetsiaalne ettevalmistus tööks traumeeritud lastega. Arvati, et selliste laste kohtlemist saab õppida vaid töökogemuste käigus (Strömpl 2002). Enamik õpetajatest ja kasvatajatest olid pika staažiga. Nad alustasid kinnistes lasteasutustes tööd juba nõukogude perioodil, mis kujundas neis arusaama, et laste käitumist saab üldiselt mõjutada nende

allutamise asutuse režiimile, ent allumatute laste puhul toimib paremini manipuleerimine (Strömpl 2000; 2002). Uued töötajad omandasid kohapeal samuti totaalsele asutusele iseloomulikud töö- ja suhtlemismeetodid.

Taasiseseisvunud Eestis ilmunud publikatsioonides kasutatud terminid kinniste lasteasutuste kasvandike kohta sarnanevad mingil määral esimese vabariigi terminoloogiaga. Näiteks 1997. aastal ilmunud Väino Rajangu ja Mai Meriste raamatu pealkiri “Käitumishälvikute koolid Eestis” viitab sellele, et kasvatusraskuste probleem peitub laste iseärasustes – nende hälbelisuses (vt ka Kõrgesaar 1999).

1991. aastal ratifitseeris Eesti ÜRO lapse õiguste konventsiooni, mis tõi kaasa vajaduse juurutada läänelikke väärtusi ka laste kohtlemisse. Ametlikku retoorikasse ilmus pedagoogilise käsitusviisina “lapsekeskne lähenemine”, kuid praktikas puudus selge arusaam sellest, mida see täpselt tähendab ja kuidas seda rakendada. Paralleelselt toimusid uute seaduste loomine ja praktika kiire arendamine. Vaadates ajas tagasi, võib nendes protsessides märgata soovi eemalduda nõukogude minevikust ja osaliselt taastada nõukogude okupatsiooni eelset praktikat, mida oli raske taastada. Loodeti, et kui tegevustes vastanduda sellele, mida nõudis nõukogude praktika, siis suudetakse eemalduda ebameeldivast pärandist. Erikoolides alustati näiteks distsipliini nõrgendamise. Eeldati, et kui vältida laste allutamist asutuse korrale ning selle asemel rääkida nendega ilusti, siis lapsed saavad aru ja kuuletuvad ise. Selline uuendus päädis olukorraga, kus erikooli lapsed kuuletumise asemel korraldasid rahutusi ja mässe, mille tulemusena tugevdati distsipliini (Strömpl 2002).

Erikoolide retoorikas kõlas lapsekeskse lähenemise kõrval soov lapsi aidata ja tagada nende heaolu, kuid 1990. aastatel ei olnud erikoolides psühholooge ega sotsiaalpedagooge, kes oleksid olnud võimelised lapsi nõustama. Kasvatajad ja õpetajad väitsid, et tööd selliste lastega ei saa kuskil õppida, see oskus tuleb koos kogemustega, samas ei olnud päris selge, mida need kogemused tähendavad (Strömpl 2002). Sellel ajal erikoolides läbiviidud uuringud näitavad, et asutused ei suutnud oma kasvandikele kindlustada turvalist keskkonda ega õpetada piisavalt oskusi iseseisvaks õiguskuulekaks toimetulekuks (Riigikontroll 2004; Perovskaja 2008).

Kõige olulisemaks probleemiks oli taasiseseisvumisperioodi algul asjaolu, et kinnised lasteasutused töötasid vastuolus Eesti Vabariigi (EV) põhiseadusega. Vastavalt EV põhiseadusele (1992) võib indiviidi vabadust piirata vaid kohtuotsusega (§ 20). Ometi suunati erikoolidesse lapsi vanema avalduse ja haridusministeeriumis töötava komisjoni otsuse alusel (Strömpl 2002). See oli ajutine lahendus, mis kestis 1. septembrini 1998, mil jõustus alaealiste mõjutusvahendite seadus (1998). Vastavalt uuele seadusele hakkasid alaealiste probleemidega tegelema kohalike omavalitsuste juures töötavad alaealiste komisjonid, kes võisid taotleda erikoolidesse suunamist kui rangeimat mõjutusvahendit, milleks oli vaja taotleda kohtu luba. Ehkki uus seaduslik kord oli kooskõlas põhiseadusega, andis see lastele signaali, et tegemist on karistuse,

mitte abistava meetmega. Kinniste lasteasutuste puhul rõhutati endiselt õppimise ja pedagoogilise mõjutamise olulisust, mis iseenesest tähendas õpetajate/kasvatajate poolset õpetamist, mis on õige, mis vale, ja mis sageli meenutas moraliseerimist ja manipuleerimist. Kui see ei toiminud, rakendati rangemaid korrale allutamise viise, näiteks nn eraldamisruumi, kus viibis laps üksinda maksimaalselt kuni kolm ööpäeva. Eraldamisruumis puudusid lihtsamadki mugavused, nagu veekraan ja WC.

Natalja Perovskaja (2008) analüüsis oma magistritöös nelja poisi elukäiku enne Tapa erikooli suunamist ja pärast sealt vabanemist. Nende poiste näitel oli näha, et tegemist oli raske lapsepõlvetrauma kogemusega lastega, kelle jaoks Tapa Erikooli suunamine oli karistus, mis kinnitas nende kriminaalset identiteeti. Erikool pakkus poistele võimaluse omandada põhiharidus, kuid samal ajal tekitas mõnes ka sõltuvust institutsioonist. Näiteks kirjutas üks noormees erikooli kiitvaid kirju, kandes ise juba vanglakaristust. Teised noored kurtsid tagasivaates kasvatajate ja vanemate kaasõpilaste poolse väärkohtlemise üle erikoolis. Perovskaja (2008) järeldas, et erikool mõjutusvahendina ei täida talle pandud ülesandeid. Sarnasele seisukohale jõudis ka õiguskantsler oma kontrollkäigul Puiatu Erikooli, mille tagajärjel kool suleti (Õiguskantsler 2007).

Niisiis, totaalse institutsiooni struktuur jäi suuresti samaks, takistas lapsekeskse lähenemise üleüldist kasutuselevõttu. Erikoolide oluliseks probleemiks oli sinna suunatavate laste väga erinev taust: ühelt poolt jõudsid sinna hooletusse jäetud ja väärkoheldud lapsed, teisalt tõsiseid (sh korduvaid) õigusrikkumisi toime pannud alaealised, kellel oli juba arenenud kriminaalne identiteet. Lapsepõlvetraumad on kõige olulisemateks põhjusteks lapse kriminaalse karjääri arengus (Perry & Szalavitz 2006; Sindi & Lehtme *et al.* 2022; Yang & Wang *et al.* 2022; Bargeman & Smith *et al.* 2021). Lisaks oli erikoolidesse suunatute hulgas eelnevalt vanglakaristust kandnud alaealisi (Riigikontroll 2004). Asutustes olid nad kõik koos, sest elamine ja rühmad loodi laste vanuse ja õppeklassi alusel, mitte nende tausta arvestades. Nn vanglakogemusega alaealised püüdsid erikoolis rakendada vanglas õpitud ellujäämise strateegiat, nagu ilmneb Perovskaja uuringus osalenud poisi kirjeldusest Tapa Erikooli kohta:

Sügisel tulid Viljandi vangla poisid ning koolis viibimine muutus võimatuks. Nad sundisid meile peale vangla reeglid. Kohe jagati meid nõrgemateks ja tugevamateks. Ma ei olnud nõus nende reegleid vastu võtma ega nende sokke pesema. Nooremad poisid pidid neile massaaži tegema. Kasvatajad aga süüdistasid mind, et ma tekitasin konflikti. Aga ma ei tahtnud ju sellega leppida ja seda kannatada.
(Perovskaja 2008: 65)

Pärast Riigikontrolli ja õiguskantsleri auditeid (2004, 2007) hakati järjest kriitilisemalt hindama erikoolide puudusi, sealhulgas laste eraldusruumidesse paigutamist reeglite rikkumise korral ja vägivalda õpilaste vahel või personali suhtes. Erikoolides puudus õpilastel, eriti psüühikahäiretega lastel, sageli piisav hariduslik tugi, see avaldus kasvandike kehvades akadeemilistes tulemustes, kõrges koolist väljalangevuses ning riiklike haridusstandardite mittetäitmises (Riigikontroll 2004; Salla & Tamm 2004; Õiguskantsler 2007). Õppe- ja kasvatustöö puudujäägid takistasid laste sotsiaalset ja hariduslikku arengut, resotsialiseerumisprogrammid olid sageli ebapiisavad ja tähelepanu individuaalsele lähenemisele napp (Kõiv 2007; Strömpl 2002).

Oluline muudatus kinniste lasteasutuste tegutsemises toimus 2015. aastal, kui mitme erikooli baasil loodi Maarjamaa Hariduskolleegium (MHK),⁶ mille üks eesmärk oli loobuda “erikooli” negatiivsest tähendusest ning vähendada erikooli lõpetajate sildistamist (Maarjamaa 2015). Alles jäi asutusse suunamine kohtuotsusega, nii et kõik teadsid, kes ja mis põhjusel on hariduskolleegiumisse suunatud. Tänapäeval kasutatakse ametlikes dokumentides ja uurin-gutes kinnistes lasteasutustes viibijate kohta jätkuvalt termineid “riskilaps”, “riskikäitumisega laps” või “õpiraskustega laps” (vt nt Sotsiaalkindlustus-amet 2024; Tarto & Kalda *et al.* 2022a, 2022b), mis seovad probleemi lapse isikuga.

Teine kooli reorganiseerimise eesmärk, mis lähtus sotsiaalhoolekande seadusest (§ 130¹), oli keskenduda senisest enam laste rehabilitatsioonile. Kui varem suunati erikooli psühhiaatrilise diagnoosita lapsi või täpsemalt öeldes diagnoosimata lapsi, sest lapsed ei jõudnud psühhiaatri vastuvõtule, siis nüüd märgati rohkem laste vaimse tervise probleeme ning tähtsustati lisaks hariduslikule toele nende vajadust sotsiaal-psühholoogilise abi ja nõustamise järele. 2016. aastal jõustunud uue lastekaitseseaduse kohaselt hakati suuremat rõhku panema laste heaolu tagamisele ning mittekaristuslike mõjutusvahen-dite kasutamisele ühiskonnas laiemalt. Seadus keelustas laste füüsilise karis-tamise ning tõi kaasa kinnistes lasteasutustes nn rahunemisruumi⁷ (endise nimega eraldamisruum või kartser) kasutamise piirangud (Markina & Strömpl *et al.* 2021). Alates 2018. aastast kaotas kehtivuse alaealise mõjutusvahen-dite seadus ning sotsiaalhoolekande seaduse (2018) muudatusega loodi kin-nise lasteasutuse teenus, mille osutajaks jäi Maarjamaa Hariduskolleegium. Praegu kehtiv lastekaitseseadus (2016) defineerib enda või teiste heaolule ohtu kujutavaid lapsi (siia hulga kuuluvad ka kinnise lasteasutuse teenusel olevad lapsed) abivajavate lastena. Reformiga sooviti kinnised lasteasutused muuta hoolekandeteenuseid pakkuvaks asutuseks, mis oleksid pigem lapsesõbralik-kud kui karistavad (Markina & Strömpl *et al.* 2021).

2023. aastal tehti täiendavaid muudatusi sotsiaalhoolekande seaduses (§ 130⁵), mille kohaselt korraldatakse ja rahastatakse alates 1. juulist 2025 kin-nise lasteasutuse teenust ainult sotsiaalministeeriumi haldusalas. 2023. aas-tal toimusid arutelud teenuseosutaja valiku üle, mille tulemusel otsustas

sotsiaalministeerium (SOM) anda teenuse osutamise õiguse AS Hoolekandeteenustele (AS HKT). Üleminekut juhib Sotsiaalkindlustusamet koostöös SOMi ja Haridus- ja Teadusministeeriumiga (HTM), kaasates AS HKTd. 2024. aasta veebruaris tegi Vabariigi Valitsus ametliku otsuse sõlmida teenuseosutamise leping AS HKTga. Sisuliselt tähendab see muudatus, et alates 1. juulist 2025 muutub kinnise lasteasutuse teenuse juriidiline vastutus. Varem osutas teenust riigikoolina HTMi haldusalas tegutsenud Maarjamaa Hariduskolleeegium. Ümberkorralduse eesmärk on viia teenuse korraldamine, juhtimine, arendamine ja eelarve planeerimine ühtselt sotsiaalministeeriumi haldusalasse (SKA 2024; VV määrus, 2024).

Uuringud KLA tegevuse kohta viimastel aastatel näitavad positiivseid arenguid teenuse teatud aspektides, näiteks laste võimalus elada väikestes rühmades ja neile mitmekesise professionaalse toe pakkumine (Markina & Strömpl *et al.* 2021; Sindi & Lehtme *et al.* 2022; Tarto & Kalda *et al.* 2022b). Viimasel ajal on rohkem tähelepanu pööratud kinnisesse asutusse suunatavate laste vaimse tervise probleemidele ja neid põhjustavatele lapsepõlve traumadele (Sindi & Lehtme *et al.* 2022b). Uuringutest nähtub kasvav arusaam, et need lapsed vajavad pigem ravi kui karistust.

Siiski viitab 2023. aastal korraldatud kinniste lasteasutuste sisesuhete (sisekliima) uuring (Ovchinnikova 2023), et mitmed probleemid on endiselt lahendamata. Teenuse kvaliteet ei ole ühtlustunud ning suhted laste ja personali vahel on kohati halvenenud võrreldes 2016. aasta sisekliima uuringu tulemustega (Helm & Miert *et al.* 2016). Uuringu tulemused rõhutavad vajadust keskenduda suhete parandamisele, mis on võtmetegur avatud sisekliima loomisel, laste heaolu edendamisel, vaimse tervise tugevdamisel, eduka sotsialiseerumise tagamisel ning totaalse institutsiooni negatiivsete mõjude ületamisel (Ovchinnikova 2023; Helm & Miert *et al.* 2016).

KOKKUVÖTTEV ARUTELU

Eesti kolme ajaloolise perioodi jooksul on kinnistes lasteasutustes kujunenud suhete iseärasused, mis peegeldavad ühiskonna ideoloogilisi ja poliitilisi muutusi. Ajalooliste muutuste mõistmine võimaldab hinnata tänapäevaseid lähenemisi ning leida viise, kuidas toetada laste individuaalset arengut, autonoomiat ja sotsiaalset integratsiooni. Tuginedes ajaloolisele ülevaatele, võtame järgnevas tabelis kokku kinniste lasteasutuste ideoloogiad, lapsekuvandid ja suhtluse iseärasused kolmel vaadeldud perioodil.

Tabel 1. Kinniste lasteasutuste ideoloogiad, lapsekuvandid ja suhete iseärasused kolmel ajaperioodil

Ajaperiood	Ideoloogiad ja retoorika	Lapsekuvand	Lapse kohtlemises peegelduvad suhted
Esimene Eesti Vabariik (1918–1940)	Eugeeniline ideoloogia, mille järgi on laste probleemidel bioloogiline päritolu; rõhutas rahvuse "puhtuse" säilitamise ja laste "parandamise" retoorikat. Tööõpetuse ja tööoskuste kaudu loodeti vähendada seadusevastast käitumist.	Lapsi tajuti "egoisti" ja "agressiivsena", keda saab siiski kasvatada, parandada ja kohendada ühiskonna normidele. "Kurikalduvustega lapsed" tuli isoleerida ning nende käitumisprobleeme vähendada.	Range, lausa sõjaväeline distsipliin ja asutuse korrale allutamine pidi vähendama "kurikalduvust". Suhted olid formaalsed, suunatud täiskasvanult lastele. Lastel puudus võimalus enda vaadete väljendamiseks. Allutamine asutuse korrale viitab totaalsele institutsioonile.
Nõukogude periood (1940–1991)	Nõukogude ideoloogia, mille eesmärk oli kujundada "uus nõukogude inimene", suretas lapse loomulikku toimevõimekust ja autonoomiat range allutamise ja kontrolli meetmetega.	Last tajuti "paha" keskkonna tulemusena, kelle käitumist tuli muuta ja parandada, isoleerides teda "halvast" keskkonnast.	Suhtlus lapsega oli autoritaarne, põhines hirmul ja kontrollil. Laps pidi tundma, et ta on üksi asutuse võimu vastu, kedagi ei saa usaldada. Ellujäämine tähendas allumist või süsteemi ülekavaldamist subkultuuri loomise kaudu. Subkultuur omakorda jäljendas võimuhierarhiat, kus õigus on tugevamate käes.
Taasiseseisvunud Eesti (alates 1991)	Demokraatlik ja lapse õigustel põhinev ideoloogia, mida on reaalselt raske rakendada totaalsele institutsioonile omase vastuolulisuse tõttu. Last käsitatakse kui traumakogemuse, eri- ja abivajadusega indiviidi, ent KLASse suunamine toimub endiselt kohtu otsusega ja lapse poolt toime pandud süütegude alusel.	Algselt nimetati lapsi "käitumishälvikuteks" ja asutust "käitumishälvikute erikooliks", seostades probleemi lapse isikuga. Hiljem nimetati käitumishälvik ümber erivajadustega või riskilapseks, lõpuks abivajavaks lapseks. Igal juhul on lapse probleem kinnitatud lapse isiku külge või kujutatakse last passiivses rollis (abivajav). Kõik need kuvandid on vastuolus lapse õigustega olla aktiivne ühiskonna liige.	Hoolivuse ja formaalsuse segu: pinge laste ja personali vahel, usalduslike suhete piiratus. Traditsiooniline hierarhiline struktuur püsib ja takistab muutuste elluviimist. Kinnise lasteasutuse teenuse puhul on raske öelda, kas laste käsitlemine erivajadusega või abivajava lapsena võimaldab pakkuda neile varasemast rohkem abi.

Ajaloolisest ülevaatest ja selle põhjal koostatud tabelist ilmneb, et kinnistes lasteasutustes on erinevatel ajaperioodidel säilinud totaalse institutsiooni põhitunnused, sealhulgas jäik hierarhia, formaalsed suhted ja kontrollile orienteeritud kasvatus (Goffman 1961; Foucault 1991). Suhtlus asutuse töötajate ja kasvandike vahel on ajas küll veidi muutunud, kuid on valdavalt jäänud ühepoolseks ja täiskasvanult lapsele suunatuks. Lapsi on käsitatud pigem objektina, vastutustundetu ja reegleid rikkuva isikuna, keda vormitakse vastavalt ajastu normatiivsetele ootustele, mitte ei kohelda subjekti, aktiivse ja vastutustundliku osalejana (James & Prout 2005; Woodrow 1999; Smith 2011).

Kuigi kõigil ajastutel on rõhutatud lapse individuaalsust ja vajadust toetamise järele, on institutsionaalne retoorika ja tegelik praktika sageli jäänud formaalseks ja hierarhiliseks. Keelekasutus laste probleemide kirjeldamisel on ajas muutunud: kui sõjaeelses Eestis ja nõukogude ajal domineeris stigmatiseeriv ja lapse isikut patoloogiseeriv keel (Madisson 1926; Talvik 1962; Karjahärm & Sirk 2007), siis alates taasiseseisvumise teisest kümnendist on kasutatud neutraalsemat, kuid siiski lapse isikuga probleeme seostavat terminoloogiat, nagu näiteks “riskilaps” ja “käitumisraskustega laps” (Sindi & Lehtme *et al.* 2022; Tarto & Kalda *et al.* 2022).

Siinsest ülevaatest järeldub, et kuigi ideoloogilised ja poliitilised raamid on aja jooksul muutunud, on kinniste lasteasutuste suhetemustrid püsinud märkimisväärselt stabiilsena. See kinnitab, et institutsionaalsed suhetemustrid on sügavamalt juurdunud kui ajastute ideoloogilised muutused ning tulenevad pigem totaalse asutuse toimise loogikast.

Tänapäeval on kinnise lasteasutuse teenuse vajadus aktuaalne eelkõige nende laste puhul, kelle arengut on tõsiselt kahjustanud traumakogemused ja vanemliku hoolitsuse puudumine (Bargeman & Smith *et al.* 2021; Perry & Szalavitz 2006; Yang & Wang *et al.* 2022). Kuid kinniste asutuste fookus ei tohiks piirduda ainult liikumisvabaduse piiramisega, vaid peab keskenduma usaldusliku, hooliva ja turvalise keskkonna loomisele, mis toetab lapse arengut ja taastumist (Bowlby 1969; Cait 2016; Dépelteau 2018; Donati 2011). Rahvusvaheline praktika ja Eesti enda positiivsed kogemused, näiteks Oskar Alliku Ravikodu, näitavad, et just ravivad inimsuhted – usaldus, hoolivus ja emotsionaalne tugi – toetavad laste taastumist ja resotsialiseerumist oluliselt paremini kui kontrollile ja formaalsusele keskenduvad mudelid.

Kinniste lasteasutuste areng Eestis peegeldab haldusliku ja ideoloogilise raamistiku muutumist. Kui 20. sajandi alguses allusid kinnised lasteasutused, sealhulgas Harku parandusmaja, kohtuministeeriumile, ning nende korraldus oli tugevalt karistuslik ja vanglasüsteemi põhimõtetele tuginev, siis alates 1928. aastast hakati teadvustama vajadust viia need haridusministeeriumi haldusalasse, et tugevdada kasvatuslikku ja hariduslikku suunitlust. See põhimõte kandus edasi ka nõukogude perioodi ja taasiseseisvunud Eestisse, kus kinnised lasteasutused allusid kuni 2025. aastani Haridus- ja Teadusministeeriumile. Uus poliitiline muudatus, mille tulemusel viidi 2025. aastal

kinnised lasteasutused Sotsiaalministeeriumi haldusalasse, tähistab KLA arengut sotsiaaltöö, rehabilitatsiooni ja toetava lähenemise tugevdamise suunas. Oluline on teadvustada, et kinnise asutuse mõju ei jää ainult asutuse seinte vahele: lapse edukas kohanemine loomulikus keskkonnas sõltub tugevalt tema sotsiaalse võrgustiku taastamisest ja säilitamisest, eriti peresuhete ja kogukondliku toetuse kaudu.

Kinniste lasteasutuste sadat aastat visualiseerib hästi maal “Mina olen halb laps”, mis valmis 2025. aastal raamist välja teaduskommunikatsiooni projekti raames. Maal põhineb 2024. aastal kinnistes lasteasutustes viibinud lastega läbi viidud uuringul “Kinnise lasteasutuse sisekliima uuring” (Žuravljova 2024) ning kujutab noore inimese sisemist seisundit institutsionaalses keskkonnas. Kuigi teos on kaasaegne, on selle ajatu kujundus kõnekas – sama laps samas ruumis võiks olla 100 aastat tagasi, nõukogude ajal või tänapäeval. Maal illustreerib, kuidas totaalse institutsiooni tunnused – kontroll, suletus, formaalsus – on lapsele hirmu, üksinduse ja ebakindluse allikaks. Teos juhib tähelepanu vajadusele näha last mitte kui probleemi kandjat ja ühiskonnale “ohtlikku” isikut, vaid kui subjekti, kes vajab mõistmist, tuge ja turvalisi suhteid, et toetada tema arengut ja taastumist.

Illustratsioon 1. Kristin Erm, “Mina olen halb laps”, 2024.

TÄNUSÕNAD

Artikkel on osa doktoritööst: Maria Žuravljova, "The rights of the children and young people to grow up in a risk-free environment: measuring, evaluating and improving the living group climate of closed children's institutions" ("Riskitingimustes kasvanud laste ja noorte õigused kasvada riskivabas keskkonnas: kinniste lasteasutuste sisekliima mõõtmine, hindamine ja parandamine"). Juhendajad Judit Strömpl ja Kadri Soo. Tartu Ülikool, sotsiaalteaduste valdkond, ühiskonnateaduste instituut.

KOMMENTAARID

- 1 1919. aastal avas Eesti Ajutine Valitsus Harku maakonna barakkides parandusmaja, mille ametlik nimetus oli "*Harku kurikalduvusega poisslaste parandusmaja*", lühidalt Harku koloonii (tänapäeval kujul koloonia). Harku koloonii ajutine põhikiri jõustus Eesti Ajutise Valitsuse otsusega 22. aprillil 1919 (Kohtuministeeriumi 1919). Selle alusel võeti asutusse vastu 8- kuni 15-aastaseid lapsi. Harku koloniil oli üleriiklik tähtsus, kuna see oli ainuke kohtu poolt karistatud "*kurikalduvusega*" alaealiste poisslaste kasvatustuba. Koluvere kasvatustuba oli määratud mitte sunnikasvandikele vaid hoolekandesüsteemi kasvandike jaoks (Madisson 1926).
- 2 Koluvere kasvatustuba oli hoolekandekool, mis asutati 1924. aastal (Lasberg 1929). Suunamise põhjused olid koolikohustuse eiramine, kodust põgenemine ja väike varavargus. Üldjuhul viibisid lapsed Koluveres kuni 16aastaseks saamiseni (Hoolekande 1925).
- 3 1958. aastal otsustati seoses kooliõpilaste kuritegevuse suurenemisega asutada uus kool õpilastele, kes olid toime pannud õigusrikkumisi. Nii loodi 1959. aastal Puiatu Eirežiimiline Internaatkool, mis oli mõeldud erilisi kasvatustingimusi vajavatele käitumishälvetega poistele (Rajangu & Meriste 1997). Koolis viibisid poisid, kes olid varastanud või sooritanud raskemaid kuritegusid nagu röövimine, vägistamine ja mõrv.
- 4 1965. aastal loodi tütarlastele Kaagvere Erikool, mis oli analoogne Puiatu erikooliga (Rajangu & Meriste 1997). 1984. aastal nimetati Kaagvere Erikool ümber erikutsekooliks ja 1990. aastal reorganiseeriti kool tagasi Kaagvere Erikooliks. Kaagvere Erikool oli ette nähtud 13–16aastastele tüdrukutele (erandjuhul noorematele), kes olid rikkunud õiguskorda, hoidunud õppetööst süstemaatiliselt kõrvale, hulkunud ja eiranud kõlblusnorme ning vajasid seetõttu eritingimusi. Kasvandikke peeti koolis üldjuhul kuni kaks aastat või kuni 17aastaseks saamiseni.
- 5 1965. aastal alustas endise internaatkooli ruumides tööd Tapa Erikool. Koolis õppisid käitumishälvetega (koolikohustuse mittetäitmine, hulkumine, vargused, huligaansus jne) vene keelt kõnelevad poisid (Rajangu & Meriste 1997).
- 6 Maarjamaa Hariduskolleegium asutati 2015. aasta kevadel Tapa erikooli, Kaagvere erikooli ja Vastseliina internaatkooli baasil.
- 7 Kui varem võis lapse eraldusruumi paigutada kuni 24 tunniks järjest (AMVS 2006), siis nüüd kuni kolmeks tunniks olukorras, kus lapse käitumine kujutab otsest ohtu enda või teiste elule ja tervisele (SHS 2015).

KIRJANDUS

Alanen, Leena 2014. Childhood and intergenerationality: Toward an intergenerational perspective on child agency. – Ben-Arieh, Asher & Frønes, Ivar & Casas, Ferran & Korbin, Jill E. (toim). *Handbook of Child Well-Being*. Theory, Indicators, Measures and Policies. Dordrecht: Springer, lk 131–160. (DOI:10.1007/978-90-481-9063-8_5).

Alderson, Priscilla 2016. The philosophy of critical realism and childhood studies. – *Global Studies of Childhood* 6 (2), lk 199–210 (DOI:10.1177/2043610616647640).

Ariès, Philippe 1979. *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. Harmondsworth: Penguin Books.

AMVS 1998, 2006 = Alaealise mõjutusvahendite seadus. – *Riigi Teataja* I 1998, 61, 982 (<https://www.riigiteataja.ee/akt/74774>, 2006 <https://www.riigiteataja.ee/akt/992337> – 30.09.2025).

- Bargeman, M. & Smith, Savannah J. & Wekerle, Christine 2021. *Trauma-informed care as a rights-based "standard of care": A critical review.* – *Child Abuse Neglect* Sept; 119 (Pt 1): 104762 (DOI:10.1016/j.chiabu.2020.104762).
- Ben-Arieh, Asher & Casas, Ferran & Frønes, Ivar & Korbin, Jill E. 2014. History of Children's Well-Being. – Ben-Arieh, Asher & Casas, Ferran & Frønes, Ivar & Korbin, Jill E. (toim). *Handbook of Child Well-Being*. Dordrecht: Springer, lk 31–86.
- Bowlby, John 1969. *Attachment and Loss: Volume 1: Attachment*. New York: Basic Books.
- Cait, Cheryl-Anne 2016. Relational theory. – Coady, Nick & Lehmann, Peter (toim). *Theoretical perspectives for direct social work practice: A generalist-eclectic approach*. 3. kd. Springer Publishing Company, lk 185–202 (DOI:10.1891/9780826119483.0008).
- Corsaro, William A. 2011. *The Sociology of Childhood*. SAGE Publications.
- Cunningham, Hugh 2006. *The invention of childhood*. BBC Books.
- Dalfidan, Fazilet 2023. A Meta-Theoretical Discussion on Strengthening the Processual-Relational Sociology of Childhood. – *Insan & Toplum* 13 (1), lk 440–457 (DOI:10.12658/M0706).
- Dépelteau, François 2018. Relational thinking in sociology: Relevance, concurrence and dissonance. – Dépelteau, François (toim). *The Palgrave handbook of relational sociology*. Cham: Palgrave Macmillan, lk 3–33.
- Donati, Pierpaolo 2011. *Relational Sociology: A New Paradigm for the Social Sciences*. London & New York: Routledge.
- E 1922 = Harku alaealiste kurjategijate kolonii. Üks küsitava otstarbega keskkool. – *Esmaspäev* 1, 28. august, lk 4 (<https://dea.digar.ee/article/esmaspaev/1922/08/28/18> – 24.09.2025).
- Erm, K. (2024). *Mina olen halb laps* [Maal; ölivärv lõuendil].
- Eesti Vabariigi põhiseadus. – *Riigi Teataja* 1992, 26, 349; *Riigi Teataja* I, 15.05.2015, 2.
- Foucault, Michel 1991. *Discipline and punish: The birth of the prison* (tlk Alan Sheridan). New York: Penguin Books.
- Garland, David 1990. *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ginter, Jaan & Saarsoo, Heldur & Sootak, Jaan 2000. *Alaealiste õiguserikkumised: kriminaalõiguslik, menetluslik ja kriminoloogiline aspekt*. Tartu: Juura.
- Gittins, Diana 1998. *The Child in Question*. London: Macmillan (DOI:10.1007/978-1-349-26092-8).
- Goffman, Erving 1961. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients*. New Brunswick & London: Anchor Books.
- Goldson, Barry 1997. 'Childhood': An Introduction to Historical and Theoretical Analyses. – Scraton, Phil (toim). *'Childhood' in 'Crisis'?* London: UCL Press, lk 1–28.
- Helm, G. H. P. van der & Miert, V. S. L. van der & Niet, N. van der 2016. *Living Group Climate in Estonian Prisons and Secure Facilities for Adolescents and Young Adults: Report of three measurements*. Leideni rakendusülikool ja Justiitsministeerium.
- Hendrick, Harry 1997. *Children, childhood and English society, 1880–1990*. New Studies in Economic and Social History, Series Number 32. Cambridge University Press.
- Hoolekande 1925 = Hoolekande seadus. – *Riigi Teataja* 120–121, 17 juuli.
- James, Allison & James Adrian L. 2008. *Key concepts in childhood studies*. London: SAGE Publications Ltd.
- James, Allison & Prout, Alan 2005. *Constructing and Reconstructing Childhood*. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood. London & Washington: Falmer Press.
- Jenks, Chris 2005. *Childhood*. London: Routledge.
- Johnny, Leanne 2006. Reconceptualising childhood: Children's rights and youth participation in school. – *International Education Journal* 7 (1), lk 17–25.
- Kaja 1928 = Halvad lood Harku varjupaigas. Harku kolonii tuleks viia haridusministeeriumi alla. – *Kaja*, 24. august, lk 4 (Kaja 24 august 1928 tr. 1 — DIGAR Eesti artiklid – 03.10.2025).

Kalling, Ken 2013. The application of eugenics in Estonia, 1918–1940. – Felder, Björn & Weindling, Paul (toim). *Baltic Eugenics. Bio-Politics, Race and Nation in interwar Estonia, Latvia and Lithuania*. Amsterdam: Brill, lk 49–82 (DOI:10.1163/9789401209762_005).

Karjahärm, Toomas & Sirk, Väino 2001. *Kohanemine ja vastupanu: Eesti haritlaskond 1940–1987*. Tallinn: Argo.

Kase, Tiina 2000. Ülevaade alaealiste õigusrikkumistest. 1999. a. andmete alusel. – *Sotsiaaltöö* 3, lk 6–8 (https://www.tai.ee/sites/default/files/2021-03/130683287790_Sotsiaaltöö_2000_3.pdf – 03.10.2025).

Kimmel, K. (koost) 1966. *Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest*. Tallinn: Eesti Raamat.

Kõiv, Kristi 2007. *Kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste koolid Eestis: Ülevaade*. Tartu.

Kõrgesaar, Jaan (koost) 1999. *Eesti käitumishälvikute erikoolid 1998/99: uurimisprojekti aruanne Haridusministeeriumile*. Tartu Ülikool, sotsiaalteaduskond, eripedagoogika osakond.

Kohtuministeeriumi 1919 = Kohtuministeeriumi määrus. – *Postimees* 141, 10. juuli, lk 5–6.

Lasberg, E. 1925. Lastekaitse korraldus Eestis. – *Eesti Tervishoiu Muuseumi väljaanne* 62 (<https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:947863/458707/page/1> – 03.10.2025).

Lastekaitseseadus 2016. – *Riigi Teataja* I, 21. detsember, 24.

Maarjamaa 2015 = Maarjamaa Hariduskolleeiumi põhimäärus. – *Riigi Teataja* I, 02. aprill, 2 – jõust. 01.05.2015.

Madisson, Hans 1924. *Sugemed alaealiste ulakuse ja kuritegevuse üle Eestis. Kriminaal-antropoloogiline ja sotsiaal-meditsiiniline uurimus Harku kurikalduvustega poeglase kasvatusemaja 1923 a. koosseisu põhjal*. Väitekiri esitatud Tartu Ülikooli arstiteaduskonnale arstiteaduse doktori astme omandamiseks. Tartu Ülikooli Kohtuliku Arstiteaduse Instituut.

Madisson, Hans 1926. *Alaealiste kurjategijate kasvatuse tulemustest, eriti Eestis: Harku kolonii 7-aastase tegevuse materjalide alusel*. Autori kirjastus.

Makarenko, Anton S. 1933. *Pedagogicheskaja poema*. Moskva: Khudozhestvennaia literatura.

Markina, Anna & Strömpl, Judit & Tamm, Gerly & Ilves, Kerli & Luhamaa, Katre & Ginter, Jaan & Tubelt, Ene & Puur, Saara Maria & Roos, Liana & Espenberg, Siim 2021. *Noorte õigusrikkujate uuring*. TÜ Sotsiaalteaduslike Rakendusuuringute Keskus (https://skytte.ut.ee/sites/default/files/2022-04/noorte_oigusrikkujate_uuring_lopparuanne_22.10.2021.pdf – 29.09.2025).

Muncie, John 1981. *Law and Disorder: Histories of Crime and Justice*. Milton Keynes: Open University Press.

Ok-Hee, Lee 2006. Childhood images in developmentally appropriate practice. – *Journal of Curriculum and Pedagogy* 3 (2), lk 107–124 (DOI:10.1080/15505170.2006.10411608).

Oja, Mare 2019. Muutused hariduselus ja ajalooõpetuse areng Eesti iseseisvuse taastamise eel 1987–91. – *Ajalooline Ajakiri* 3–4 (169/170), lk 365–401 (<https://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/view/AA.2019.3-4.03/AA.2019.3-4.03> – 03.10.2025).

Ovchinnikova, Karina 2023. *Kinnise lasteasutuse teenust osutavate asutuste sisekliima uuring laste seas*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.

Perovskaja, Natalja 2008. *Kasvatuse eritingimuste mõjusust Tapa Erikooli lõpetanud nelja noormehe elukäigu näitel: eluloouurimus*. Magistritöö. Tartu Ülikool, sotsiaalteaduskond, Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut.

Perry, Bruce D. & Szalavitz, Maia 2006. *The boy who was raised as a dog and other stories from a child psychiatrist's notebook*. What Traumatized Children Can Teach Us About Loss, Love, and Healing. Basic Books.

Platt, Anthony 1969. *The Child Savers: The Invention of Delinquency*. Chicago: University of Chicago Press.

PL 1928 = Kelle alluvusele peaks Harku koloonia kuuluma? Koloonias mitmed muudatused vajalikud. – Harjuma koolivalitsuse ettepanekud ses asjas. – *Päevaleht* 286, 28. august, lk 6 (<https://dea.digar.ee/article/paevalehtew/1928/08/28/41> – 25.09.2025).

PL 1940 = Õpetus, töö ja vitsahirm. Laitse alaealiste parandusasutuses. Harku koloonia endised kasvandikud asuvad nüüd Laitses. 159 poissi püüavad käitumismarkide teenimisega pääseda tagasi koju. Kolm aastat õppetööga Harjumaal esikohal. Poisid rakendatakse töösse vastavalt huvile ja jõule. – *Päevaleht* 159, 16. juuni, lk 7 (<https://dea.digar.ee/article/paevalehtew/1940/06/16/27-25.09.2025>).

Prokuratuur 2018 = Alaealiste õigusrikkujate erikohtlemine. – *Prokuratuuri aastaraamat* (<https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2018/alaealiste-oigusrikkujate-erikohtlemine> – 18.11.2025).

Qvortrup, Jens 1987. The sociology of childhood. Introduction. – *International Journal of Sociology* 17 (3), lk 3–37 (DOI:10.1080/15579336.1987.11769932).

Qvortrup, Jens & Bardy, Marjatta & Sgritta, Giovanni & Wintersberger, Helmut (toim) 1994. *Childhood matters: Social theory, practice and politics*. Avebury.

Rajangu, Väino & Meriste, Mai 1997. *Käitumishälvikute koolid Eestis*. Tallinn: Sotsiaalministeerium.

Riigikontroll 2004 = *Erikoolide funktsioon ja tulemuslikkus*. Kontrolliaruanne nr 2-5/04/45, 18. juuni. Tallinn: Riigikontroll.

Riigikontroll 2010 = *Erikoolide ja alaealiste komisjonide järelaudit*. Tallinn: Riigikontroll.

Saar, Jüri 2009. Karistusjärgne kinnipidamine ja Eesti kriminaalpoliitika. – *Juridica* 2, lk 115–120 (https://juridica.ee/article.php?uri=2009_2_karistusj_rgne_kinnipidamine_ja_eesti_kriminaalpoliitika – 06.10.2025).

Saar, Jüri 1988. *Kiivakiskunud elu*. Tallinn: Eesti Raamat.

Salla, Kadri Ann & Tamm, Kaire 2004. *Mõjutusvahendite kasutamine erikoolides*. Tallinn: Justiitsministeerium (https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/mojutusvahendite_kasutamine_erikoolides._k._a._salla_k._tamm._2008.pdf – 06.10.2025).

Sandin, Bengt 2014. History of Children's Well-Being. – Ben-Arieh, Asher & Casas, Ferran & Frønes, Ivar & Korbin, Jill E. (toim). *Handbook of Child Well-Being*. Dordrecht: Springer, lk 31–86.

Scruton, Phil 1997. 'Childhood' in 'Crisis'? London: UCL Press.

Sindi, Ingrid & Lehtme, Rafaela & Toros, Karmen 2022. *Kohaliku omavalitsuse ja tugivõrgustiku pakutav abi lapsele ja perele enne kinnise lasteasutuse teenuse osutamist, teenuse ajal ning pärast teenust. Uuringuraport*. Tallinna Ülikool, CIRIC.

SHS 1995 = Sotsiaalhoolekande seadus. – *Riigi Teataja* I, 21, 323.

SHS 2015 = Sotsiaalhoolekande seadus – *Riigi Teataja* I, 30. detsember, 5 (<https://www.riigiteataja.ee/akt/SHS> – 06.10.2025).

SKA 2024a = Kinnise lasteasutuse teenuse (KLAT) kirjeldus tulenevalt sotsiaalhoolekande seaduses (SHS) esitatud nõuetest. – *Sotsiaalkindlustusamet* (Kinnise lasteasutuse teenuse standard_19.06.2025.pdf).

SKA 2024b = Kinnise lasteasutuse teenus – *Sotsiaalkindlustusamet*. (<https://www.hoolekande-teenused.ee/kinnise-lasteasutuse-teenus-klat-2/> – 06.10.2025).

Smith, Anne B. 2011. Respecting Children's Rights and Agency: Theoretical Insights into Ethical Research Practices. – Hartcourt, Deborah & Perry, Bob & Waller, Tim (toim). *Researching Young Children's Perspectives. Debating the ethics and dilemmas of educational research with children*. London: Routledge (DOI:10.4324/9780203830437).

Soo, Kadri (toim) 2005. *Erikoolides ja laste hoolekandeesutustes elavate noorte hoiakud ja kogemused seoses seksuaalse, vaimse ja füüsilise vägivallaga*. Tartu: Tartu Laste Tugikeskus.

Strömpl, Judit 2000. The Transition in Estonian society and its' impact on a girls' reformatory school. – *European Journal of Social Work* 3 (1), lk 29–41 (DOI:10.1080/714052810).

Strömpl, Judit 2002. *The K. School. Residential Management of Troublesome Girls in Transition-time Estonia*. Academic Dissertation. Tampere: Tampere University Press.

TT 1921 = Riigikogu. Koosolek 23. juulil – *Tallinna Teataja* 167, 25. juuli, lk 3 (<https://dea.digar.ee/article/tallinnateataja/1921/07/25/46-24.09.2025>).

Talvik, Edgar (koost) 1962. *Alaealiste ühiskondlik kasvatustöö*. Kogumik normatiivseid materjale. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Tarto, Linda & Kalda, Laura & Haljasmets, Karl & Kaldmaa, Kristjan & Toomla, Age & Pedjasaar, Marleen 2022a. *Kinnise lasteasutuse teenusele suunatud laste riskitegurid: Uuringuraport*. Tallinn: Haap Consulting (https://sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/documents/2024-02/klat_uurimisulesanne_1_kinnise_lasteasutuse_teenusele_viinud_riskitegurid.pdf – 29.09.2025).

Tarto, Linda & Kalda, Laura & Haljasmets, Karl & Kaldmaa, Kristjan & Toomla, Age & Pedjasaar, Marleen 2022b. *Kinnise lasteasutuse meetme sobivuse hindamine võrgustikus: Uuringuraport*. – *Sotsiaalkindlustusamet*. Tallinn: Haap Consulting.

Thompson, Ross A. 2015. Social support and child protection: Lessons for practice from contemporary research. – *Child Abuse & Neglect* 41, lk 19–29 (DOI:10.1016/j.chiabu.2014.06.011).

Žuravljova, Maria 2024. *Kinnise lasteasutuse sisekliima uuring* [Avaldamata uurimisaruanne]. Tartu Ülikool, sotsiaalteaduste valdkond.

Vabariigi Valitsuse määrus 2024. Volitus AS-ile Hoolekandeteenused kinnise lasteasutuse teenuse osutamiseks. – *Riigi Teataja* (<https://www.riigiteataja.ee/akt/327022024003> – 06.10.2025).

Valitsusasutiste 1939 = Vangimajade talitus. 3. Laitse alaealiste parandusasutis. – *Valitsusasutiste tegevus 1938/39. aastal*. Tallinn: Riigikantselei, lk 38.

Woodrow, Christine 1999. Revisiting Images of the Child in Early Childhood Education: Reflections and Considerations. – *Australian Journal of Early Childhood* 24 (4), lk 7–12 (DOI:10.1177/183693919902400403).

Õiguskantsler 2007 = Õiguskantsleri kontrollkäik Puiatu Erikooli (https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/2024-11/kontrollkaigu_kokkuvote_puiatu_erikool_0.pdf – 06.10.2025).

Yang, Chenxiao & Wang, Jian & Shiu, Yuan & Liu, Mingfan & Geng, Fulei 2022. Antisocial and borderline personality traits and childhood trauma in male prisoners. Mediating effects of difficulties in emotional regulation. – *Child Abuse and Neglect* 132 (DOI:10.1016/j.chiabu.2022.105822).

SUMMARY

One hundred years of closed childcare institutions in Estonia: A glimpse into changes in institutional relations

MARIA ŽURAVLJOVA

Junior Researcher in the sociology of youth and childhood at the Social Sciences Institute of the University of Tartu; Head of the Department of Youth Work at Narva College, Junior Lecturer
maria.zuravljova@ut.ee

JUDIT STRÖMPL

Associate Professor of social work research at the Social Sciences Institute of the University of Tartu
judit.strompl@ut.ee

KADRI SOO

Lecturer on social welfare at the Social Sciences Institute of the University of Tartu
kadri.soo@ut.ee

Keywords: institutional communication, closed children's institutions, images of children, relational approach, total institutions

Children live in a relational environment, which is why the quality of these relationships is crucial to their well-being. If these relationships break down,

it can negatively impact a child's emotional and social development, which may manifest itself in their behaviour. The state tries to address the issue of children whose behaviour threatens their own and/or others' well-being, life and health by offering various interventions, including, as a last resort, the placement of children in a closed institution.

Closed children's institutions have been part of various Estonian state systems for over a hundred years. During this time, Estonia has experienced three regime changes, each based on different ideological, value-based and political principles. Each regime has developed its own ideology regarding children and their behavioural difficulties, as well as methods for addressing them. This has shaped the rules for operating closed children's institutions.

With its formal relationship model and living arrangements, a closed children's institution belongs to the category of total institutions. In this article, we focus on changes in the perception of children and language use to reflect society's attitude towards behavioural difficulties in children during different historical periods. Based on the theory of total institutions, we analyse how characteristics such as rigid hierarchy, formal relationships and control-centred education have persisted or changed in closed children's institutions over the last hundred years.

Maria Žuravljova on Tartu Ülikooli sotsiaalteaduste valdkonna ühiskonnateaduste instituudi doktorant (juhendajad: Judit Strömpl ja Kadri Soo). Oma doktoritöös "Riskitingimustes kasvanud laste ja noorte õigused kasvada riskivabas keskkonnas: kinniste lasteasutuste sisekliima mõõtmine, hindamine ja parandamine" uurib ta sotsiaalse sisekliima mõõtmist ja parendamist. Tema eesmärk on toetada laste heaolu riskikeskkondades.

Maria Žuravljova is a doctoral student in the Social Sciences Institute of the Social Sciences Faculty of the University of Tartu (supervisors Judit Strömpl and Kadri Soo). In her doctoral dissertation, entitled "The rights of children and youth raised in risk-fraught conditions to grow up in a risk-free environment: the measurement, evaluation and improvement of the internal climate of closed children's institutions", she studies the measurement and improvement of internal social climate. Her purpose is to support the well-being of children in risk-fraught environments.

maria.zuravljova@ut.ee

Judit Strömpl (PhD) on TÜ sotsiaaltöö uuringute kaasprofessor. Tema teaduslik tegevus on pühendatud haavatavas olukorras laste ja noorte ning neid abistavate süsteemide uurimisele. Oma magistri- ja doktoritöös keskendus ta tütarlaste erikooli teemale. Viimastel aastatel tema huviorbiidis on asendushooldusel kasvavate laste probleemid ning traumateadlik hooldus.

Judit Strömpl (PhD) is Associate Professor of social work research at the University of Tartu. Her scholarly activity is devoted to the study of children and youth in vulnerable conditions and systems that support them. Her master's thesis and doctoral dissertation focused on special schools for girls. In recent years her interest has been in the problems of children in foster care and trauma-conscious care.

<https://orcid.org/0000-0002-3049-1491>
judit.strompl@ut.ee

Kadri Soo (PhD) on sotsiaalse heaolu lektor Tartu Ülikoolis. Tema peamisteks uurimistemadeks on laste ja perede heaolu, sooline vägivald ja laste väärkohtlemine. Ta kuulub rahvusvahelise laste subjektiivse heaolu uuringu (ISCWeB, *Children's Worlds*) ning noorte interneti- ja digitehnoloogiate kasutuse uuringu (EU Kids Online) meeskonda.

Kadri Soo (PhD) is Lecturer on social welfare at the University of Tartu. Her principal research topics are the well-being of children and families, gender-based violence and child abuse. She belongs to the teams of an international study on children's subjective well-being (ISCWeB, *Children's Worlds*) and a study on young people's internet and digital technologies use (EU Kids Online).

kadri.soo@ut.ee

Kummitused eestivenelaste folklooritekstides: klassifikatsioon, Valgevene ja Eesti paralleelid

ELENA BOGANEVA

Valgevene Kultuuri, Keele ja Kirjanduse Uurimiskeskuse (Valgevene Teaduste Akadeemia)
etnolingvistika ja folkloori sektori juhataja
elboganeva@gmail.com

ILJA BUTOV

Valgevene Kultuuri, Keele ja Kirjanduse Uurimiskeskuse (Valgevene Teaduste Akadeemia)
doktorant, projekti "Ufokom" koordinaator
illiabutov@gmail.com

MARE KÕIVA

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna juhataja, juhtivteadur
mare.koiva@folklore.ee

Teesid: Kummituse või viirastusena võivad inimesele ilmuda mitmed mütoloogilised olendid, nende kogemisse on haaratud mitmed meeled ja kogemused ise võivad olla kompleksed. Mitmekesise päritoluga nähtus ilmub visuaalselt või auditiivselt ning seostub sageli rituaalsete puudujääkide ja rahutute hingede teemaga. Kummitused ilmuvad üksildastes ja tähenduslikes paikades. Nad põhjustavad segadust, hirmu ja mõnikord majanduslikku kahju, kuid võivad vahel olla ka heatahtlikud. Artikkel vaatleb kummituste nimetusi ja nimetamistavasid, ilmumiskuju- sid, tegevusi inimeste suhtes, tunnuseid ja ilmumiskohtasid ning nähtuse kaasaegseid arenguid võrdluses eesti ja valgevene folklooriga.

Märksõnad: antropomorfsed kummitused, kodukäija, kummitus, kummitusjutud, nägemus, zoomorfed kummitused, tume turism, viirastus

SISSEJUHATUS

Kuigi käsitletav nähtus on tuntud juba antiikajast ning esineb kõigis kultuurides, on artiklis käsitletud teemade uurimine toimunud teatud kümnenditel (1940.–1950. aastatel) ning seejärel unustusse vajunud, et uuesti esile tõusta. 1980. aastatest on erinevad nägemused ja kummituselamused pakkunud uurijatele taas huvi fiktiivsete juttude, müütiliste olendite, kogemuste kontekstis. Inimlik hirm tunnetamatu ees ning jutustused kogemustest kohtumisel viirastuslike olenditega on säilinud tuhandeid aastaid. Nagu märgib Elena Levkievskaja, kuuluvad kummitused ja viirastused pigem mütoloogiliste nähtuste kui mütoloogiliste olendite hulka – need tihti nõrgalt isikustatud visuaalsed, auditiivsed, harvem taktilised hallutsinatsioonid, millel on mitmekesine päritolu ning erinev ilmnemise aeg, koht ja viis (Levkievskaja 2009a: 263). Rangelt võttes ei kujuta kummitused endast iseseisvat tegelaskuju, vaid pigem vormi, milles inimesele võivad ilmuda mitmed mütoloogilised olendid – kodu- ja metshaldjas, näkk ja teised vetehaldjad, nõid, kodukäija ja ringirändav surnu, needusega maetud aare, haigusvaimud jms. Nende kogemisse on haaratud mitmed meeled ja kogemused võivad olla kompleksed, ent enim on tegemist nähtud, visuaalsete elamustega.

Vene keeles on sõnal *videnie* (nägemus) polüseemiline tähendus: see võib viidata keskaegse Euroopa kirjandusžanrile, mille keskmes on inimese kokkupuude üleloomuliku sfääriga muutunud teadvuse seisundis (transis, unes, kliinilises surmas). Nägemuste peamised teemad hõlmavad teispoolust, paradiisi ja põrgu ülesehitust, viimset kohtupäeva, kohtumist Jeesus Kristuse, inglite ja deemonite ning surnud inimestega (Romaško 2004–2017).

Sõnal *nägemus* on veel üks tähendus – silme ette ilmunud: fantastiline kujutis, viirastus, kummitus, miski, mis on tekkinud kujutluses või unes, ning on sisuliselt samastatav sõnaga *kummitus*. Käesolevas artiklis lähtume just sellest tähendusest.

Sama tähendust käsitleb ka Vladimir Dal (1880: 130), kirjutades: “Sõna *nägemus* all mõistame nähtust, sellist nähtavat objekti, mis on meie silme ette ilmunud erakordsel, üleloomulikul viisil, st viisil, mida ei saa seletada meile seni teadaolevate looduseadustega. Eeldatakse, et inimene näeb ilmunut mitte unes, vaid ilmsi; lisaks sellele on nägemus enamasti mitteaineline, füüsiliselt, käega mittetajutav, kuigi silmale nähtav; teisisõnu, see paikneb määratlematus vahealas ainelise ja ainetu maailma vahel.”

“Nägemused põhinevad enamasti varju või vaimu ilmunisel – nagu sageli väljendatakse – st inimesel, kes on juba lahkunud igavikku, kuid võtnud taas füüsilise, nähtava kuju. Just selles tähenduses saab nägemus täpsema määratleva nimetuse *kummitus*” (Dal 1880: 130).

Kummitusi klassifitseeritakse tavaliselt eraldi alamtüüpideks, millel on ühised tunnused. Kõige enam uuritud on hingede kujutised ja inimeste suhted surnutega – nii faktiliselt kinnitatud kontaktid kui ka fantastilised juhtumid.

Maria Leach määratles 1972. aastal mitmeid nähtusi, mis on temaatiliselt seotud, kuid erineva ontoloogiaga ning kajastuvad erinevalt religioossetes arusaamades. “Kummitus on kehatu vaim. Seda terminit kasutatakse tavaliselt inimese hinge kohta pärast surma ning see toimib sünonüümina sellistele mõistetele nagu: fantoom, spekter, vari, viirastus, vaim, ilming, kodukäija (tagasitulev surnu)” (Leach & Fried 1972: 453). Korduvalt on sotsiaal- ja humanitaarteadustes 20. ja 21. sajandil tõstatatud küsimus välitööde, väljaannete ja teoreetiliste käsitluste mõjust lokaalsele traditsioonile ja selle muutumine välispidise vaate mõjul (vt Clarke 2007) – see huvitav aspekt on ka meie aineses edasisel vaatlemisel.

Artikli eesmärk on kirjeldada Eesti Kirjandusmuuseumi vene folkloorikogu materjalide põhjal¹ mütoloogilisi tekste, mis käsitlevad kummitusi, nägemusi ja hirmu põhjustatud üleelamisi, mis olid levinud Eesti vene elanikkonna seas perioodil 1920–1944. Uurimus põhineb täielikul tekstikorpusel, mis on plaanis avaldada eraldi väljaandena.

Meid huvitas eestivene kummituslugude struktuur ja motiivid. Nähtuse mitmekülgsemaks vaatlemiseks kasutatakse ka mõningaid paralleele eesti ja valgevene traditsioonist, mida on esitatud üldiste vastavuste esiletoomiseks; mõlema võrdlusaluse rahva kummituslugude ja -motiivide käsitlused on plaanis valmistada ette lähemas tulevikus. Tekstide analüüsimisel kasutatakse järgnevate elementide esiletoomist: nimetused ja nimetamistavad; välimus (ilmumiskuju) ja atribuudid; tegevused inimeste suhtes, akustilised ja ajalised tunnused; ilmumiskohad ja tänased arengud.

1. NIMETUSED JA NIMETAMISTAVAD

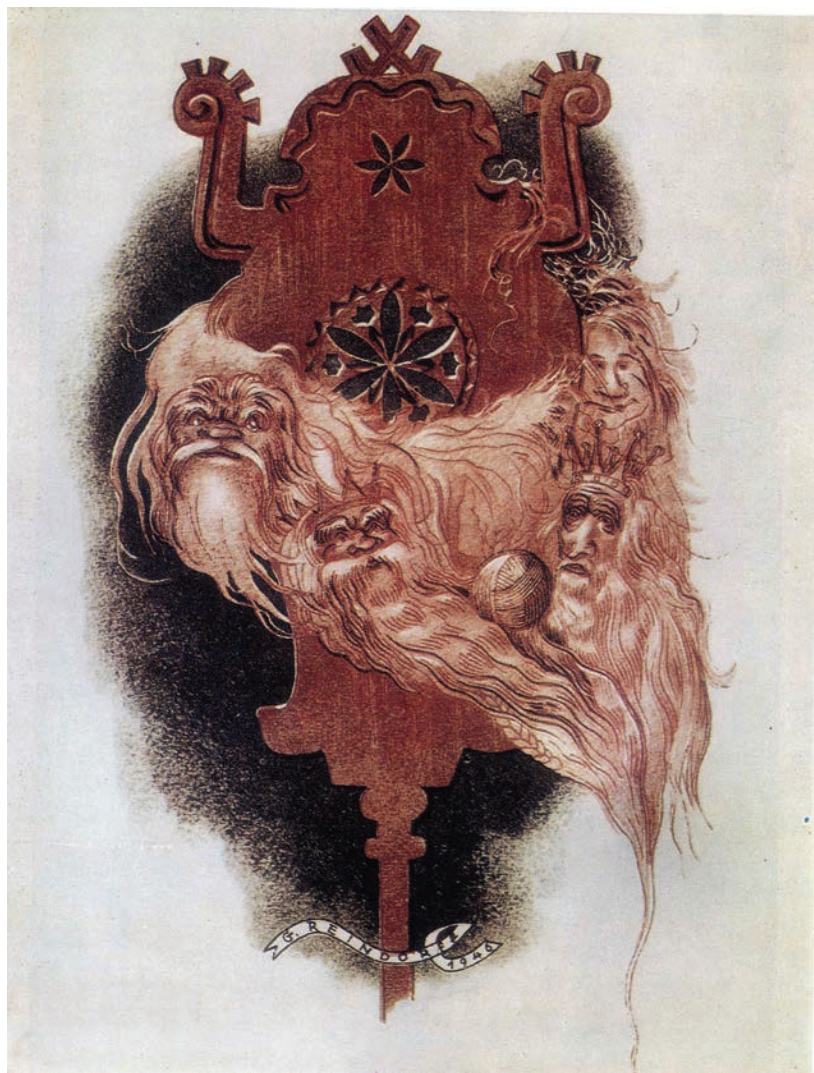
Kummitused ja hirmud, mis esinevad meie poolt analüüsitud Eesti Kirjandusmuuseumi vene folkloorikogu üleskirjutustes, on suhteliselt sarnased: *privizénija*, *privizénja*, *prividžénija*, harvem *neprijatel'* või *šišak* (viimane tähenduses “rüve jõud”).² Lisaks mainitakse arhiivimaterjalides ka *nägemusi* (“videnie”), mis on sünonüümne tüpoloogiliselt samasse kategooriasse liigituvate nähtuste kohta.

Eriti tähelepanuväärsed nägemused on seotud surnutega – neid võiks käsitleda kui eraldi kummituste kategooriat.³ Näiteks: “Surnul on raske, kui nad [elavad] nutavad, aga halb inimene teab seda ja rõõmustab ning annab *privizénija*” (ERA, Vene 11, 501 (95)).

Eesti keeles kasutatakse kummitustega seoses termineid: *kummitus*, *viirastus*, *nägemus*, *hirmutaja*, *vilbus* ja *lummutis*.⁴ Viimane mõiste rõhutab ähmast, hirmutavat ja segadusse ajavat olendit, mis tekitab hirmu ning on sageli seotud surijast lahkunud eksleva, varjusarnase hinge kujutisega. Sõna *lummutis* on kirjakeelde tulnud Kirde-Eesti murretest ning toimib üldistava tähistajana nähtusele, st kummalisele nägemusele, samas kui rahvapärased nimetused osutavad erinevatele visuaalsetele ilmingutele, mis esinevad enamasti pimeduses.

Mardus (ka *marras*) tähendas algsest surnut, kuid hiljem hakkas tähistama kehas lahkunud hinge, surmavaimu või konkreetset surmaennet. Mardust võidi näha inimese, looma või linna kujul, kuulda kui kutsuvat häält või muud kummalist heli. Kõige tuntum oli ta Põhja-Eestis (Eisen 1919: 48–51; Loores 1949: 252–255, 452–453).

“Ringikäivat surnut” nähakse pimeduses ja ta ilmub kindlates paikades, Eesti tavakohane nimetus on *kodukäija*. Sama nimetus esineb ka Eesti vene laste seas. Huvitaval kombel nimetatakse Eesti Kirjandusmuuseumi vene kogus *kodukäijaks* ka *domovoid*-majahaldjat (ERA, Vene 1, 253 (25); ERA, Vene 1, 300/1 (16)), kes mõnel juhul samastatakse ringikäiva surnuga.

Joonis 1. Günther Reindorffi illustratsioon Friedrich Reinhold Kreutzwaldi raamatule “Eesti rahva ennemuistsed jutud”.

Eesti Riiklik Kirjastus 1951.

Valgevene keeles nimetatakse kummitust *прывід* või sagedamini *здань* (*зданнё*) – see, mis on silme ette ilmunud, “näib” või “paistab”.

А Кажаніха калісьці расказывала. Каля почты з горкі ўдзе сюды дарога – стаіць нехта вісокі на адной назе, пад капалюшом. Віжу ж, кажа, стаіць чалавек на адной назе... Пержагналася. Падхажу – нікога няма... Жагнацца нада, мадліцца. Чым жа адбараняцца ад гэтых зданяў?

[Kord rääkis Kažaniha. Posti lähedal, mäe pealt tuleb tee siia – seisab keegi pikk, ühel jalal, kübara all. Näen ju, ütleb, seisab inimene ühel jalal... Ehmusin. Lähenen – kedagi pole... Tuleb ristimärk teha, palvetada. Kuidas end nende viirastuste eest kaitsta?] (Tradytšyinaia 2006: 433, nr 156)

2. VÄLIMUS JA ATRIBUUDID

Erinevate maade teadete põhjal esinevad kummitused mitmesuguse väliskujuga, kuigi domineerivaks jääb inimlik vorm (Leach & Fried 1972: 953; de Blécourt 2024: 1–10; Cowdell 2011). Meie vaadeldavates tekstides näiteks:

Вот, года два тому назад, так моя кресница тожа перяполошилась – насилу домой прибегла! Праходит ета яна выма лужы, друг, как из зямли, вырос перяд ней мусь – цина, высокай такой... И стал приближаца к ей... А поровнялся, так “бух” в воду – как не бывало яво!

[Umbes kaks aastat tagasi sattus mu ristilaps hirmuvalda – vaevu jõudis koju! Ta läks niidul lompide vahelt, ja äkki, nagu maa seest, kerkis tema ette mingi kuju – väga pikk... Ja hakkas tema poole liikuma... Kui oli temaga kohakuti, siis ‘plarts’ vette – nagu poleks teda olnudki!] (ERA, Vene 10, 196/7 (766))

Üheks eristuvaks kummituste rühmaks on karakterid, keda iseloomustab erakordselt suur kasv ja kohustuslik, eaproportsionaalselt suur peakate. Näiteks:

Брат видел, как человек необыкновенного росту, большущая шляпа, что зонтик на голове, перешел через дорогу к кладбищу этому и свиснул так сильно, что ушам больно. Товарищ испугался и убежал, а брат-то остался и смотрел, как ён на кладбище пошел, да там и пропал.

[Vend nägi, kuidas erakordse kasvuga ja tohutu mütsiga – nagu vihmavari peas – inimene läks üle tee kalmistu poole ja vilistas nii

kõvasti, et kõrvadel oli valus. Kaaslane ehmus ja põgenes, aga vend jäi paigale ja vaatas, kuidas ta kalmistule läks ja seal kadus.] (ERA, Vene 11, 151 (11))

Lavrovo (Laura) ja Rotovo valdades on mehe pikkust täpsustatud – umbes kolm sülga (ca 6,5 meetrit) ning samuti “hiiglasliku mütsiga”, mis lähendab neid hiitudele:

Я ишов с Лавров и не пьяный бывши. Выходя с большой шляпой с латышского кладбища и прямо ко мне. Шел домой, все молитвы читал. И длинный, можа сажени три, сам черный мушшина. Через дорогу прямо в лес и пошел.

[Ma tulin Lavrovost ja ei olnud purjus. Väljus lätlaste kalmistult, hiiglasliku mütsiga ja tuli otse minu poole. Läksin koju, lugesin kõik palved. Ja pikk, võib-olla kolm sülga, must mees. Ületas tee ja läks otse metsa.] (ERA, Vene 11, 482/3 (58))

Mütsi kandsid ka kaks meest, kes sisenesisid majja, kus tüdrukud parasjagu magasid. Kui nad jõudsid toa keskele, kadusid jäljetult. Juhtumit tõlgendati hiljem kui majaanike peatse kolimise ettekuulutust (ERA, Vene 11, 499/500 (92)). Sarnaseid teateid leidub ka eestlastel ja valgevenelastel.

Kodavere kihelkonna Nina külas ilmus vana mahavõetud puu juures viirastuslik isik, kellel lisaks mütsile oli veel üks iseloomulik kohaliku tumeda jõu atribuut – pikk piip, millest purskus tuld (ERA, Vene 2, 336/337 (57)). Mõnel juhul ilmusid kummitused kummalises vormis, näiteks “lindiga kaunistatud peakattega”.

Sellised detailid võisid viidata kummituse eluajal omatud staatusele või ametile (de Blécourt 2024: 8). Veel üheks sagedaseks atribuudiks Eesti-Vene piiräärsetes piirkondades on valge riietus. Näiteks kohas, mille kohta räägiti, et seal vajas kunagi maa alla klooster, nähti “valges rüüs naist, kes seisis vee ääres” (ERA, Vene 10, 53/5 (636)).

Kasepää külas “räägitakse, et igal õhtul kell 12 kõnnib mööda inimene valges riietuses ja naaseb seejärel järve. Iga kord, kui teda nähakse, tehakse ristimärk” (ERA, Vene 7, 260 (6)).

Ühes vene folkloorikogu üleskirjutuses kirjeldatakse kummitust nimega *valge neiu*, kes levitab tuld tulekahju ajal; samal hetkel kostab ka kellegi metsikut naeru. Tema ilmumist seostati kohaliku kalmistuga ning suure kahjuga, mida ta inimestele põhjustas. Valge neiu tiris jõkke ja uputas silda ületavaid inimesi. Samuti peeti teda vastutavaks selle eest, et keset põldu ilmus ootamatult jõgi, mis takistas teekäijaid kohas, kus varem ei olnud mingit veetõket (ERA, Vene 7, 87/8). Viimane motiiv toob meelde eesti folklooris tuntud tegelased, kes on seotud ekslemise ja teelt eksitamisega (Kõiva & Boganeva et al. 2022: 120–147).

Kummituse ilmumine valges riietuses, mis muudab keha kontuurid hägusaks, või riietuses, mis viitab eluajal peetud ametile, võib pidada universaalseks vormiks kummituse nähtavast kehastumisest. Sellistel juhtudel on enamasti tegemist nn “ringikäivate” *salapärase surnutega*, kes on erinevatel põhjustel sunnitud rändama elavate maailmas (Petzold 2015). Kummitused viitavad sageli kas kunagi toime pandud kuriteole või püüavad heastada oma eluajal tehtud eksimusi.

Näiteks *valge daam* ennustas õnnetusi Hohenzollernite suguvõsa liikmetele. Väidetavalt ilmus ta prints Ludwig Ferdinandile enne Saalfeldi lahingut (1806), milles Preisimaa väed löid Austria liitlasi – Saksi vägesid – ning Ferdinand hukkus mõõgaloogist. Seda naist on kuulujuttude järgi nähtud mitmetes suguvõsa residentsides. Esimene dokumenteeritud viide tema ilmumisele Bayreuthi lossis pärineb aastast 1486. Hilisemas folklooris hakati “valge daami” tiitlit seostama konkreetsete aadlisuguvõsade esindajatega (Petzold 2015). Yseult de Blecourti 2024. aasta uurimus, mis põhineb 19. sajandi Hollandi ajalehtede analüüsil, tõi esile mitmeid üldistusi, mis haakuvad Eesti venelaste ettekujutustega valgetest kummitustest (de Blécourt 2024: 1–10), samuti Paul Cowdelli (2011) üldistusega, et Inglismaal on valge rüü tihti surilina. Protestantlikus kontekstis seostus valge värv surmajärgse seisundiga, kuna elavad kandsid matustel musta rõivastust. Valge tähistas piiri ületamist elavate ja surnute maailma vahel, kuid oli ka öisel ajal paremini nähtav.

Eestis on viimase sajandi vältel kujunenud püsiv kummituskujutis – *Haapsalu Valge Daam*, kes ilmub ühel augustiöhtul Haapsalu piiskopilinnuse aknale. Tema auks korraldatakse siiani festivale. Näiteks 2025. aastal etendati lavastust “Valge Daam” 8.–10. augustini kell 22:22 Haapsalu piiskopilinnuse hoovis.

Valgevenes seostatakse samuti mitmeid vanu losse legendidega *valges riie-tuses naistest*. Näiteks Golszany (Гольшаны) lossis on tuntud kummitus, keda nimetatakse *Valgeks Preiliks*.⁵ Legendi kohaselt oli ta ehitaja abikaasa, kes toodi ohvriks kloostri eduka rajamise nimel.

Seda legendi levitatakse laialdaselt kaasaegses massimeedias, kuid ei ole fikseeritud rahvaluule ekspeditsioonide käigus,⁶ mis viitab tõenäoliselt selle kirjanduslikule või meediapõhisele päritolule. Teine *Valge Preili* legend on seotud Miri lossiga. Kummitust kutsutakse *Sonečka*. Eluajal oli Sonečka lossi omaniku, Nikolai Svjatopolsk-Mirski, tütar. Omanik otsustas rajada lossi aeda järve, milleks ta lasi hävitada õitsvad puud. Rahvajuttude järgi uppus sellesse järve palju inimesi, mis seostati needusega: järves pidi uppuma sama palju inimesi, kui palju puid raiuti selle koha pealt maha. Üheks esimestest ohvritest oligi omaniku tütar Sonečka.

Lisaks *Valgele Preilile* esineb Eesti Kirjandusmuuseumi vene folkloorikogus ka *kaunitarist pruudi* kummituskuju.

А раз опять, ехали Рáчевские с пранья (бяльё полоскали на воды): дело было ясною, позна вечаром... Смотри – ходя кто-то по магильнику, а там лес... Прошел ета по Топлëниной (фамилия одной крестьянки) пшаницы и прямо напротив к йим стал спускаца. Сначала яни спугались, думали, кто эти, не пакойник ли? Глядя – идё красавица-нявеста, вся обряжана... Как проехали, так и счезла. Вот не вздагадались-та ёй крёст набросить, а то при них бы осталась, должно обярнувши кто был.

[Ühel korral, kevadel, hilisel õhtutunnil, tulid Ratševskid pesu pesemast – nad olid pesu veekogul loputanud. Äkitselt märkasid nad, et keegi liigub kalmistul, mille kõrval asub mets. See kuju liikus üle Topljonina (ühe talunaise perekonnanimi) nisupõllu ja hakkas otse nende poole tulema. Algul ehmusid nad ja mõtlesid, kes see küll olla võiks, kas mitte surnu? Vaadates nägid nad, et läheneb kaunis pruut, täielikult pidurõivais. Kui nad temast mööda sõitsid, kadus ta silmapilkselt. “Ei taibanud talle risti peale visata,” ütles jutustaja, “muidu oleks ta meiega jäänud – küllap oli keegi, kes oli ümber pöördunud.”] (ERA, Vene 9, 249/50 (271))

Tekstis ei täpsustata, keda jutustaja silmas pidas, kui ütles “keegi, kes oli ümber pöördunud”, kuid võib oletada, et jutt käib neetud neiust.

Eesti Kirjandusmuuseumi vene folkloorikogus leidub muinasjutu-laadseid tekste neetud ja kadunud lastest, kellele – kui nad ilmuvad inimese ette – tuleb visata rist kaela, et nad ei kaoks, vaid jääksid inimestena maa peale, see on vene folkloori populaarne motiiv (Vinogradova 2025: 53), kuid leiame seda ka eesti pärimusest.

Näiteks:

Анная мати никак рабенка не могла унять. Рассярдилась на девочку и говорит: “Аштоп тябя черти взяли!” Ана вышла вон из избы, а черти яво и взяли. А замест ребенка березово полено положили, обделанное как быдто ребенок. Живет баба – и ничова не заметила. Толька видит, не растёт в ней девочка, все такова же росту, не плачет, не кричит и есть не просит. Баба спужалась, пошла к попу. “Так итак, што делать с рабенком, штоп рос? Може молитву прочытаити?” Поп говорит: “Не, это не твой рабенок, а твоя дочка приходит к тебе по ночам. Ты ночью не спи, а жди яну. Как придет, сразу вскачи и крест на яну надень.” Баба взяла крест – пошла. Ночью не спать, все смотрит. Девочка пришла, большая уже, красивая, только белая вся и плачет. Мать вскочила и крест на яну надела. Дочка заплакала и говорит: “Зачем ты меня,

*мамка, чертям утдала, и крест на мяня в люльки не надела?
Черти мяня веё время были. Таперь я с тобой останусь.”*

[Üks ema ei suutnud kuidagi oma last vaigistada. Ta vihastas tüdruku peale ja ütles: “Et kuradid sind võtaksid!” Tüdruk läks seejärel majast välja ja kuradid võtsidki ta. Lapse asemele pandi hälli kasest halg, mis oli kujundatud lapse sarnaseks. Naine elas edasi, midagi kahtlustamata. Ainult märkas, et tüdruk ei kasva, on endiselt sama pikk, ei nuta, ei karju ega palu süüa. Naine ehmus ja läks preestri juurde: “Nii ja naa, mida teha, et laps kasvaks? Võib-olla lugeda palvet?” Preester vastas: “Ei, see pole sinu laps. Su tütar käib öösiti sinu juurde. Ära öösel maga, vaid oota teda. Kui ta tuleb, hüppa kohe üles ja pane rist talle kaela.” Naine võttis risti ja jäi ööseks valvama. Tüdruk tuli – juba suur, ilus, aga täiesti valge ja nuttis. Ema hüppas üles ja pani talle risti kaela. Tütar puhkes nutma ja ütles: “Miks sa, emake, andsid mu kuraditele ega pannud mulle hälli risti? Kuradid olid kogu aeg minu juures. Nüüd jään ma sinu juurde.”] (ERA, Vene 6, 398/400)

Motiivid valveta jäetud imikust, kelle kurat vahetab puuhalu vastu, on laiemalt levinud nii Eestis kui ka siberieestlastel.

Sama motiiv – vajadus visata inimese ette ilmunud tüdrukule rist kaela, et ta ei kaoks, vaid jääks inimeseks – esineb ka mitmes teises arhiivis talletatud muinasjutus neetud lastest (ERA, Vene 4, 337/9 (18); ERA, Vene 13, 406/8 (40); ERA, Vene 12, 166/9 (123); TRÜ, VKK 76, 39/42 (10). Samuti leidub tekst, kus neetud tüdruk muutus näkiks ning kui talle visati rist kaela, sai ta taas inimeseks ja jäi elama inimeste hulka (ERA, Vene 14, 95/9 (8)).

Üks teine tekst kummitustest läheneb samuti näki kujutistele – nende vahel tekivad sisulised ja sümboolsed ühisjooned, mis viitavad ekslevatele hingedele, veega seotud piirialadele ja lunastuse võimalusele. Lood kuuluvad alaliiki kummituslikud juhtumid soos ja salapäraseid nägemused metsas.

*Там [в болоте] часто приключаются привиженья. Покойный
Захар сеял лен, и не пил ён, видя – на, говорить, – девка голая,
волосы распущены. На, идё и иде! Я, – говорить, – как будто
посовестился на яе глядеть, нагнулся, как будто сявеньку
взять. На, – говорит, – и пропала!*

[Seal [soos] juhtub sageli kummituslikke asju. Kadunud Zahhar külvas lina, ja ei olnud ta purjus, kui nägi – noh, räägib – alasti tüdruk, juuksed lahti. Noh, tuleb ja tuleb! “Mina,” räägib, “nagu oleks häbenenud talle otsa vaadata, kummardusin, nagu tahaks seemet võtta.” “Noh,” räägib – ja kadus!”] (ERA, Vene 11, 658 (54))

Arhiivis leidub ka salapärane tekst nägemusest, kus puuõõnsuses ilmuvad kuldseid ja hõbedased lapsed:

Рубил мужик в лясу дрова и подходи ён к дереву одному, а в ём дупло большо. Слышит ён пищи в дупле кто-то. Злянул тудыкося и види: в дупле три золотых дятёнка, а на колени серебряны. Хотел мужик взять их, а яны кусаются. Вернулся ён в дярвеню, рассказал другим, пришли вси смотреть, да никово уж не было.

[Mees raius metsas puid ja lähenes ühele puule, millel oli suur õõnsus. Kuulis, et keegi piiksub õõnsuses. Vaatas sisse ja nägi: õõnsuses istus kolm kuldset lapsukest, põlvedel hõbedased esemed. Mees tahtis neid võtta, aga nad hammustasid. Ta pöördus tagasi külla, rääkis teistele, mindi koos vaatama, aga kedagi enam ei olnud.] (ERA, Vene 12, 148 (104))

Nagu ka pruudimotiivi puhul, ei anna tekst mingit selgitust ega oletust, kes need lapsed olid või mida nad tähendasid. Rahvajuttude võrdleva kataloogi alusel on tegemist rahvusvaheliste jututüüpidega, eespoolse näite hukatud lapsega oli seotud needus.

Nende olendite asukoht – puuõõnsus⁷ – koos kuldse ja hõbedase välimusega, vastupanu leidjale ning hilisem kadumine võib viidata *peidetud aarde nägemusele*. Sellise uskumuse kohaselt saab aaret võtta ainult kindel inimene: kas see, kes teab selle saamise tingimusi, või keegi, kellele on see määratud; vastasel juhul ei saa keegi seda võtta enne määratud aega. Aare tuleb ära tunda ükskõik millisel kujul, ning mõnel juhul ei tohi selle olemasolust teistele rääkida. Vastasel juhul kaob nägemus koos aardega jäljetult. Sellised uskumused on omased nii idaslaavi kui ka soome-ugri rahvastele. Selle teemaga seoses leidub Eesti Kirjandusmuuseumi vene folkloorikogus mitmeid tekste: ERA, Vene 9, 30/1 (23); ERA, Vene 15, 253 (58); ERA, Vene 1, 678 (23) jt. Samuti võib oletada, et antud juhtum peegeldab puude seest leitud muistsete paganlike kujude leidmise motiive. On teada, et 19. sajandil leidsid Borissovi maakonna talupojad Valgevenemaal vana tamme õõnsusest kaks kuju – üks hõbedast ja teine pronksist (Tyszkiewicz 1868: 136–137). Valgevenest on jäädvustatud järgmine loitsutekst:

На сінім моры стаіць яблыня. У той яблыні дуплінае гняздо, у тым гняздзе 77 ідалаў. Бярыце 77 ідалаў, багры гаручыя, пруты сталёвыя, біце сталёвымі прутамі, каліце гарачымі буграмі...

[Sinisel merel seisab õunapuu. Selle õunapuu õõnsuses on pesa, ja selles pesas 77 iidolit. Võtke 77 iidolit, tulipunased, terasest vitsad, lööge terasvitsadega, torkige tuliste puutükkidega...] (Zamovy 2009: 30)

Küllap on kogumisaja lühidus põhjus, miks mitmed teemad ei tule jutuks, näiteks puuduvad mõisahärrad, mungad, vanamoodsalt rõivastatud karakterid, mis iseloomustavad eesti juttude vanemat kihistust, kuid kajastuvad ka umbkaudu sama perioodi eesti ja samuti vene kultuuriruumiga tihedas kontaktis olevate setode juures.

Lisaks antropomorfsele kujule võivad kummitused võtta ka zoomorfse vormi. Eesti Kirjandusmuuseumi vene folkloorikogus esinevad sellised kujud näiteks hobuste troikana, kitsena või lehmana:

*А про Рáчевски магильник так говоря, там многа видений
встрячаеца-то: на тройки выезжае кто, проеде, да
и потяряеца опять. А другой раз опять выйдя казёл и бяжы,
бяжы за кем-нибудь сзади, так окала четверть вярсты – всё
догоняе... Еле ат няво уехать можно!*

[Ratševski kalmistu kohta räägitakse, et seal kohtab sageli nägemusi: troikaga sõidab keegi välja, sõidab mööda ja kaob taas. Teisel korral ilmub kits, jookseb, jookseb kellegi järel, umbes veerand versta – kogu aeg jälitab... Vaevu saab temast lahti!] (ERA, Vene 9, 249/50 (271))

*Идѣ это ночью дамой и вѣ дя, карова стоитъ ест, а как
падашол ѣн ближе – “бух” – эта яна в яму-то! И слышно
только было: “буль, буль, буль” – так и счезла!*

[Läheb öösel koju ja näeb – lehm seisab ja sööb. Kui lähenes, siis 'plants' – lehm kukkus auku! Ja kuulda oli vaid: 'vull, vull, vull' – ja kadus!] (ERA, Vene 9, 249/50 (271))

Kõige sagedamini esinevad kummitused meie materjalis inimeste või loomade kujul, kuid nad võivad võtta ka varju kuju, mis liigub inimese järel: *Привидение – тень такая. Идешь, и ана с табой идет* [Kummitus – selline vari. Lähed, ja tema tuleb sinuga kaasa] (ERA, Vene 16, 592 (15)); või määratlematu vormi ja välimusega fantoomi sarnane olend: *...что-то огромное белое стремительно промчалось и скрылось за угол – [...midagi tohutut valget tuhises mööda ja kadus nurga taha]* (ERA, Vene 2, 414 (168). Need kirjeldused on üksikjuhtumid; teises näites on tegemist surmaendega, mis annab endast märku kas inimesele endale või tema lähedastele.

Eesti Kirjandusmuuseumi vene folkloorikogus leidub neli üleskirjutust kummituslikest tulukestest. Neis tekstides ei seostata ekslevaid tulesid patuste hingede surmajärgse karistusega, nagu on omane Lääne-Euroopa traditsioonile (Vinogradova 2016: 180–190), vaid pigem märgitakse nende seost matmispaikade või lahinguväljadega. Näiteks: *Огонек в Лезгах бегал. Так и бежит сзади. Говорят, оттого, что там было много убитых* [Tulukene jooksis Lezgas. Nii jooksebki taga. Öeldakse, et seal oli palju tapetuid.] (ERA, Vene 5, 27 (1)). Ühe tulukese kohta, mis ilmus “10 aastat enne Nikolai sõda” (s.o umbes

1904. aastal) põllule, jutustas informant, et see oli umbes viie sülla kaugusel (umbes 11 meetrit), kõikus ja nägi välja nagu “selge mull”. Räägiti, et see tuli Irboska kalmistult (ERA, Vene 5, 275 (7)). Tjakovo kalmistu kohta (tõenäoliselt pärit Esimese maailmasõja ajast) öeldi, et seal nähtavad tulukesed olid eri värvi – punased, rohelised ja sinised. Huvitav on see, et antud tekstis ei kirjeldata lihtsalt kummituslikke tulukesi kalmistu läheduses (nagu tekstides ERA, Vene 5, 27 (1) ja ERA, Vene 11, 150 (10)), vaid kutsutakse üles kollektiivselt palvetama surnute eest ning kirjeldatakse tagajärgi, kui seda ei tehta:

Военное кладбище там. Раньше в Троицу яны ходили по это кладбище поминать етых воинов, – такое предание было.

А один раз не сходили, так зайцы им весь хлеб с’ели.

[Seal on sõjaväe kalmistu. Varem käidi seal Kolmainususe pühal sõdureid mälestamas – selline komme oli. Aga üks kord ei mindud, ja siis sõid jänesed neil kogu leivavilja ära.] (ERA, Vene 11, 150 (10))

Valeria Jegorova kogutud tekstis tulukeste kohta antakse “salapärasele tuledele” ratsionaalne seletus.

Вообще, мне, во всей той местности, из уст почти всех лиц, с кем мне приходилось сталкиваться, удавалось слышать о “таинственных огнях”, которые “бегают по земле в потемках” и, конечно, не могут не мистифицировать народ.

Позднее я об этом явлении спрашивала И. И. Макаровского.

Он сам видел эти огни и согласен с тем, что они могут произвести впечатление, особенно когда в темный вечер идешь задумчиво по большой дороге, да еще один. Это ничто иное, как фосфориты, которые там распространены и фосфорицируют в потемках.

[Üldiselt kuulsin ma selles piirkonnas peaaegu kõigi kohalike suust jutte salapärastest tulukestest, mis jooksevad mööda maad pimedas ja muidugi köidavad rahvast oma müstikaga. Hiljem küsisin selle nähtuse kohta I. I. Makarovskilt. Too oli neid tulesid ise näinud ja nõustus, et need võivad jätta tugeva mulje, eriti kui kõnnid üksinda mõtiskledes mööda suurt teed pimedal õhtul. Tema sõnul pole need muud kui fosforiidid, mis on piirkonnas levinud ja fosforitseerivad pimedas.] (ERA, Vene 10, 517/8 (1920))

Lisaks kalmistute läheduses nähtud kummituslikele tulukestele on sarnaseid tulesid nähtud ka mitmel pool mujal – paikades, mida seostati loitsuga peidetud aarete asukohtadega.⁸

В местечке Плеси около реки есть авраг. Говорят старые старики, что там были клады. Лет 10 обратно многие люди видели, что из этого аврага выходила много огней, только тогда, когда начинало стемнеть. Пробовали их ловить и стрелять, но это ничего не выходило, огни то обжаривались обратно, то вперед, а тепер огней покамест не видно.

[Plesi asulas, jõe lähedal, asub uhteorg. Vanad inimesed räägivad, et sinna olid kunagi peidetud aarded. Umbes kümme aastat tagasi nägid paljud inimesed, kuidas uhteorust tõusis hulgaliselt tulukesi. Alles siis, kui hakkas hämarduma, ilmusid tulukesed. Prooviti neid püüda ja isegi tulistada, kuid sellest ei tulnud midagi välja – tulukesed kas pöördusid tagasi või liikusid edasi, ja nüüd pole neid enam näha.] (ERA, Vene 14, 145 (2))

В Руским Бору под кривой сосной были клады. [---] А теперь тоже видели люди не очень давно огни по(д)тым сосновым пнем.

[Ruski Boris, kõvera männi all, olid peidetud aarded. [---] Ja nüüdki on inimesed üsna hiljuti näinud tulukesi selle männi kännu ümbruses.] (ERA, Vene 14, 147 (3))

Посреди этой же деревни ведет телеграфная дорога из Лавров в Городок. Недалеко от этой дороги есть Паклонная горка.

Но никому не известно, почему она так названа. Вблизи этой горки есть камень, прозван Тепленький. Недалеко от этого камня в древнее время росла огромная сосна, толщиною в три мужских охвата. [---] А теперь оставили только обажженный пень. От этого пня, иногда люди видели, выходил огонь. Этот огонь летал по воздуху, а потом улетал к Поклонной горке. Древние люди предсказывали, что около этой Поклонной горке есть клад, корыто серебряной посуды.

[Sama küla keskelt kulgeb telegraafiliin Lavrovost (Laurast) Gorodoki. Selle tee lähedal asub Poklonnaja gorka (Palveküngas). Keegi ei tea, miks seda nii kutsutakse. Selle künka lähedal on kivi, mida hüütakse Teplen'kii (Soojakivi). Selle kivi lähedal kasvas muistsetel aegadel tohutu mänd – kolm meest suutsid kätega tüve ümbert haarata. [---] Nüüdseks on alles jäänud vaid põlenud känd. Inimesed on vahel näinud, kuidas sellest kännust tõuseb tuli. See tuli lendas õhus ja suundus pärast Palvekünka poole. Vanad inimesed ennustasid, et Palvekünka lähedal asub peidetud aare – küna täis hõbenõusid.] (ERA, Vene 14, 132/7 (3))

3. KUMMITUSTE TEGEVUSED INIMESE SUHTES, AKUSTILISED JA TEMPORAALSED TUNNUSED

Kummituste tegevuse inimese suhtes saab jagada kolme kategooriasse: *neutraalsed, kahjustavad ja heatahtlikud*. Märkigem, et eestivene traditsioonist leiame vaid neutraalsed ja heatahtlikud surnud. Neutraalsed tegevused ei põhjusta otsest kahju ega hirmu, vaid võivad olla pelgalt kohalolu märgid – näiteks ilmumine, jälgimine või möödumine. Kahjulikud tegevused seevastu hõlmavad hirmutamist, jälitamist, füüsilist kontakti või eksitamist, ning neid seostatakse sageli rahutute hingede või neetud olenditega. Kahjustamise juures tulevad esile ka juhtumid, kus majapidamist kahjustatakse asjade liigutamise, loomade lahtilaskmise või nende toidu rikkumise jm teel. Heatahtlikud surnud esinevad peamiselt lugudes, kus surnud vanem hoolitseb oma laste või pere eest (nt surnud ema tuleb last hooldama; isa annab pojale nõu või muretseb pere toimetuleku pärast (vt lähemalt Viluoja 1997). Kuigi kummituste kahjustav käitumine seisneb peamiselt hirmus, mida nende ilmumine paratamatult esile kutsub – kuna nad on igal juhul seotud teispoolsusega –, ei esine neis tekstides tegevusi, mis oleksid inimesele kasulikud. Ka eespool nimetatud heatahtlikkus võib pöörduda ohtlikuks, nt kui ema võtab haige lapse kaasa või isa ei hoolitse piisavalt hästi poja eest. See eristab kummitusi teistest mütooloogilistest tegelastest, nagu näkid, metsavaimud, koduhaldjad jt, kellel võib olla inimesele soodne mõju.

Ainsaks erandiks on juhtumid, kus kummitus osutab peidetud aardele. Ent selline *neetud aare* on oma olemuselt ambivalentne: selle kättesaamine on seotud paljude tingimuste ja ohtudega. Seetõttu on kummituse vihje aardele kaheldava väärtusega ega pruugi tähendada tingimata õnne.

Sageli esineb inimene kummituse suhtes pelgalt *vaatlejana*: kummitus ilmub kindla kujuga, seisab või liigub, kuid ei astu inimesega otsesesse suhtlusesse. Näiteks:

Едут мима кладбища. Вот им там и случилась привидение. Видят там – тройка баяжыт, и так шибка, что только пена изо рта. Патом рассматрели все эти парядки как близка падъехали, а там не была ничево – привидение тако бывает.
[Sõidavad mööda kalmistut. Ja just seal juhtuski neil nägemus. Näevad – troika jookseb, ja nii kiiresti, et suust lendab vahtu. Kui nad lähemale jõudsid ja kõike täpsemalt vaatasid, polnud seal midagi – selline ongi kummituslik nägemus.] (ERA, Vene 14, 513/4 (47))

Mõnikord täidavad kummitused *ennustavat funktsiooni*, st nad kuulutavad inimesele ette olulisi sündmusi. Eesti Kirjandusmuuseumi vene folkloorikogus leidub selle kohta kaks teksti. Ühes nägemuses ilmub tüdrukule tema

tulevane abikaasa – mees, keda ta sel hetkel veel ei tundnud. Teises loos jutustatakse paigast, kus “nähti imesid”.

А вот еще, место в нас было где чудилось. Поехала раздевочка небольшая с конём за дровам. Дрова то ена собрала да вдруг такой вихорь поднялся, что ничего не видно стало. И пошла эта девица блудить по лесу и блудила ена с пятницы до субботы недели следующей. А люди с деревни ее ищут, увидют ену хотят схватить, а её и нету – вихорь уносит. Она сама посленько говорила, что видала в лесах своо суженого; ну как есть встал перед ней и зовет, подошла она ближе и нет никого. На следующу выясу за него замуж пошла

[Veel üks lugu: meie kandis oli koht, kus juhtusid imelised asjad. Üks nooruke tüdruk läks hobusega metsa puid tooma. Kui ta oli puud kokku kogunud, tõusis äkitselt selline tuulispask, et ei olnud enam midagi näha. Tüdruk eksles metsas ja eksis ära – alates reedest kuni järgmise nädala laupäevani. Külaelanikud otsisid teda, nägid teda ja püüdsid kinni võtta, aga ei saanud – tuulispask viis ta minema. Hiljem rääkis tüdruk ise, et oli metsas näinud oma tulevast peigmeest: ta seisis otse tema ees ja kutsus teda. Tüdruk astus lähemale – aga seal ei olnud enam kedagi. Järgmisel kevadel abiellus ta selle mehega.] (ERA, Vene 12, 25 (9))

Teises juhtumis ennustab kummitus surma perekonnas.

В местном народе и до сих пор живет поверие о том, что смерть перед своим приходом даст, как говорят, о себе весть. Ее явления бывают часто или в виде какого-нибудь видения, или в виде стука в окно, дверь, или в виде вихря. Так, 22 года тому назад, рассказчица сама испытала это. Перед смертью свекора, вдруг кто-то сильно постучал в окно. Рассказчица вышла вон из избы и видит, как, что-то огромное белое стремительно промчалось и скрылось за угол.

[Kohaliku rahva seas elab siiani uskumus, et surm annab enne oma tulekut, nagu öeldakse, märku. Tema ilmumised võivad toimuda kas nägemusena, koputusena aknale või uksele, või tuulispasa kujul. Nii juhtuski 22 aastat tagasi, kui jutustaja ise seda koges. Vahetult enne oma äia surma kuulis ta järsku tugevat koputust aknale. Ta läks majast välja ja nägi, kuidas midagi tohutut ja valget tuhises mööda ning kadus nurga taha.] (ERA, Vene 2, 414 (168))

Kummitused võivad inimest jälitada, kuid see jälitamine on väga spetsiifiline: tavaliselt ei ole kummitusel eesmärki põgenevat inimest kinni püüda ega talle kahju teha.

Привидения – эта каждому случается. Вот иду я мимо кладбища в сумерках. Смотрю – пакойник встает и бжыт за мной. Я бжгу, и он бжыт. Я астанавлюсь, и он астановитца. Бжжала, бжжала, абярнусь думаю, может нет никова. Смотрю, фтарой перелязает через аграду – и оба бжгут за мной. Я астанавлюсь, и ани тожа. Едва дабежала да теткинй избы (кладбище было по двум краям улиц), и тая дала мне сладкой вады. И я лягла у няе спать, дамой не пашла.

[Kummitused – see juhtub igaühega. Lähen mööda kalmistut videvikus. Vaatan – surnu tõuseb ja jookseb minu järel. Mina jooksen, ja tema jookseb. Mina peatun, ja tema peatub. Jooksen, jooksen, pööran ümber, mõtlen, ehk pole kedagi. Vaatan – teine ronib üle aia – ja mõlemad jooksevad minu järel. Mina peatun, ja nemad ka.] (ERA, Vene 14, 513 (46))

See kirjeldus illustreerib kummituse peegeldavat käitumist – ta ei ründa, vaid kordab inimese liikumist, saavutades tugeva psühholoogilise mõju. Tekstis torkab silma kummituste käitumine: nad jälitavad tüdrukut, kuid ei ründa ega puutu teda. Nad peatuvad, kui tema peatub, ja jooksevad, kui tema jookseb.

Teistes juhtumites tuleb kummitus inimesele vastu, kuid kaob kohe, kui temaga kohakuti jõuab. Kirjeldused rõhutavad kummituse hetkelisust ja kadumist, mis loob tugeva visuaalse ja emotsionaalse efekti, kuid ei vii otsese kontaktini:

Вот, года два тому назад, так моя кресница тожа перяполоши— лась – насилу домой прибегла! Праходить эта яна вьіма лужы, друг, как из зямли, вырос перяд ней мусьцина, высокаяй такой... И стал приближаца к ей... А поровнялся, так “бух” в воду – как не бывало яво!

[Umbes kaks aastat tagasi ehmus ka minu ristilaps hirmsasti – vaevu jõudis koju! Läks ta läbi lompide, ja äkki, nagu maa seest, kerkis tema ette mees, väga pikk... Ja hakkas tema poole tulema... Aga kui jõudis temaga kohakuti – ‘pauh’ vette – nagu poleks teda olnudki!] (ERA, Vene 10, 196/7)

Sarnaselt käitub samas paigas ka zoomorfne, lehmakujuline kummitus:

Вот и с моим кумом приключилось раз. Идѣ это ночью дамой и вѣдя, карова стоять ест, а как падашол ѣн ближе – “бух! – эта яна в яму-то! И слышно только было: “буль, буль, буль” >> – так и счезла!

[Juhtus kord ka minu sõbraga. Läks öösel koju ja nägi – lehm seisab ja sööb. Aga kui ta lähemale läks – ‘pauh’ – lehm kukkus auku! Ja kuulda oli ainult: ‘vull, vull, vull’ – ja oligi kadunud!] (ERA, Vene 10, 151 (744))

Ainus tekst, kus kummitus põhjustab inimesele otsest kahju, on lugu *Valgest neiust* (vt eespool):

Во время пожаров можно слышать дикий хохот, а какая-то нищенка уверяет, что белая дева разносит огонь. [---] Боже сохрани перейти через мост, на котором видели “белую деву”, затащит в реку, утопит...

[Tulekahjude ajal võib kuulda metsikut naeru, ja üks kerjusnaine kinnitab, et Valge neiu levitab tuld. [---] Jumal hoidku, et keegi läheks üle silla, kus valget neidu nähtud – ta veab vette ja uputab...] (ERA, Vene 7, 87/8)

Siiski tuleb arvestada, et selle teksti autor on 11aastane gümnasist, mistõttu pole välistatud, et Valge neiu kuju ühendab endas erinevaid kujutelmi – kummitustest, näkkidest ja kurjast väest.

Kummituste ilmumist saadavad sageli *akustilised ilmingud*, näiteks: vilin (ERA, Vene 11, 151 (11)), koputus (ERA, Vene 2, 414 (168)), krabin või praksumine (ERA, Vene 11, 483 (59)), veeplärtsatus (ERA, Vene 10, 53/5 (636)), naer või müra (ERA, Vene 7, 87/8; Vene 9, 639/40 (674); Vene 11, 483 (59)) Peaaegu kõik akustilised nähtused on otseselt kahjutud, kuid mõjuvad väga häirivalt. Eran-diks on üks juhtum, kus legendi järgi sõid hiired kurja kaupmeest Pogankinit, kirjeldatakse seda kui “õõvastavaid inimese oigeid, hiirte piiksumist ja sagi-mist” (ERA, Vene 5, 564/70 (6)).

Ajalised tunnused viitavad sellele, et kummitused on eeskätt *pimeduse olendid*. Valdav enamus kirjeldusi seob nende ilmumise öö- või õhtutundidega. Näiteks: *Привидения – эта каждому случается. Вот иду я мима кладбища в сумерках. Смотрю – покойник встает и бжжыт за мной.* [Kummitused – see juhtub igaühega. Lähen mööda kalmistut videvikus. Vaatan – surnu tõuseb ja jookseb minu järel] (ERA, Vene 14, 513 (46)). *А раз опять, ехали Рачевские с пранья (бляльё полоскали на воды): дело было ясною, позна вечаром... Смотря – ходя кто-то по магильнику, а там лес...* [Ükskord tulid Ratševskid jälle pesu pesemast – pesu loputati veevõtukohas. See juhtus kevadel, hilisel õhtutunnil... Vaatavad – keegi liigub kalmistul, ja seal on mets...] (ERA, Vene 9, 249/50 (271)).

До сих пор, хто окала полнаци адин проходя, и всё, нет-нет, да што прислышица, аль привидица!

[Siiani, kui keegi läheb kesköö paiku üksi mööda, siis ikka – ei-ei, midagi nagu kostab või paistab!] (ERA, Vene 10, 196/7 (766))

Eesti Kirjandusmuuseumi vene folkloorikogu kahes tekstis mainitakse lisaks öhtusele ja öisele ajale ka keskpäeva kui hetke, mil võib kummitusi näha. Keskpäev, nagu ka kesköö, on märgiline aeg – ohtlik inimesele ja rahvausundis peetakse seda ebapuhaste jõudude aktiveerumise ajaks.

В 12 часов дня не ходи в некоторые места, а то приставитца. Вот у нас адин старик памёр на пали, так явно видели в 12 часов на том месте.

[Keskpäeval ära mine teatud paika – muidu võib ilmutus tulla. Meil suri üks vanamees põllul, ja täpselt samas kohas nähti teda selgelt kell 12 päeval.] (ERA, Vene 16, 726 (15))

Keskpäev on rahvapärimuses märgiline aeg, mil aktiveeruvad ohtlikud jõud. Sellele ajale vastab isegi mütoloogiline tegelane – *poludnitsa* ehk keskpäeva vaim, naisolend, kes on levinud vene (eriti Loode-Venemaa) ja lääne-slaavi traditsioonides (eriti Poolas ja Lõuna-Lužinas, Horvaatias, vt Vinogradova 2025: 37). Eestlaste seas on vaim tuntud eeskätt Kirde-Eesti aladel, kus on vanem kokkupuude läänemeresoome ja vene kultuuride vahel. Osalt on tegemist olendiga, kelle ülesanne on meenutada vajadust puhata keskpäeval ka kiire töö perioodil, sama levikuga on tuntud kesköine *laste nututaja* ning veidi laiema levikuga *ööema* (Kõiva 2001: 59 jj). Eesti Kirjandusmuuseumi vene arhiivis kujutatakse *poludnitsat* kahjuliku olendina, kes toob kuumust, kõrvetab põlde ja segab viljalõikajaid. Ühes tekstis samastatakse *poludnitsat* otseselt kummituse ja eksitava vaimuga, kes paneb inimesed ekslema nii tuttavas kui tundmatus paigas – viib nad teelt kõrvale ja juhatab ohtlikesse kohtadesse:

Палудница вроде как привидение, ана водит человека. Вот был такой случай. Ехал адин крестьянин, и ему падаецца знакомый и гаварит: “Здравствуй, здравствуй, пайдем вместе, нам па адной дароги.” Патом мужык этат пачувствовал, что ани сбились с дароги, а сани так и скакают. Тагда лошадь пачувствовала что-та и устанавилась. Тагда мужык сказал: “Госпади, мы как будто и вправду збились с дароги”, – и перекрестился. Как перекрестился, и человек исчез, и вперяди трясина, и такая, что уж раз туда завязниш, то и не вытянуть будет.

[Poludnitsa on justkui kummitus – ta eksitab inimest. Oli kord selline juhtum: üks talumees sõitis saaniga, ja talle tuli vastu tuttav, kes ütles: “Tere, tere, lähme koos, meil on ju sama tee.” Hiljem tundis mees, et nad on teelt eksinud, ja saan hüples kahtlaselt. Siis tundis hobune midagi ja jäi seisma. Mees ütles: “Jumal küll, me oleme vist tõesti eksinud,” – ja tegi ristimärgi. Niipea kui ta ristimärgi tegi, kadus kaaslane, ja ees avanes soo – selline, et kui sinna sisse vajud, siis enam välja ei saa.] (ERA, Vene 16, 329/30 (21))

4. ILMUMISPAIGAD

Kummituste ja nendega seotud olendite traditsioonilised tegevuspaigad on kalmistud (ERA, Vene 11, 482/3 (58); ERA, Vene 7, 87/8), metsad (ERA, Vene 11, 482/3 (58); ERA, Vene 12, 25 (9)), kohad, kus on toimunud looduslikud, ühiskondlikud või müstilised katastroofid, eriti seal, kus inimesed on hukkunud (ERA, Vene 8, 276 (227); ERA, Vene 5, 27 (1); ERA, Vene 11, 150 (10); ERA, Vene 5, 564/70 (6); ERA, Vene 11, 483 (59)).

Vene folkloorikogu sisaldab ka kolm teksti, mis pärinevad eri informantidelt eri küladest ja räägivad *maa alla vajunud kloostrist*. See klooster asus kunagi Petški küla lähedal Senno vallas⁹ Setomaal, kuid muistendi järgi vajus ta “maa alla” – motiiv, mis viitab paigamälu, müstilise kadumise ja teispoolse seostele. Kloostri motiiv on huvitav, sest ühendab konkreetse ajaloolise paiga ja folkloorse katastroofi, luues *liminaalse ruumi*, kus on sobiv piirkond kummituste ja müstiliste olendite ilmumiseks. Endise kloostri asukohale tekkis väike veekogu, ja hiljem hakati seal pidevalt kummitusi nägema.

А вот тоже... Рядом с Печками, по дороге в Варáпаново, около моста, есть глубокая яма, в ней теперь мочут лён. Так со старины сохранилось предание, что, когда-то, на том месте стояло подворье какого-то монастыря. Но что-то такое случилось, такое таинственное, что, в один прекрасный день, это подворье провалилось сквозь землю, и, на этом самом месте, образовалась эта самая яма. И до сих пор на том месте “неспокойно” – как только запоздалому путнику приходится проходить мимо того места, так, непременно, он увидит какое-нибудь привидение.

[Veel üks lugu... Petški küla lähedal, Varapanovo poole viiva tee ääres, silla juures, asub sügav lohk, kus tänapäeval leotatakse lina. Rahvapärinus räägib, et kunagi asus seal ühe kloostri majapidamine. Kuid juhtus midagi – midagi salapärast – ja ühel päeval vajus see majapidamine maa alla. Just sellele kohale tekkis hiljem seesama lohk. Ja siiani on selles paigas “rahutu” – niipea kui hiline rändur peab sealt mööduma, näeb ta kindlasti mingit kummitust.] (ERA, Vene 10, 53/5 (636))

А вот пра эту то лужу здесь, у Варапанова, где говорят, что монастырь-то когда-то на тым мести был... Так до сих пор там няспакойна. До сих пор хто окала полнаци адин проходя, и всё нет-нет, да што прислышица, аль привидица!
[Ja just selle lohu kohta siin, Varapanovo lähedal, kus räägitakse, et kunagi asus klooster... Siiani on seal rahutu. Kui keegi kesköö paiku üksi möödub, siis ikka – ei-ei, – aga midagi kostab või paistab!] (ERA, Vene 10, 196/7 (766)).

А в Мацýле (окал Пяцёк) говоря[т] монасырь когда был, да провалился. В это я не верю, и только видения то там взаправду бывают.
[Ja räägitakse, et Matsiles (Petški lähedal) oli kunagi klooster, aga vajus maa alla. Mina sellesse ei usu, aga nägemusi seal tõepoolest esineb.] (ERA, Vene 10, 151 (744))

Selles paigas on nähtud kas valges rüüs naist, kes seisab lohu serval, või salapärast meest, kes kiirustades järgneb rändurile, kuni too jõuab külani (ERA, Vene 10, 53/5 (636)). Mõned on rääkinud ka pikast mehest, kes justkui kerkis maa seest lohu kõrval. Kui informandi ristilaps jõudis lohuni, kadus kummitus vette (ERA, Vene 10, 196/7 (766)). Mõnikord ilmus antropomorfsete kujude asemel hoopis zoomorfne kujutis, nt lehm, kes samuti ilmus ja kadus (või läks) vette (ERA, Vene 10, 151 (744)) (Eesti parallele vt Kõiva 2024). Rahvajututüübid, milles kirik (klooster või asula) vajub maa alla või kaob vee alla, on levinud kogu Euroopas ning need sisaldavad ühismotiive, mille hulka kuuluvad: paiga praegune välimus pärast oletatavat vajumist, kohalike elanike suhtumine sellesse paika, ning kirjeldatud vajumise reaalsuse kinnitamine tänapäevaste “kuulduste” kaudu, mille hulgas esineb ka nägemuste ilmumise juhtumeid (Jurtšuk & Kazakov 2017: 137–145; Valodzina 2025: 108). Kõik nimetatud motiivid esinevad ka vene arhiivi esitatud tekstides.

Ljubov Jurtšuk ja Ilja Kazakov kirjutavad oma artiklis “Pihkva folkloori-legendid maa alla vajunud paikadest” laialdasest maa alla vajunud kirikute, kloostrite ja asulatega seotud jutustuste levikust Pihkva piirkonnas (Jurtšuk & Kazakov 2017: 137). Kuigi autorid analüüsivad kaasaegset materjali aastatest 1982–2015, on ilmne, et meie poolt käsitletavat Setomaal 1937. aastal kogutud ülestähendused maa alla vajunud kloostrist, mis paikneb vahetult Pihkva piirkonna läheduses, kuuluvad samasse ulatuslikku Ida-Euroopa levikualasse, kus sarnased pärimuslikud motiivid on tuntud. See leviala hõlmab Eestit, Loode-Venemaa piirkondi, Lätit, Leedut, Poolat, Valgevenet ja Ukrainat (Valodzina 2025: 103–115; Dutšõts & Klimkovitš 2011: 39–43; Pantšenko 1998: 128–151; Polacki 2011: 166–186, nr 411–417, 420–432, 440–457, 465, 470, 472,

484; Tradytyšinaia 2006: 416–417, nr 122a–c; 2009: 460, nr 140; 2013: 632–634, nr 195a–d; Laime 2018: 80–92; Wroblewska 2012: 495–511; Eisen 1919: 101 jj).

Eesti jutustustes ei nimetata maa alla vajunud kloostrit pühaks; vastupidi, sellest räägitakse kui deemonlikust kohast, mida asustavad kummitused. Sellise tõlgendusvõimaluse kohta märgib ka Tatjana Valodzina: “Templi või asula asemele tekkinud järve staatus rõhutab enamasti selle pühadust. Siiski esinevad ka juhuslikud kirjeldused, mis paigutavad sellise järve deemonlikku kronotoopi” (Valodzina 2025: 112). Maa alla vajumine patu või koleda teo sooritamisel või suulise reegli rikkumisel on seoses järvede ja kirikutega tuntud ka Eesti muistendite seas (vt Eisen 2002: 100).

Samas külas – Petški, Senno vallas –, kus klooster väidetavalt maa alla vajus, ehitati hiljem koolimaja. Seda peeti rahutuks paigaks, kuna ehitustööde käigus leiti inimluid.

В нас, в Пяцьках, есть два городца – бóльшый и мáлый. На мести малова сицяс построена школа. Это старинные кладбища с Литовских времён, а называюца городцами, што яны были огорожены как бы ўзгородью... А магільников несколько. А как рыли то тое место, где школу поставили, так находили целовецьи кости – школа прямо так што на костях, можно сказать, построена. Зато и, правду сказать, там неспокойно, особенно по нацялу была... Вот, в прошлом гóди уж до того дошло, што хоть заведуюсьця и ня руськая, а всё-таки вялела отслужить малебень... Так послі етова как бы потише стало. А то, бывало, кожную ноць такой страшный шум поднимался и так шумело, што прямо моценьки не было там и жить-то. Вот рассказывают, што быдто бы раз так страшно было, што сама заведусця с окна даже выпрыгнула. Вот только посьля, как отслужыла-то, так тише стало – больша што-то ня слышно, штоб што ашшо случялось.

[Meil, Petški külas, on kaks linnamäge – suur ja väike. Väikese linnamäe kohale on nüüd kool ehitatud. Need on vanad kalmistud, mis pärinevad Leedu aegadest, ja neid kutsutakse linnamägedeks, kuna need olid justkui taraga piiratud... Matmispaiku on seal mitu. Ja kui hakati kaevama seda kohta, kuhu kool ehitati, leiti inimluid – võib öelda, et kool on otse luude peale ehitatud. Sellepärast on seal, ausalt öeldes, rahutu, eriti alguses oli... Möödunud aastal läks asi nii kaugele, et kuigi koolijuhataja ei olnud venelane,¹⁰ palus ta siiski palvust pidada... Pärast seda läks nagu vaiksemaks. Enne seda tõusis seal igal ööl hirmus müra, nii vali, et seal polnud võimalik elada. Räägitakse, et kord oli asi nii hirmus, et koolijuhataja hüppas isegi aknast välja. Aga pärast palvust läks vaiksemaks – rohkem pole midagi kuulda olnud ega midagi juhtunud.] (ERA, Vene 9, 639/40 (674))

Näib, et kohaliku kummituse puhul on tegemist *müratekitava vaimuga* (poltergeist), keda iseloomustavad tugevad akustilised ilmingud. Sellistest tegelaskujudest on Ilja Butov põhjalikult kirjutanud ühes varasemas artiklis (Butov 2021: 33–36). Kõigil slaavi rahvastel on olnud tuntud arusaam matuserituaali olulisusest ja selle korraldusliku küljega seotud olulistest momentidest. Rituaali üldised eesmärgid on “tagada surnule “õige” üleminek maise elu sfäärist surmajärgse eksistentsi ruumi, tema heaolu “tolles ilmas” ning samal ajal vajadus kaitsta elavaid surnute maailma ja surnu võimaliku pahahtliku tegevuse eest” (Tolstaja 2009: 84).

Eesti Kirjandusmuuseumi vene folkloorikogus leidub tekst, milles kirjeldatakse üht nägemuste põhjust – matmata inimluud (eesti keeles ka *umbluu*). Nimetus lähtub häälsusest, mida leitud luu kuuldavale toob. Leidjalt eeldatakse, et luu maetakse viisipärase rituaaliga kalmistule).

Когда, во время половодья, в с. Нос было размыто местное кладбище, то на поверхности земли оказалось масса костей мертвецов. – Одна местная крестьянка собрала большую часть из них и положила бережно их на камень, на кладбище. В эту же ночь она видит сон, как к ней пришли мертвецы, жаловались на свою судьбу, что им плохо лежать и просили похоронить их. – В здешней местности и до сих пор существует поверие, что кость покойника требуют погребения. Примечание: На кладбище нередко приходится наблюдать как кто-нибудь найдя кость, зарывает ее тут же в землю.

[Kevadise üleujutuse ajal uhtus vesi Nosi [Nina] külas kohaliku kalmistut, mistõttu maapinnale ilmus suur hulk surnute luid. Üks kohalik talunaine kogus suurema osa neist hoolikalt kokku ja asetas need kalmistul kivile. Samal ööl nägi ta und: surnud tulid tema juurde, kurtsid oma saatust, et neil on halb lehada – ja palusid end matta. Selles piirkonnas püsib siiani uskumus, et *surnu* luu nõuab matmist. Märkus: Kalmistul võib sageli näha, kuidas keegi, leides luu, matab selle kohe samas mulda.] (ERA, Vene 2, 402/3 (146/147))

Traagiliste juhtumite, surma ja matmiskohtadega seotud paigad (vt eespool tekste tulekeradena nähtud kummitustest) ning ootamatu surm kodust kaugel võisid samuti saada kummituste ilmumise põhjuseks ning kummitavateks paikadeks.

А вот в Городище видение – мельницах повидался воз с яршами на берягу ряки – это яна увидала раз под-вяцер из своо окна... А там, на том месте потанувшы был один чиловек вмества с конём и саням.

[Aga seal, Gorodištšes, oli nägemus – veskiemand nägi kord oma aknast, tuulevaikuse ajal, et jõe kaldal seisab vanker koos härgadega... Ja just selles kohas oli kunagi uppunud inimene koos hobuse ja saaniga.] (ERA, Vene 8, 276 (227))

Rahvausundis peetakse vägivaldset, enneaegset ja juhuslikku surma *halvaks* surmaks (valgevenelaste seas – halb surm ehk ‘дрэнная/drennaja’). Tunnud etnoloog ja rahvausundi-uuriija Dmitri Zelenin kirjutab *neetud surnutest* (vn заложные покойники): “Need on inimesed, kes surid enne oma loomulikku eluea möödumist – sageli noores eas, äkitselt, õnnetuse või vägivalda tõttu. [---] Nende hulka kuuluvad ka need, kes on endalt elu võtnud – poomise, uppumise jms teel –, samuti liigsest alkoholitarbimisest surnud, keda oli Venemaal väga palju. Samuti kuuluvad siia inimesed, keda on neednud nende vanemad, ning kadunuks jäänud isikud (rahva seas arvatakse sageli, et nad on röövitud kurja jõu poolt). Lõpuks kuuluvad sellesse kategooriasse kõik surnud nõiad, vampiirid jms – st kõik, kes olid lähedases suhtes ebapuhaste jõududega ja kasutasid nende teeneid (Zelenin 1995: 39–40). Rahvapärased uskumused selles osas on märkimisväärselt lähedased kristliku kiriku seisukohtadega, mille kohaselt andestamatu patt ja jumalast taganemine kehtivad üksnes enesetapjate puhul – kuna see on patt, mida ei saa kahetseda.

Traditsiooniliselt seostatakse *enesetapu toimepanemise paiku* nägemuste ja kummitustega.

Тут в Pokolodovi задавивши Эльмар, барыни то сын, так в их на подволоки, на чердаки ночью так и хруская.

[Siin Pokolodovis poos end Elmar, mõisaproua poeg, ja nüüd öösiti on veidrad hääled nende majas põõningul ja laetaladel.] (ERA, Vene 11, 483 (59))

На Тякови женщина задавилась. Поехали за полицией, бьжить настрелу кто-то им. Верно сопостат ей, привижения.

[Tjakovis poos end üks naine. Kui mindi politseid kutsuma, jooksis keegi neile vastu. Kindlasti see oli kurivaim, nägemus.] (ERA, Vene 11, 483 (60))

Slaavi rahvaile ühise uskumuse kohaselt ajendab enesetappu kurivaim, ning pärast surma muutuvad need inimesed rahututeks surnuteks, kodukäijateks, keda maa ei võta vastu. Nad häirivad oma lähedasi, ilmudes neile unenäos ja ilmsi, jälitavad teelisi ja hirmutavad neid (Zelenin 1995: 39–40; Levkievskaja 2009b: 538–541; Lobatš 2011: 424–425, Vinogradova 2025: 52). Grodno piirkonna valgevenelaste seas leidub uskumus, et inimene, kes otsustab “naljapärast” proovida end üles puua – kui ta paneb nööri kaela – kuuleb: *чорт вілки гарачыя з агнём мне ў вочы прама! Каб я [---] задушыўся* [Kuradid, tulised kahvlid otse silmadesse! Et ma [---] end ära kägistaks!] (Tradytšyinaia 2006: 451, nr 187a. Eestis jookseb jännes mööda poomiskatse ajal (Aarne 1918, Aa S 40).

Valgevenes samas piirkonnas on 21. sajandil üles tähendatud rida pärimusjutte ränduritest, kes ööbivad metsas ja satuvad kuradi pulma (vlgvn *obal' panitšite*), kus teiste seas nähakse oma küla tüdrukuid, kes olid varem enesetapu sooritanud. Koidikul selgub, et kõik nähtu oli petlik kurja vaimu põhjustatud nägemus (Tradycsyinaia 2006: 441–443, nr 170–173; sama motiiv on väga populaarne ka eesti traditsioonis, Antti Aarne eesti rahvajuttude kataloogis (Aarne 1918, Aa S 24) osutab see jututüübile, kus pillimees kutsutakse kuradi juurde peole ning ta tunneb saabunud pruudis ära tuttava oma elupaiga lähikonnast, tüdruk on sooritanud enesetapu. Reeglina ei ole koht rahvajutus täpsustatud, pigem on see ootamatult leitud uhkem hoone metsas, näiteks kõrts.

Lisaks ilmuvad nii inimese- kui loomakujulised kummitused sageli peidetud ja vandega paika pandud varanduste asukohtades nähtavale, enamasti seostatakse juttudes visuaalsed ja kuuldelised kogemused, kus tuli, loomad ja salapärased kujud vihjavad sõnalise loitsuga paikapandud varanduse olemasolule.¹¹

В Иван день раз видели, как на берягу речки (там, где живё Иван Кáрпыч – мельник то) огонь горел и казёл всё через огонь скакал. Ясно, што не спроста было... Да и то слышно, што в тым месцы клад закалдованны спрятан, да никак никому ён не дается.

[Jaanipäeval nähti kord, kuidas jõe kaldal (seal, kus elab Ivan Karpõts – veskiomanik) põles tuli ja kits hüppas lakkamatult üle lõkke. Oli selge, et see ei olnud juhuslik... Räägitakse, et selles paigas on loitsuga peidetud varandus, mida keegi ei suuda kätte saada.] (ERA, Vene 9, 166/7). (Vene versioonid varandusetuledest vt Vinogradova 2025: 37–38)

В той же самой дяревне Руским Бору есть запруд и повыше запруда на пригорке есть ключек и около ключка ест кател с деньгами и этот кател покрыт плитенами. Это говорил мне дедушка, что некоторые люди видели привидения, что на пригорке сидел черный петух то пробежала свинья или мужчина сидел в шляпе.

[Samas külas, Ruskõi Boris, asub tamm, tammist kõrgemal, künkal on allikas. Selle allika lähedal asub katel rahaga, mis on kaetud pajuviitstest punutisega. Minu vanaisa rääkis, et mõned inimesed on seal näinud kummitusi: künkal istus must kukk, läbi jooksis siga või istus seal mütsiga mees.] (ERA, Vene 14, 149 (4))

Kummitust (näkki?) on nähtud ka soos – eespool viidatud tekstis kirjeldati nägemust alasti neiust, kes kadus peaaegu kohe pärast inimesega kohtumist (ERA, Vene 11, 658 (54)).

Joonis 2. Friedrich Reinhold Kreutzwaldi “Kalevipoja” venekeelse väljaande illustratsioon. Tõlkijad Vl. Deržavin ja A. Košetkov, kujundasid ja illustreerisid A. Gontšarov ja A. Muhhin.

Raamat ilmus 1949. aastal Moskvas (kirjastus OGIz).

Slaavi uskumuste kohaselt on soo ebapuhas ja ohtlik paik. Kirjandusmuuseumi vene arhiivi tekstide järgi elavad seal näkid (*rusalka*, ERA, Vene 8, 193 (92); ERA, Vene 8, 282 (242)). Soost võis ilmuda koduhaldjas roomaja kujul talu juurde (*domovoi*, ERA, Vene 4, 354 (8)). Metsavaimud eksitasid soos rändureid, viies nad teelt kõrvale (*leši*, ERA, Vene 11, 446 (11); ERA, Vene 5, 489/91 (1); ERA, Vene 2, 348/9 (71)). Soo seostub ka kurivaimu tegevusega (*netšistaja sila*, RKM, Vene 4, 31/2 (20)) ja lisaks hukkusid sageli soos loitsitud varanduse otsijad (*zakljatõi klad*, ERA, Vene 2, 573/4 (43)).

Vene arhiivi kogus leidub üksik tekst, mis kirjeldab nägemusi kivi läheduses, mille kunagi lõhestas pikne välguga:

По местному поверию, у камня, находящегося по дороге из с. Нос в Алатцкиви, около хутора Рябиса, некогда раздвоенного ударом молнии, с тех пор и до настоящего времени являются видения.

[Kohaliku uskumuse järgi ilmuvad nägemused kivi juures, mis asub teel Nosi [Nina] külast Alatskivile, Rääbise talu lähedal, ja mis kunagi lõhenes pikselöögi tagajärjel, sellest ajast kuni tänapäevani on seal nähtud nägemusi.] (ERA, Vene 2, 344 (67))

Idaslaavlatel on levinud uskumus, et Jumal (või prohvet Eelija) lööb välguga just sinna, kus on peidus kurivaim. See paik võib olla mis tahes objekt, nii elus kui eluta objekt loodusmaastikul (ERA, Vene 2, 344 (67)). Valgevenelaste seas on see uskumus säilinud tänapäevani ning seda on korduvalt dokumenteeritud ka 21. sajandil (Tradytsyinaia 2006: 367–368, nr 62a–b; 2009: 573, nr 270d). Vastav motiiv oli laialt tuntud ka eestlastel koos õpetusega mitte varjuda äikese ajal puu alla või minna vette. Valgevene rahvapärismuses on tuntud ka uskumus, et pikselöögiga lõhestatud puu on ohtlik – seda ei tohi puudutada, kuna *puujuure alla on pikne naelutanud kurivaimu* (Korevo 1861: 616). Peruni (slaavi piksejumala)¹² poolt lõhutud või juurtega välja kistud puud ei tohi koju viia – öösiti hakkab keegi hirmutama (Tradytsyinaia 2011: 524, nr 275). Sellisest puust ei tohi üle astuda, sest siis ei tea enam, kuhu minna (Tradytsyinaia 2011: 523, nr 274), pikselöögi kohal ei kasva midagi (Tradytsyinaia 2013: 755, nr 463). Seega muutub traditsiooniliste uskumuste kohaselt paik või ese, mida on tabanud pikselöök, ohtlikuks, kuna see seostub ebapuhaste jõudude ning nägemuste ja kummitustega.

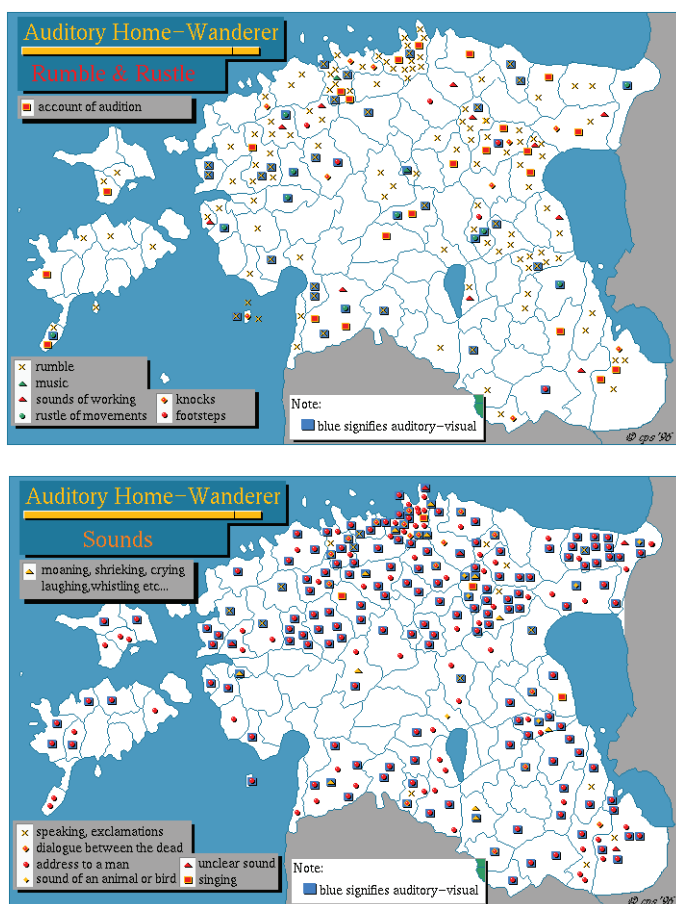
Kaitseks kummituste vastu peeti kõige tõhusamaks *palvet*. Näiteks, kui kohtuti surnu vaimuga, tuli kolm korda lausuda: *Meiega on ristijõud* (ERA, Vene 1, 271 (28)). Samuti ei tohtinud nutta surnu pärast ega käia teatud paikades konkreetsetel ajal (keskpäeval, jaanilaupäeval jne). Eestis rõhutati liigse nutmise ohtlikkust, sest surnu ei saa rahus puhata ja hakkab tülitama koduseid (Viluoja 1997, 1992).

Juba Matthias Johann Eisen (2002 [1897]) loetleb detailsemalt oma kirja-saatjatele toetudes abinõusid kodukäijate vastu. Eha Viluoja (1992) täiendatud mudeli järgi jagunevad vastumeetmed kuude rühma:

1. Kontaktide katkestamine surnu ja elava maailma vahel, nt matuserituaalides eemaldati surnule kuuluvad esemed kas teekonnal surnuaiale või haua (vt ka nt Maailmade vahel 2).
2. Surnu liikumisvõimet püüti piirata kas erilise riietusega, jalgade kinni sidumisega või surnukeha vigastamisega.
3. Surnut eksitati, et ta unustaks kodutee, nt leinajate jälgede pühkimisega, keerulise teekonna valimisega kalmistule, kirstu pööramisega või ümber objektide ringi tegemisega.
4. Maagiliste esemetega loodi tõkked elavate ja surnute vahele, nt maagiliste esemetega lävele, väravale, teeristile või nn ristipuule tehtud ristimärk, selleks kasutati nuga, soola, linaseemneid. Tõhusaks peeti surnule takistavate ainete (tuha) järeleviskamist, ta viidi üle jõe või aia – usuti, et ta ei saa neist üle.
5. Surnu püüti kinni panna kirstu või hauda nt maagiliste märkide või ainete abil, koputati vasaku jalaga kirstule, maeti surnu, nagu allapoole.

6. Kodukäijat, kummitust hävitati pihlakakepi, kadaka või üheksasõlmelise piitsaga lüües; neid tulistati hõbekuuliga või elavhõbedaga, misjuures hõbekuul pidi lendama põhjatuulde, elavhõbe idatuulde. Kaitseks kasutati juba mainitud ristimärgi kõrval ka sülitamist (sülg kui elujõu kandja). Inimeste kaitsjaks peeti koera, eriti “neljasilmset” (pruunid laigud silmade kohal), kes nägi kõiki kurje vaime. Sisuliselt katkes kõikide kurjade vaimude tegevus kukelauluga.

Venelastel ja Valgevenes, aga ka Eestis oli sõnamaagia üks tõhusamaid abivahendeid, kuid tõrjumisel loeti ka kirikus palveid ja paluti nt pastoril hauda või rahutut hoonet uuesti õnnistada või matusekõne uuesti lugeda (Viluoja 1978; Kõiva 2011).

Joonis 3. Eha Viluoja kaardid kodukäijatega seonduvate kogemuste esindatusest Eestis. Sinine ruut märgib mõlemal kaardil heliga kaasnenud nägemust. Ülemisel kaardil on toodud kõikvõimalikud mürähääled (mürin, muusika, tööhääled, liikumiskahinad koputused, sammud), alumisel kaardil inimeste või loomadega seonduvad helid (kõne, hüüded, karjed, oiged, looma- või linnuhääled, ebaselge hääletsus, laulmine).

Joonistas Andres Kuperjanov 1997.

5. KUMMITUSLOOD JA TUME TURISM

Endiste mõisahoonetega on seotud pärimusjutud, kuidas seal ilmuvad täna-seni endised mõisnikud omaaegseid probleeme ja tülisid lahendama. Kummitustest räägitakse seoses keskaegsete ja uusaja hoonetega, sealhulgas areneb sama temaatika ka moodsates suurtes kortermajades (Juske 2015, 2020), lugusid seostatakse uute juhtumite ning tänaste inimestega. Uued, autori poolt ümberjutustatud kummitusjutud vajavad eraldi käsitlemist, sest autorite stiil ja filosoofia on erinev. Tavaliselt püüab autor luua kiirseoseid mõne tänase tuntud isiku või olukorraga, luua seoseid üleloomuliku juhtumi ja kummitustuuri vahel. Ent konkretiseeritud isikud kaotavad aktuaalsuse kiiremini kui ebatavaline juhtum, turisti teadmistes ei pruugi neid ollagi. 20. sajandil kujunes välja uus turismisuund – nn *tume turism*, mis on seotud reisidega surma, kannatuste ja katastroofide paikadesse, kuhu kuuluvad ka nt koonduslaagrid ja muud sarnased kohad. Tumeda turismi uurija Richard Sharpley (2009) eristab viis temaatilist suunda: ohtlikud paigad – alad, mis on seotud riskiga (nt sõjategevuse tsoonid); õuduse majad – piinamise või mõrvade paigad (vanglad, hukkamiskohad); surmaväljad – lahinguväljad, katastroofikohad; kannatuste tuurid – organiseeritud ekskursioonid, mis keskenduvad kannatustele (nt genotsiidi mälestusmärgid); tanaatiline temaatika – surma ja kummituste teemade kommertsialiseerimine (nt “*kummituste maja*”) (Sharpley 2009: 3–22).

Tumeda turismi üheks eraldi suunaks on *müstikale suunatud turism*. Huvi müstika vastu kasvab järk-järgult, mida soodustab massimeedia toodang (film, televisioon, ajakirjandus, teater jm), see toidab huvi ka kummituste ja muude anomaalsete nähtuste vastu.

Lisaks on tänapäeva maailmas üha olulisemaks muutunud ajaloolis-kultuuriliste ja looduslike objektide brändimine, turistide ligimeelitamine ning sellest tulenevalt nende objektide tarbijalik ekspluateerimine, institutsionaliseerimine ja rakendamine majandusliku tulususe, ent ka turunduse huvides.

Müstilise turismi all mõistetakse selliste paikade külastamist, kus toimuvad (või on kunagi varem toimunud) anomaalsed nähtused. Spontaansete huvirühmade kõrval levivad turundusest soosituna viimastel aastatel anomaalse turismi suunad, millega on liitunud nii turismiettevõtted ja mis kajastub ka piirkonna skulptuurides ja uusfolklooris. Üle kogu maailma eksisteerib mitmesuguseid ekskursioonimarsruute, mis keskenduvad kummituste temaatikale (Rõbakova 2013: 180–187; Kopõlova 2016: 40–50), nii ka meie vaa-deldud piirkondades, kuhu uuel ajal saabuvad turistid vaatlema pühamuid, surnuaedasid ja monumente ning lahingupaikasid. Kummituslood kuuluvad ka asutuste tutvustus- ja meelelahutusprogrammidesse, millega alustati Eesti Kirjandusmuuseumi näitel juba 1960. aastatel. Tihti kuuluvad sellesse valdkonda meediast alguse saanud lood, millele on leitud seoseid veidi varasema hukkumise, enesetapu vm sündmusega ning mis hakkavad hiljem

siduma uusi kogemuslugusid. Siiski on sellest märkimisväärsengi, kuidas neist kujundatakse asutuse bränd koos kogu juurdekuuluva etendava kultuuriga. Selliste hulka kuulub Eda Kalmre (2000) analüüsitud Eesti Kirjandusmuuseumi Lilla Daam. Veel uuemast repertuaarist (kuigi selle tekkeaeg võib ulatuda 19. sajandi Venemaa aadlikoolide ühiselamutesse) leiame muinasjutu kanoonikat (kolm tegelast ja kolm korda korduv sündmus) muistendilikkusega ühendavad laste õudusjutud. Tänapäevaks hääbunud traditsioon on viinud surnute ja kummitusolendite esinemiseni värvikate sümbolite näol (mustad ja kollased käed, kägistavad kardinad), mis esinevad vaheldumisi surnud vanavanemate ja õelate täiskasvanutega (Kõiva 1997). Ent ülekanded folkloorist muudesse modaalsustesse ning meediast tagasi folkloori, kogetavate ja usutavate või vähemalt fantaasiat õhutavate juttude ja sotsialiseerumiseni on omaette teema. Meie käsutuses olev andmestik heidab valgust hukkunud ja kadunud sugulaste surmapaikade otsingutele ja ning matkadele lahingute toimumiskohtadesse pärast Teist maailmasõda.

Kui nüüd huvi pärast kõrvutada Paul Cowdelli sõnastatud Inglise kummitusjutte mõjutanud ajastukohast tausta ja näiteks laste õudusjutte, mis tunnuste järgi on fiktsionaalsed arendused varasemast ajast, siis saame aegrea, mis on mitmeti sarnased, vaatamata distantsele ja poliitiliste ning sotsiaalsete seikade erinevusele.

1940ndad

Eesti: sõjajärgsed hirmud, surmaennustused, tabu rikkumine.
Inglismaa: kriisiilmutused (*crisis apparition*), lohutavad vaimud.

1950–60ndad

Eesti: linnamuistendid (vorstivabrik, mustad autod).
Inglismaa: kodused kummitused, “Grey Ladies”.

1970ndad

Eesti: massimeedia mõju, TV ja filmid (Dracula, Krüger).
Inglismaa: massimeedia, TV ja filmide kummitused.

1980ndad

Eesti: spiritism, peeglid, okultsed mängud, paranormalsed nähtused.
Inglismaa: paranormalsed uurimised, psühholoogilised seletused.

1990ndad

Eesti: hübriidliigid: õudus + huumor, linnamuistendid, kummituseksperimentid.
Inglismaa: “Stone Tape” teooria (kummitusest jääb jälg kividele ja ümbritsevasse loodusesse), kummitusturism.¹³

KOKKUVÕTE

Artiklis käsitlesime Eesti Kirjandusmuuseumi vene kogu materjali kummituste kohta, tuues paralleelse valgevene ja eesti traditsioonidest ning jaotades teemad viide kategooriasse: 1) nimetused ja terminoloogia; 2) välimus ja atribuudid; 3) tegevused inimese suhtes; 4) akustilised ja ajalised tunnused; 5) ilmumispaidad ning esitades tänase tüüparengu kummitus meedias ja turismitööstuses.

Kui nimetused osutavad kõikides keeltes ka konkreetsele tajule (enamasti visuaalsed ehk nähtavad olendid ja ilmingud), siis osa nimetusi viitab “ärategemisele”, lummamisele, mille taga on ühtlasi erinevad mõisteväljad ja ontoloogia: hingedujustelma ja hinge lahkumisest surma korral kontaktideni nii deemonlike nähtustega kui ka teispoolsuse ja lahkunutega. Erinevad mütooloogilised olendid esinevad kummituste kujul, kadudes ootamatult inimese pilgu eest.

Kummitus võib välimuse ja ilmumiskuju poolest olla antropomorfne või zoomorfne, kuid inimeste ja loomade kõrval võivad ilmuda ka erineva kujuga tulekerad, varjud või ebamäärase kujuga olendid. Antropomorfsetes kirjeldustes (nii mees- kui naissoost esinemise korral) rõhutatakse eestivene juttudes sageli pikka kasvu, mütsi kandmist või valget riietust. Zoomorfsetes kummitustes võtavad sisuliselt kõikide koduloomade kuju: lehm, kits, kukk või siga. Eestlaste ja valgevenelaste pärimuses esinevad aga ka teised koduloomad, sh hobune. Kummitused ei põhjusta inimesele tavaliselt otsest kahju, isegi kui nad teda jälitavad, kuid nad tekitavad alati hirmu kui teispoolsuse olendid, kes on seotud enamasti deemonliku maailmaga. Eesti pärimuses on arvestataval hulgal kummitusi, kes põhjustavad segadust ja majanduskahju. Mõnikord panevad kummitused inimest eksima, kaotama tee ja suuna. Erandjuhtumitel võivad kummitused ja kodukäijad olla heatahtlikud, kuid jääb küsimus, kas see on alati inimesele hea juhtum. Kummitused võivad olla nähtamatud, siis esindavad neid erinevad akustilised tunnused, mis ulatuvad inimtekkelisest (naer, vile, oiged) muude häälsüsteemide ja helideni (krigin, ragin jms). Tüüpiline kohtumisaeg on öhtu, hämarus või öö, kuid üksikjuhtudel ka keskpäev. Kõige sagedasemad paidad, mis seostuvad kummitustega, on kalmistud, hauad, kohad, kuhu on peidetud vande abil varandused. Neid leidub ka paikades, kus keegi on juhuslikult hukkunud või sooritanud enesetapu, maa alla vajunud kloostrite asukohad, viisipäraselt matmata jäänud luude leiukohad, üksildased paidad nagu soo, pikselöögist lõhestatud kivi, puude juures, veekogude ääres.

Kummitustele on tunnuslik üleminekuriituste puudulikkus või igasuguste riituste puudumine (nt umbluu). Surmariitused algavad juba suremise ajal ja jätkuvad matuste ning peiedega. Rituaalide rikkumine või surnu soovide eiramine on oluline kodus käimise ja kummituselamuste põhjus. On ka iseloomulik, et jutust selguvad omavahelise kommunikatsiooni eksimused. Enamik kontakte on ühekordsed. Kummitusi ei saa käsitleda eraldiseisvate mütooloogiliste

tegelaena nagu kodukäija, metshaldjas või näkk. Pigem on nad üks ilminguvorm mis tahes mütoloogilisest olendist – paigavaimust (*genius loci*, kaitsehaldjatest), ebapuhastest jõududest või rahututest ja oma rituaalsest äraaatmisest ilma jäänud surnutest. Mõnes näites täheldame üleminekuvormi eri kujutiste vahel: näiteks tüdruk soos võib esindada näkki või kummitust, nägemus on tõlgendatav ambivalentset – nii ohtliku kui ka ahvatleva olendina. Eriti huvitavad on tulemotiivid, mis ühelt poolt sümboliseerivad surnute hingi, teisalt aga viitavad peidetud varandustele – see on laialt levinud rahvaluule liik, mis ühendab üleloomuliku ja materiaalse. Vene rahvapärinus Eestis enne Teist maailmasõda on äärmiselt kõnekas: selles puudub ajakirjanduse ja raadio mõju, mis samal ajal juba kujundas asulate ja linna suulist traditsiooni. Näiteks käsitletud maapärimuses puuduvad jutustused, mis oleksid seotud Narva linnuse või teiste märgiliste hoonetega – need motiivid ilmuvad alles mõni aastakümme hiljem. Tekstides leidub rohkesti elemente, mis on iseloomulikud Euroopa rahvapärinusele üldiselt (näiteks “valge daami” või valges riietuses inimese kujutis). Sel ajal ei toimunud ekskursioone kummitavatesse paikadesse – sellised sünded lisanduvad pärimusse hiljem ning kummituslugude kasutamine turismis jääb algstaadiumis üsna tagasihoidlikuks.

Suuline jutustamine on tugev ja samas paindlik kultuurivorm. Lisaks reaalsuse peegeldamisele omavad jutustused omaenda “elu” – see tähendab, et nad võimaldavad struktureerida ja korrastada mälestusi ning kogemusi, suunavad neid tõlgendama.

Sügavamad arusaamad vastastikustest kultuurimõjudest ning mütoloogiliste kujutelmade muutumisest uues kultuurilises olukorras, sest tegemist on dunaamilise nähtusega, mis erineb traditsioonilisest diskursusest, ootab põhjalikku käsitlemist.

Kummituste temaatika on oluline mütoloogia uurimisteema, mis vajab tähelepanu, sh selle olulise rolli tõttu tänapäevases kultuuri- ja ühiskonnaelus, kuid on keskne teema ka nüüdisfolklooris. Piirkonna ajaloos ja narratiivides peegeldub raskesti lahendatavate ajalooliste sündmuste keerukus, vanem osa jutte lahendab omaaegseid moraalinorme, seisuse- ja sugupoolte vahedest tulenevaid probleeme ja inimpsüühika tundlikke külgi. Kuulumine erinevate riikide ja poliitiliste sfäärade koosseisu on mõjutanud keelelisi võimusuhteid ning toonud kaasa kiriklike, ilmalike ja muude tegurite keeruka põimumise etniliselt mitmekesise elanikkonnaga piirkonnas.

TÄNUSÕNAD

Artikkel valmis EKM projekti EKM 8-2/20/3 “Folkloori narratiivsed ja usundilised aspektid” toetusega.

KOMMENTAARID

- 1 ERA (Eesti Eesti Rahvaluule Arhiiv) on üks maailma suurimaid folklooriarhiive, mis asub Eesti Kirjandusmuuseumis Tartus. Arhiivis leidub ligikaudu 1,5 miljonit lk käsikirjalist dokumenti, 62 000 fotot, 188 000 audio- ja videokannet. Kokku sisaldab arhiiv üle 20 500 vene suulise rahvaloomingu mälestise.

Erilist huvi pakub ERA vene kogu (ERA, Vene), mis koosneb 17 köitest ehk 10 656 leheküljest üleskirjutustest, mis on kogutud aastatel 1927–1944. Lisaks sellele sisaldab ERA ka rohkesti muud vene keeles salvestatud materjali: RKM, Vene (rahvaluulekogu Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnast), RKM, KP (koolifolkloori kogu), TRÜ, VKK (Tartu Riikliku Ülikooli vene keele ja kirjanduse kateedri folkloorikogu) jt. Üleskirjutuste tegemise kohad hõlmavad kogu Eestit, samuti tänapäevase Pihkva oblasti Petseri ja Pihkva rajoonide territooriume ning mitmeid asulaid Eesti-Vene piiräärsetel aladel Pihkva ja Peipsi järve ümbruses.

- 2 *приви́жéния, приви́жéнья, приви́жéния, реже неприятель, шишак*. Terminoloogia on esitatud samas ortograafias nagu see esineb arhiivis.
- 3 Tänapäeval liigitatakse neid pigem “ringikäivateks surnuteks” (Butov 2018: 37–40).
- 4 *Lummutis* tähistab olendit, mis esindab moonutatud nägemist või on illusoorne. See sõna viitab kujule või figuurile, mis ilmub inimese tajus, kuid millel puudub füüsiline eksistents.
- 5 Valgevene traditsiooni kohta vt lähemalt I. Butovi (2018) artiklit “Jutustused kalmistukummitustest valgevene rahvapärimuses (projekti “Ufokom” ekspeditsioonide ja Valgevene Vabariigi folklooriarhiivide andmetel)”.
- 6 2002. aastal viibisid E. Boganeva ja T. Varfolomejeva ekspeditsioonil Grodno oblastis Ošmianõ rajoonis, sealhulgas Golszanõ külas. Nad uurisid Golszanõ lossi ja kloostri varemeid, vestlesid kohalike elanikega ning ümberkaudsete külade inimestega. *Valge Preili* kohta ei salvestatud ühtegi lugu.
- 7 Kulla peidukohtade ja aarete vaimude ilmumise kohta inimkujul puuõõnsustes vt (Kotelnikova 2009: 99). Eesti aarete kohta koostab ülevaadet Mare Kalda (Kalda 2011, 2024).
- 8 Valgevene neetud aarete kohta vt Dutšõts 2011: 203–206, 238–240.
- 9 Petški (Petska, vn *Печку*) – küla Venemaal Pihkva oblastis Petseri rajoonis Uue-Irboska vallas. Esimese Eesti Vabariigi ajal kuulus Eesti Vabariigi koosseisu. Esimene kirik ehitati sinna 1483, mille asemele valmis 1905 paekivist kirik.
- 10 Venelane, ilmselt mõeldud õigeusklikku.
- 11 Vt eespool kirjeldatud tule kujul ilmuvaid kummitusi.
- 12 Valgevenelased nimetavad äikest ja pikset tänapäevani *perun*.
- 13 Meenutagem, et Mare Kõiva (1997) rõhutab, et Eesti laste õuduslood on “steriilsed” ja didaktiilsed, kuid võivad, nt jututüübis “Ära osta kollaseid kardinaid” ilmutada Juri Lotmani kirjeldatud semiootilist piiri – keelatud objekt tähistab üleminekut ohtlikku sfääri ja lugu toimib rituaalse hoiatusena, mis kinnitab normi.

Paul Cowdelli (2011) materjal näitab teistsugust dünaamikat: Inglismaa kummituslood on seotud isikliku kogemuse ja ruumilise identiteediga. Kriisiilmutused (*crisis apparition*) (“tulihüvasti jätmata”) ja lohutavad vaimud peegeldavad leina ning sotsiaalset ebakindlust. Siin ei ole tabu rikkumise skeemi, vaid katse säilitada sidet surnutega. Motiivid nagu “hallid daamid”, “rooma leegionärid” või katkukalmud toovad esile ajaloolise kihistuse ja pärimuse kestvuse. Kokkuvõttes rõhutab see vajadust kõrvutada võrdväärseid korpusi ehk siis lasterepertuaari asemel tuleks võrrelda kummituslugude täiskorpusega.

ALLIKAD

ERA, Vene – Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi vene kogu
TRÜ, VKK – Tartu Riikliku Ülikooli vene keele ja kirjanduse kateedri kogu

KIRJANDUS

- Aarne, Antti 1918. Estnische Märchen-und Sagenvarianten. – *FFC* 25. SKS: Hamina: Suomalaisen Tiedeakatemian Kustantama.
- Aa S = muistenditüüp Aarne, Antti 1918. Estnische Märchen-und Sagenvarianten. – *FFC* 25. SKS: Hamina: Suomalaisen Tiedeakatemian Kustantama.
- Blécourt, Yseult de 2024. Enacting Ghosts, or: How to Make the Invisible Visible. – *Religions* 15 (8), nr 934, lk 1–10 (DOI:10.3390/rel15080934).
- Butov, Ilja 2018. Rasskazy o khodiachikh pokoinikakh v Minskoi i Grodnenskoi oblastiakh Belarusi. – *Zhivaia starina* 4, lk 37–40.
- Butov, Ilja 2021. "Shumnye dukhi" v predstavleniiakh zhitelei pogranich'ia Rossii i Estonii v kontse XIX – pervoi polovine XX v. – *Zhivaia starina* 2, lk 33–36.
- Clarke, Philip Alan 2007. Indigenous Spirit and Ghost Folklore of "Settled" Australia. – *Folklore* 118 (2), lk 141–161 (DOI:10.1080/00155870701337346).
- Cowdell, Paul 2011. *Belief In Ghosts In Post-War England*. Submitted to the University of Hertfordshire in partial fulfilment of the requirements of the degree of PhD. July 2011 (<https://uhra.herts.ac.uk/id/eprint/16116/> – 20.11.2025).
- Dal', Vladimir 1880. Videnie – V. I. Dal'. *Tolkovyj slovar' zhivogo velikorusskogo iazyka*. T. 1: A–Z. Sankt Petersburg.
- Dutsšots, Ljudmila & Klimkovitš, Irõna 2011 = Duchyts, Liudmila & Klimkovich, Iryna. *Sakral'naia geografia Belarusi*. Minsk: Litaratura i Mastatstva.
- Eisen, Matthias Johann 1919. *Eesti mütologia*. Tallinn: Eestimaa Kooliõpetajate Vastastiku Abiandmise Seltsi raamatukauplus.
- Eisen, Matthias Johann 2002 [1897]. *Kodukäijad. Katse nende loomu seletuseks ja 40 juttu surnute hingede ilmutisest*. Tartu: EKM Teaduskirjastus [Narva: R. Pöder].
- Jurtšuk, Ljubov & Kazakov, Ilja 2017 = Iurchuk, Liubov & Kazakov, Ilia. Pskovskie fol'klornye legendy o "provalishchakh". – *Vestnik Severnogo (Arkticheskogo) federal'nogo universiteta. Seria: Gumanitarnye i sotsial'nye nauki* II, nr 2, lk 137–145.
- Juske, Jaak 2015. *Tallinna vanalinna kummitusmajad*. [Muraste]: Randvelt Kirjastus.
- Juske, Jaak 2020. *Eesti kummituslossid*. Võrguteavik. [Muraste]: Randvelt Kirjastus.
- Kalda, Mare 2011. *Rahvajutud peidetud varandustest: tegude saamine lugudeks*. Dissertationes 15. Tartu: Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, kultuuriteaduste ja kunstide instituut, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond.
- Kalda, Mare 2024. *Jututüübid peidetud varandustest eesti rahvaluules*. Eesti muistendite tüübi- ja motiiviloend. Tartu: EKM Teaduskirjastus (<https://www.folklore.ee/rl/folkte/myte5/typology/aarded.pdf> – 20.11.2025).
- Kalmre, Eda 2000. Lilla Daam. Kogukonna usundiline muistend kui homogeenne tervik. – *Mäetagused* 13, lk 75–96 (DOI:10.7592/MT2000.13.lilladaa).
- Kopõlova 2016 = Kopylova, A. 2016. Mrachnyi turizm: k voprosu ob izuchenii fenomena. *Turizm: tehnologii i trendy: materialy II studencheskoi nauchno-prakticheskoi konferentsii (Ekaterinburg, 20 fevralia 2016 g.)*. Ekaterinburg: Izd. Ural'skogo universiteta, lk 40–50.
- Korevo, Anton 1861. *Materialy dlia geografii i statistiki Rossii, sobrannye ofitserami general'nogo shtaba. Vilenskaia guberniia*. Sankt Petersburg: Tip. Iosafata Ogrizko.

Kotelnikova, N. 2009. Kto okhraniaet klady? – *Traditsionnaia kul'tura* 2, lk 97–103.

Kõiva, Mare 1997. In a Big Black Town There Was a Big Black House. – *Journal of The Baltic Institute of Folklore* 2 (<https://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/bif/bif2/sisu.html> – 20.11.2025).

Kõiva, Mare 2001. Night Wailer And Night Mother In Estonian And Finno-Ugric Folk Tradition. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 16, lk 59–71 (DOI:10.7592/FEJF2001.16.wailer).

Kõiva, Mare 2011. *Eesti loitsud*. Tallinn: Pegasus.

Kõiva, Mare 2024. *Eesti vetehaldjad I. Water spirits I*. Monumenta Estoniae Antiquae II: Eesti muistendid: Mütoloogilised olendid I. Tartu: EKM Teaduskirjastus.

Kõiva, Mare & Boganeva, Elena & Butov, Ilja 2022. Obrazy lesnykh dukhov i ikh funktsii u estontsev, russkikh Estonii i belorusov. – Ilja Butov. *Tainstvennaja Belarus' VII: motiv bluždanija v tradicionnoj kul'ture: sbornik naučnyh trudov*. Minsk: Kolorgrad, lk 120–147.

Laime, Sandis 2018. The place valence approach in folk narrative research: The “Church sinks underground” motif in Latvian folklore. – *Storied and supernatural places. Studies in spatial and social dimensions of folklore and sagas*. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 80–92 (DOI:10.21435/ss.23).

Leach, Maria & Fried, Jerome (toim) 1972. *Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*. San Francisco: Harper; Funk & Wagnall.

Levkievskaja, Elena 2009a. Privenie, prizrak. – Tolstoi, Nikita (peatoim). *Slavianskie drevnosti: Etnolingvističeskii slovar': v 5 t. T. 4* (P (Pereprava) – S (Sito)). Moskva: Mezhdunar. otnosheniia, lk 263–265.

Levkievskaja, Elena 2009b. Samoubiistvo. – Tolstoi, Nikita (peatoim). *Slavianskie drevnosti: Etnolingvističeskii slovar': v 5 t. T. 4* (P (Pereprava) – S (Sito)). Moskva: Mezhdunar. otnosheniia, lk 538–541.

Lobatš 2011 = Lobach, Uladzimir. Samagubca. – Klimkovich, I. & Aýtushka, V. (koost); Valodzina, Tatiana & San'ko, Siarhei (toim). *Mifalogiia belarusaŭ. Entsiklapedychny sloŭnik*. Minsk: Belarus', lk 424–425.

Loorits, Oskar 1949. *Grundzüge des estnischen Volksglaubens*. I Acta academiae regiae Gustavi Adolphi. 18:1 Uppsala: Kopenhagen: Lundequistska Bokhandeln; Munksgaard.

Pantšenko, Aleksandr 1998 = Panchenko, Aleksandr. *Issledovaniia v oblasti narodnogo pravoslaviia. Derevenskie sviatyni Severo-Zapadnoi Rossii*. Sankt Petersburg: Aleteiia.

Petzoldt, Leander 2015. *Kleines Lexikon der Dämonen und Elementargeister*. München: C. H. Peck.

Polacki 2011 = Lobach, Uladzimir. *Polacki etnagrafičny zbornik. Narodnaja proza belarusaŭ Padzvinnja* I. vyp. 2. Navapolack: PDU.

Romaško, Sergei 2004–2017 = Romashko, Sergei. Videnie – *Bol'shaia rossiiskaia entsiklopediia 2004–2017* (elektronnyi resurs) (<https://old.bigenc.ru/literature/text/1912490?ysclid=me4spslxpt134709228> – 20.11.2025).

Rõbakova, Ekaterina 2013 = Rybakova, Ekaterina. Temnyi turizm v Rossii: sovremennoe sostoianie, problemy izučeniia – *Teoriia i praktika servisa: èkonomika, social'naja sfera, tehnologii* 3 (17), lk 180–187.

Sharpley, Richard 2009. Shedding Light on Dark Tourism: An Introduction. – Sharpley, Richard & Stone, Phillip R. (toim). *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism*. Bristol, UK: Channel View Publications, lk 3–22 (DOI:10.21832/9781845411169-002).

Zamovy 2009 = Vasilevich, Uladzimir & Salavei, Lia (koost). *Zamovy*. Minsk: Belarus'.

Zelenin, Dmitiri 1995. *Izbrannye trudy. Očerki russkoi mifologii: Umershie neestestvennoi smert'iu i rusalki*. 2. izd. Moskva: Indrik.

Tolstaja, Svetlana 2009 = Tolstaia, Svetlana. Pogrebal'nyi obriad. – Nikita Tolstoi (peatoim). *Slavianskie drevnosti: Etnolingvističeskii slovar': v 5 t. T. 4* (P (Pereprava) – S (Sito)). Moskva: Meždunar. otnosheniia, lk 84–91.

Tradytšyinaia 2006 = Alena Boganeva; Tatiana Varfalameeva (toim). *Tradytšyinaia mastatskaia kul'tura belarusaŭ*. U 6 t.; T. 3: 2. *Grodzenskae Paniamonne*. U 2-h. Minsk: Vysheishaia shkola.

Tradytsyinaia 2009 = Alena Boganeva; Tatiana Varfalameeva (toim). *Tradytsyinaia mastatskaia kul'tura belarusaŭ. U 6 t. – T. 4: 2 Bresckae Palesse*. Minsk: Vysheishaia shkola.

Tradytsyinaia 2011 = Alena Boganeva; Tatiana Varfalameeva (toim). *Tradycynaja mastackaja kul'tura belarusaŭ. U 6 t. – T. 5: 2. Central'naia Belarus'. U 2 kn., kn. 2*. Minsk: Vysheishaia shkola.

Tradytsyinaia 2013 = Alena Boganeva; Tatiana Varfalameeva (toim). *Tradytsyinaia mastatskaia kul'tura belarusaŭ. U 6 t. T. 6: 2. Gomel'skae Palesse i Padniaproŭe. U 2 kn.; kn. 2*. Minsk: Vysheishaia shkola.

Tyszkiewicz, Konstanty 1868. *O kurhanach na Litwie i Rusi Zachodniej studium archeologiczne*. Berlin: Księgarnia B. Behra.

Valodzina, Tatiana 2025. Azëry ŷ tapanimichnai proze belarusaŭ: siužety, matyvy i kul'turny landschaft. – *Chasopis Belaruskaga dziazhaŭnaga ŷniversiteta* 1, lk 103–115.

Viluoja, Eha 1978. Sõnamaagia kodukäija tõrjes. – Viks, Ülle & Pall, Valdek (toim). *Sõnast tekstini*. Tallinn: Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut, lk 117–135.

Viluoja, Eha 1992. Revenant Prevention in Estonian Folk Tradition. – Koizumi, T. & Kikugawa, T. (toim). *The Journal of Intercultural Studies. Extra Series No. 2. Uralic Studies* 2, lk 105–109.

Viluoja, Eha 1996. Manifestations of the Revenant in Estonian Folk Tradition. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 2, lk 73–86 (DOI:10.7592/FEJF1996.02.viluoja).

Viluoja, Eha 1997. Relations Between The Living and the Dead in Estonian Folk Religion. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 4, lk 34–42 (DOI:10.7592/FEJF1997.04.relation).

Vinogradova, Liudmila 2016. Dushi-skital'tsy v vide bluzhdaiushikh ognei (fragment zapadnoslavianskoi narodnoi demonologii). – Vinogradova, Liudmila. *Mifologicheskii aspekt slavianskoi fol'klornoj traditsii*. Moskva: Indrik, lk 180–190.

Vinogradova, Liudmila 2025. Russkie. – Valentsova, M. & Vinogradova, L. & Gura A. & Klimova, K. & Tolstaia, S. & Trefilova, O. & Plotnikova, A. & Chivarzina, A. & Iasinskaia, M. 2025. *Nizshaia mifologiiia slavian. Etnolingvisticheskie ocherki*. Moskva: Indrik, lk 25–70.

Wróblewska, Violetta 2012. Zatopione karczmy, zapadłe kościoły. Wyobrażenia katastrof w polskich opowieściach ludowych z XIX i początku XX wieku. – Konarska, K. & Kowalski, P. (toim). *Powodzie, plagi, życie i inne katastrofy*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, lk 495–511.

SUMMARY

Apparitions in the folklore of Estonian Russians: Typological classification and comparative perspectives with Belarusian and Estonian traditions

ELENA BOGANEVA

Director of the Ethnolinguistics and Folklore sector, Byelorussian Research Centre on Culture, Language and Literature (Byelorussian Academy of Sciences)
elboganeva@gmail.com

ILJA BUTOV

PhD student at the Byelorussian Research Centre on Culture, Language and Literature (Byelorussian Academy of Sciences), Coordinator of the “Ufokom” project
illiabutov@gmail.com

MARE KÕIVA

Head of the Department of Folkloristics of the Estonian Literary Museum, lead researcher
mare.koiva@folklore.ee

Keywords: anthropomorphic apparitions, revenant, ghost, ghost narratives, vision, zoomorphic apparitions, dark tourism, spectre

We examine materials related to ghosts from the Russian collection of the Estonian Literary Museum, drawing parallels with Belarusian and Estonian traditions. The thematic content is divided into five categories: (1) names and terminology; (2) appearance and attributes; (3) actions toward humans, acoustic and temporal characteristics; (4) places of manifestation; and (5) contemporary typological development of ghosts in media and the tourism industry.

While the names in all languages refer to specific perceptions – most commonly visual, i.e., visible beings and phenomena – some terms also imply “doing something” or enchantment, which in turn reflect differing conceptual fields and ontologies: from notions of the soul and its departure at death to contacts with demonic phenomena, the otherworld and the deceased. Various mythological beings appear in ghostly form, vanishing suddenly from human sight.

Ghosts may manifest in anthropomorphic or zoomorphic forms, but beyond humans and animals, they also appear as objects like fireballs, shadows, or beings of indeterminate shape. In anthropomorphic descriptions (both male and female), Estonian-Russian narratives often emphasize tall stature, the wearing of hats, or white clothing. Zoomorphic ghosts take the form of virtually all domestic animals – cows, goats, roosters, or pigs. In Estonian and Belarusian folklore, other domestic animals such as horses also appear. Ghosts typically do not cause direct harm to humans, even when they pursue them, but they invariably evoke fear as beings of the otherworld, often associated with demonic realms. Sometimes, ghosts lead people astray, causing them to lose their way or sense of direction. In exceptional cases, ghosts or revenants may be benevolent, though it remains questionable whether such encounters are truly beneficial to the individual.

A characteristic feature of ghostly phenomena is the absence or inadequacy of transitional rites (e.g., improper burial), which activates them. Death, as the final major rite of passage, begins during the dying process and continues through the funeral and wake. Violations of ritual or disregard for the wishes of the deceased lead to attempts at continued contact, resulting in hauntings and ghostly experiences. It is also notable that while encounters with revenants may involve specific individuals and miscommunications that are understandable through narrative, most ghostly contacts are singular and anonymous.

In Estonian folklore, a significant number of ghostly beings are known to cause confusion and economic damage. Sometimes, ghosts lead individuals astray, causing them to lose their way or sense of direction. In exceptional cases, ghosts or revenants may appear benevolent, though it remains uncertain whether such encounters are truly beneficial to the person involved.

Ghosts may be invisible, in which case they are represented by various acoustic features, ranging from human-like sounds (laughter, whistling, moaning) to other noises (creaking, banging, etc.). The typical time of encounter is evening, twilight, or night, though in rare instances, even midday. The most frequently associated locations include cemeteries, graves, places where treasure has been hidden under oath, sites of accidental death or suicide, underground monastery ruins, places where bones remain unburied, and solitary natural settings such as bogs, stones split by lightning, near trees, or bodies of water.

A defining characteristic of ghostly manifestations is the absence or inadequacy of transitional rites (e.g., improper burial or *umbluu*), which activates them.

Ghosts cannot be treated as distinct mythological figures such as revenants, forest spirits, or water beings (*näkk*). Rather, they represent one form of manifestation of any mythological entity – be it a local spirit (*genius loci*, guardian spirits), impure forces, or restless dead who have been deprived of proper ritual departure. In some examples, we observe transitional forms between different representations: for instance, a girl seen in a bog may be interpreted either as a *näkk* or a ghost, with the vision being ambivalent – both dangerous and alluring.

Particularly intriguing are fire motifs, which on the one hand symbolize the souls of the dead, and on the other hand point to hidden treasures. This is a widely spread genre in folklore that merges the supernatural with the material. Russian folklore in Estonia prior to World War II is especially revealing: it lacks the influence of journalism and radio, which at the time were already shaping oral traditions in towns and settlements. For example, in the rural tradition under study, there are no narratives associated with iconic buildings such as Narva Castle – these motifs only emerge decades later. The texts contain numerous elements characteristic of European folklore in general (e.g., the figure of the “White Lady” or a person dressed in white). At that time, there were no excursions to haunted places – such plotlines were added to the tradition later, and the use of ghost stories in tourism remained quite modest in its early stages.

Oral storytelling is a powerful yet flexible cultural form. In addition to reflecting reality, narratives possess their own “life” – they serve as tools for structuring and organizing memories and experiences, guiding their interpretation.

Deeper insights into reciprocal cultural influences and the transformation of mythological imagery in new cultural contexts are still awaiting thorough exploration. This is a dynamic phenomenon that differs from traditional discourse. The theme of ghosts is one of the key topics in mythology research that deserves attention – not only due to its significant role in contemporary cultural and societal life, but also because it is central to modern folklore.

The region’s history and its narratives reflect the complexity of unresolved historical events. Older stories often address moral norms of their time, issues arising from class and gender differences, and sensitive aspects of human psychology.

Elena Boganeva on Valgevene Kultuuri, Keele ja Kirjanduse Uurimiskeskuse (Valgevene Teaduste Akadeemia) etnolingvistika ja folkloori sektori juhataja, kelle peamised uurimisteedad on seotud rahvalike kristluste, mütoloogia ja etioloogiatega.

Elena Boganeva is Director of the Ethnolinguistics and Folklore sector, Byelorussian Research Centre on Culture, Language and Literature (Byelorussian Academy of Sciences). Her main research topics are connected to folk christianities, mythology and etiologies.

elboganeva@gmail.com

Ilja Butov on Valgevene Kultuuri, Keele ja Kirjanduse Uurimiskeskuse (Valgevene Teaduste Akadeemia) doktorant, projekti "Ufokom" koordinaator. Uurib Valgevene ja lähialade paranormalseid ja folklooriga lõikuvaid teemasid. Ta on korraldanud kaheksa rahvusvahelist konverentsi "Salapärase Valgevenemaa", samuti on ta arvukate artiklite autor.

Ilja Butov is a PhD student at the Byelorussian Research Centre on Culture, Language and Literature (Byelorussian Academy of Sciences), Coordinator of the "Ufokom" project. He conducts research on topics related to the paranormal and folklore in Byelorussia and adjacent areas, He has organised eight international conferences entitled "Mysterious Byelorussia" and is the author of numerous articles.

illiabutov@gmail.com

Mare Kõiva on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna juhataja ja juhtivteadur, kelle peamised uurimused tegelevad hetkel loitsude, meediumite, mütoloogiliste karakterite, inimeste ja loomade suhetega.

Mare Kõiva is the Head of the Department of Folkloristics of the Estonian Literary Museum and lead researcher. Currently, her main research is concerned with spells, mediums, mythological characters and relationships between humans and animals.

<https://orcid.org/0000-0003-3769-3878>

mare.koiva@folklore.ee

Kama-taguste udmurtide pulmalaulud: poeetilised kujundid ja muusikalised iseärasused

TATIANA KOROBOVA

Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna
Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi nooremteadur
oktan85@mail.ru

IRINA PTŠELOVODOVA

Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna
Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi vanemteadur
orimush@mail.ru

NIKOLAI ANISIMOV

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur,
Udmurdi Riikliku Ülikooli udmurdi filoloogja ja soome-ugri uuringute ning ajakirjanduse
instituudi udmurdi ja Venemaa rahvaste kirjanduse dotsent
nikolai.anisimov@folklore.ee

Teesid: Artiklis käsitletakse Kama-taguste udmurtide pulmaviise. Erilist tähelepanu pööratakse laulude poeetilistele kujunditele ja muusikalisele vormile, mis on pulmarituaali lahutamatu osa ning mis kujutavad endast ainulaadset sümboolset keelt. Analüüs põhineb lauludel, mida esitavad peiu poolelt saabunud külalised. Folkloristlike tekstide kompleksel uurimisel, on kasutatud lingvosemiootilist, semantilist ja kontekstilist lähenemist. Välja on selgitatud põhikujundite sümboolika, mis rajaneb enamasti looma- ja taimeriigi motiividele. Salvestatud pulmaviisid võimaldasid eristada kahte kihti: arhailist, mis on iseloomulik Kama-taguste udmurtide Bui-Tanõpi alarühmale, ja hilisemat, mis kuulub Tatõšlõ alarühmale.

Märksõnad: helirida, Kama-tagused udmurdid, loomade maailm, poeetilised tekstid, pulmarituaal, rütm, sümboolika, taimemotiivid, traditsiooniline viis

SISSEJUHATUS

Kama-tagused udmurdid on udmurtide etnograafiline rühm, kelle nimi tuleneb nende geograafilisest asukohast Udmurtiast vaadatuna – nad elavad Kama jõe taga. Selle rühma asuala hõlmab Baškortostani Vabariigi Baltatševo, Burajevo, Iliševo, Janauli, Kaltassõ, Kušnarenkovo ja Tatõšlõ rajooni ning Permi krai Kujeda rajooni. Kama-taguste udmurtide hulka kuuluvad ka Bavlõ (Tatarstani Vabariigi Bavlõ (Bavlinski) rajooni ja Baškortostani Vabariigi Jermekejevo (Jermekejevski) rajoon) ja Krasnoufimski (Sverdlovski oblast) udmurdid (Nasibullin 1972; Minnijahhmetova 2000, 2003; Sadikov 2001, 2008, 2019).

Siiski on Bavlõ udmurtide kuulumine Kama-tagusesse rühma olnud korduvalt arutluse all (Kosareva 2000: 162–163; Atamanov 2004; Atamanov 2005: 113). Lisaks näitavad viimased etnomusikoloogilised uuringud, et Bavlõ udmurtide muusika- ja laulutraditsioon erineb Kama-taguste udmurtide omast (Pesni udmurtov... 2018).

Kama-taguste udmurtide rühm kujunes välja udmurtide ümberasumise liikumise tulemusena, kui nad ajavahemikus 16.–18. sajand asusid oma ajalooliselt põlisalalt (eri kohalike traditsioonide piirkondadest) elama Baškiiria aladele, mis oli tingitud mittevõene elanikkonna vägivaldsest kristianiseerimisest (Anisimov & Ptšelovodova 2025: 32).

Võõras etnilises ümbruses Kama-taguste udmurtide traditsiooniline kultuur mitte üksnes säilis, vaid omandas ka eripäraseid jooni. Suure osa teabest selle piirkonna kohta kogusid teadlased, rändurid, etnograafid, keeleteadlased ja folkloristid, mis kajastub nii välismaiste (Pallas 1788; Georgi 1799; Buch 1882; Putešestvija... 2014; Toulouze 2020, 2025; Toulouze & Niglas 2020; Toulouze & Anisimov 2020) kui ka kodumaiste uurijate töödes (Smirnov 1890; Komov 1889; Jakovlev 1903; Vladõkin 1994; Atamanov 2004, 2005; Vladõkina 1998, 2018; Kelmakov 2004, 2006; Nasibullin 1972, 1978; Nikitina 2016; Kosareva 2000; Tšernõhh 1995, 2002, 2008; Minnijahmetova 2000, 2001, 2003; Sadikov 2001, 2008, 2010, 2017, 2019; Šušakova 2005; Anisimov 2022).

Kama-taguste udmurtide laulutraditsiooni on uuritud suhteliselt vähe. Olemasolevates väljaannetes leidub vaid katkendlikke andmeid laululiikide kohta ning need ei moodusta ühtset uurimisjoont, välja arvatud mõned üksikud artiklid (Hristoljubova & Minnijahmetova *et al.* 1989; Vikár & Bereczki 1989; Nurijeva 2002, 2013; Smirnova & Botškareva 2020; Ptšelovodova & Anisimov 2020; Ptšelovodova & Anisimov 2022) ja kõrgkoolide üliõpilaste lõputööd (Kamaltidinova 2007; Botškareva 2020).

Järgmine etapp Kama-taguste udmurtide traditsioonilise kultuuri uurimisel sai alguse Prantsuse teadusnõukogu (IUF) toetusel professori Eva Toulouze'i juhitud projekti "*Étude interdisciplinaire d'une minorité animiste en Russie d'Europe, les Oudmourtes orientaux: rituels, coutumes, engagement communautaire aujourd'hui*" (2018–2022, "Interdistsiplinaarne uurimus Euroopa Venemaa

animistlikust vähemusest – ida-udmurtidest: rituaalid, tavad ja kogukonna osalus tänapäeval”) raames. Aastatel 2016–2023 läbi viidud ekspeditsioonide materjalide põhjal avaldati 2024. aastal sarjas “Udmurdi folkloor” raamat “Kama-taguste udmurtide laulud” (Anisimov & Ptšelovodova, 2024; täiendatud korduustrükk 2025). Väljaanne on pühendatud Baškortostani Vabariigis elavate udmurtide laulukultuurile. Raamatusse on lisatud ka Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi teadusarhiivi helikogud ning etnograaf Ranus Sadikovi välisalvestised. Kalendri- ja perekondlik-suguluspäritolu laulud, mis raamatusse on kaasatud, loovad laia uurimisvälja, võimaldades neid analüüsida sisulise rikkuse, žanrilise mitmekesisuse ja keeleliste vormide aspektist.

Käesolevas artiklis on tehtud katse analüüsida peiu poolelt saabunud küllaliste esituses kõlavaid pulmalaulude tekste kujundisüsteemi ja muusikalise ülesehituse seisukohalt (koostise, helilaadi struktuuride, meetrumi- ja rütmijoonte ning meloodiliste eripärade tuvastamine). Laulurepertuaar toimib rituaalis peamise tähenduse kandjana – selles peitub kõige olulisem teave, tseremonia üksikasjad, samuti osalejate tunded ja mõtted.

Tuleb märkida, et Kama-taguste udmurtide traditsioonilise kultuuri lahutamatuks osaks on laulude esitamine tatari ja baškiiri keeles (*baškört sjain*). Ivan Karpuhhini sõnul “selgitab kolmekeelsus ja neljakultuurilisus seda, et sõltuvalt rituaalsest olukorrast, meeleolust ja pulmaliste soovist võidakse sama laul esitada udmurdi, tatari või vene keeles” (Karpuhhin 1980: 44). Tõenäoliselt just selle tõttu on Kama-taguste udmurtide laulutraditsioonis, nagu etnograaf Ranus Sadikov oletab, säilinud tatarikeelne lauluvara, mis tatarlaste endi seas on kadunud (suuline teade, 2019). Siiski leiame, et need tekstid võisid olla loodud udmurtide endi poolt, kuna neil puuduvad otsesed analoogid tatari rahvalaulude seas.

Kama-taguste udmurtide esituses esinevad tatari ja baškiiri keelsed laulud dialektiliste hääldusjoontega.

Käesoleva töö aktuaalsus tuleneb märkimisväärselt uurimislüngast Kama-taguste udmurtide pulmalaulude käsitlemisel. Hoolimata üksikutest uurimustest rituaalikompleksi kohta (Hristoljubova & Minnijahhmetova *et al.* 1989; Tšernõhh 1995; Nazmutdinova 2017; Sadikov 2019), on laulutekste ning nende muusikalis-poeetilisi iseärasusi seni ebapiisavalt kirjeldatud ja analüüsitud.

PÕHITULEMUSED

Kama-taguste udmurtide pulmaviisid jagunevad mitmeks žanriks:

- **Pulmaviis**, mida esitavad peigmehe sugulased – *vas’kali / vās’kālī kūj / gūj / kuj / guj, sjuan kūj* (Janauli, Kaltassõ ja Burajevo rajoon);
- **Pulmatakma**id, neljarealsed laulud ehk *sjuan takmakjos* (Baltatševo rajooni Asavka küla, Tatõšlõ rajooni Vjazovka küla);
- **Neiu ärasaatmise viis** – *nõl keljan kūj* (Tatõšlõ rajoon, Maiski küla);

- **Nooriku vastuvõtu või nooriku laulu viis – vil' ken põrton / kõrdžan** (Tatõšlõ rajoon, Novõje Tatõšlõ küla).

Termin *väs'kali küj* on tõenäoliselt kõige arhailisem kõigist esitatud terminidest ning selle tõlkimine tekitab teatud raskusi. Nikolai Anisimovi arvates on termin *vas'kali* moodustatud kahe elemendi liitmisel: *vas'*– (tõenäoliselt tuletatud tegusõnast *vajõnõ* – “tooma”, “tuua” või *vais'* – “peiu poolelt saabunud külaline”) ja *-kali* (“vanem õekene”, mehe vanema venna naine) (Natsionalnõi...: *online*). Pulmarituaali kontekstis tähendab tegusõna *vais'* “saajat” või “peiu poolelt saabunud külalist” – rituaalis osalejat, kes saadab peigmeest või pruuti ja osaleb sümboolses “minia toomises” koju. Mõiste *kali* peegeldab naise olulist perekondlikku ja sugulussuhte rolli – vanemat õekest, kes traditsiooniliselt osales aktiivselt rituaalides, mis olid seotud uue minia vastuvõtmisega perre. Varem kutsuti pulma spetsiaalselt osavaid lauljaid, kes tundsid hästi pulmalaulusid – *väs'kali kõrdžas'* (peigmehe poolelt pulmaviisi esitaja) (Bolšekatšakovo küla, Kaltassõ rajoon).

Seega tähendab termin *vas'kali* udmurdi pulmatseremoonias peigmehe poolelt pärit neidu, kes alustab laulu ja tutvustab pruudipoolset sugulast oma sugulastele. Samuti tähistab termin *vas'kali* ka lauluviisi ennast, mida mõnes traditsioonis on hiljem asendatud terminiga *sjuan*. Viimased kaks nimetust (*nõl keljan küj* ja *vil' ken põrton*) on fikseeritud üksikutes näidetes.

Laululised ja poeetilised vormelid saadavad udmurdi pulma peamisi hetki. Peamiste tseremoonia tegelaste (peigmehe, pruudi, nende vanemate ja sugulaste) metafoorne asendamine on rituaalselt oluline koodisüsteem, mis märgib osalejate sotsiaalse staatuse muutust, reguleerib emotsionaalset tooni ja kinnistab käitumismorme läbi allegooria.

Pulmatseremoonia oli viljakas keskkond, säilitamaks kujundlikke ettekujutusi oma/võõra ruumi kohta, teispoolsest, surmast ja taassünnist jne (Vladõkina 1998: 113).

Peigmehe poolelt saabunud külalisi peetakse teispoolse esindajateks ning nad võrdlevad end metafoorselt äikesepilvega, mis ilmub tumeda metsa tagant:

*S'öd njules s'ör(õ)ti, s'öd pilem lõkte,
“Zor(õ)tek koškoz”, šüid-a, kõdokaj?*

[Tumedast metsast liigub äike,

“Ilma vihmata möödub,” kas arvasid, isamees?]

(Konigovo küla, Janauli rajoon; Anisimov & Ptšelovodova 2025: 437)

Kujundi mitmekihilisus ei ole juhuslik – äikesepilv sümboliseerib piirist nähtust taeva ja maa vahel, samamoodi nagu peigmehe poolelt saabunud külalised asuvad kahe suguvõsa vahel. Pilv liigub nagu pulmarong, mis rikub pruudi kodu rahu. Tulevase vihma metafoor väljendab ühelt poolt pruudi

vanemate kurba saatust, kes ei saa seda (s.t kosilaste tulekut) vältida, teiselt poolt aga on vihm viljakuse sümbol, mida peigmehe külalised “toovad” pruudi majja.

Oma lauludes räägivad pulmalised sageli iseendast kolmandas isikus:

Nuõnõ lõk(õ)tem nõi balades,

“Nu(õ)tek koškoz” šuid-a, kõdokaj?

[Tulnud, et teie tüdart kaasa viia,

“Läheb ilma viimata,” kas ütlesid sa, isamees?]

(Šudeki küla, Janauli rajoon; Anisimov & Ptšelovodova 2025: 485)

Rääkides endast kui “millestki” või “temast”, distantseerivad pulmalised end teadlikult argireaalsusest, positsioneerides end teispoolduse saadikutena. See võte tugevdab toimunu sakraalsuse ja vältimatuse tunnet – väljend “*tulnud, et kaasa viia*” rõhutab sündmuse paratamatust, justkui toimuks see saatuse või kõrgemate jõudude tahtel.

Pulmaliste käitumine on lärmakas ja uljas: “*Mi žõngõr no žangõr lõk(õ)-tõkumõ(j)*” (Kui me lärmakalt kohale saabusime) (Anisimov & Ptšelovodova 2025: 153); “*Bez berkemnen kurõkmajbõz, / Bez žõribõz barmak šartlatõp*” (Me ei karda kedagi, / Me käime [uhkelt], nipsutades sõrmi)¹ (Anisimov & Ptšelovodova 2025: 154). Pulmaliste teadlik bravuur ja lärmakus märgivad hetke, mil ületatakse piir oma ja võõra ruumi vahel. Lisaks on valjude helide imiteerimisel kaitsev funktsioon – nende eesmärk on peletada eemale kurje vaimu ja puhastada ruum pruudi üleminekuks.

Pulmalistele omistatakse võimsad jõud, mis võimaldavad neil ületada nii looduslikke kui ka inimlikke takistusi:

Žil'-žil' no vijas' ošmes vuez,

Og azves' kuštõsa dugdõtim.

“Ug mõnõ” šuis' kelõnkajmes,

Og kõl gine verasa berõktim.

[Voolava ja vuliseva allikavee peatasime, visates hõbemündi.

“Ei lähe,” ütelnud meie neiuke.

Veensime vaid ühe sõnaga.]

(Barabanovka küla, Janauli rajoon; Anisimov & Ptšelovodova 2025: 385)

Allikavoolu peatamine demonstreerib võimu looduse üle, mis mütoloogilises kontekstis viitab seosele kõrgemate jõudude või vaimudega. Vette visatud münt võib olla vihje ohverdusrituaalile — justkui “tasule” loa eest rikkuda asjade loomulikkku käiku. Hüperboliseeritud kujundite kasutamine näitab, et pulma ei käsitleta pelgalt lepinguna, vaid sündmusena, mis on saanud kõrgemate jõudude heakskiidu.

Pulmaliste lauludes esineb rohkesti zoo-, ornito- ja fütomorfseid kujundeid, mille aluseks on samuti mütoloogilised ettekujutused teispoolsuse olemisest. Muusikateadlased Jevgeni Gippius ja Zinaida Ewald seovad pulmariituaali osalejate samastamise loomade ja lindudega jahilaulude narratiivsete kujunditega, mis kahtlemata viitab tekstide arhailisusele (Gippius & Ewald 1989: 15). Seda kinnitavad ka äärmiselt väärtuslikud kujundid, mis on seotud mesindusega:

*Gurez' no bamõn borõ sjas'ka,
Bas'sa-bas'sa koške mušmumõ.*

[Mäenõlval ja orus kasvavad maasikalilled,
Hoolsalt nektarit kogudes lendab ära mesilasema.]

(Bolšekatšakovo küla, Kaltassõ rajoon; Anisimov & Ptšelovodova 2025: 105)

Pulmalised võrdlevad end mesilasemaga, kes pärast lilledelt nektari kogumist ära lendab. Lill, mis toimib pruudi metafoorilise asendajana, esineb variatsioonides “tšagõr sjas'ka” (“sinine lill”) (Anisimov & Ptšelovodova 2025: 98) ja “tžuzž-tžuzž sjas'ka” (“kollane lill”) (Anisimov & Ptšelovodova 2025: 154). Mõrjsa võrdlus õitega ei ole juhuslik: õied on oma õitsemisajal kõige kaunimad ja ligitõmbavamad, mis rõhutab pruudi ilu, noorust ja tema “õitsemise” hetke – elu tähtsaimat piiriülest sündmust.

Teises laulus ilmub pruut orava kujul, kes ei näita end enne, kui pulmalised vilistavad:

*Djužõt no djužõt pužõm d'õlõs',
Mi šol(õ)tõtek uz pot(õ) kon'õjed.*

[Kõrge ja kõrge männi ladvas
Ei ilmu orav enne, kui me vilistame.]

(Šudeki küla, Janauli rajoon; Anisimov & Ptšelovodova 2025: 486)

Aias või puu otsas elava orava kujund esineb sageli udmurdi erinevate piirkondade pulmalauludes. Lisaks oma ilule ja graatsiale sümboliseerib orav vilkust ja liikuvust – need omadused tähistavad pruudi valmisolekut astuda uude eluetappi ja kohaneda muutustega, mis teda abielus ees ootavad.

Kõrge mänd, millel orav elab, rõhutab pruudi staatust, kandes metafoorselt edasi tema väärikust, puhtust ja aadellikkust. Puulatva kui kättesaamatu tippu iseloomustab pingutuse motiiv: et “püüda” oravat (st pruuti), tuleb midagi ette võtta – vilistada. See tegu kannab kahekordset tähendust: ühest küljest peletab vilistamine eemale kurja jõu ja kaitseb, teisalt aga on see tegevusele kutsuv märk.

Ka tuvi ehk hall tuvikene, mis on iseloomulik kogu Kama-taguste piirkonna udmurdi laulufolklorile, on eredalt esindatud ka pulmaluules. See on armastuse ja õrnuse lind, abielulise harmoonia ideaal. Tema pojad sümboliseerivad järglust ja uut elu, mis sünnib pruudi kodu sakraalses ruumis – uue perekonna alguse märgina.

*Töd'õ no, la, korkalen lipet ulaz
Lõz dõdõklen pijosõz gürlälo,
Töd'õ no, la, korkalen töro šoraz,
Džes' atajlen nõlpiez gürläloz.*

[Valge maja katuse all, la,
Hallid tuvipojad kudrutavad,
Valge maja punases nurgas, la,
Hea isa lapsed hakkavad kudrutama.]

(Baišadõ küla, Burajevo rajoon; Anisimov & Ptšelovodova 2025: 77)

Tuvipoegade kujundit võib seostada nii peigmehe ja pruudi kui ka nende tulevase järglaskonnaga. Värvisümboolika, “valge” ja “hallikas”, rõhutab puhtuse, õnnistuse ja au sakraalset tähendust. Laste paiknemine punases nurgas sümboliseerib nende kuulumist esiisade kaitse alla ning kinnitab nende kuulumist perekonna rituaalsesse ja õiguslikku korda – kodu kui püha ruumi järjepidevuse kandjana.

Heleda ja laitmatu sümboolika, mida kannab hall tuvikene, ilmneb ka pruudi toomise laulus peigmehe majja. Tekst põhineb sümboolsetel vastandustel ja rituaalsetel küsimustel, mille kaudu kodeeritakse tüdruku üleminek uude sotsiaalsesse staatusesse:

*Vajobõž no põremte s'õd njuleskõ,
Mar adždžõsa põrem no lõz dõdõk?
Anõkaj-atõkaj adždžõmteze,
Mar adždžõnõ kõlem no jõrjosmõ?*

[Tumedasse metsa, kuhu pääsuke ei lenda,
Mis on kaotanud ja sinna lennanud hall tuvi?
Ema ja isa poolt kogemata jäänud,
Mida on meile määratud kogeda?]

(Novõje Tatõšlõ küla, Tatõšlõ rajoon; Anisimov & Ptšelovodova 2025: 243)

Kujundid “tume mets” ja “hall tuvi” loovad pingelise vastanduse “oma” ja “võõra” vahel – koduse keskkonna ning tundmatu tuleviku vahel, mis pruuti uues paigas ees ootab. Tuvi on metsa sattunud juhuslikult – see pole vabatahtlik lend, vaid sunnitud üleminek, mis rõhutab pruudi passiivset rolli rituaali käigus.

Sageli põhinevad peigmehe poole külaliste lauludes esinevad taime-, looma- ja linnumotiivid paralleelismil. Nende laulude süžee on kaheosaline: esimene osa on metafoorne kujund, teine aga selle tõlgendus. Metafoorne osa jutustab rituaali sündmustest ja osalejatest looduse kujundite kaudu, mis tõlgenduse osas asenduvad pulmarituaali peamiste tegelastega:

Töd'ö džädžeg(ö) mar(ö)lõ bör(ö)de(j)?

Pi balaze dušes(ö) bas'(ö)temis', lä.

Anõkaj-atõkaj(ö) mar(ö)lõ bör(ö)de?

Nõl balaze džatdžjos bas'temis'.

[Miks nutab valge hani?

Sellepärast, et haugas viis ta pojukese, la.

Miks nutavad ema ja isa?

Sellepärast, et võõrad viivad nende tütre.]

(Starokalmijarovo küla, Tatõšlõ rajoon; Anisimov & Ptšelovodova 2025: 271)

Ema ja isa võrdlemine hanega ning pruudi võrdlemine hanepojaga kannab endas ettekujutust naisest kui eluandjast, kui lülist, mis ühendab esivanemaid ja järeltulijaid – seega ka kujundit naisest kui linnust. Kama-taguste udmurtide lauludes võib kohata ka metafoorset pruudi võrdlust kultuurtaimedega, eelkõige kapsaga:

Baktša kapkanõ ajtõp kujõgõž,

Kabõsta käjlärgä baš birsõn.²

[Avage aialuugid,

Las kapsapead valmivad

(sõna-sõnalt: las meie kapsakene saab alguse).]

(Konigovo küla, Janauli rajoon; Anisimov & Ptšelovodova 2025: 438)

Kapsa kujund on Kama-taguste udmurtide pärimuses seotud loomise, uue elu saabumise, abieluliidu ja viljakuse ideega. Peale selle toimib kapsas kui viljakussoovide kandja.

Pulmalauludes pöörduvad peiupoolsed külalised mitte ainult vanemate ja sugulaste, vaid ka pruudi enda poole:

Ataj djurtis'tõd potsa koškõkõd,

Šõdid-a bon potsa koškemde?

[Kui sa isakodust lahkudes välja astusid,

Kas märkasid, et läksid [igaveseks]?]

(Šudeki küla, Janauli rajoon; Anisimov & Ptšelovodova 2025: 481)

Siin tõuseb esile kodusest ruumist lahkumise motiiv – kodu kujund koos selle piiride tähistajatega (uksed, väravad jne). Kodukolde sümboliteks saavad vanemate, vendade, õdede ja sõbrannade kujundid.

Peiupoole külaliste laulud lõpevad soovidega pikaajaliseks, sõbralikuks ja õnnelikuks eluks peigmehele ja pruudile, nende suguvõsadele ja peredele, mida väljendatakse kujundlike võrdluste ja sümboolsete motiivide kaudu:

*Al luome as'mijos, la, gül luome as'mijos(õ) šol,
As'(õ)me gümör(õ)mõ ortšitštšož, val(õ)tše med(õ) ulom(õ) as'mijos.
[[Otsekui] lill, la, oleme me, ikka [koos] ju oleme,
Kuni elu lõpuni elagem koos/üksmeeles.]
(Starokalmijarovo küla, Tatõšlõ rajoon; Anisimov & Ptšelovodova 2025: 271)*

*Mal birju bal(õ)gan kilen käjõbõž,
An(õ)ki-atkilerge baš bulšõn.³
[Meie pruut, koduloomadega lunastatud,
Olgu ema ja isa (äia ja ämma) jaoks pea (tugi).]
(Konigovo küla, Janauli rajoon; Anisimov & Ptšelovodova 2025: 438)*

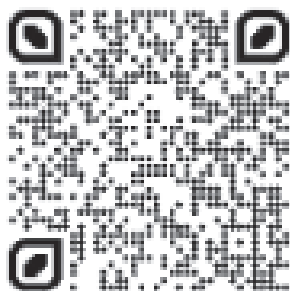
Kama-taguste udmurtide traditsioonis ei eralda muusikaline saade peigmehe ja pruudi kaht vastandlikku poolt, nagu see on näha näiteks lõuna-udmurtide traditsioonis, kus *sjuan gur* tähistab pulmalaulu peigmehe sugulaste poolt ning *börõš'/jarašon gur* – pulmalaulu pruudi sugulaste poolt. Ainus ajastatud pulmalaul Kama-taguste udmurtide juures on *vas'kali*, mida esitavad peigmehe sugulased pruudi kodus.

Nagu märgib udmurdi etnomusikoloog Irina Nurijeva, on just pulmalaul *vas'kali* Kama-taguste udmurtide muusika-laulutraditsioonis “ainus “udmurdi” laul iseloomuliku kitsa ulatusega kolmeastmelise helireaga” (Nurijeva 2013: 151), erinevalt teistest rituaalilauludest, mis põhinevad laiemal pentatoonilisel helireal viie või enama heliga. See fakt võimaldab liigitada *vas'kali* varajasesse laulukihti. Meie materjalid kinnitavad teesi laulu kitsast ulatusest, mille aluseks on kolmeastmeline helirida põhitooniga alumisel astmel heliga ja subtertsiga (a-c-d-e).

Meloodia seisukohast on laul väga stabiilne ning isegi mõningate variatsioonide puhul kergesti äratuntav. Muutused on peamiselt seotud melismide ehk kaunistavate ornamentidega, mis on Kama-taguste udmurtide laulutraditsiooni eripära, samuti üksikute helide kestusega (üks noot võib kõlada lühidalt või pikemalt). Kõik need esitamise nüansid sõltuvad laulja või lauljate teadmistest ja andest:

Starõi Varjaši küla, Janauli rajoon; Anisimov & Ptšelovodova 2025: 447.

Joonis 1. Link lauluväljale Väs'käl.

Rütmiline struktuur on suhteliselt stabiilne ja kujutab endast järjestust võrdsetest kestustest. Samas võib kestuste arv varieeruda 10–13 vahel (sõltuvalt poeetilise teksti salmi silpide arvust). Kama-taguste udmurtide pulmalaulude salmi vorm, nagu ka kõigi teiste laulude puhul, on türgi kultuuri mõjul kristalliseerunud neljarealisesse kompositsiooni.

See tüüpi pulmalaulud esinevad Baškortostani Janauli, Kaltassõ ja Bura-jevo rajoonis, üks näide on fikseeritud ka Tatõšlõ rajooni Aribaševo külas. Ranus Sadikovi keeleliste iseärasuste, ajaloolise kujunemise ja etnograafiliste materjalide põhjal koostatud alarühmade jaotuse kohaselt kuulub *vas'kali* pulmalaulude žanr Kama-taguste udmurtide Bui-Tanõpi alarühma.

Kama-taguste udmurtide hilisema päritoluga pulmalaulud (*sjuan takmak / sjuan küj, nõl keljan küj, vil'ken pörton*) on fikseeritud Tatõšlõ rajooni territooriumil (nn Tatõšlõ alarühm), välja arvatud üks laul Aribaševo külast, Bal-tatševo rajoonist, mis kuulub Bui-Tanõpi rühma.

Neil pulmalauludel on erinev meloodiline sisu. Peamised tunnused on arenenud pentatooniline skaala, pentatoonilised intonatsioonipöörded ning mõnes näites täheldatakse meloodias kvart-transpositsiooni ehk türgi meloodiale iseloomulikke jooni. Kama-taguste udmurtide laulutraditsioonis ilmnevad need jooned eriti selgelt külaliste laulude näitel *kuno küj/güj*. Just need laulud on aluseks hilisema päritoluga pulmalauludele.

Seetõttu esinevad tekstides pulmateemade kõrval ka külalislaulude motiivid:

Vjazovka küla, Tatõšlõ rajoon; Anisimov & Ptšelovodova 2025: 180.

Joonis 2. Link lauluväljale *Sjuan takmakjos*.

KOKKUVÕTE

Kama-taguste udmurtide pulmalaulude korpuse analüüsi põhjal võib kindlalt väita, et poeetilised kujundid laialdased ja mitmekülgsed. Looma- ja taime- maailma sümbolite kasutamine ning võrdlused loodusnähtustega on pulma- laulude algselt metsavööndis kujunenud poeetika lahutamatu osa. Poeetiliste kujundite kujunemist mõjutasid nii udmurtide mütoloogilised ettekujutused kui ka konkreetsete taimeliikide bioökoloogilised ja majanduslikud omadu- sed, loomade välimus ja käitumine. Poeetilise sümboolika põhjalik uurimine on osa udmurtide pulmarituaali kompleksuurimusest, mis võimaldab tuvas- tada rituaali tüpoloogiliselt üldised ja spetsiifilised jooned. Tekstikorpuse laiendamine, nimetamisviiside uurimine, kohalike piiride määratlemine ja laensõnade tuvastamine võimaldavad käsitleda probleemi laiemas kontekstis.

Muusikaline analüüs eristas pulmalaulude kaks kihti – arhailise (*vas'kali / sjuan gŭj*) ja hilise (*sjuan takmakjos / sjuan kŭj / vil'ken pŏrton / nŏl keljan kŭj*) päritoluga laulud. Need kaks tüüpi erinevad ka levialade poolest: esimene hõlmab Baškortostani Vabariigi Janauli, Kaltassõ ja Burajevo rajooni (Bui-Tanõpi rühm), teine Tatõšlõ rajooni (Tatõšlõ rühm).

KOMMENTAARID

- 1 Kama-taguste udmurdi esitusel on tekste tatari keeles toodud koos dialektiliste hääldustega. Tatarikeelne tekst: *"Bez berkemnen kurŏkmajbŏz / Bez jŏribez barmak ŧartlatŏp"* (Me ei karda kedagi, / Me kõnnime, nipsutades sõrmi).
- 2 Tatarikeelne tekst: *"Baktŧa kapkanŏ atŧŏp kuegŏz, / Kəbestəkajlŏgə baŧ bulsŏn"* (Avage aialuugid, / Las kapsapead valmivad (sõna-sõnalt: las meie kapsakene saab alguse)).
- 3 Tatarikeelne tekst: *"Mal birep algan kilenkəbež, / Ənkəj-ətkəjləgə baŧ bulsŏn"* (Meie pruudi, koduloomadega lunastatud, / Olgu ema ja isa (äia ja äiaema) jaoks pea (tugi)).

KIRJANDUS

- Anisimov, Nikolai 2022. Vesennie pominki tulŏs kis'ton zakamskikh udmurtov: sovremennoe bytovanie traditsii. – *Etnograficheskoe obozrenie* 5, lk 166–186 (DOI:10.31857/S0869541522050098).
- Anisimov, Nikolai & Ptšelovodova, Irina 2024 = Anisimov & Pchelovodova. *Songs of Eastern Udmurts / Pesni zakamskikh udmurtov*. Iževsk–Tartu: UdmFITS UrO RAN.
- Anisimov, Nikolai & Ptšelovodova, Irina 2025 = Anisimov & Pchelovodova. *Songs of Eastern Udmurts / Pesni zakamskikh udmurtov*. Tartu–Iževsk: Estonian Literary Museum (DOI:10.7592/UF2025.1).
- Atamanov, Mihhail 2004. Iz istorii formirovaniia zakamskoi gruppy iuzhnykh udmurtov. – *Vordskem kyl* 1, lk 79–90.
- Atamanov, Mihhail 2005. *Ot Dondykara do Ursyгурта. Iz istorii udmurtskikh regionov*. Iževsk: Udmurtia.
- Botŧkareva, Maria 2020 = Bochkareva, Maria. *Pesennaia kul'tura zakamskikh udmurtov. Dipl. rabota*. Kazan: Kazanskaja gosudarstvennaja konservatorija.
- Buch, Max 1882. Die Wotjāken: Eine ethnologische Studie. Helsingfors.
- Georgi, Iogann Gotlib 1799. *Opisanie vsekh obitaiushchikh v Rossiiskom gosudarstve narodov, ikh zhiteiskikh obriadov, obyknovenii, odezhd, zhilishch, uprazhnenii, zabav, veroispovedanii i drugikh dostopamiatnostei*. SPb. Tŧ. II, lk 55–67.
- Gippius, Jevgeni & Evald, Zinaida 1989. *Udmurtskie narodnye pesni*. Iževsk: Udmurtskii institut istorii, jazŏka i literaturŏ UrO AN SSSR.
- Hristoljubova, Ljudmila & Minnijahmetova, Tatiana & Timirzjanova, Regina 1989 = Khristoliubova, Liudmila & Minniiakhmetova, Tatiana & Timirzianova, Regina. *Svadebnye obriady udmurtov Bashkirii*. – Vladykina, Tatiana (koost). *Fol'klor i etnografiia udmurtov: obriady, obychai, pover'ia*. Iževsk: UlliaL UrO RAN, lk 85–119.
- Jakovlev, Ivan 1903 = Iakovlev, Ivan. Iz ŧizni Permskikh votiakov Gondyrskogo kraia (obshchestvennye prazdnestva, moleniia i obriady). – *Izvestiia Obshchestva arkheologii, istorii i etnografii pri imperatorskom Kazanskom universitete*. Tom XIX. Vyp. 3 i 4. Kazan: Tipo-litografiia Imperatorskago Kazanskago Universiteta, lk 193–194.
- Kamaltdinova, Alfira 2007. *Dopessennoe i pessennoe intonirovanie v muzykal'nom fol'klоре zakamskikh udmurtov (metodika notirovki zvukozapissei)*. Dipl. rabota. Iževsk: Udmurtskii gosudarstvennoi universitet.
- Karpuhin, Ivan 1980 = Karpukhin, Ivan. Vzaimodeistvie russkoi i udmurtskoi svadeb v Baŧkirii (po zapisiam 1977–1978 gg.). – *Fol'klor narodov RSFSR*. Ufa, lk 36–45.

- Kelmakov, Valei 2004. *Dialektnaia i istoricheskaja fonetika udmurtskogo iazyka*. Tš. 2. Izhevsk: Udmurtskii universitet.
- Kelmakov, Valei 2006. *Kratkii kurs udmurtskoi dialektologii*. Izd. 2, ster. Izhevsk: Udmurtskii universitet.
- Komov, Aleksandr 1889. Votiaki serediny severnoi poloviny (vtoroi stan) Birskego uezda. Etnograficheskie ocherki – *Ufmskie Gubernskie vedomosti* 49–51.
- Kosareva, Irina 2000. *Traditsionnaja zhenskaja odezhda periferiinykh grupp udmurtov (kosinskoj, slobodskoj, kukmorskoj, shoshminskoj, zakamskoj) v kontse XIX – nachale KhKh v. Izhevsk: Ullial Uro RAN.*
- Minnijahmetova, Tatiana 2000 = Minniakhmetova, Tatiana. *Kalendarnye obrjady zakamskikh udmurtov*. Izhevsk: Ullial Uro RAN.
- Minnijahmetova, Tatiana 2001 = Minniakhmetova, Tatiana. Pominal'nye obriady zakamskikh udmurtov. – *Finno-ugorskaja fol'kloristika na poroge novogo tysiačeletiia: materialy konferentsii*. Izhevsk: Ullial Uro RAN, lk 84–95.
- Minnijahmetova, Tatiana 2003 = Minniakhmetova, Tatiana. *Traditsionnye obriady zakamskikh udmurtov: struktura. Semantika. Fol'klor*. Tartu: Tartu University Press.
- Nasibullin, Rif 1972. *Zakamskie govory udmurtskogo iazyka*. Diss... kand. filol. nauk. Moskva.
- Nasibullin, Rif 1978. Nabliudeniia nad iazykom krasnoufimskikh udmurtov. – *O dialektakh i govorakh iuzhnoudmurskogo narečii*. Izhevsk: Nautšno-issledovatel'skii institut pri Sovete Ministrov UASSR, lk 86–151.
- Natsionalnõi = Natsional'nõi korpus udmurtskogo iazyka (<https://udmcorpus.udman.ru/dictionary> – 13.11.2025).
- Nazmutdinova, Irina 2017. *Semeinyi etiket v sisteme traditsionnoi kul'tury udmurtov*. Ullial Uro RAN. Izhevsk: Shelest.
- Nikitina, Galina 2016. Zakamskie udmurty: obščee i osobennoe. – *Finno-ugorskii mir* 2, lk 42–50.
- Nurijeva, Irina 2002 = Nurieva, Irina. Udmurtskie pesni v zapisi Laslo Vikara. – *Etnomuzykovedenie Povolzhia i Urala v areal'noĭ issledovanijakh*. Izhevsk: Udmurtskii institut istorii, iazyka i literatury Uro RAN, lk 313–319.
- Nurijeva, Irina 2013 = Nurieva, Irina. Zakamskie udmurty: traditsiia paradoksov (etnomuzykovedcheskii etiud). – *Etnograficheskoe obozrenie* 6, lk 150–158.
- Pallas, Simon 1788. *Puteshestvie po raznym provintsiiam Rossiiskoi imperii*. T. 3, tš. 2. SPb.: Imp. Akad. nauku.
- Pesni udmurtov 2018 = Nurieva, Irina & Kuznetsova, Anna & Aleksandrov, Pavel (koost). *Pesni udmurtov Bavlinskogo raiona Respubliki Tatarstan*. Kazan.
- Ptšelovodova, Irina & Anisimov, Nikolai 2020 = Pchelovodova, Irina & Anisimov, Nikolai. Pesennaia traditsiia zakamskikh udmurtov: istoriia sobiraniia i izucheniia. *Gosudarstvennost' Udmurtii: istoriko-kul'turnye praktiki i strategii sovremennogo razvitiia: sbornik statei po materialam Mezhdunarodnogo nauchno-prakticheskogo foruma "100-letie gosudarstvennosti Udmurtii: istoricheskie vekhi i perspektivy razvitiia"*. T. 2. Tš. 1. Izhevsk: Tipografija Marshak, lk 71–80.
- Ptšelovodova, Irina & Anisimov, Nikolai 2022 = Pchelovodova, Irina & Anisimov, Nikolai. Pesennyi fol'klor zakamskikh udmurtov v kontekste vesennego obriadovogo kompleksa Bydzhynnal. – *Istoriko-kul'turnoje nasledije narodov Uralo-Povolzhia* 13 (2), lk 84–97.
- Putešestvija 2014 = Lallukka, S. & Minniakhmetova, T. & Sadikov, R. (toim). *Puteshestvija k udmurtam i mariitsam. Pis'ma Uno Kholmberga 1911 i 1913 gg.* (Matkat udmurttien ja marien luo. Uno Holmbergin kirjeitä vuosilta 1911 ja 1913). SPb.: Evropeiskii dom.
- Sadikov, Ranus 2001. *Poseleniia i zhilishcha zakamskikh udmurtov (material'nyi i dukhovnyi aspekty)*. Ufa: Gilem.
- Sadikov, Ranus 2008. *Traditsionnye religioznye verovaniia i obrjadnost' zakamskikh udmurtov (istoriia i sovremennye tendentsii razvitiia)*. Ufa: Tsentr etnologitšeskikh issledovanii UNTs RAN.

Sadikov, Ranus 2010. *Religioznye verovaniia i obriady udmurtov Permskoi i Ufmskoi gubernii v nachale XX veka (ekspeditsionnye materialy Uno Holmberga)*. Ufa: Institut etnologitšeskikh issledovaniï UNTs RAN.

Sadikov, Ranus 2017. Pokhoronnaia i pominal'naja obriadnost' zakamskikh udmurtov (po polevym materialam). – *Dokumenty i materialy po istorii i etnografii narodov luzhnogo Urala*. 1. Ufa: Dialog, lk 173–194.

Sadikov, Ranus 2019. *Traditsionnaia religiia zakamskikh udmurtov (istoriia i sovremennost')*. 2-e izd., dop. Ufa: Pervaia tipografiia.

Smirnov, Ivan 1890. Votiaki. Istoriko-etnograficheskii ocherk. T. VIII. Vyp. 2. – *IOAIE*. Kazan: Tip. Un-ta.

Smirnova, Jelena & Botškareva, Maria 2020 = Smirnova, Elena & Bochkareva, Maria. Pesennaia traditsiia zakamskikh udmurtov (po rezul'tatam polevykh ekspeditsii 2017–2018 godov). – *Muzyka. Iskusstvo, nauka, praktika* 4 (32), lk 59–74.

Šušakova, Galina 2005 = Shushakova, Galina. Fol'klor udmurtov Tatyshlinskogo kusta (po materialam polevykh issledovaniï). – *Diaspory Uralo-Povolzhia*. Materialy Mezhtselebovskoi nauchno-prakticheskoi konferentsii. Izhevsk: Udmurtskii institut istorii, iazyka i literatury. UrO RAN, lk 184–190.

Toulouze, Eva 2020. Sem' let polevykh rabot u zakamskikh udmurtov: kollektivnyi opyt. – *Istoriko-kul'turnoje nasledie narodov Uralo-Povolzhia* 8 (1), lk 53–63 (DOI:10.15350/26191490.2020.1.6).

Toulouze, Eva 2025. Kolmkümmend aastat udmurtide juures käimas. Mida olen õppinud? Pühendatud Tatjana Vladõkinale. – *Mäetagused* 90. Udmurtide pärimusmaailmast, lk 179–190 (DOI:10.7592/MT2024.90.toulouze).

Toulouze, Eva & Anisimov, Nikolai 2020. An ethno-cultural portrait of a diaspora in central Russia: the formation and culture of the Eastern Udmurt. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 79, lk 31–58 (DOI:10.7592/FEJF2020.79.toulouze_anisimov).

Toulouze, Eva & Niglas, Liivo 2020. Siomki udmurtskikh obriadov v Bashkortostane: ot proekta do DVD. – *Sibirskie istoricheskie issledovaniia* 4, lk 112–135 (DOI:10.17223/2312461X/30/6).

Tšernõhh, Aleksandr 1995 = Chernykh, Aleksandr. *Buiskie udmurty: Etnogr. ocherk*. Perm: Perm. obl. tvor. tsentr.

Tšernõhh, Aleksandr 2002 = Chernykh, Aleksandr. Etnicheskaia istoriia udmurtov Permskogo Prikam'ia v kontse XVI – XX vekakh. – *Vestnik Permskogo universiteta. Istorii*. Võp. 3, lk 129–136.

Tšernõhh, Aleksandr 2008 = Chernykh, Aleksandr. Udmurty Permskoi oblasti. – *Fenomen Udmurtii*. T. 8. Udmurtskaia diaspora. M. Izhevsk: Udmurtia, lk 60–76.

Vikár, Laszlo & Bereczki, Gábor 1989. *Votyak Folksongs*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Vladõkin, Vladimir 1994 = Vladýkin, Vladimir. *Religiozno-mifologicheskaia kartina mira udmurtov*. Izhevsk: Udmurtia.

Vladõkina, Tatiana 1998 = Vladýkina, Tatiana. *Udmurtskii fol'klor: problemy zhanrovoi evoliutsii i sistematiki*. Izhevsk: UIIJaL UrO RAN.

Vladõkina, Tatiana 2018 = Vladýkina, Tatiana. *Udmurtskii fol'klornyï mirotekst: obraz, simvol, ritual*. Izhevsk: MonPorazhion.

SUMMARY

Wedding songs of the Eastern Udmurts: Poetic images and musical features

TATIANA KOROBOVA

Department of Research in Philology
Udmurt Institute of History, Language and Literature
UdmFRC UB RAS, Izhevsk, Russia
oktan85@mail.ru

IRINA PCHELOVODOVA

Department of Research in Philology
Udmurt Institute of History, Language and Literature
UdmFRC UB RAS, Izhevsk, Russia
orimush@mail.ru

NIKOLAI ANISIMOV

Department of Folkloristics, Estonian Literary Museum, Estonia;
Associate Professor Institute of Udmurt Philology,
Finno-Ugric Studies and Journalism
Udmurt State University, Russia
nikolai.anisimov@folklore.ee

Keywords: the Eastern Udmurts, wedding ceremony, poetic texts, symbolism, animal world, plant images, traditional chant, scale, rhythm

The research is dedicated to the study of wedding songs of the Eastern Udmurts. Particular attention is paid to the poetic images and musical features, which form an integral part of the wedding ceremony and represent a unique symbolic language. The analysis was conducted on the basis of songs sung by the groom's guests. A thorough analysis of the texts revealed the use of metaphorical symbols, which are most often based on natural images: animals and plants. The study of musical accompaniment has allowed us to identify two distinct layers: an archaic layer that is characteristic of the Buy-Tanyp subgroup of the Eastern Udmurts, and a more recent layer that is associated with the Tatyshly subgroup.

Tatiana Korobova (PhD) Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi Föderaalse Uurimiskeskuse Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi filoloogiauuringute osakonna nooremteadur. Tema teadushuvi valdkonnas on udmurtide pulmarituaal: tegevuste semantika, terminoloogia ja esemed.

Tatiana Korobova (PhD) is Junior Research Assistant at the Department of Philological Studies at the Udmurt Institute for Research in History, Language and Literature (UdmFRC UB RAS), Izhevsk, Russia. Her main field of interest is the wedding ritual of the Udmurts: semantics of actions, terminology and objects.

<https://orcid.org/0009-0005-5469-3046>
oktan85@mail.ru

Irina Ptšelovodova on Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi Föderaalse uurimiskeskuse Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi filoloogiuuringute osakonna vanemteadur. Tema uurimisvaldkonnaks on udmurdi traditsiooniline ja kaasaegne laulukultuur, udmurdi instrumentaalne traditsioon võrdluses teiste etniliste rühmadega (soome-ugri, turgi, slaavi).

Irina Pchelovodova is Senior Research Fellow at the Department of Philological Studies at the Udmurt Institute for Research in History, Language and Literature (UdmFRC UB RAS), Izhevsk, Russia. Her research interests include Udmurt traditional and contemporary song culture, and the instrumental tradition of the Udmurts in comparative perspective with other ethnic groups (Finno-Ugric, Turkic, Slavic).

<https://orcid.org/0000-0002-5553-0100>
orimush@mail.ru

Nikolai Anisimov on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur ning Udmurdi Riikliku Ülikooli udmurdi filoloogia ja soome-ugri uuringute ning ajakirjanduse instituudi udmurdi ja Venemaa rahvaste kirjanduse dotsent. Tema huviorbiidis on peamiselt udmurdi pärimus- ja nüüdiskultuur, eriti udmurdi esivanematekultus ja laulutraditsioon.

Nikolai Anisimov is Senior Research Fellow at the Department of Folkloristics at the Estonian Literary Museum and Associate Professor at the Institute of Udmurt Philology, Finno-Ugric Studies and Journalism. His main field of interest is Udmurt traditional and contemporary culture, and more precisely, the living ancestors' cult of the Udmurts and their singing tradition.

<https://orcid.org/0000-0002-6060-3562>
nikolai.anisimov@folklore.ee

Mesi ja vaha ersamordvalaste kombestikus

NATALIA ERMAKOV

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur

natalia.ermakov@folklore.ee

Teesid: Artikkel tutvustab ersa mesinduse erijooni alates varastest aegadest kuni 2023. aastani, samuti meega seotud toitudesid ja jookke ning mütoloogias sisalduvaid mee ja mesilastega seotud tegelasi. Mesi toiduna on tähtsal kohal ersade rahvakombestikus, eriti mälestus- ja pühadetoitudes. Tähelepanu all on ka ersa rahvuspühad ja nende taastamise ilmingud viimastel aastakümnetel nii Mordvas kui ka Eestis.

Märksõnad: Eesti-Mordva diasporaa, esivanemate kultus, mesindus, mordvalased (ersad, mokšad), vaha kasutamine

Ersamordva kultuuris kasutati mett, vaha ja vahaküünlaid laialdaselt kodumajapidamistes ning need olid väärtuslik vahetuskaup. Algselt oli nende tootmine seotud metsmesindusega, mee ja vaha kogumisega looduslikest puuõõnsustest ning seejärel mesilaste pidamisega.

Käesoleva artikli keskmes on mee kasutamine surnute ja esivanemate mälestamise rituaalides, vahaküünalde kasutamine rahvakalendri tähtpäeval ja palvuste ajal, sealhulgas ka tänapäeval, ning meest rituaalsete jookide valmistamine. Mõned uskumused on säilinud tänapäevani, peamiselt maapiirkondades.

ALLIKAD JA MEETOD

Allikana kasutati Mordva Vabariigi Ardatovi ja Bolšoje Ignatovo rajoonis välitöödel ning Eesti Vabariigis mordva diasporaas ersamordvalaste seas kogutud materjale, lisaks on kogutud teavet perioodilistest väljaannetest, kirjalikest ja arhiividokumentidest ning internetiallikatest.

Artikli koostamisel on kasutatud folkloristlik-etnograafilist kirjeldust ning empiirilise allikana ka autori tähelepanekuid ja üleskirjutusi. Artiklis uuritakse ersamordvalaste rituaale, ent mõned võrdlusnäited puudutavad ka mokšamordvalaste traditsioone. Varastes dokumentides ja väljaannetes on tavaliselt märgitud ainult etnonüüm “mordva” ning mõnikord ei tehta vahet, kas jutt käib Mordva ersadest või Mordva mokšadest.

Mesindus oli mordvalaste üks levinumaid ja vanimaid majandustegevusi (MANSV ajalugu 1984: 52). Ferdinand Linnus on märkinud, et “mordva maad olid kuulsad oma mee, vaha ja karusnahkade poolest, ning mordva metsad olid Moskva riigi üks rikkamaid mesinduspiirkondi” (Linnus 1939: 216–217). Nendelt aladelt veeti mett ja vaha ka teistesse piirkondadesse. Metsmesinduse ja mesilaste pidamise tulekuga sattusid Mordva maad piirkondade hulka, kust eksporditi välismaale suures koguses mett ja vaha (Linnus 1939: 216; Sotšine-nie 1915: 112). Ajaloolane Nikolai Zavarjuhhin on ersade ja mokšade elukohti kirjeldades kirjutanud: “Mesindus oli laialdaselt arenenud Spasski ja Temnikovi maakonnas Tsna, Mokša, Sura ja Alatõri jõgede ja nende arvukate lisajõgede ääres, kus olid laialt levinud lehtpuumetsad” (Zavarjuhhin & Tsõgan-kova 2011: 6).

Ersad ja mokšad ehk mordvalased on ühed suuremad, peamiselt Venemaal elavad soome-ugri rahvad. Soome-ugri perekonnas jäävad nad arvuliselt alla vaid ungarlastele, soomlastele ja eestlastele. 2020. aasta rahvaloenduse andmetel elas Venemaa Föderatsioonis 484 450 ersa ja mokša rahvusest inimest (vt Statistika: <https://rosstat.gov.ru>), kuid 2010. aasta rahvaloenduse andmetel oli ersa ja mokša rahvusest kodanikke ligi miljon (834 755). Kokku registreeriti Venemaal 2010. aasta rahvaloenduse andmetel mordvalasi (ersad ja mokšad) 744 200 inimest, Mordvas – 333 100 (Mordva 2012: 148–160). Ersade ja mokšade üheks eripäraks on asustuse suur hajusus. Ersad ja mokšad elavad kompaktsete rühmadena Samara, Penza, Orenburgi, Uljanovski, Nižni Novgorodi ja Saratovi oblastis, aga ka Baškortostanis, Tatarstanis ja Tšuvaššias. Märkimisväärne arv ersasid ja mokšasid elab Uurali mägede lõunajalamil, Siberis, Kaug-Idas ja Sahhalinil, arvukad ersade ja mokšade rühmad elavad ka Ukrainas, Kasahstanis, Usbekistanis, Kanadas, Eestis ja mujal (vt Mordva 2012: 7).

MESINDUSE ARENG

Mesindus on oma arengus läbi teinud kolm etappi: puuõõne-, pakktaru- ja raamtarumesindus. Looduslike puuõõnsuste eeskujul hakati kasutama või kunstlikke tarusid või kohandati mesilastele looduslikke õõnsusi (Mordva 2012: 182). Oluliselt mõjutasid mesindust ajaloolised sündmused. Pärast Kaasani vallutamist 1552. aastal jagati osa Mordva maadest Vene bojaaridele, ülejäänud jäid aga udellimaadele, mis hiljem anti üle mõisnikele ja kloostri-tele. Muidugi mõjutasid need asjaolud mesindust. Siiski mainitakse, et isegi

18. sajandi teisel poolel oli mordva mesinikel 100–200 taru inimese kohta (Linus 1939: 216–217). Kapiton Milkovitš märkis, et “mokšad elavad metsmesin-duseks soodsates piirkondades, leidub isegi mesinikke kellel on 200 ja koguni 500 taru” (Mordva 2012: 182).

Pilt 1. Tarude valmistamine. Kunstnik
Viktor Fedjunin.

Mordva 2014: 19.

Pilt 2. Metsmesindus. Kunstnik
Viktor Fedjunin.

Mordva 2014: 39.

Mesindusega hakati tegelema tavaliselt juba lapsepõlves, saladusi õpiti isalt või sugulastelt (Zavarjuhhin & Tsõgankova 2011: 6). Mesinduse olulist rolli rõhutab mordva komme panna proovile noore mehe valmisolek pere loomiseks ja ülalpidamiseks: “endistel aegadel ei tohtinud noormees enne abieluluda kui oli selgeks saanud tarude valmistamise” (Zavarjuhhin & Tsõgankova 2011: 10). Aleksandr Luzgin märgib, et “kuni 18. sajandi alguseni oli mesindus piirkonna põliselanikkonna kõige olulisem sissetulekuallikas” (Luzgin 2012: 186). Mesilasperede arv näitas perekonna staatust. Vladimir Mainov kirjutab vennastumise tavast, kus vennastujad vahetasid riste, samuti sobis vennastumisel vahetuseks mesilaspere või mesilasemaga taru (Mainov 2007: 25–26).

Pakktarud paigutati metsa ja maja lähedale. Need olid 1,5–2 meetrit kõrged, läbimõõt kuni meeter, keskossa tehti lennuava, mis kaeti pealt laudadega (Mordva 2012: 182). Mokšamordvalastel oli nende nimeks *neškopar*, ersamordvalastel *neškepar* (otsetõlkes mesilaste toober) (Zavarjuhhin & Tsõgankova 2011: 11). Seejärel hakati järk-järgult mesilasi pidama kodus ja 19. sajandist hakati kasutama raamtarusid (Mordva 2012: 182).

Mordva mütoloogiast nähtub mesilase, eriti mesilasema kõrge sümboolne staatus: “*Mekšava* (*mekš* – mesilane, *ava* – naine, ema) on mesilasema, ta on ka mesilaste kaitsejumal. Ta on ilu, tarkuse, majanduslikkuse ja asjatundlikkuse sümbol. *Mekšavat* võrreldakse kuldtiivalise mesilasemaga, mis viitab iidsele seosele mütoloogiliste jõududega. Folklooris kujutatakse kosjasobitajaid mesilasperena” (Devjatkina 1998: 177). Ersamordvalaste uskumuste kohaselt oli kõigi ersade jumaluste ema *Ange Pat'ai* (*Ange* on jumaluse nimi, *pat'ai* on vanem õde) see, kes kaitses mesilasema *Mekšavat*, armastas teda viljakuse ja töökuse pärast. Ainult tema vahast sai valmistada pühasid küünlaid (*štatoli*), ja ainult tema meest pruulida puhast rituaalset õlut (*pure*). *Mekšava* sümboliseerib rikkust, viljakust ja universumit ennast (*Ibid.*: 178).

Ersamordvalastel on mesilasperede, mesinduse ja mesilasperede kaitsjad. Need on mesila ja tarude kaitsja *Neškeava* (otsetõlkes *neške* – taru, mesilane; *ava* – naine, ema) ja *Neškepir'ava* – mesila kaitsja (Mordva 2003: 467). Teadlased märgivad, et mesinikke/mesilasi kaitsevad ka meessoost jumalused, näiteks *Neškepaz*. Sellest kirjutab F. Butuzov 1983. aastal artiklis “Simbirski kubermangu Karsunski rajooni Živaikina küla mordvalaste olmest”: “Mesinikud tuletavad meelde *Neškepazi*. Igas mesilas on oma *Neškepaz*, kes elab ühes tarus. Mee võtmisel valavad nad tassi mett, panevad selle pakkude lähedale ja kutsuvad teda jooma” (Mordva 2014: 340). *Neškepaz* on mesilaste jumal, ja nagu kirjutab Tatjana Devjatkina, oli igal mesilal oma jumalus, kes elas ühes suures tarus ja keda kutsuti *Niškepaziks* (Devjatkina 2006: 202). Valeri Jurtšenkov kirjutab selle jumaluse olemuse kohta: “*Niškepaz* on kõrgeim jumal ning taeva, päikese, tule ja valguse kaitsepühak. Ta on ka mesilaste peamine kaitsja. Tal on palju maju, kus elavad heade inimeste hinged. Nii nagu mesilased tiirutavad ümber kuninganna, tiirutavad heade inimeste hinged ümber *Niškepazi*” (Jurtšenkov 2014: 53).

Tarude kaitsjat *Niškeavat* austatakse tänapäevalgi. Mordva Vabariigi Ardatovi rajoonis kummardatakse enne uue taru paigaldamist kõigepealt mesilaste kaitsja *Niškeava* poole, paludes palju mett ja kaitset hädade eest ning esitatakse palve: “*Нишкеава, макст тенек ламо медь, ванстомизь зыяндю*” (*Niškeava*, kingi meile palju mett ja kaitse meid halva eest) (VTM 2009. J. Konstantinov, snd 1930, MV Ardatovi raj, Lunga k). Et mesilased paremini sülemleksid, pandi mesitaru puu õõnsusse muna (Kornišina 2008: 30).

Niškeava poole pöördumisi leidub erinevates itkudes, kõige sagedamini pulmaitkudes. Tänapäeval on see tavaliselt fraasis “*Нишкеава, рашмоть аванок!*” (*Niškeava*, lase meie naistel olla viljakad!) (VTM 2010. A. Anoškina, snd 1928, MV Ardatovi raj, Lunga k).

Mordva ersade seas tähistati laialdaselt mesilaspüha *neškepiren’ tši* (sõna-sõnalt mesilaste päev). Näiteks Pensa kubermangu Narovtšati maakonnas tähistati mesilaspüha kaks nädalat enne suurmaarjapäeva. Mesila kaitsja *Neškeava* poole pöörduti palvetega tervendada haigustest ja teda paluti otse mesilas. Usuti ka, et head inimest mesilane ei nõela, sest *Neškeava* ei luba seda (Devjatkina 2006: 203). Mesila kaitsja auks korraldati suuri ohverdamistega palvusi, ohvrianniks toodi mett, meejooke ja paluti suurendada mesilasperesid, anda rohkem mett (Devjatkina 1998: 187). Tänapäeval järgitakse meevõtu päeva (*медень маргамо чу*) kombestikku. Sel päeval rõõmustatakse värske mee üle, jagades seda sugulaste, naabrite ja eriti lastega ning tänades mesilasi mee eest. Seda traditsiooni järgitakse tänaseni kõikjal.

Palvetes pöördutakse tavaliselt just selle jumaluse poole, kes kaitseb mesilasi, see kajastub ka palvetekstides: “*Чупаз, Веречиаз, Инешкипаз! Тон неицясь, кода тикше касы. Тон марицясь, кода неште панжи. Неемизь, марямизь!*” (Päikesejumal, Kõrgeim Jumal, Püha Jumal! Sa näed rohtu kasvamas. Sa kuuled pähkli avanemist. Näe meid, kuule meid!) (VTM 2010. A. Anoškina, snd 1928, MV Ardatovi raj, Lunga k). Sellist pöördumist kasutatakse ka tänapäeval. Näiteks rahvapalvuse (*Раськень озкс*) ajal, mida peetakse Mordvas enne oluliste sündmuste algust (ersa keele päev, kongresside avamine, festivalid jne). See pöördumine mesilasperede kaitsejumala poole tuleb esitada vahaküünlaga (*štato*). 1999. aastal pöördusid Tallinnas hõimupäevade ajal Eesti ersamokša diasporaa ja folklooriansambel Toorama enne oma etteaste algust selle tekstiga *Niškepazi* poole. Ühel ürituse fotol on näha Natalia Abrosimovat Ineškipazile palvet lugemas, kõrval pöördub Natalia Ermakov süüdatud vahaküünlaga esivanemate poole (foto 1). Seda traditsiooni säilitab Eesti mordva diasporaa üle 20 aasta. Tekst muutub vastavalt palves osalejate soovidele, kuid pöördumine jumaluste ja *Niškepazi* poole püsib. Pöördumist, kus on loetletud jumaluste nimed ja neile esitatud palved, kasutatakse ka enne oluliste konverentside, loengute ja näituste algust.

Foto 1. Ansambli Toorama ja Ersa ühingu Sjatko esinemine hõimupäevadel. Esinemise eelne pöördumine palves Niškepazi poole.

Foto Natalia Ermakovi kogust, Tallinn 1999.

ESIVANEMATE KULTUS JA KRISTLUSE-EELSETE KAITSEJUMALATE AUSTAMINE

Ersamordvalaste kultuuri üks olulisi elemente on esivanemate kultus ning eelkristlike loodusnähtuste, kodude ja kõrvalhoonete kaitsejumalate austamine. Jumalate ja esivanemate kummardamine hõlmab kingituste pakkumist ja ohverduste sooritamist, et luua ja säilitada häid suhteid jumaluste, loodusjõudude ja inimeste vahel. Ohvriroogade hulka kuuluvad mesi ja meejoogid. Peaaegu iga püha puhul valmistasid ersad ja mokšad meeõlut (*pure*). Vaatleme mõnda neist pühadest ja rituaalidest lähemalt.

Mesi (e *медь*) on toitumissüsteemis üks olulisi tooteid ja maiustusi, sellest valmistatakse jooke. Ersad ja mokšad kasutasid mett rituaalsete ja igapäevaroogade valmistamisel. Meest valmistatud õlu (*pure*) oli ka ohvriand erinevatele jumalustele (Mordva 2004: 325). Ersad peavad mett üheks kõige puhutamaks ja pühamaks toiduaineks, mida ka tänapäeval serveeritakse matustel esimese käiguna (foto 2). Iga peiedel osalev inimene võtab lusikatäie mett ja

teeb lahkunut mälestades ristimärgi, alles pärast seda saab alata mälestussöömaaeg (Ermakov 2014: 74). Ersad usuvad, et mee kaudu jõuab mälestamine kiiremini esivanemateni, sest mesilased on jumalatele lähedal (VTM 2010. A. Anoškina, snd 1928, MV Ardatovi raj, Lunga k).

Foto 2. Meega kostitamine peiedel Mordva Vabariigi Ardatovi rajooni Lunga külas.

Foto: Natalia Ermakov, 2011.

Foto 3. Esivanemate “kutsumine” mälestussöömaajale Mordva Vabariigi Ardatovi rajooni Lunga külas.

Foto: Natalia Ermakov, 2012.

Mesi on esivanemate mälestussöögile “kutsumise” rituaali oluline koostisosa. Ardatovi rajooni Lunga külas minnakse surnute mälestamiseks mee ja pannkookidega õue. Rituaali viiakse läbi surnud esivanemate austamiseks, nende “toitmiseks” ja toimetustes abistamiseks (Ermakov 2014: 73). See komme on säilinud Ardatovi rajooni ersa külades.

Eelijapäeval kasutatakse mett rituaalse roana. Tavaliselt minnakse sel päeval värske meega kalmistule ja mälestatakse sellega oma sugulasi, pööratakse kõrgeimate jumaluste, looduse (metsa) jumaluste ja Neškeava poole palvetega suurendada tarude arvu ja kaitsta neid: “Nižni Novgorodi kubermangu Gorodištše maakonnas pidasid mokšad jumaluse auks eelijapäeval festivali, kuhu nad kutsusid jumaluse Neškeava, kõrgeima jumala, ja teised jumalused – metsaelanikud. Ohvriks toodi valge hani. Palves paluti tarude arvu suurendamist, nende kaitsmist nõidade, pahatahtlike ja kahjustuste eest. Pärast rituaalset einet palvetasid kõik taas, perenaine puudutas rituaalset putru ja palus Neškeavalt mesilaste kaitset ja viljakust. Pärast sööki valas vanim pereliige kulbitäie jooki lähedalasuvasse ojasse – väidetavalt kingituseks metsa-jumalusele (*Vir’ava*) ja kännujumalusele (*Mokor’ava*) (Devjatkina 1998: 187; Devjatkina 2006: 203).

Uskumuste kohaselt ilmus mesila hea kaitsevaim *Neškepir’ava* valge hane kujul ja tuli mesilasse tarusid kontrollima: kas neis on pragusid ja kuidas mesilased end tunnevad. Tänapalvetes paluti temalt kaitset nõia ja kurja silma eest, mesilasperede arvukuse suurenemist ja head meesaaki (Kornišina 2008: 70).

Ersamordvalaste mütoloogias on ideid mesilase ja esivanemate vahelistest suhetest, nimelt nende kehastumisest mesilasteks, kes ilmuvad elavate maailma: “Ersad usuvad, et esivanemate hinged võivad meile ilmuda mesilaste, liblikate ja lindude kujul. Mesilasi koheldakse Jumala saadikutena austuse ja aukartusega” (VTM 2010. A. Anoškina). Sarnast ideed leidub ka slaavi rahvastel (Gura 2003: 110).

RITUAALSED JOOGID JA SÖÖGID

Mesindus nõudis teatud eeskirjade ja keeldude järgimist. F. Butuzovi sõnul korraldati mesilates tavaliselt rituaale ning peeti mesilaste kaitsjate auks palvusi juuni keskel mesilaste sülemlemisperioodil: “Neškepazil paluti mesilasi hoida ja neile palju mett anda. Talle ohverdati esimene väljalennanud sülem, mille omanik valas oma särgi sisse ja uputas seejärel sohu. Mesila kaitsjale toodi kingituseks ka valge hani, mett, *puret* (meeõlut) ja muud toitu. Seejärel pidutsesid kummardajad ise ohvriandidega ja liikusid edasi teise mesilasse” (Butuzov 1893: 487). Mõnel pool toimusid sarnased palvused ka sügisel enne tarude talvekorterisse transportimist ja enne meevõtu algust (Koršinina 2008: 70). Nende palvuste peamine rituaalne jook oli meeõlu (*pure*). Tseremoonia lõpus maitsesid kõik ühisest suurest puukulbist puhast mett. Mesitarude ette pandi tassid meejoogiga, kutsudes jumalaid sellest osa saama (Butuzov 1893:

487). Kahe päeva jooksul külastasid külaelanikud kordamööda iga mesilat. Lõpuks ajastati see mesilapalve eelijapäevaga (uue kalendri järgi 2. august). Aja jooksul kandus rituaal mesilast koju. Paljud käisid kirikus oma mett õnnistamas. Seejärel palvetasid omanikud kodus mee kohal: “Nii nagu mesilased koguvad magusat mett, kogunegu headus ja rikkus meie koju.” Pärast seda kutsuti esivanemaid magusat mett sööma ja meeõlut jooma. Lõpuks paluti neil kaitsta “töökaid mesilasi varaste ja hävitajate, pakase ja külma ning kurjade silmade eest” (Kornišina 2008: 70).

Mesilaste kaitsejumala Neškepazilt paluti kuiva ilmaga vihma. Palve teksti pani kirja tuntud etnograaf Mihhail Markelov Petrovski maakonna Matškassõ külas Vassili Tšairevilt (55) ja avaldas selle 1921. aastal oma etnograafilistes töödes:

*Ознома молетва пизиминь гис Нишкя Паз, покиш Паз,
Макст лемьбя пизимня, Сэтьмя варминя,
Сюрынъ джачума... Паксянь бравайть Кролка, Потешка, Бела
бабанъ дзёраза, Озныда кисынык.*

[Palve vihma eest: Mesilaste Jumal, kõigekõrgem Jumal, anna sooja vihma, õrna tuulekest, viljasaaki... Põllud silendanud Frol, Vana naise Belova poeg, palveta meie eest.] (Markelov 2009: 182)

Meeõlu kuulus varem kohustuslike ohvritoitude hulka. Tänapäeval tehakse seda harva. Külades tehakse meeõlut tavaliselt pulmadeks, avalikeks palvusteks, kolmekuningapäevaks ja surnute mälestamiseks.

Avalikeks palvusteks valmistati meeõlut suurtes kogustes (tavaliselt 200–400 ämbrit). Tseremoonias osalejade jõid seda ja osa ohverdati jumalatele, valades seda pühade puude lähedal maapinnale või vette, samuti mälestamisel lahkunu hauale. Koduste palvuste ajal valati seda lävepaku alla või pühades paikades maapinnale. Jumalatelt paluti aidata kaasa mesilaste paljunemisele ja rohkele meesaagile (Kornišina 2008: 31). Tänapäevani on säilinud komme valada hauapäitsisse meeõlut, kostitades sellega lahkunut. See komme on seotud esivanemate kultuse ja usuga, et surnud sugulased võivad mõjutada elavate elu (Ermakov 2014: 75–82).

Meeõlut pakuti pulmades ja rituaalset jooki valmistati suurtes kogustes. Seda jooki jäeti ka surnud sugulastele. Laupäeval enne lihavõtteid pruulisid mehed igas kodus esivanemate niinimetatud meeõlut (*атянь нупе*). Pärast külvi lõppu peeti naiste jootusid (*аван нупе*), kus osalesid ainult abielunaised (Kornišina 2008: 31).

Meeõlut kasutati ka kolmekuningapäeva ühispalvusel, ostes õlle tegemiseks mett ühiselt kogutud raha eest. Varem, ersa jumaluse Niškepazi auks peetud palve päeval läksid talitusel osalejad jäärakusse või jõe äärde meeõlut pruulima. Kolm korda käidi lauldes ümber katla, lõbustades niimoodi kaitsejumalaid ja esivanemaid. Pärast palvet joodi igas kodus meekalja (Devjatkina 1988: 193–196).

SUGUVÕSAKÜÜNLAD

Mordva ersade ja mokšade kultuuris on mesilasvaha väga hinnatud. Seda on vaja kombetalitustel, sellest valmistatakse suguvõsaküünlaid *atjan štatolt* (е *атянь штатолт*, otsetõlkes *esivanemate/vanaisade küünlad*). Põlev suguvõsaküünal on oluline sümbol: “Rahvapärimuse kohaselt on see mordvalaste vanim kultuurisümbol. Nii kaua kui küünal põleb, jätkub perekonnaliin. Usutakse, et mida suurem küünal, seda võimsam ja jõukam perekond, seega lisati palve lõpus küünlale sama palju vaha, kui oli ära sulanud. Suguvõsaküünal on ühendav alge, ühtsuse, suguvõsa jätkumise ja pikaeealisuse sümbol” (Mordva 2012: 275). Need küünlad valati käsitsi ja vaha koguti ühiselt. Kui tegemist oli perekonna vahaküünlaga, valmistas perekond selle ise. Kui *štatol* oli külakogukonna küünal, kogus vaha kogu küla ja valmistas küünla koos. Kui küünlad olid mõeldud avalikuks palveks, koguti vaha kõigist piirkondadest, kus elasid ersamordvalased. Suured vahaküünlad valmistati tavaliselt *ozksi* palveteks, mida korraldati enne külvi algust ja külvi lõpus, enne heinategu ja lõikust, kaitsejumalate ja koduloomade auks jne. Need palvused olid avalikud ja perekondlikud, jagunesid kalendri-, pühade- ja erakorralisteks palvusteks. Ersa- ja mokšamordvalaste seas peeti neid üldiselt samal viisil (Devjatkina 1998: 193–194).

Mordva tavaõiguse uurija Vladimir Mainov kirjeldas detailselt sellise avaliku *štatol*-küünaldega palve ülesehitust: “Kui saabub aeg üldiseks palveks, tehakse igas majas meeõlut (*pure*) ja meskit ning mitmesuguseid hõrgutisi. Kui kõik on valmis, minnakse varudega palvepaika. Küünla hoidmiseks kasutatakse anum (tünn) tuleb igal aastal välja vahetada. Küünal seisab kordamööda kõigis hoovides. Mee korjamise alguses visatakse esimene ekstraheeritud vaha (kogus sõltub annetaja jõukusest) anumasse, mille keskele on seotud paks linane nõör. Anum täitub pidevalt ja peremees peab puhta õunapuust uhmrinuiaga lööma vahatükke tahi külgedele, et tekiks küünal” (Mainov 2007: 281–283). Küünalde valmistamise kirjelduses rõhutatakse, et vaha toomine pole kohustuslik, kuid Jumal ei jäta karistamast kedagi, kellel on kahju vahast tema ülistamiseks. Usutakse, et ahnel peremehel surevad kõik mesilased ja maja põleb maha. Selle uskumuse tõttu pole olnud juhtumeid, kus tavast oleks kõrvale kaldunud, mistõttu *štatol* kasvab tohutu suureks. Sellised suured küünlad kerkisid sõja, näljahäda, tüüfuse ja katku ajal (*Ibid.*: 283).

Mihhail Markelov kirjutab vahaküünalde kasutamisest ja märgib, et erinevate palvete ajal kasutatakse ühes või teises riituses esemeid, mida antakse omakorda edasi ühelt perekonnalt teisele. “Selliste asjade hulka kuulub näiteks *štatol* – tohutu küünal, mis süüdatakse lihavõttepühade ajal mälestusriituse ajal, mida muul ajal hoiab pühalt järgmine perekond ühest või teisest suguvõsast” (Markelov 2009: 113). Tänapäeval püstitatakse suuri, kuni kahe meetri kõrgusi küünlaid ainult rahvapalvuseks (е *Раськень озкс*).

Foto 4. Suguvõsaküünal ersade rahvapalvusel (Раськень озкс) Mordva Vabariigi Bolšoje Ignatovo rajooni Tašto Kšumantsja (Tšukalõ) külas.

Foto: Natalia Ermakov, 2013.

Foto 5. Rahvapalvusel (Раськень озкс) osalejad štatoli juures Mordva Vabariigi Bolšoje Ignatovo rajooni Tašto Kšumantsja (Tšukalõ) külas.

Foto: Natalia Ermakov, 2016.

Enamasti polnud ozks palvetel täpset kalendrikuupäeva. Nagu märgitud, seostati neid tavaliselt teatud ülesannete alguse, keskpäiga või lõpuga. *Rasken ozks* on rahva- või hõimupalve, kristluse-eelne püha. Selle tähistamise koha valiku ajaloolised sündmused. Pärimuse kohaselt on palvetamise paika maetud üle 11 tuhande sõdalase, kes võitlesid nogaide, krimmi tatarlaste ja teiste rahvastega, kes viisid Mordva maadel läbi laastavaid haaranguid (Tjutina & Saberov 2016). Kombe kohaselt kummardasid ersad jumalaid, kes kehastasid loodusjõude – maad, tuld, tuult. Teavet *Rasken ozksi* palve kohta võib leida “Moskva riigi aktidest”, see pärineb aastast 1629: “Alatõri kubernerri aruanne Alatõri rajooni mordvalaste ja tšeremislaste kongressi otsimise kohta Tšukalõ külas”. Otsingut alustati seetõttu, et ohverdamiseks kogunenud vähemusrahvad tulistasid mööduvaid venelasi. Teatis sisaldab meie uurimistöö jaoks olulisi “küsitluskõnesid”, kus öeldakse, et “Ignatovi küla mordvalane Andrjuška Ignatov ütles oma usu järgi enda ja oma kaaslaste, kogu küla kohta: varem, aastal 137 pärast suurt päeva, seitsmenda nädala neljapäeval, palvetasid nad viies külas vastavalt oma usule, nagu nende vanaisad ja isad varem olid teinud, puistasid mulda... veristasid selleks palveks oma usu kohaselt oma hobuseid ja lehmi... kui nad oma usu kohaselt talitasid, puistasid mulda, ja sel ajal tulid paljud igasugused vene inimesed vaatama...” (Smirnov 2002: 48). See dokument annab tunnistust sellise palve pidamise pikaajalisest traditsioonist.

Teine allikas väidab, et Nižni Novgorodi kuberner A. M. Runovski teatas palvest siseministrile vürst A. V. Kurakinile ja märkis küünla olemasolu: “iidse ebajumalat kummardava mordva pettekujutluse kohaselt pidasid nad palveid pühade *štatolitega*” (Mordva 2004: 493). See suur avalik palvus taaselustati 1999. aastal dokumendis mainitud külas. Tänapäeval on see Mordva Vabariigi Bolšoje Ignatovo rajoonis asuv Tšukalõ (Tašto Kšumantsja) küla, kus palvusi peetakse iga kolme aasta tagant (Ermakov 2014: 78). Palvuse vahaküünal ulatub kahe meetrini ja selleks kogutakse vaha kõigist piirkondadest, kust ersad palvetama tulevad. Mesinikud suhtuvad traditsiooni suure aupaklikkuse ja vastutustundega ning sügava austusega annetavad nad ühisküünlaks vaha. 2013. aastal annetas autori perekond ühise küünla jaoks vaha ka oma mesilast. Sellise küünla jaoks vaha kogumine oli iidsetel aegadel laialt levinud, mesinikud annetasid esimese vaha, mille nad käregede väljalõikamisel kogusid (Kornišina 2008: 81).

Nagu märgib Tatjana Devjatkina (1998: 193–195), esitasid palveid küla vanemad ja lugupeetumad inimesed, järgides rituaali kõiki elemente, sealhulgas mee kogumist ja küünalde süütamist: “. Ühiste ozksite läbiviimiseks valiti tavaliselt lugupeetud vanamehed, vanad naised või küla vanim elanik. Nemad kogusid rituaaliks inimesed kokku ja saatsid nad minema. Nad hoidsid palvuseks tarvilikke riistu oma majas: püha anumad, nuge ja tünni. Selle palvuse ersa juhul olid spetsiaalsete ülesannetega abilised: ühed kogusid mett, võid, mune ja raha, teised serveerisid ohvrinugadel ohverdatud liha, ülejäänud pidasid korda. Nemad ka valmistasid ja seadsid üles suguvõsaküünlad. Lustakas oli ka ohvritoitude valmistamine.”

Foto 6. Eesti-Mordva seltsi kogukonnaküünal
Tallinnas.

Foto: Natalia Ermakov, 2018.

Väiksemaid *štatole* süüdatakse emakeele ja rahvatraditsioonidega seotud üritustel. Juba 24 aastat on sellist küünalt süüdatud Eesti-Mordva seltsi üritustel. Iga kord lisatakse sinna nii palju vaha kui on ära sulanud, ja küünal säilitab alati algsuuruse. See küünal toodi seltsile Mordvast. Eestis elavate ersadel ja mokšadel sümboliseerib *štatol* sidet rahvakombestikuga. Tänapäeval on see küünal usaldatud süüdata ja hoida kogukonnajuhtidele, kes tunnevad traditsioone ja austavad oma juuri. 2024. aastal tegi Eesti-Mordva Selts ettepaneku kanda ersa traditsioonilise vahaküünla kasutamise vaimse kultuuri-pärandi nimistusse.

Toodud näited tõendavad, et ersad peavad mesilast üheks Jumalale ja esivanematele lähedasemaks olendiks, eriti austatakse mesilasema. Mesi ja meeõlu *pure* on olulised palvete, paljude esivanemate ja jumaluste austamise kombestiku, pulmade, matuste ja surnute mälestamise tooted, kuid tänapäeval kasutatakse neid harva. Mõnikord pöördatakse endiselt mesilaste, sülemite ja mesilaste kaitsejumalate poole. Neid jumalusi mainitakse palvetes ja esivanemate poole pöördumise tekstides. Vaha kui väärtuslikku toodet kasutatakse küünalde valmistamiseks ühispalvusteks Mordvas, piirkondades, kus ersamordvalased elavad tihedalt, ja ka mordva diasporaas väljaspool Venemaad.

KOKKUVÕTTEKS

Kogutud andmed näitavad, et mesi ja vaha täidavad ersa kultuuris mitut omavahel seotud funktsiooni – majanduslikku, sakraalset ja sotsiaalset. Alates metsmesindust kuni raammesindusteni on mesilane ja tema saadused olnud ersadel oluline osa majandusest ja vahetusest; samal ajal on need kinnistunud rituaalides kui puhtad ja pühad substantid, mis ühendavad inimesi esivanemate ja kaitsejumalustega (*Niškepaz*, *Niškeava*, *Mekšava*). Pärimustlikud kombed – alates mälestamisest mee ja meeõlle (*pure*) pakkumisest kuni

vahaküünla *štatoli* püstitamiseni – struktureerivad kalendrit ja elutsükli ning kinnitavad kogukonna ühtsust.

Oluliseks joonteks on püsiv sünkreetilisus: vastastikku üksteist tõlgendades eksisteerivad koos kristluse-eelsed tavad (ohverdused, palvused mesilates, pöördumised loodusjumalate poole) ja õigeusu praktikad (elijapäev, mee pühitsemine). Täheldatav on nii arhailiste tähenduste säilimine (usk mesilaste seosesse jumaliku ja esivanemate hingede maailmaga) kui ka nende tänapäevane kohandumine: rahvapalvused (*Rasken ozks*), traditsioonide hoidmine diasporaas, ühine vaha kogumine *štatoli* jaoks ja ersa keele kasutamine palvetes.

TÄNUSÕNAD

Artikli valmimist toetasid Hõimurahvaste programm ja Sihtasutus Eesti Teadusagentuur PRG2600. Täna Elena Popovat märkuste ja soovitude eest.

LÜHENDID

AVT – autori välitööde materjalid

e – ersa keel

m – mokša keel

ALLIKAD

AVT 2009. Jakov Konstantinov, snd 1930 Mordva Vabariigi Ardatovi rajooni Lunga külas.

AVT 2010. Anastasija Anoškina, snd 1928 Mordva Vabariigi Ardatovi rajooni Lunga külas.

KIRJANDUS

Butuzov, F. 1893. Verovaniia i kul't mordvy (erzi) sela Sabancheevo Alatyrskogo uezda Simbirskoi gubernii. – *Izvestiia Obshchestva arkheologii, istorii i etno- grafii pri Kazanskom universitete*. T. XI, vyp. 4. Kazan', lk 381–386.

Devjatkina, Tatjana 1998 = Deviatkina, T. P. *Mifologiiia mordvy*. Saransk: Tip. Krasnyi Oktiabr'.

Devjatkina, Tatjana 2006 = Deviatkina, T. P. *Mifologiiia mordvy. Entsiklopediia*. Saransk: [b. i.].

Ermakov, Natalia 2014. *Erzianskie prichitaniia: traditsii bytovaniia i sovremennoe sostoianie*. Tallinn: Izd-vo Tallinskogo universiteta.

Gura, Aleksandr 2003 Mesilane slaavi kultuuri sümbolkeeles – *Mäetagused* 24, lk 109–118 (DOI:10.7592/MT2003.24.gura).

Jurtšenkov, Valeri 2014 = Iurchenkov, V. A. (koost). *Mordva Rossiiskoi imperii*. Saransk: Mordovskoe knizhnoe izdatel'stvo.

Kornišina, Galina 2008 = Kornishina, G. A. *Ekologicheskie vozzreniia mordvy (religiozno-obriadovyĭ aspekt)*. Saransk: Izd-vo Mordov. un-ta.

Linnus, Ferdinand 1939. *Eesti vanem mesindus*. I, Metsamesindus Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Luzgin, Aleksandr 2012. Promysly i zaniatiia – Makarkin, N. P. (koost). *Mordva: ocherki po istorii, etnografii i kul'ture mordovskogo naroda*. Saransk: Mordovskoe knizhnoe izd-vo, lk 186–203.

Mainov, Vladimir 2007 = Maĭnov, V. N. *Ocherk iuridicheskogo byta mordvy*. Saransk: NII guma- nitar. nauk pri Pravitel'stve Respubliki Mordoviia.

MANSV ajalugu 1984 = *Istoriia Mordovskoi ASSR s drevneishikh vremen do nashikh dnei*. Uchebnoe posobie dlia istoricheskikh i filologicheskikh fakul'tetov vuzov. Saransk: Izd-vo mordov. un-ta.

Markelov, Mihhail 2009. *Saratovskaia mordva*. Izbrannye trudy. Saransk: Povolzhskii tsentr kul'tur finno-ugorskikh narodov, 2009.

Mordva 2004 = Makarkin, N. P. (koost). *Mordva: ocherki po istorii, etnografii i kul'ture mordovskogo naroda*. Saransk: Mordovskoe knizhnoe izd-vo.

Mordva 2012 = Makarkin, N. P. (koost). *Mordva: ocherki po istorii, etnografii i kul'ture mordovskogo naroda*. Saransk: Mordovskoe knizhnoe izd-vo.

Mordva 2014 = Iurchenkov, V. A. (koost). *Mordva Rossiiskoi imperii*. Saransk: Mordovskoe knizhnoe izdatel'stvo.

Smirnov, Ivan 2002. *Mordva: istoriko-etnograficheskii ocherk*. Ser. "Nasledie". Saransk: Tip. Kras. Okt.

Sotšinenie 1915 = Kurts, B. G. *Sochinenie Kil'burgera o russkoi torgovle v tsarstvovanie Alekseia Mikhailovicha*. Kiev: Tipografia I. I. Chokolova.

Statistika = Venemaa Riiklik Statistikaamet: Federal'naia sluzhba gosudarstvennoi statistiki (<https://rosstat.gov.ru> – 30.10.2025).

Zavarjuhin, Nikolai & Tsogankova, Vera 2011 = Zavariukhin, N. V. & Tsygankova, V. I. Mordovskoe Primokshan'e kak otrasl' krest'ianskogo khoziaistva: formy bytovaniia – *Ekonomicheskaiia istoriia* 4 (15), lk 6–15.

Tjutina, Olga & Saberov, Rušan 2016 = Tiutina, O. S. & Saberov, R. A. Osobennosti provedeniia natsional'nykh obriadovykh prazdnikov mordvy na primere Vseerzianskogo moleniia (Erzian' Rasken' Ozks – *Colloquium heptaplomeris* 3, lk 48–52.

SUMMARY

Honey and wax in the customs of the Ersä Mordvins

NATALIA ERMAKOV

Senior researcher, Department of Folkloristics, Estonian Literary Museum
natalia.ermakov@folklore.ee

Keywords: Estonian-Mordvin diaspora, cult of the ancestors, bee-keeping, Mordvins (Ersä, Moksha), use of wax

The article introduces the special features of Ersä bee-keeping from the early days up till 2023, along with food and drink associated with honey and mythological figures connected with honey and bees. As a food honey holds an important position in folk customs, particularly with respect to memorial and holiday foods. Attention is also directed to Ersä folk holidays and features of their restoration during recent decades both in Mordva and Estonia. The research showed that the seasonality of holidays is connected to natural circumstances and the cycles of bee-keeping: the dominant period is summer, when the main honey gathering takes place along with related rituals.

The collected data shows that honey and wax fulfill many interconnected functions in Ersä culture – economic, sacral and social. From forest bee-keeping to frame bee-keeping, the bee and its products have been an important part of the economy and exchange; at the same time they have become rooted

in rituals as clean and holy substances, which connect people with their ancestors and protective deities (*Niškepaz*, *Niškeava*, *Mekšava*). Folk customs – beginning with the offering of honey and honey beer (*pure*) at memorials up to the raising of the wax candle *štatol* – structure the calendar and the life cycle and confirm the cohesion of the community.

Important features include persistent syncretism: pre-Christian customs (sacrifices, prayers at beehives, turning toward nature gods) and Orthodox practices (Elia's Day, the blessing of the honey) coexist and mutually interpret one another. One can observe both the preservation of archaic meanings (belief in the connection of bees to the world of the gods and souls of the ancestors) and their contemporary adaptations – people's prayer meetings (*Rasken ozks*), the preservation of traditions in the diaspora, joint gathering of wax for the *štatoli* and the use of the Ersä language in prayers.

Field work in the areas of Ardatov and Bolšoje Ignatovo and in Estonian Ersä communities confirm spatio-temporal continuity and local variations. Today one encounters some customs more rarely, but the key symbols – honey as the first food of commemoration and the *štatol* as the sign of the continuation of a family tree, retain their significance. Future research might be focused on a comparison of the Ersä and Moksha bee-keeping cults, documenting their contemporary changes and the role of bee-keeping in the shaping of collective identity in the 21st century Ersä community.

Natalia Ermakov (PhD) on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur. Tema teadustöö peamised suunad on Mordva diasporaa, mordva keelte ja kultuuride praktikad, itku-kultuur, kombestik ja usund.

Natalia Ermakov (PhD) is a senior researcher in the Department of Folkloristics of the Estonian Literary Museum. Her main research directions are the Mordvin diaspora, Mordvin languages and cultural practices, lament culture, customs and belief.

natalia.ermakov@folklore.ee

Kesklinna lokaalses tekstis määratlemise probleemist: Narva keskvaljakute funktsioonid ja maine 1920. aastatel

OLGA BURDAKOVA

Tartu Ülikooli Narva kolledži vene keele kaasprofessor
Olga.Burdakova@ut.ee

JELENA NÖMM

Tartu Ülikooli Narva kolledži vene kultuuri lektor
Jelena.Nomm@ut.ee

Teesid: Käesolev artikkel on loogiline jätk artiklitele (Burdakova & Nõmm 2025a; Burdakova & Nõmm 2025b), mis on avaldatud ajakirja Mäetagused eelmistes numbrites. Nendes pakuti välja lähenemisviis linnaelanike ettekujutuste uurimiseks kesklinna kohta ajaloolise materjali põhjal. Artiklites rekonstrueeriti linnaelanike ettekujutusi Narva kesklinnast 1920. aastate Narva venekeelse ajakirjanduse põhjal: koostati nimekiri kohtadest, mida ajalehtedes nimetati keskseteks, lokaliseeriti ja "geomeetriseeriti" kesklinn; kirjeldati Võšgorodskaja (Suure) tänava funktsionaalsust ja mainet linna peatänavana.

Selles artiklis rekonstrueeriti varem meie poolt pakutud lähenemisviisi järgides kahe 1920. aastate linnaelanike ettekujutustes keskvaljaku – Raekoja platsi ja Peetri platsi – funktsionaalsus. Nende väljakute funktsioonide võrdlus näitas, et lisaks nende ühisele tähendusele vaba aja veetmise keskusena ning transpordi- ja kommunikatsioonisõlmene oli igal väljakul oma põhifunktsioon, mis määras selle tähtsuse linnaelanike elus. Raekoja platsil oli eelkõige administratiivne ja kultuurilis-hariduslik tähtsus, Peetri platsil aga kaubanduskeskuse ja linna paraadide toimumiskoha tähtsus. Narva kesksete kohtade funktsionaalsuse rekonstrueerimine võimaldas vastata küsimusele, miks laienes 1920. aastate narvalaste ettekujutustes

mõiste “kesklinn”, hõlmates ka objekte, mis ei kuulunud Südalinna halduspiirkonda (eelkõige Peetri plats).

Märksõnad: kesklinna mõiste, koha maine, linnaantropoloogia, lokaalne tekst, Narva ajakirjandus, Narva ajalugu

1. SISSEJUHATAVAD MÄRKUSED

Kaks eelmist artiklit sarjast (Burdakova & Nõmm 2025a; Burdakova & Nõmm 2025b) rekonstrueerisid Narva elanike ettekujutusi kesklinnast kõikse valimi põhjal kuuest Narvas 1920. aastatel ilmunud venekeelsest ajalehest (Narvskii listok (12.04.1923–22.11.1923), Starõi Narvskii listok (24.11.1923–27.02.1924), Bõloi Narvskii listok (06.03.1924–10.01.1925), Narvskii listok (13.01.1925–07.09.1926), Starõi Narvskii listok (19.09.1925–31.12.1929)).

Peale Võšgorodskaja (Suure) tänava olid 1920. aastate ajalehtedes kesksete aadressidena loetletud kaks väljakut – Ratušnjaja plats ja Petrovskaja plats.¹ Kui esimene neist kuulus Südalinna linnaossa ja oli kesksete kohtade seas ootuspärane, siis teine (Petrovskaja) kuulus formaalselt teise linnaossa (Peetri eeslinn) ning oli vähem etteaimatav. Võrdleme kahe väljaku (Ratušnjaja ja Petrovskaja) funktsionaalset koormust ja mainet ning püüame vastata küsimusele, miks 1920. aastatel mõiste *kesklinn* linnaelanike ettekujutustes laienes ja hõlmas ka Petrovskaja platsi. See võimaldab teha oletusi, millised funktsioonid on linnaelanikele piisavad, et tunnistada üht või teist linnaosa kesklinnaks.

Keskväljakute 1920. aastate funktsionaalsuse kindlakstegemiseks eraldasime mainitud ajalehtedest kõikse valimimeetodi abil kõik Ratušnjaja ja Petrovskaja platsi mainimised ühtsesse andmebaasi, mis sisaldas nendel väljakutel asuvaid objekte, nende kohtadega seotud sündmusi ja ajakirjanduses mainimiste arvu. Täiendavate allikatena kasutati 1920. aastate Narva aadressiraamatuid: “Narva juht. 1924 a.” (1923); “Narva tööstus-kaubanduse juht. 1929” (1930). Kesksetel aadressidel asuvate linnaobjektide ja nende funktsioonide kokkuvõtliku tabeli leiata selle sarja esimese artikli lisast 2 (Burdakova & Nõmm 2025a: 143–145). Ülevaatlik tabel kuritegude kohta Võšgorodskaja tänaval, Ratušnjaja ja Petrovskaja platsil on esitatud käesoleva artikli lisas.

2. RATUŠNAJA (RAEKOJA) PLATSI TÄHTSUS LINNAELANIKE ELUS 1920. AASTATEL

1920. aastatel asus Ratušnjaja plats, nagu ka tänapäeval, Võšgorodskaja (Suure) ja Rõtsarskaja (Rüütli) tänava ristumiskohas. Väljaku ääres asusid rae-koja (Rüütli 9 / Turu 14), börsi (Suur 26), vaekoja (Rüütli 16) ja vana apteegi (Rüütli 18) hooned (Dežurstvo 1925).

2.1. Ratušnaja (Raekoja) platsi hoonete toimimine

Raekoda. Väljaku peahoone oli raekoda. Seda peeti riigi- ja linnavõimu sümboliks ja asukohaks: erakorralistes olukordades võeti raekoda (koos seliste strateegiliselt oluliste objektidega nagu Eesti Pank, linnasild ja raudtee) esmajärjekorras kohaliku garnisoni vägede kaitse alla (Trevoga 1927). Raekotta oli koondunud linna seadusandlik ja täidesaatev võim. Seal pidas istungeid linnavolikogu, linnapeal oli raekojas eraldi kabinet, kus ta võttis vastu külastajaid, ühiskondlike organisatsioonide esindajaid ja ajakirjanikke (Predstaviteli 1925). Raekoda oli linnaametnike töökoht; hoone eri korrustel asusid linnavalitsuse osakonnad: statistikaosakond, kus linnakodanikud tutvusid valimiste eel Narva linnavolikogu liikmete ja Riigikogu kandidaatide nimekirjadega (O spiskah 1923; German 1929); finantsosakond, kus kinnisvaraomanikud said linnamaksu tasumiseks maksulehti, ja linnakassa, mis võttis vastu majaomanikelt makseid (Vladeltsam 1925); majandusosakond, mis korraldas avatud pakkumisi erinevate kommunaaltööde teostamiseks (Izveštšeniye 1925a); ehitusosakond (Gorodskaja uprava 1929); hoolekandeosakond (Otdel prizrenija N.G.U. 1927) koos juriidilise bürooga (Objavleniye 1927); Narva koolivalitsus, mis teostas järelevalvet kultuuri- ja haridusasutuste, seltsingute ja ühingute üle (Školnoje 1924) jne. Raekojas tegutses Narva tööstuskomisjon linnaarhitekti juhtimisel (Narva 1923). Seal asusid politseijaoskond nr 1 (K võboram 1923) ja Narva vaestelastekohus (Narva 1923). Seega oli raekoda mitte ainult linna eluga seotud otsuste vastuvõtmise ja täitmise koht, vaid ka koht, kuhu linnaelanikud sageli pöördusid.

Raekoda täitis esindusfunktsiooni: siin võeti vastu kõrgeid külalisi (nt Eesti Vabariigi president ja ministrid (Priezd 1927; Glava 1927), Poola parlamendi liikmed (Vösokije 1926; Polskije 1926)), korraldati pidulikke lõunasööke tähtsate isikute auks (nt kindral Heinze hüvastijātu pidulik lõunasöök (Provodõ 1928)). Eesti riigipea saabumise päeval toimus Ratušnaja platsil tuletõrjeüksuste pidulik rivistus (Priezd 1927).

Raekojas peeti mitmete ühiskondlike (Den 1924a) ja kutseorganisatsioonide koosolekuid. Näiteks toimusid siin Narva õpetajate koosolekud (Obštšjeje 1929), hariduskogu istungid (Zasedaniye 1924b; Zasedaniye 1929), Narva Linna teenijate Seltsi, Narva Arstide Seltsi (Narva 1923), Narva Kingseppade Liidu Kalev (Obštšjeje 1923), kõrtside omanike (Raspredeleniye 1928), Haigekassa koosolekud (Burnoje 1927) jne. Linna ja ühiskondlike organisatsioonide esindajad kogunesid siia arutama linna pidulike ürituste programmi (Den 1929d; K prazdnovaniju 1929).

Raekojas väljendus ka linnaelanike kodanikuaktiivsus: siin asus valimisjaoskond nr 1, kus 1923. ja 1929. aastatel hääletasid Riigikogu (K võboram 1923) ja linnavolikogu (K predstojaštšim 1923; German & Adamson 1929) liikmete valimistel kahe linnaosa (Gorod / Südalinn ja Narvskii forštadt / Narva eeslinn) elanikud. Raekojas toimusid vabariigi valimised Kaubandus-Tööstuskotta

(Izveštšeniye 1925b), linna hariduskokku (Gorodskoje 1929; Võborõ 1929) jne. Siin asus Narva ja Narvamaa noorsõdurite kogunemiskoht (Prijom 1927).

1920. aastatel peeti raekoda ajalooliselt ja kultuuriliselt väärtuslikuks objektiks,² tunnustatud Narva vaatamisväärsuseks (Volgin 1924), mille külastamine kuulus riigitegelaste, välisdelegatsioonide ja eraturistide kavva (nt Eesti Vabariigi (EV) president (Glava 1928), välisriikide ja EV valitsuste ja parlamentide liikmed (Poseštšeniye 1929; Priezd 1929), välisriikide ajakirjanike delegatsioonid (Priezd 1923; 1928a), Soome õigeusu vaimulike delegatsioonid (Finskoje 1927) ja Soome Kaitseliit (Predstaviteli 1929), Stockholmi (Priezd 1928b) ja Soome (Finskije 1929a, Finskije 1929b) kooliõpilaste rühmad, Saksa üliõpilased (Ekskursija 1929), Rootsi turistid-esperantistid (Švedskije 1928) jne). Külastajatele pakuti võimalust tutvuda raekoja interjööri, vanaaegsete esemete, väärtuslike raamatute ja manuskriptidega linnaarhiivist. Pärast raekoja külastamist said esinduslike delegatsioonide liikmed (Priezd 1925) jätta arvustuse aukülaliste raamatusse. Ekskursiooni raekojas viis läbi linnaarhiivaar (Finskoje 1927). Narva Turismiselts, mis asutati 1928. aastal välisturistide ligimeelitamiseks, lisas raekoja külastuse ühte oma kahest ekskursioonimarsruudist.³

Raekoja tornis asus häirekell (Volgin 1924), frontoonil oli linna peakell (1740) (Volgin 1924) ja hoone seinal rippus pooleteistmeetiline termomeeter, mille linnavalitsus soetas 1927. aastal (Termometr 1927). Raekoja häirekell kuulus linna tuletõrjesignalisatsiooni süsteemi (koos Narva, Jaanilinna ja Peetri eeslinnade häirekelladega) (Novaja 1926). Tuletõrjesignalisatsiooni toimimisest annab ülevaate uudissõnum 1928. aasta vale tulekahjuhäire kohta: politseinik, kes ekslikult pidas laste vilepilli heli tulekahju signaaliks, andis kolm korda vilet, raekoja tornis kuuldi vilet, löödi häirekella, häirekella järel hakkas helisema katedraali kell ja tuletõrjujad kiirustasid oma depoodesse (Požarnaja 1928).

Linnakell oli aja orientiiriks Südalinna (*Gorod*) elanikele (Tšasõ 1928), kella-löök andis märku Võšgorodskaja tänava ääres asuvate ettevõtete sulgemisest (Jazvilo 1924b). Pole juhus, et raekoja kell oli linnaelanike avaliku kontrolli all: kella numbrilaua halba seisukorda (Eto 1928; Obnovleniye 1929) või ebatäpset ajamõõtmist⁴ kritiseeriti artiklites ja följetonides.

“Raekoja all” (nagu reklaamikuulutustes kirjutati), hoone soklikorrusel asus 1902. aastal (Narvskoje 2001) asutatud Narva Kaubatarvitajate Ühisuse Ait pood, mis pakkus ühingu liikmetele ja teistele linnaelanikele mitmesuguseid toiduaineid (piimatooted, liha, kalatooted, munad, kommid, ekstraktid jne) (Ait 1924).

Linnaelanikud jälgisid raugematult raekoja hoone seisukorda. Kui 1924. aastal renoveeriti Raekoja platsil asuvate linnamajade (raekoda, vae-koda, börs) (Remont 1924) fassaade ja need värviti erksate toonidega, sai see linnas ilmselt elava arutelu teemaks, mille kajastusi leiame ajalehe följetonist,⁵ kus pörkuvad kokku erinevad maitset: madal maitse väikekodanlastel ja “linnaisadel”, kes on vaimustunud hoonete uuest erksast (“rõõmsast”) värvist,

ja kõrge nõudlik maitse spetsialistidel (kunstnikel ja arheoloogidel), kes on pettunud hoonete uue välimuse mittevastavuses Rootsi renessansi stiilile.

Börs. Ratušnaja platsi vasakul küljel asus linna teine tähtsaim hoone – endine börs. 1920. aastatel olid endises börsihoones kultuuri-, haridus- ja vaba aja veetmise asutused. Alates 1923. aastast rentis siin ruume Noorte Meeste Kristlik Ühing (NMKÜ) (Emigr. Varlamovskii 1923; H.S.M.L. 1924a), mis loodi Narvas Ameerika NMKÜ eeskujul ja patroonil ning korraldas mitmesuguseid tegevusi (M. K. 1923): inglise keele harrastajate klubi, draamaring, keskastme poiste skaudiklubi, tiseritöökoda ja köitekoda, 900-köiteline raamatukogu, avalikud populaarteaduslikud loengud (nt dr A. P. Žavoronkovi loeng “Uni ja unenäod” (H.S.M.L. 1924b), Emigrantide gümnaasiumi õpetaja L. L. Klevenski loeng “Hindu Mahatma Gandhi” (H.S.M.L. 1924a) jt). NMKÜ vaimusünnitus oli Narva Mänguväljakute Selts, mis korraldas võrkpallimänge, kergejõustikukursusi, rahvatantse ja -mänge ning ühendas umbes 800 liiget (M.K. 1923). Börsi hoones asus Narva Rahvahariduse Selts (Narva 1923).

Börsihoone teisel korrusel, endise kino Ilo kohal alustas 1924. aastal tööd hästi varustatud kinematograaf Koit (omanik G. Bartels) (Kino 1924), selle kohal, kolmandal korrusel, asus Narva Vene Raamatukogu, mis kolis siia 1923. aastal ja pakkus oma teenuseid tasuta.

Börsil rendisid kaubanduspindu Narva Kaubatarvitajate Ühisus Ait (oma piima-kaupluse jaoks (Narva 1930)) ja Marie Vanker (pudukaupluse jaoks (Narva 1923)).

Foto 1. Raekoda ja börsihoone.

ERM Fk 2947:72, Eesti Rahva Muuseum (<https://www.muis.ee/et/museaalview/1685383>).

Foto 2. Narva Kaubatarvitajate Ühisuse Ait pood "raekoja all".

Foto autor: Carl Sarap, RM F 100:1361, Virumaa Muuseumid SA (<https://www.muis.ee/et/museaalview/965312>).

Foto 3. Vana apteek Ratušnaja (Raekoja) platsil.

Foto autor: Carl Sarap, RM F 100:1263, Virumaa Muuseumid SA (<https://www.muis.ee/museaalview/969067>).

Vana apteegi hoone. Ratušnaja platsi paremal küljel aadressil Rõtsarskaja (Rüütli) 18 asus Vana apteegi hoone (omanikud E. Luchsingeri pärijad) – Narva esimene apteek, mis tegutses sellel kohal alates 1767. aastast (Staraja 2001). 1923. aastal võttis selles majas vastu patsiente arst A. Kress (Kress 1923). Alates 1925. aasta lõpust oli hoones peale apteegi ka Eesti vanima panga – Tartu Panga Narva filiaal (Novõi 1925). Lisaks pangateenustele vahendas pangakontor pileteid (Võitleja teatrisse, Narva Jahtklubi tantsuõhtutele jne). 1920. aastate lõpus asus Vana apteegi hoones ka Eestimaakinnitus AS Eka Narva agentuur (Narva 1930).

2.2. Ratušnaja (Raekoja) plats linnaelanike pidulikus kultuuris

Ratušnaja platsil (koos Petrovskaja platsiga) toimusid üritused järgmistel pühadel ja tähtpäevadel: EV iseseisvuspäev (24. veebruar), Narva vabastamise päev (19. jaanuar), invaliidide päev (kindral Laidoneri nim invaliidide kapitali annetuste kogumise päev), Punase Risti päev, rahvusvaheline skautide päev, vene kultuuri päev (6. juuni).

Ratušnaja plats linna pidulike rongkäikude marsruudil. Ratušnaja plats oli osa linna peatänavatel kulgevate pühadeparaadide osalejate tseremoniaalse rongkäigu marsruudist. Iseseisvuspäeval ja invaliidide päeval algas rongkäik tavaliselt pärast peamist paraadi Petrovskaja platsilt; garnisoniväed, tuletõrjeüksused ja keskkooliõpilased marssisid puhkpilliorkestri muusika saatel linna tänavatel (Godovštšina 1924). Teistel tähtpäevadel (näiteks vene kultuuri päeval (Den 1927e) ja laulupeol (Pevtšeskii 1924a)) paraade Petrovskaja platsil ei peetud, kuid pidulik rongkäik (skautide rühmadest või kooridest) peatänavatel läbis kindlasti ka Ratušnaja platsi.

Ratušnaja plats oli koolilaste kolonni (Porjadok 1923) kogunemiskohaks enne paraadi Petrovskaja platsil või sõjavägede, Kaitseliidu üksuste, tuletõrjeüksuste ja avalike organisatsioonide esindajate kolonni kogunemispaigaks enne rongkäiku sõjaväekalmistule (Obštšaja 1928).

1928. aastal, EV iseseisvuse 10. aastapäeva pühitsemise ajal, oli Ratušnaja plats esimese pidupäeva (23. veebruar) kulminatsiooni kohaks, kus keskööl lõppes linna Kaitseliidu ja tuletõrjeüksuste tõrvikutega rongkäik: “Tõrvikurongkäigu saabumisel Ratušnaja platsile, mis oli tihedalt rahvaga ümbritsetud, toimusid siin esimese päeva viimased pidustused. Kõik rongkäigu osalejate tõrvikud pandi platsi keskel ühisesse lõkkesse. Suur kuma valgustas taevast. Erinevat värvi Rooma küünlad välgatasid järjest üle väljaku. Keskööl kostsid kolm kahuripauku, mille järel lasti Hermanni tornist õhku mitu raketti. See oli äärmiselt suurejooneline vaatepilt. Tähed, maapinnale kukkudes, jätsid külma õhku kauni jälje”⁶ (Jubileinoje 1928).

Paraadide toimumiskoht. Ratušnaja platsi kasutati skautide paraadide toimumiskohana erinevatel tähtpäevadel: Punase Risti päeval (24. mai) (Den 1925a), invaliidide päeval (Den 1927b), rahvusvahelisel skautide päeval (Vesennii 1927), 1. mail (U russkih 1929), Rugodivi skaudirühma asutamise aastapäeval (8. mai).

Tänavakontsertide toimumiskoht. Alates 1925. aastast on Ratušnaja plats saanud traditsiooniliseks iseseisvuspäeva õhtuste vabaõhukontsertide toimumispaigaks. Kontsertprogramm algas tavaliselt kell kuus õhtul 1. diviisi sõjaväe puhkpilliorkestri etteastega (Programma 1925; Porjadok 1926; Den 1927a; Programma 1928; Prazdnovanije 1929), millele järgnes pidupäevafilmi linastamine raekoja fassaadile pingutatud ekraanil (Den 1925d; Prazdnovanije 1927a) ja “raadiokontsert” (muusikasaate ülekanne välismaalt) (Prazdnovanije 1926b; Den 1927a). Vaatamata ilmale meelitas kontserdi kava Ratušnaja platsile ja Võšgorodskaja tänavale suure hulga pealtvaatajaid,⁷ rahva pidustused jätkusid südaööni (24. fevralja 1926).

Õhtul (kell 17–18.30) või hommikul (kell 9) toimusid väljakul sõjaväe puhkpilliorkestri kontserdid ka invaliidide päeval (Den 1927b; Programma 1929).

Narva vabastamise päeval (19. jaanuaril) toimusid Ratušnaja platsil Narva 1. diviisi puhkpilliorkestri päevased kontserdid (Vozzvanije 1926). Kontsertide ajaks (kell 12–13) suleti väljakul ja Võšgorodskaja tänaval asuvad kaubandusasutused (Programma 1926; Prazdnovanije 1926c). Vaatamata külmale ilmale kogunes kontsertidele palju kuulajaid (Godovštšina 1925a), kuigi mõnikord tühistati kontserte kui temperatuur langes alla –5 C, sest külmaga puhkpilliorkestrid ei mänginud (Prazdnovanije 1926c).

1928. aastal andis puhkpilliorkester külmal aastaajal pühapäeviti kell 12–13.30 Ratušnaja platsil regulaarselt päevaseid kontserte (Voskresnõje 1928). Samal aastal paigaldati Ratušnaja platsile (koos Petrovskaja platsi ja Potštamtskaja tänavaga) firma Tormolen & Co valjuhääldi vabaõhuraadio-kontsertide korraldamiseks (Radio-kontsertõ 1928).

2.3. Ratušnaja (Raekoja) plats kui linna kommunikatsioonide sõlmpunkt

Transport. Siin asusid voorimeeste (Štõk 1924) ja taksoautode parkimiskohad. Taksoteenuseid pakkusid firma Hoone (Pribõvajet 1927), taksode omanikud J. Zilberg (Dva 1927) ja limusiini omanik P. Teder (Teder 1929). Linnavalitsus teostas voorimeeste ja taksojuhtide tegevuse üle järelevalvet: autode, sõidukite ja hobuste tehniline ülevaatus, juhtide katsetamine (Osmotr 1927; Osmotr 1929). Taksode park uuendati (Pribõvajet 1927) ja 1927. aastal kehtestati taksojuhtide ööpäevaringne valve (O notšnoi 1927). Firma Hoone paigaldas Vana apteegi hoone nurgale telefoni, mille abil sai taksot tellida igast linnaosast (Pribõvajet 1927); alates 1928. aastast kehtestas Autojuhtide ja Motoristide Liit ühise telefoninumbri takso tellimiseks Ratušnaja platsilt (Novaja 1927).

1927. aastal kehtestati uus liikluskord suundumiseks Ratušnaja platsile ja Ratušnaja platsilt: liiklus Rõtsarskaja (Rüütli) tänaval muutus ühesuunaliseks (Novõje 1927b). Vaatamata uuendustele juhtus Ratušnaja platsi nurgal ikkagi liiklusõnnetusi (Opjat 1927; Avtomobil 1928; Stolknovenije 1928).

Raekoja kuuris oli Punase Risti kiirabi, mida sai kutsuda haigete haiglatesse transportimiseks (Avtomobil 1925).

Post ja telefoniside. Võšgorodskaja ja Rõtsarskaja tänava nurgal asus postkast kirjade saatmiseks (Neakkuratno 1927). 1927. aastal otsustas linnavalitsus ehitada neli "kõnepunkti" (telefoniautomaati), millest üks pidi asuma Ratušnaja platsil (seni oli linnas ainult üks "kõnepunkt" raudteejaamas) (Novõje 1927c). 1929. aastal sagesid juhtumid, kus murti sisse telefoniautomaatide kassadesse Ratušnaja platsil ja Petrovskaja platsil (Vzlom 1929a, 1929b). 1928. aastal otsustas linnavalitsus asendada Ratušnaja platsil õhuliini telefonikaabli maaaluse kaabliga (Podzemnõi 1928a) (nagu oli tehtud 1927. aastal telefonijaama ja Petrovskaja platsi vahelisel liinil (Podzemnõi 1927a)). Tuleb märkida, et sidevahendite paigaldamine Ratušnaja platsil toimus pärast seda, kui samasugused vahendid olid paigaldatud Petrovskaja platsile.

Ajalehekiosk. Enne 1928. aastat müüdi ajalehti linna raamatupoodides ja tubakakauplustes. 1928. aastal paigaldas linnavalitsus ajalehekioskid kolme kohta: Ratušnaja platsile, Vestervalskaja ja Germanovskaja tänava nurgale ning Petrovskaja platsile (Gazetnõje 1928).

3. PETROVSKAJA (PEETRI) PLATSI TÄHTSUS LINNAELANIKE ELUS 1920. AASTATEL

Petrovskaja plats asus samas kohas, kus tänagi (s.t Hermann lossi lähedal), kuid erinevalt tänapäevast asus see 1920. aastatel linna keskosas ja ühendas Petrovskii (Peetri) eeslinna erinevate linnaosadega: Gorodi (Südalinna) ja Ivangorodskii (Jaani) eeslinnaga (läbi Germanovskaja tänava, praeguse Peterburi maantee, mis väljus platsile), Joahimstali (Joaoru) linnaosaga (läbi väljaku ääres asuva Potštamtškaja (Posti) tänava, tänapäeval Puškini tänava). Lisaks sellele läksid Petrovskaja platsilt välja kaks suurt maanteed, mis ühendasid linna Tallinnaga (Tallinna maantee) ja Petrogradi/Leningradiga (Ingeri tänav).

3.1. Kaubandusettevõtted Petrovskaja (Peetri) platsil

Väljaku perimeetri ääres asusid hooned, mis kuulusid majaomanikele Tšugunovile (maja nr 1, Petrovskaja väljaku ja Liteinaja tänava nurgal), A. Luhtule (nr 3), Kreutzerile (nr 4), Tsernile (nr 6), Mägile (nr 9, 10, 12), Luzkovile (nr 10/7-a), I. J. Ivanovile (nr 55), kes üürisid kaubanduspindu erinevatele ettevõtjatele.

Foto 4. Petrovskaja (Peetri) plats Hermannii kindlusest vaadates.

KLM ET 1588:31 F, Eesti sõjamuuseum – kindral Laidoneri muuseum (<https://www.muis.ee/et/museaalview/1827450>).

Tööstuskaupade kauplused. Petrovskaja platsi kauplustes müüdi tööstuskaupu. Siin asus neli suurt kingapoodi: Roman Poljakovi kinga- ja nahakaubandus (Obuvnaja 1923), mis hiljem muudeti UNIONi mehaaniliste jalanõude kaupluseks (Mägi majades nr 10 ja nr 12); vendade Jakobi ja Semeni Poljakovite saapa- ja nahakauplus (Petrovskaja plats 15/17, oma maja) (Bratja 1925); I. Ivanovi hulgi- ja jaekaubandus (oma majas nr 55) (Optovo-roznišnaja 1924) ning saapakauplus Firma Kondratjev (omanik G. Stepanov, juhataja A. Kondratjev, Mägi majas nr 10) (Izveštšeniye 1928).

Petrovskaja platsil, Mägi majas nr 9, asusid N. Timofejevi suur valmisriiete ja karusnahkade kauplus ja töökoda (Magazin 1923; Storonneje 1929), kus müüdi alates 1919. aastast ülikondi ja üleriideid (sügis- ja talvemantleid ning kasukaid), Nikolai Emeljanovi valmisriiete äri (Narva 1923) ja Iohani Roigase kübarapood ja töökoda (Šapotšnõi 1923), mis pakkus ostjatele karakull- ja muust karusnahast mütse.

Platsil neli kauplust kauplesid tekstiilitooteid: alates 1925. aastast J. Luikmeli kauplus (Moi 1925), mis kolis Võšgorodskaja tänavalt Petrovskaja platsile (Mägi maja nr 10); alates 1928. aastast Reveli kaubandus- ja tööstusaktsiaseltsi Tekstiil hulgi- ja jaemüügi kauplus, mis müüs kohalikku ja välismaist kangast ja lõnga (nr 8) (Novoje 1928); alates 1929. aastast aktsiaseltsi Tekla manufaktuurikauplus (nr 8), mis müüs vabriku kangajääke (AS “Tekla” 1929); suka- ja trikoovabriku AS Vill tööstuste saaduste kauplus (nr 2) (Narva 1930).

Petrovskaja platsil olid laialdaselt esindatud majatarvete kauplused: M. Musta kaubandus (oma majas) pakkus Rootsi ja Saksa köögimasinaid ja -tarvikuid (separaatorid, võikirnud, priimus-pliidid, kaalud, kaalukivid) ja nõusid (Predlagaju 1924); Eduard Hanseni lauanõude kauplus (Ivanovi majas, nr 55) müüs portselan-, fajanss-, kristall- ja klaasnõusid (Ed. Ganzen 1925); K. Kütte pood (Tšugunovi majas nr 1, Petrovskaja platsi ja Liteinaja tänava nurgal) müüs ehituskaupu ja põllumajandustööriistu (Torgovlja 1923b); AS Anton Heilmann kaubamaja (nr 8) pakkus põllumajandustarbeid, käsitööriistu ja ehitusmaterjale (Torgovõi 1923); vendade Kilgaste kaubamaja (Bolšoi 1924) müüs kööginõusid, majapidamistööriistu, saepuru- ja keskkütteahjusid (kujundati 1926. aastal ümber osaühinguks Majandus (nr 7a), mis laiendas oma sortimenti ehitusmaterjalide ja voodite müügiga) (K stroitelnomu 1926); 1919. aastal asutatud Narva Majaperemeeste Seltsi kaubandus (Luzkovi majas) pakkus ehitusmaterjale ja tegutses kuni 1924. aastani (10-letnii 1927); Terenti Naröschkini kodukeemia kauplus (nr 15/17) müüs ehitusmaterjale, värve ja kodukeemiat (Požertvovavšije 1928); Olev & Co müüs Petrovski turu ja Poštamtskaja tänava nurgal (Petrovskaja plats 2 / Poštamtskaja 2) turvast, värve ja värnitsat ("keedetud õli") (Lovkii 1927; Hozjastvennõi 1929); Estlandi keemiatehase hulgimüügiladu (Ivan Tšikin) müüs kodukeemiat ja hügieenivahendeid (nr 10/12, korter 11) (Optovõi 1923); Põhja Kaubamaja (Petrovski turg 7a) pakkus ostjatele ehitusmaterjale, põllumajandustööriistu ja kütust (kivisüsi, bensiin, petrol) (Severn. 1928); Aleksander Mägi puuhoov (nr 9/10) (Narva 1923); Elvine Tserni köie-, nõõri- ja kalapüügi tarbete kauplus (nr 8, alates 1929. aastast nr 6) (Narva 1923; Narva 1930).

Petrovskaja platsil, Mägi majas nr 10, müüdi elektritarbeid (Jüri Kriina) (Narva 1923), samas majas, korteris nr 16, Ivan Tšikin müüs süstiku- ja lõngapooli- käsi- ja jalgõmblusmasinaid (Tšikin 1923).

Petrovski turg 4 (Ioalskaja tänava nurgal) müüs E. Tenneberg reformvoodeid (Reform-krovati 1926) ja tegeles nende remondiga (Krovati-reform 1927).

I. Ivanovi majas asus raamatupood Vironia (Otdelnõje 1925), mis levitas ajalehte Starõi Narvskii listok ja pileteid avalikele loengutele; 1929. aastal viis A. Davõdov vanade ja uute raamatute müügi Petrovski turult Petrovskaja väljakul asuvasse majja nr 53 (Davõdov 1929), kuid enamik raamatupoode oli koondunud Võšgorodskaja tänavale.

Toidupoed. Lihatooteid müüdi Tapsko-Reveli vorstipoes, mis kuulus algul Leontine Tubbile ja seejärel A. Vaarpule (A. Luhtu maja nr 3) (Tapskaja 1925; Obratstsovaja 1928), P. V. Vassiljevi & Co lihakaubanduses (nr 7) (Vasiljev i Ko 1925), Osvald Kivimägi (nr 2), Ivan Aleksandrovi (nr 15) (Narva 1923) ja A. Annika & Co (nr 15/17) (Annik i Ko 1925) kauplustes, kus viimane müüs lisaks lihale ka tünniheeringat.

Siin asus Narva vanim I. F. Kusnetsovi Moskva baranka pood, mis müüs oma pagariäri tooteid (algselt majas nr 4 (Torgovlja 1923a), alates 1926. aastast Mägi majas nr 12 (Stareišaja 1926), 1929. aastal majas nr 9 (Narva 1930)). Majas nr 8 Petrovskaja platsil tegutses Johann Kõrve leiva-, pagari- ja kondiitritööstus (Zagorelas 1928) ning majas nr 6 müüs firma Production (omanik B. Kriegmann) kondiitritooteid (piparkooke, küpsiseid, šokolaadi, komme, karamelli, sh jõulumaiustusi) (Po samõm 1924).

Mõned poed pakkusid bakaal- (jahu, teravili, makaronid) ja koloniaalkaupu (tee, kohv, tubakas): Woldemar Laube tubaka- ja koloniaalkaubandus (Tserni maja nr 6) (Vnov 1923), AS Narva Import (oma majas nr 2) (Narvskii Import 1924), Rudolf Kirschbaumi (nr 3) (Narva 1923; Narva 1930), Terenti Narõschkini (nr 7a), Mihkel Viilepi (nr 7a) (Narva 1923), A. Aleksejevi (Ivanovi maja nr 55) (S Novõm 1929) kauplused.

Petrovskaja platsil asus AS Valka õlletehase õlletadu (Luzkovi maja nr 10/7a), kus müüdi õlut, puuviljajooke ja suhkrulimonaadi (Valkskii 1923; Vnov 1925); Eduard Mootse mineraalvete äri (nr 7) (Proisšestvija 1925); E. Eikelmani linna veinipood (oma majas), mis müüs Narva veine ("Põhja marjaveini tööstus") (Severnoje 1927); Georg Kaska õllepood (Zasedanije 1928).

Lille- ja seemnekauplused. Petrovskaja platsil olid rikkalikult esindatud aian- dускаubad: 1910. aastal asutatud Jaan Kalnini seemnekauplus ja aiaäri (nr 6) pakkus seemneid, marjapõõsaste ja viljapuude istikuid, kunstväetisi ja lilli aastaringelt (Semena 1924a; Izveštšaju 1923; Kalnin 1929); A. V. Vanatallo seemnekaubandus (nr 2, Liteinaja ja Germanskaja tänava nurgal) (Semennaja 1923); Eesti Seemnete Ühistu (Tserni maja nr 6) (Semena 1923); Aleksander Reiali seemne- ja juurvilja kauplus (Tšugunovi maja nr 1) (Semena 1924b).

3.2. Turg ja laadad Petrovskaja (Peetri) platsil

1920. aastatel toimis kõnealune plats linnaturuna. Petrovski turul kaubeldi iga päev, välja arvatud pühapäeviti (Ju. 1925), turul oli leti- ja käsimüük; turu- ülema andmetel kauples 1927. aastal igapäevaselt keskmiselt 180 inimest: 150 müügiletilt ja 30 käest-kätte (Tšislo 1927). Siin tegid oste koduperenaised ja jaemüüjad, kes ostsid kaupa oma toidupoodidesse. Ajalehe Starõi Narvskii Listok reporter nimetas 1925. aastal turgu "Narva vatsaks": siia "voolab kõik, mida linn täna sööb" (Z. P. 1925).

Turu sissepääsu juures olid paremal kalaletid (eluskaladega – lõhe, luts, räim), vasakul lihaletid (vasikaliha, maksa, keele, linnuliha ja vorstidega), lihaturu taga olid või- ja juustuletid; turu keskel tekstiili- ja galanteriikaupade rida, mis jagas turu kaheks osaks; selle taga vasakul oli kirbuturg⁸ ja paremal köögiviljaletid; turu lõpus olid kartuli- küttepudeletid (Z. P. 1925). Kauplemine turul toimus linna võimude järelevalve all. Politsei jälgis kaubandusees- kirjade ja sanitaarnõuete täitmist, registreeris rikkumisi ja koostas protokolle

(Politseiskije 1929; Tuhlaja 1929). Kaubanduslette kontrollis revideerija koos maksuinspektoriga (Revizija 1925).

1925. aastal tõstsid linnavõimud turu kohamaksu 40 margalt 100-le, mis mõjutas kaupmeeste hinnapoliitikat ja peletas eemale mõned talupojad, kes hakkasid oma kaupa müüma Kreenholmi turul (kus kauplemine oli tasuta) või vaheltkauplejatele teel linnas (Ju. 1925). Spekulandid-ülesostjad said ajalehtede rajošnikes satiiri objektiks:

Jest odin na rönke frukt, spekuljatsii produkt, on krestjan vdali vstretšajet – mjaso s salom zakupajet, a potom k sebe vezjot – škurõ tri s ljudei derjot. On davno tak ozorujet, kak nikto zato šikujet – blago s hitrostju v ume, mjaso podnjato v tsene. Eto v Narve vsjakii znajet, na Petrovskom kto bõvajet, kak za mjaso on derjot i pritom na slavu vrjot. Delo vernoje!

[Turul on üks frukt, spekulatsiooni produkt, ta kohtab talupoegi eemal – ostab liha koos rasvaga, viib siis enda juurde – inimeste seljast kolm nahka koorib. Ta vallatleb nii ammu, elab šikilt nagu ei keegi teine – hüve kavalusega meeles, liha tõstetud hinnas. Seda Narvas igaüks teab, kes Petrovskil käib, kuidas ta liha eest nõõrib ja pealegi suurepäraselt valetab. Kedagi ei austa – müüb kõike, mis on kõlbmatu, ja kogub sellest vaikselt kapitali. Asi kindel!] (Žuk 1927)

1928. aastal alustas linnavalitsus Petrovski turul toiduainete müügiks katusealuste ja kalade hoidmiseks eeskujulikke ladude ehitamist (Krõtõi 1928).

1923. aastal otsustas linnavolikogu viia iga-aastased laadad Petrovskaja platsile (Zasedanije 1923b) ja alates 1924. aastast toimusid laadad kolm korda aastas: aprillis (Jarmarka 1924a; Jarmarka 1926b; Jarmarka 1928b), oktoobris (Jarmarka 1924b; Jarmarka 1926c; Jarmarka 1927b; Jarmarka 1927c; Otkrõlas 1928; Otšerednaja 1929) ja detsembris (Jarmarka 1924c; Jarmarka 1925; Narvskaja 1925; Poždestvenskaja 1926; Jarmarka 1926d; Jarmarka 1929). Alates 1926. aastast lisandus neile veel veebruari laat (Jarmarka 1926a; Jarmarka 1927a; Jarmarka 1928a). Hooajalised laadad kestsid kaks päeva, kauplemine toimus hommikust hilisõhtuni. Erinevalt traditsioonilisest turukaubandusest toodi laatadele kariloomad (hobused, põrsad, sead), käsitöötooted ja nahksaapad Sõrenetsist (Vasknarvast). Vilgas oli kauplemine barankadega, millela ei saanud hakkama ükski laat. Nagu ajakirjanikud märgivad, kogusid laadad kokku suure hulga inimesi, kuigi paljude laatadest tehtud reportaažide nostalgiline motiiv oli kahetsus, et need “pole enam endised”, “ei hiilga kaupade rohkusega” ja erinevad vähe tavalisest turupäevast (Jarmarka 1926b; Jarmarka 1927c; Jarmarka 1928b; Otkrõlas 1928). “Meie lihtsakoeliste laatade peamine ostjaskond”, nagu kirjutas kohalik reporter, olid “ümbruskonna talupojad”; 1929. aastal ei saanud talupojad kelgutee puudumise tõttu Narvasse tulla ja jõululaat ei olnud rahvarohke (Jarmarka 1929).

Foto 5. Turg Petrovskaja (Peetri) platsil.

NLM F 949:15, Narva Muuseum SA (<https://www.muis.ee/museaalView/2507549>).

Turu ja laatade teenindamiseks paigaldati Peetri platsile vaekoda ja vee-torn⁹ (Zasedanije 1925d), mida linna majanduskomisjon rentis eraisikutele 55 400 marga eest aastas. Linnavara teenindav rentnik võttis kauplejatelt linnavõimude kehtestatud tasu – 20 marka 30-puudase koorma kohta (Zasedanije 1926). Pärast turu tööpäeva lõppu koristati väljak prügist ja jäätmetest; selle koristamise kvaliteeti kritiseeriti 1925. aastal ajalehtedes: koristajad tõstsid üles tolmutpilvi, mis häirisid möödujaid, naabermajades elavaid lapsi, kaupluste omanikke ja külastajaid (Bum-tši-ki 1925; Nužna 1925). Ilmselt reageerisid võimud sellele kriitikale, sest 1929. aastal koostas politsei juba protokolli Petrovskaja platsi majaomanike kohta, kes pühkisid kõnniteed ilma seda kastmata (Protokolõ 1929).

3.3. Teenused Petrovskaja (Peetri) platsil

Pangandus- ja õigusteenused. 1927. aastal avati seltsi Narva Import majas (Petrovskaja plats 2) Narva Majaomanike Pank, mis väljastas koduomanikele laene majade remondiks ja ehitamiseks (Narvskii 1927). Panga ruumides töötas advokaat A. Pahla, kes registreeris ja võttis vastu panga osanike sissemakseid (Pravlenije 1927). 1928. aastal hakkas samal aadressil kliente vastu võtma ka notar Joh. Hansing (Kontora 1928). 1929. aastal tegutsesid Petrovskaja platsil (nr 2) Narva Vastastikuse Tulekinnituse Seltsi osakond, vandeadvokaadi

Friedrich Kuseni ja vandeadvokaadi abi R. Zur-Muhleni kontor (nr 7a) ning vandeadvokaadi abi H. Vehrbergi büroo (nr 1) (Narva 1930).

Töökojad ja olmeteenindusasutused. Platsil asusid turu teenindamise, majapidamistarvete valmistamise ja remondiga tegelevad töökojad: August Peassoni töökoda (nr 4), kus valmistati raudvoodeid, soome kelke, remonditi jalgrattaid ja reformvoodeid, töökojast oli võimalik laenutada jalgrattaid ja soome kelke (Finskije 1928; Prisvojenije 1928); R. Vankeri mehaanikatöökoda (Zaderžanije 1926; Vzломali 1929); mehaanika- ja lukusepatööstus (nr 9) (Narva 1930); A. Saare töökoda (Mägi majas), mis tegeles malmivaluga (Tšugunnoje 1927); Eduard Krusemendi plekksepatöökoda (nr 4), mis pakkus kaalude kontrollimise ja parandamise teenuseid (Narva 1923; Narva 1930; Proverka 1925); Tserni majas (nr 6) tehti kaalude ja mõõtude märgistamist ja kontrollimist ning müüdi laua- ja kümnendkaale (Proizvoditsja 1923).

Elanikele osutasid olmeteenuseid Bentsek Barani saapapealsete tööstus (nr 8) (Narva 1923; Narva 1930), rätsepa töökoda (Mägi maja nr 10, korter 13) (Utšeniki 1929), Eduard Reimanni habemeajamise ja juuksetööstus (nr 7a) (Narva 1923; Narva 1930), juuksurid Aleksander Kangur (nr 2) ja Nikolai Sernitski (nr 1) (Narva 1923) ning juuksurisalong Union (nr 1) (Narva 1930).

Meditšiiniteenused. Kahekorruselises kivimajas nr 2 (Dežurstvo 1925), hiljem majas nr 3 asus üks kuuest linna apteegist – Peetri apteek (1924. aastal kuulus see Bernhard Luhtule ja Tõnis Elbingile, 1929. aastal oli omanikuna märgitud ainult proviisor Tõnis Elbing (Narva 1923; Narva 1930)). Petrovskaja plats 6 (Petrovskaja platsi ja Potštamtskaja tänava nurgal (Narva 1930)) asus rohukauplus (1924. aastal kuulus kauplus Heinrich Lindebergile (Narva 1923), 1928. aastal A. K. Jeggile (Ieggi 1928)).

Petrovskaja platsil võtsid vastu arstid. 1924. aastal asus apteegi hoones sise- ja lastehaiguste arsti Johan Eberhardti kabinet (nr 2) (Narva 1923). Alates 1929. aastast hakkasid oma teenuseid reklaamima günekoloogid Friedrich Zur-Mühlen (nr 7a) (Tsur-Mülen 1929) ja Ilse Ugam-Pöder, kes avas kabineti apteegi kohal Petrovskaja plats 3 (Doktor 1929). Samas Peetri apteegi hoones võttis 1929. aastal vastu nina-, kõrva-, kurgu- ja sisehaiguste arst J. Keenberg (Narva 1930).

Matuseteenused. Ivanovi majas Petrovskaja platsil asus M. Viruvere matusebüroo filiaal, mis müüs metallist pärgi (Proizvodstvo 1927).

Esoteerilised teenused. Petrovski turul, Mägi majas korteris nr 11 võttis vastu “psühhografoloog” Nikolai Franzevich Schubert, kes määras “inimese hingelisi omadusi” “käeliinide ja käekirja järgi” (Psiho-grafolog 1924).

Vaba aja veetmise asutused. Petrovskaja platsil olid teemajad, restoranid ja kino. Baltiiskaja tänava ja Petrovskaja platsi nurgal, aadressil Baltiiskaja 4/8a, endise kino Illusioon kohal asus kino Rekord (omanik Pavel Kreutzer), kus näidati filme orkestri saatel, laval esinesid tsirkuseartistid (tsirkuse Ciniselli köielkäija). Reklaamis osutati filmide vaatamise vanusepiirangutele (Rekord 1927; Rekord 1929).

Paljud teemajad, sööklad ja restoranid käisid sageli käest kätte. Kreutzeri majas nr 4 asusid H. Karule kuuluvad teemaja ja söökla (Kraži 1923a), mis suleti 1923. aastal (Zasedanije 1923a), nende asemel avati 1926. aastal M. N. Jelisejevi restoran¹⁰ (Restoran 1926) – ainus restoran Petrovskaja platsil, mis investeeris suuresti reklaami, et kujundada restoranile kõrgetasemelise asutuse mainet. Restoran reklaamis oma kööki (rammusad lõunasöögid kell 12–15, *à la carte* menüü) ja pakkus õhtuti muusikaprogrammi. Samas majas (nr 4) tegutses Georg Zahharovi restoran, mis anti 1925. aastal üle H. Karule (Zasedanije 1925c), ning Jakov Luhtu teemaja ja söökla, mis 1927. aastal viidi üle aadressile Revelskoje maantee 4 (Zasedanije 1927a).

Petrovskaja platsil majas nr 8 asus Aleksander Rootsi restoran (Kraži 1923b), mis anti 1924. aastal üle August Sarmanile (Zasedanije 1924a) ja 1925. aastal J. Tammele (Zasedanije 1925b). Petrovskaja plats 9 tegutses Friedrih Bormanni restoran (V restorane 1924).

Tšugunovi majas (nr 1) asusid restoran ja teemaja Zolotoi Berežok (V restorane 1924; Zagadotšnaja 1926), Mägi majades nr 9 – Antonina Piiri tee- ja söögimaja (Razrešili 1928), nr 10 – Helene Kulli söögi- ja teemaja (Narva 1923). Petrovskaja plats 3 oli Aleksander Roosmanni söögi- ja teemaja (Narva 1923).

Suuremat osa neist asutustest on ajalehtedes mainitud seoses linnavolikogule esitatud avaldustega ja kriminaalsete juhtumitega. Viimased annavad kaudse ülevaate restoranide püsiklientidest ja nende asutuste mainest. Näiteks J. Tamme restorani kirjeldati kui tööliste pummelungide paika, kus nad jõid maha oma palga (Žertva 1928). J. Tamme, F. Bormanni, A. Rootsi restoranide ja A. Piiri teemaja vintis külastajad – kohalikud elanikud ja laadale tulnud talupojad – langesid sageli varaste (16 juhtumit (vt, näiteks: Kraža 1928a, b; Kraža 1929a)) ja petiste (2 juhtumit (Kupil 1927; Prodaža 1927)) ohvriks (vt lisa).

3.4. Petrovskaja (Peetri) plats kui linna kommunikatsioonide sõlmpunkt

Petrovskaja plats toimis linna transpordi sõlmpunktina. Siin töötasid pidevalt voorimehed (kaarikutega) (Zasedanije 1925a) ja veovoormehe (Net lomovõh 1927). Platsil oli ööpäevaringne taksopeatatus, ning takso võis kutsuda telefonidel nr 54 ja nr 51, alates 1928. aastast aga ühtse numbri 166 kaudu, mille oli kehtestanud Autojuhtide Liit (Novõje 1927a; Takso-avtomobili 1927; Pravlenije 1928); taksoteenust pakkusid ka kohalikud restoranid (näiteks J. Tamme restoran Petrovskaja platsil 11 (Torgovõi 1927)). Petrovskaja plats oli bussiga ühendatud Kulgu aurulaeva sadama ja Siversgauzeniga (Sivertsiga) (Raspisanije 1923). 1926. aastal määras linnavalitsus busside peatuskoha Petrovskaja platsi ja Baltiiskaja tänava nurgale (Stojanki 1926).

Petrovskaja plats oli autode teenindamise ja tankimise koht: siin seisis Kilvasele kuuluvad ratastel kütusepaagid, mis 1928. aastal asendati maa-aluste paakidega bensiini (mahutavusega 1200 liitrit) ja petrooleumi (2000 liitrit) tarvis (Postanovka 1928). Autode arvu kasv Petrovskaja platsil tingis vajaduse avada tanklad. 1927. aastal paigaldas Eesti-Poola ühing Estipolmin oma bensiiniautomaadi Petrovskaja plats 7a (Estipolmin 1927) ning rentis 1928. aastal linnalt maatüki, kuhu paigaldas mineraalõlide automaatse pumba (Gorodskaja 1928). Samal aastal rentis linnavalikogu (2000 marga eest kuus) ASile Eesti-Petrol maatüki Petrovski skvääri nurgal bensiiniautomaadi paigaldamiseks (Zasedanije 1927b). 1928. aastal pidas Eesti-Poola kaubandusfirma P. Blitek & Co linnavalitsusega läbirääkimisi, et ehitada Petrovskaja platsil Luzkovi krundile maa-alune kütuseladu koos maapealse pumbaga (20 000 liitrine petrooleumiladu ja 1200 liitrine bensiiniladu) (Podzemnoi 1928b). 1929. aastal sai Ameerika firma Shel & Co loa paigaldada Petrovskaja platsile maja nr 2 vastu kõnnitee juurde bensiinipump (Novõje 1929).

Kuna Petrovskaja plats oli mitmekesise transpordi ja rahvarohke koht, polnud haruldane, et sõidukid (kärud, autod, ratsahobused) sõitsid jalakäijatele otsa, mille tulemuseks olid mõnikord rasked vigastused ja isegi surmajuhtumid (6 õnnetust, nt: Za neostorožnuju 1925; Naehal 1927; Delo 1928). Kohalik satiirik väljendab oma *rajošnikus* linnaelanike pahameelt sagenenud õnnetuste pärast, mille süüdlasteks olid autode omanikud:

Ponimajut ljudi sami – mnogo gorja s šoferami, tšto ni tšas, to protokol, hot sažai ih vseh na kol. Tam derutsja, zdes lomajut, tut ljudei s puti sšibajut, to letajut kak strela, pritšinjaja mnogo zla. Odnim slovom, eta svora raspojasalas bez spora.

[Inimesed mõistavad ise – autojuhtidega on palju muret, iga tund on protokoll, kuid võiks nad kõik teibasse ajada. Seal kaklevad, siin lõhuvad, seal sõidavad inimesi teelt maha, siis lendavad nagu nool, tehes palju kurja. Ühesõnaga, see kamp on kahtlemata käest ära läinud.] (Žuk 1928)

Aeg-ajalt sattusid Petrovskaja platsil töötavad taksojuhid kriminaalkroonikasse joomingute ja tülide algatajana (Zlokljutšenija 1929; Ssora 1928). Samas olid Petrovskaja platsi taksojuhid ka ise autovarguste ja ebaausate klientide ohvrid: kohusetundetud sõitjad püüdsid maksimisest kõrvale hiilida kõige kavalamatel viisidel (liikuvatest autodest välja hüpates või raha vahetamise ettekäändel põgenedes) (Samoupravstvo 1929; Zaitsõ 1928; Neudatšlivõi 1928). Kriminaalkroonika järgi ei olnud taksojuhi amet tol ajal kõige ohutum: rahulolematud kliendid läksid mõnikord isegi käsipidi kallale ja tekitasid kehavigastusi (Izbijenije 1929).

Petrovskaja platsil asus telefoniside sõlmpunkt. 1927. aastal otsustas linnavalitsus asendada tänavaposte koormavad telefoni õhuliinid maa-aluse kaabliga. Märkimisväärne on, et kõigepealt pandi telefonikaabel telefonijaamast Petrovskaja platsile ja sealt edasi (vastavalt vajadusele) viidi kaabliharud kiirtena teistesse linnaosadesse (Podzemnõi 1927b). Samal aastal (1927) võeti vastu otsus paigaldada Petrovskaja platsile telefoniautomaat (tänav "kõnepunkt"), mis varem oli ainult raudteejaamas (Avtomatitšeskii 1927). See uuendus puudutas esmalt Petrovskaja platsi, kuid kaks kuud hiljem võeti vastu otsus paigaldada samasugused telefoniautomaadid Ratušnaja platsile, Novaja Derevnjasse ja Paemurule (Novõje 1927c). 1928. aastal paigaldas firma Tormolen & Co Petrovskaja platsile (koos Ratušnaja platsiga) valjuhääldid (raadio-kontsertide korraldamiseks) (Radio-kontsertõ 1928).

3.5. Petrovskaja (Peetri) plats linnaelanike pidukultuuris

Petrovskaja platsi kasutati regulaarselt (kuni kuus korda aastas) paraadide toimumiskohana. 24. veebruaril (kell 11–12) oli siin igal aastal Eesti iseseisvuspäeva paraad, millest võtsid osa garnisoni väed, Kaitseliidu üksused, tuletõrjemeeskonnad ja keskkoolide vanemate klasside õpilased (Godovštšina 1924; Den 1925b; Prazdnovanije 1926a; Den 1927a; 23 i 24 fevralja 1928). Paraadi võttis vastu 1. Narva diviisi ülem kindral O. Heinze (24-oje fevralja 1926; Prazdnovanije 1927a). Paraadi ajal anti üle autasud (Programma 1925; Den 1925d; Porjadok 1926); pühitseti lipp ja anti see üle Narva Kaitseliidu malevale (Prazdnovanije 1926b). Pärast paraadi marssisid osalejad sõjaväeorkestrite saatel läbi linna peatänavate.

1920. aastatel toimusid platsil sügisel või talvel paraadid Vabadussõjas langenud sõdurite mälestuseks (Den 1923; Sbor 1924; Den 1925c; V pamjat 1927). Paraadidel osalesid sõjaväeosad, omakaitseväelased, tuletõrjujad ja keskkooliõpilased. Pärast paraadi läksid osalejad Sivertsi sõjaväekalmistule, kus toimus leinajumalateenistus ja pargade asetamise tseremoonia.

Mais, invaliidide päeval (kindral Laidoneri nim invaliidide kapitali annetuste kogumise päeval) korraldati Petrovskaja platsil paraadid, millest võtsid osa sõjaväelased, Kaitseliidu malevad, tuletõrjujad, gümnaasiumiõpilased ja skaudid. Pärast paraadi marssisid osalejad traditsioonilisel linnamarsruudil (Porjadok 1923; Soveštšaniye 1925; Parad 1926; Den 1927c; Programma 1929; Parad 1929).

Narva garnison tähistas Petrovskaja platsil oma tähtpäevi (Divizionnõi 1926; K toržestvu 1928). Traditsioonilistes paraadides osalesid garnisoni osad: jalavägi, ratsaluure ja suurtükivägi. 28. oktoobril 1928. a tähistati pidulikult Narva 4. jalaväepolgu asutamise 10. aastapäeva (Toržestvo 1928; Štandart 1928). Pidulikel üritustel osalesid riigipea, Riigikogu esimees ja sõjaminister. Enne paraadi toimus väljakul kahe lipu pühitsemine ja üleandmine: üks lipp (valmistatud Narva Naistöökoolis kunstniku K. M. Korovaikovi joonise järgi)

anti jalaväepolgule Narva linna ja Narva ühiskonna poolt linna ja armee ühtsuse märgiks; teise lipu (Revali Naisliidu valmistatud) kinkis riigipea I. diviisi suurtükiväeksusele.

Novembris toimusid Petrovskaja platsil paraadid Kaitseliidu aastapäeva auks, millest võtsid osa Kaitseliidu jalaväe-, ratsaväe- ja suurtükiväeosad (Godovštšina 1925b; Godovštšina 1926). Paraadi võttis vastu ja tänas kaitseliitlasi teenistuse eest 1. Narva diviisi ülem kindral Heinze või Kaitseliidu ülem kolonel Roska Tallinnast.

1920. aastatel toimus platsil kadestusväärse regulaarsusega üleriigilise tuletõrjepäeva tähistamine (Den 1924d; Ko dnju 1925; Den 1926; Ko dnju 1928; Den 1929c). Sageli kestsid need kaks päeva. Nende pidustuste kohustuslikuks osaks oli kõigi linna tuletõrjeüksuste paraad või kogunemine Petrovskaja platsil. Linna sireeni peale korraldati tavaliselt tuletõrjemanöövrid¹¹ (Obštšegosudarstvennõi 1925b; 3-ii obštšegosudarstvennõi 1926; Obštšegosudarstvennõi 1927; Praznovanije 1927b) ja tuletõrjetechnika (autod, pumbad) demonstratsioon linna pumbamaja juures (Den 1928; Den 1929c). Paraadi eelõhtul toimus sageli tuletõrjajate tõrvikurongkäik linna tänavatel, mis läbis ka Petrovskaja platsi (Den 1924c; Obštšegosudarstvennõi 1925a; 3-ii obštšegosudarstvennõi 1926; Den 1927d; Den 1929b).

Foto 6. Paraad Petrovskaja (Peetri) platsil Eesti Vabariigi iseseisvuspäeval, 24.02.1924. a.

AM F 26774, Eesti Ajaloomuuseum SA (<https://www.muis.ee/museaalview/2361586>).

Foto 7. Laulupeorongkäik Petrovskaja (Peetri) platsil, 28.06.1931. a.

TM F 1339:5, Tartu Linnamuseum (<https://www.muis.ee/museaalview/1292621>).

19. jaanuaril 1924. a toimus Petrovskaja platsil paraad Narva bolševikest vabastamise 5. aastapäeva tähistamiseks (Den 1924b).

Petrovskaja platsi kasutati mitte ainult paraadide korraldamiseks, vaid ka rongkäigu osalejate kogunemiskohana või marsruudi osana: tõrvikutega rongkäigu osalejate kogunemiskoht (kell 22.30, 23. veebruaril 1928. a) Eesti Vabariigi iseseisvuse 10. aastapäeva tähistamise aastal (Jubileinõje 1928); koolilaste kogunemiskoht või läbipääsupunkt rongkäigule kooliaasta lõpu puhul juuni alguses (Okontšanije 1925; Školnõi 1929); laulupeo kooride osalejate kogunemiskoht (1924. a) enne rongkäigu suundumist Jaanlinna kindlusesse (Pevtšeskii 1924b), kostümeeritud inimeste ja puhkpilliorkestri muusikute kogunemiskoht Punase Risti päeval (Den 1929a). 1. mail 1928. aastal läbisid maiparaadi osalejad (sõjavägi ja Kaitseliit) Petrovskaja platsi ühe rongkäigu punktina (Pervomaiskije 1928).

3.6. Petrovskaja (Peetri) platsi ja Petrovski (Peetri) skvääri kriminaalmaine

Vilka kaubanduseluga Petrovskaja platsil pandi sageli toime kuritegusid, mis sattusid kriminaalkroonikasse (vt lisa). Kõige tüüpilisemate kuritegude hulka kuulusid raha ja vara (kauba ja inventari) vargused tänavakaupmeestelt, poodidest, töökodadest ja ladudest (kokku 29 juhtumit, nt Kraža 1926; Derz-kaja 1925; Zaderžanije 1926; Lovkii 1927; Opjat 1929), vara (soolast räimest ja

kohupiimast, fretšist ja mantlist kuni revolvri ja teemantrõngani) ning raha vargused korteritest, majadest, õuedest, sahvritest (13 juhtumit, nt Kraži 1924a, b; Kraži 1925a, b, c; Kraži 1926; Ukrali 1929). Töökoja omanik August Peasson (Petrovskaja plats 4) langes ohvriks klientidele, kes varastasid renditud kelgud ja jalgrattad (4 juhtumit, nt Prisvojenie 1928; Ne vozvratil 1929).

Platsil tegutsesid taskuvargad (3 mainimist ajakirjanduses, nt Karmanštšik 1925) ja petturid (5 juhtumit, nt Seljodotšnõi 1925; Prodelki 1926); esines varastatud kauba müüki (5 juhtumit, nt Nahodka 1925; Poimka 1926), ebaseaduslikku alkoholikaubandust (Obnaruženije 1926), võltsitud kauba müümist (H. 1924) ja kartellikokkuleppeid (Perekupka 1923). Spetsiifiline varguseliik Petrovski turul oli järelevalveta jäetud hobuste sabade lõikamine (2 juhtumit, Hvost 1926; Obrezanije 1927). Restoranide püsikülastajad rikkusid sageli avalikku korda. Kriminaalkroonikas on kirjeldatud 14 huligaansusjuhtumit (purjutamine teadvusetusseisundini, ropp sõim, öine lärm, purjus kaklused, mürglid, linnavara rikkumine (nt Dopilsja 1927; Dorvalsja 1927; Vesjolõi 1928; V pjanom 1928; Narušenije 1928; Ssora 1928), mõrvakatsed (5 juhtumit, nt Poranenije 1925; Dikaja 1927; Posledstvija 1927; Pokušenije 1928). Politsei hoidis platsil korda, seal oli pidevalt valves politseinik (Požar 1926; Kraža 1929b).

Petrovskaja plats külgnes lõunas Petrovski skvääriga (Bun-tši-ki 1925), mis asus Baltiiskaja ja Potštamtskaja tänava vahel. Skvääri kõrval asus väljakul avalik tualett, mille sanitaarset seisukorda kritiseeriti (Neobhodimo 1925).

Päeval oli skväär populaarne lastega jalutamise koht. Sellest hoolimata oli skvääril linnaelanike seas kahtlane maine. Moraalijüngrid mõistsid hukka armunud paaride käitumise, kes tõmbusid õhtuti Petrovski skvääris üksindusse (Kleštš 1923). Skvääris toimus salajane denaturaadi müük ("liikuv kõrts" müüs päevas 20 pudelit (H. 1924)) ja seal viibisid kohalikud joodikud (Druzja 1928). Skvääri olid oma lemmikpaigaks valinud ka "professionaalsed" töötud, ajakirjaniku hinnangul oli neid umbes viiskümmend, kes veetsid Petrovski aias kogu päeva (Professionalnõje 1927).

4. KOKKUVÕTE

1920. aastate Narva ajaleheartiklid ja aadressiraamatud on võimaldanud rekonstrueerida kahe ajalehtedes keskväljakuks nimetatud platsi – Ratušnaja ja Petrovskaja (Raekoja ja Peetri) – tähtsust ja mainet. Kahe väljaku võrdlus võimaldab öelda, et mõned funktsioonid on väljakute vahel jaotatud, teiste funktsioonide täitmisel on väljakud konkurendid.

Ratušnaja plats oli linna ainus halduskeskus. Kindlalt võib öelda, et raekoda oli tol ajal koht, mida linnaelanikud külastasid aktiivselt erinevatel eesmärkidel – alates kommunaal- ja olmevajadustest kuni ühiskondlike kohustuste täitmiseni.

Petrovskaja platsil oli linnaelanike elus peamiselt kaubanduslik tähtsus: siin töötas aastaringelt (välja arvatud pühapäeviti) Petrovski turg, neli korda aastas korraldati hooajalisi laatu, väljaku ääres asuvates kauplustes müüdi kõige erinevamaid kaupu – alates toiduainetest kuni aianduskaupadeni, alates üleriietest ja jalatsitest kuni majapidamistarveteni. Erinevalt Petrovskaja platsist täitis Ratušnaja plats kaubandusfunktsiooni minimaalses mahus.

Petrovskaja plats kindlustas endale paraadfunktsiooni: just siin peeti linna pidulike ürituste ajal suuri sõjaväeosade ja ühiskondlike organisatsioonide paraade. Ratušnaja platsi kasutati tseremoniaalse väljakuna väga piiratud (ilmselt ainult skautide rivistamiseks).

Erinevalt Petrovskaja platsist olid Ratušnaja platsile (börsihoones) koonduvad kultuuri- ja haridusasutused.

1920. aastatel oli Ratušnaja plats linna pidulike kontsertide ja vabaõhukinode toimumiskoht suurematel pühadel ja nädalavahetustel.

Lõpuks täitsid Ratušnaja ja Petrovskaja plats linna elus vaba aja veetmise keskuste ning transpordi- ja kommunikatsioonisõlmede ülesannet. Mõlema väljaku hoonetes asusid kinod, Petrovskaja platsile oli koondunud suur hulk joogikohti, sealhulgas palju kahtlase mainega asutusi. Turuväljakuna oli Petrovskaja plats (võrreldes Ratušnaja platsiga) mitmesuguste transpordiliikide keskpunkt: siin pakkusid oma teenuseid mitte ainult voorimehed ja taksojuhid, vaid ka veovoorimehed, omnibussid ja autoteenindusjaamad. Võib öelda, et Petrovskaja plats oli 1920. aastatel eesrindlik ka linnakommunikatsiooni arengu (telefoniside) osas. Teisisõnu täitis Petrovskaja plats linnaelanike igapäevaelus eelkõige utilitaarseid, praktilisi funktsioone.

1920. aastatel kujunes Narvas välja oma orientiiride süsteem kesklinna ruumis. Ajalehekuulutuste põhjal oli Ratušnaja platsil peamiseks orientiiriks rae-koda ise, teisejärgulisteks orientiirideks olid börsihoone ja Vana apteek. Petrovskaja platsil, nagu ka Võšgorodskaja tänaval (Burdakova & Nõmm 2025b: 78), oli asutuste aadressiks sageli mitte maja number, vaid majaomaniku nimi, kes ruume välja üüris: Tšugunovi maja (nr 1), Luhtu maja (nr 3), Kreutzeri maja (nr 4), Tserni maja (nr 6), Mägi majad (nr 9, 10, 12), Luzkovi maja (nr 10/7a), Ivanovi maja (nr 55). Arvatavasti orienteerusid linnaelanikud selles koordinaatsüsteemis hästi. Mõned Petrovskaja platsi asutused (kauplus Union, H. Karu restoran, Luhtu apteek) olid ilmselt üldtuntud ja populaarsed ning said reklaamikuulutustes teiste asutuste asukoha määramise orientiirideks.

Seega pole Petrovskaja platsi 1920. aastate ajalehtedes juhuslikult nimetatud keskväljakuks: see täidab mitmeid linnaelanikele olulisi funktsioone (kaubanduskeskus, vaba aja veetmise keskus, piduliku ja paraadikultuuri keskus, transpordi- ja kommunikatsioonikeskus). Kahe keskväljaku funktsionaalsuse võrdlus võimaldab oletada, et loetletud funktsioonide kogum ja Petrovskaja platsi lähedus linna keskosale (Südalinn) tingisid 1920. aastate narvalaste ettekujutuses kesklinna piiride laienemise.

LISA
1920. aastatel Narva keslinnas toimunud õigusrikkumised ja liiklusõnnetused, mis on kajastatud kohalikes venekeelsetes ajalehtedes

Kuritegu/ rikkumine / liiklusõnnetus		Kuritegude/ rikkumiste arv...		Petrovskaja	
		Võõgorodskaja tänaval	Ratušnjaja platsil	platsil	
riisumised	vargused	vara ja raha riisumine korteritest, majadest, õuedest, panipaikadest	11	1	13
		raha, kaupade, inventari riisumine poodidest, ladudest, töökodadest, turukauplejatelt	7		29
		raha ja vara riisumine hotellidest ja restoranidest	10		16
		taskuvargused			3
		raha varastamine telefoniautomaadi kassast			1
		sõiduki ärandamine			2
		hobusevargus ja hobuste sabade lõikamine			2
		kaupluste röövimine	1		
		raha väljapressimine			1
		pettus	1		7
		võõra vara omastamine	1		4
		raiskamine	1		
	restoranis arve maksmisest keeldumine		1		
	mittemaksmine sõidu eest		1		3
	sanitaarnõuete rikkumine kaubanduses		3		2
	alkoholi ebaseaduslik müük				1
	kartellikokkulepe kauplejate vahel				1
	võltsitud toodete valmistamine ja müük		2		1
	salakaubaveo müük		1		
mõrvad ja enesetapud	varastatud kauba/vara müük				5
	mõrvakatse		1		5
	mõrv		2		
	enesetapukatse		4		
	enesetapp		2		
lapse jätmine ohtu huligaansus			1		1
	avalikus kohas joobeseisundis viibimine		3		2
	alkoholijookide tarbimine avalikus kohas				3
	ropp sõim		3		2
	kodanikke solvav tüütamine		3		
	müra öösel		2		2
	kaklused		3		5
	võõra vara rikkumine		1		1
	loomulike vajaduste rahuldamine maja sissepääsudes		2		
	sõidukite (autode, vooimeeste) kokkupõrge		2		2
	jalakäijale otsasõit		2		6
liiklusõnnetused	seisvale sõidukile otsasõit				2
	jalgratturile otsasõit		1		
	takistusele (post jms) otsasõit		1		1
	ohtlik üisutamine (kaarikute haagis)		1		

KOMMENTAARID

- 1 Eesti Vabariigi aastatel 1918–1940 kandsid keskväljakud ametlikult nimesid Raekoja plats ja Peetri plats, kuid venekeelsetes Narva perioodilistes väljaannetes säilitati nende vanu nimesid – Ratušnaja plats ja Petrovskaja plats. Kuna see artikkel põhineb venekeelsete ajalehtede materjalidel, nimetatakse väljakuid tekstis Ratušnajaks ja Petrovskajaks.
- 2 Pole juhus, et Vene Gümnaasiumi õpilasnäitusel esitleti ühe eksponaadina raekoja maketti (G.A.I. 1924).
- 3 Esimene marsruut: raekoda – kirikud – bastionid. Teine marsruut: Eesti-Nõukogude piir Jam-burgi maanteel (Narvskoje 1929)
- 4 Vt: "Midagi kummalist ja seletamatut toimub meie linnakellaga. Mõnikord kell käib täpselt, nagu kõik korralikud kellad peaksidki, aga äkki hakkab see niisama "tõrkuma" ning linna isade meelepahaks ja väikekodanlaste suureks pahuruseks hakkab ta häbemamatult "valetama". Näiteks 9. juulil, kui tegelikult oli kell 18.30, näitas raekoja kell 17.30 ja lõi ainult 5 korda. Ja mõelge vaid, leidis see kell aja streigiks just kaupluste kinnipanemise hetkel. Oleks pidanud nägema mõnede Võšgorodskaja tänava kaupmeeste hapusid nägusid, kes ei tahtnud oma kauplusi sulgeda ajal, mil linnakell näitas alles poolt kuut" (Jazvilo 1924b).
- 5 Vt: "Tere, kullake! Olen nüüd terve nädala olnud Narvas heas tervises ja heaolus. Mu tuju on kõige kodanlikum, st vaikne, muretu ja veidi laisk. Meie linnas on sündmus, mida ei ole olnud iidsetest aegadest. Kogu Narva määrab ennast värviga kokku ja uuendub end. Raekoja ja börsi vanad majad on nii kohusetundlikult värvi all, et ei oska enam öelda – on see vanadus või noorus. Noorendatud majadest mööduvad kunstnikud raputavad miskipärast pead ja ohkavad. Räägivad midagi rootsi renessansist... Hiljuti käisin ühe arheoloogiga Raekoja platsil, ja milline kurat mind küll kihutas vaadates raekoja torni erksaid toone oma vaimustust väljendama. "Väga rõõmus!" – ütlen ja naksutan isegi keelega. Arheoloog kõõritas mind ja küsis ranges toonis: "Miks te keelega naksutate?" – "Jah... ma... ühe sõnaga, tahtsin teile öelda, et see tornikene meenutab küll väga meie küla kellatorni, samasugune rõõmus ja roheline..." Minu märkus nähtavasti meeldis arheoloogile, ta hakkas mulle rääkima joonise rangusest, stiliseerimisest, värvidest... Kõike ma ei mäleta. Linnaisad ei väsi oma kunsti imetlemast, käivad Raekoja platsil väärikalt ringi ja imetlevad valjult häälel: "Rõõmsad majad, oi meid ikka!" (Jazvilo 1924a: 2).
- 6 Siin ja edaspidi tegid tõlke vene keelest eesti keelde artikli autorid.
- 7 Vrd: "Kell 6–7 õhtul mängis Ratušnaja platsil sõjaväeorkester. Kell 7 õhtul näidati raekoja seinal pidupäevafilmi. Võšgorodskaja tänav ja Ratušnaja plats olid rahvast tulvil" (Den 1925d); "Õhtul mängis Ratušnaja platsil sõjaväe puhkpilliorkester hr Knude juhatusel. Rahvahulk oli suur. Raekoja hoone fassaadile oli pingutatud ekraan, millel näidati vabaõhufilmi. Samas edastati väljakul raadiokontserti. Raekoda ja Võšgorodskaja tänava kauplused olid tuledega ehitud. Jalutajatest tulvil tänavatel valitses hilisööni pidulik elevus" (Prazdnovanije 1927a); "Kell 6 kuni 7.30 toimus Ratušnaja platsil tohutu rahvahulga ees 1. diviisi orkestri kontsert" (Jubileinoje 1928); "Õhtul mängis valgustatud Ratušnaja platsil diviisi orkester. Hoolimata külmast oli publikut kogunenud väga palju" (Prazdnovanije 1929).
- 8 Kuni 1924. a märtsini oli vanade asjade müük keelatud, kuna oli oht, et võib puhata välja tähniline tüüfus (Razrešeniye 1924).
- 9 Hädaolukordades teenindas Petrovski veetorn mitte ainult turgu, vaid ka ümbritsevate piirkondade linnaelanikke (V Johimstale 1929).
- 10 Reklaamkuulutustes märkis omanik, et tema restoran on H. Karu asutuse järeltulija ("endine Karu").
- 11 Petrovskaja platsi kasutati ka sõjaväe garnisoni õppuste läbiviimise kohana, et kaitsta linna ja rahvast gaasirünnaku eest (Gazovaja 1929; Pokazatel'naja 1929).

LÜHENDID

BNL – Böloi Narvskii listok

NL – Narvskii listok

SNL – Starõi Narvskii listok

KIRJANDUS

3-ii obštšegosudarstvennoi 1926 = 3-ii obshchegosudarstvennyi Den' pozharnykh. – *SNL* 99 (143) 4.09.1926, lk 2.

10-letnii 1927. = 10-letnii jubilei O-va Narvskikh Domovladel'tsev. – *SNL* 11 (292), 27.09.1927, lk 3.

23 i 24 fevralja 1928 = 23 i 24 fevralia v Narve. – *NL* 17, 28.02.1928, lk 1.

24-oje fevralja 1926 = 24-oie fevralia v Narve. – *SNL* 22 (66), 27.02.1926, lk 1.

Ait 1924 = O-vo Potrebitelei "Ait". – *BNL* 103, 19.12.1924, lk 2.

Annik i Ko 1925 = A. Annik i Ko. Miasnaia trgovlia. – *SNL* 42, 24.12.1925, lk 4.

AS "Tekla" 1929 = AS "Tekla". – *SNL* 78 (555), 18.07.1929, lk 1.

Avtomatitšeskii 1927 = Avtomaticheskii telefon na Petrovskoi pl. – *SNL* 38 (219), 29.03.1927, lk 2.

Avtomobil 1925 = Avtomobil' skoroi pomoshchi. – *NL* 51 (157), 12.05.1925, lk 3.

Avtomobil 1928. = Avtomobil' naekhal na stolb. – *SNL* 110 (441), 2.10.1928, lk 2.

Bol'soi 1924 = Bol'shoi vybor. – *BNL* 74, 11.10.1924, lk 4.

Bratja 1925 = Brat'ia Poliakovy. Kozhevennaia i obuvnaia optovo-roznichnaia trgovlia. – *SNL* 42, 24.12.1925, lk 5.

Bum-tši-ki 1925 = Pochitaite i podumaite! – *NL* 56 (162), 26.05.1925, lk 2.

Burdakova & Nõmm 2025a = Burdakova, Olga & Nõmm, Jelena. Kesklinna lokaalses tekstis määratlemise probleemist (1920. aastate Narva venekeelse ajakirjanduse põhjal). – *Mäetagused* 91, lk 123–152 (DOI:10.7592/MT2025.91.burdakova_nomm).

Burdakova & Nõmm 2025b = Burdakova, Olga & Nõmm, Jelena. Kesklinna lokaalses tekstis määratlemise probleemist: Võšgorodskaja (Suure) tänava kui Narva peatänava funktsioonid ja maine 1920. aastatel. – *Mäetagused* 92, lk 57–88 (DOI:10.7592/MT2025.92.burdakova_nomm).

Burnoje 1927 = Burnoie sobranie. – *SNL* 11 (202), 25.01.1927, lk 2.

Davõdov, A. 1929 = Davydov, A. Bol'shoi vybor starykh i novykh knig. – *SNL* 142 (619), 14.12.1929, lk 4.

Delo 1928 = Delo ob avtomobil'noi zhertve. – *SNL* 113 (444), 9.10.1928, lk 2.

Den 1923 = Den' pamiati voinov. – *NL* 47, 28.08.1923, lk 1.

Den 1924a = Den' invalidov. – *BNL* 27, 15.05.1924, lk 3.

Den 1924b = Den' osvobozhdeniia Narvy. – *SNL* 10 (25), 24.01.1924, lk 1.

Den 1924c = Den' pozharnykh. – *BNL* 67, 17.09.1924, lk 2.

Den 1924d = Den' pozharnykh. – *BNL* 70, 27.09.1924, lk 2.

Den 1925a = Den' Krasnogo Kresta v Narve. – *NL* 56 (162), 26.05.1925, lk 4.

Den 1925b = Den' nezavisimosti Estonii. – *NL* 19 (125), 14.02.1925, lk 2.

Den 1925c = Den' pamiati pogibshikh voinov. – *SNL* 10, 10.10.1925, lk 2.

Den 1925d = Den' samostoiatel'nosti Estonii. – *NL* 24 (130), 28.02.1925, lk 3.

Den 1926 = Den' pozharnykh. – *SNL* 100 (144), 7.09.1926, lk 2.

Den 1927a = Den' 9-oi godovshchiny samostoiatel'nosti Estonii. – *SNL* 21 (212), 17.02.1927, lk 2.

Den 1927b = "Den' invalida". – *SNL* 57 (238), 17.05.1927, lk 3.

Den 1927c = "Den' invalidov". – *SNL* 56 (237), 14.05.1927, lk 1.

Den 1927d = Den' pozharnykh so sborom. – *SNL* 104 (285), 10.09.1927, lk 4.

Den 1927e = Den' Russkoi Kul'tury. – *SNL* 65 (246), 4.06.1927, lk 4.

- Den 1928 = Den' pozharnykh s "nastoiashchim" pozharom. – *SNL* 101 (432), 11.09.1928, lk 3.
- Den 1929a = Den' Krasnogo Kresta. – *SNL* 63 (540), 11.06.1929, lk 2.
- Den 1929b = Den' pozharnykh. – *SNL* 104 (582), 19.09.1929, lk 2.
- Den 1929c = Den' pozharnykh. – *SNL* 107 (584), 24.09.1929, lk 2.
- Den 1929d = "Den' Estonskogo Invalida" – 26 iunia. – *SNL* 53 (530), 16.05.1929, lk 3.
- Derzkaja 1925 = Derzkaia krazha so vzlomom. – *SNL* 4, 26.09.1925, lk 2.
- Dežurstvo 1925 = Dezhurstvo aptek. – *NL* 36 (142), 31.03.1925, lk 2.
- Dikaja 1927 = Dikaia rasprava. – *SNL* 138 (319), 29.11.1927, lk 2.
- Divizionnoi 1926 = Divizionnyi prazdnik. – *SNL* 133 (177), 23.11.1926, lk 2.
- Doktor 1929 = Doktor Il'za Ugam-Pyder. – *SNL* 142 (619), 14.12.1929, lk 4.
- Dopilsja 1927 = Dopilsia do beschuvstviia. – *SNL* 122 (303), 22.10.1927, lk 2.
- Dorvalsja 1927 = Dorvalsia. – *SNL* 125 (306), 29.10.1927, lk 2.
- Druzja 1928 = Druz'ia obchistili druga. – *SNL* 71 (402), 3.07.1928, lk 2.
- Dva 1927 = Dva novykh taksomatora. – *SNL* 59 (240), 21.05.1927, lk 3.
- Ed. Ganzen 1925 = Ed. Ganzen. – *SNL* 40, 19.12.1925, lk 5.
- Ekskursija 1929 = Ekskursiia germanskikh studentov. – *SNL* 75 (552), 11.07.1929, lk 3.
- Emigr. Varlamovskii 1923 = Emigr. Varlamovskii. Narvskii Khristianskii Soiuz Molodykh Liudei. – *SNL* 9, 13.12.1923, lk 2.
- Estipolmin 1927 = Estipolmin. Kerosinovoie tovarishchestvo. – *SNL* 57 (238), 17.05.1927, lk 4.
- Eto 1928 = Eto ne ekonomii. – *SNL* 41 (372), 19.04.1928, lk 2.
- Finskije 1928 = Finskiie sani. – *SNL* 22 (353), 25.02.1928, lk 4.
- Finskije 1929a = Finskiie ekskursanty-uchashchiiesia. – *SNL* 60 (537), 4.06.1929, lk 3.
- Finskije 1929b = Finskiie ekskursanty. – *SNL* 64 (541), 13.06.1929, lk 2.
- Finskoje 1927 = Finskoie dukhovenstvo v Narve. – *SNL* 76 (257), 7.07.1927, lk 2.
- G.A.I. 1924 = Uchenicheskie vystavki. – *BNL* 35, 5.06.1924, lk 3.
- Gazetnoje 1928 = Gazetnye kioski v Narve. – *SNL* 120 (451), 25.10.1928, lk 2.
- Gazovaja 1929 = Gazovaia demonstratsiia v Narve. – *SNL* 100 (577), 7.09.1929, lk 2.
- German 1929 = German, I. Izveshcheniie. – *SNL* 41 (518), 16.04.1929, lk 4.
- German & Adamson 1929 = German, I. & Adamson, V. Izveshcheniie po vyboram v IV Gosudarstvennoie Sobranii 11, 12 i 13 maia 1929 g. – *SNL* 47 (524), 31.04.1929, lk 4.
- Glava 1927 = Glava gosudarstva v Narve. – *SNL* 84 (265), 26.07.1927, lk 3.
- Glava 1928 = Glava gosudarstva v Narve. Bol'shoi parad na Petrovskoi ploschadi. – *SNL* 122 (453), 30.10.1928, lk 3.
- Godovštšina 1924 = Godovshchina samostoiatel'nosti Estonii. – *SNL* 21 (36), 23.02.1924, lk 1.
- Godovštšina 1925a = Godovshchina osvobozhdeniia g. Narvy. – *NL* 9 (115), 22.01.1925, lk 1.
- Godovštšina 1925b = Godovshchina Samozashchity. – *SNL* 23, 10.11.1925, lk 3.
- Godovštšina 1926 = Godovshchina Narvskoi Samozashchity. – *SNL* 130 (174), 16.11.1926, lk 2.
- Gorodskaja 1928 = Gorodskaja дума. – *NL* 18, 3.03.1928, lk 1.
- Gorodskaja uprava 1929 = Gorodskaja uprava. Raboty po perestroike. – *SNL* 63 (540), 11.06.1929, lk 4.
- Gorodskoje 1929 = Gorodskoie shkol'noie upravleniie. Ob'javleniie. – *SNL* 21 (498), 19.02.1929, lk 3.
- H. 1924 = H. Upotrebleniie denaturata dlia pit'ia. – *BNL* 77, 18.10.1924, lk 2.
- Hozjaistvennoi otdel 1929 = Khoziaistvennyi otdel. Torf. – *SNL* 68 (545), 22.06.1929, lk 4.
- H.S.M.L. 1924a = H.S.M.L. v Narve. – *BNL* 3, 11.03.1924, lk 1.
- H.S.M.L. 1924b = H.S.M.L. v Narve. – *BNL* 8, 25.03.1924, lk 1.

- Hvost 1926 = Khvost otrezali. – *SNL* 131 (175), 18.11.1926, lk 2.
- leggi 1928 = A. K. leggi. Aptekarskii magazin. – *NL* 28, 7.04.1928, lk 3.
- Izbijenije 1929 = Izbiienie shofiora. – *SNL* 102 (579), 12.09.1929, lk 3.
- Izveštšaju 1923 = Izveshchaiu. – *NL* 60, 27.09.1923, lk 4.
- Izveštšeniye 1925a = Izveshcheniie. – *NL* 29 (135), 14.03.1925, lk 4.
- Izveštšeniye 1925b = Izveshcheniie o vyborakh v Torgovo-Promyshl. Palatu. – *NL* 89 (195), 29.08.1925, lk 4.
- Izveštšeniye 1928 = Izveshcheniie. Magazin obuvi i kozhi “Kondrat’iev”. – *NL* 21, 13.03.1928, lk 4.
- Jarmarka 1924a = Iarmarka. – *BNL* 20, 26.04.1924, lk 2.
- Jarmarka 1924b = Iarmarka. – *BNL* 70, 27.09.1924, lk 2.
- Jarmarka 1924c = Iarmarka. – *BNL* 99, 9.12.1924, lk 2.
- Jarmarka 1925 = Iarmarka. – *SNL* 35, 8.12.1925, lk 2.
- Jarmarka 1926a = Iarmarka. – *SNL* 13 (57), 4.02.1926, lk 2.
- Jarmarka 1926b = Iarmarka. – *SNL* 46 (90), 29.04.1926, lk 2.
- Jarmarka 1926c = Iarmarka. – *SNL* 112 (156), 5.10.1926, lk 3.
- Jarmarka 1926d = Iarmarka. – *SNL* 142 (186), 14.12.1926, lk 2.
- Jarmarka 1927a = Iarmarka. – *SNL* 13 (204), 29.01.1927, lk 2.
- Jarmarka 1927b = Iarmarka. – *SNL* 107 (288), 17.09.1927, lk 2.
- Jarmarka 1927c = Iarmarka. – *SNL* 113 (294), 4.10.1927, lk 2.
- Jarmarka 1928a = Iarmarka. – *NL* 9, 31.01.1928, lk 2.
- Jarmarka 1928b = Iarmarka. – *SNL* 44 (375), 26.04.1928, lk 2.
- Jarmarka 1929 = Iarmarka. – *SNL* 141 (618), 12.12.1929, lk 3.
- Jazvilo 1924a = Iazvilo. Pis'mo iz Narvy. – *BNL* 35, 5.06.1924, lk 2.
- Jazvilo 1924b = Iazvilo. Chasiki kurazhatsia. – *BNL* 47, 12.07.1924, lk 2.
- Ju. 1925 = Iu. 1925. Na nashikh rynkakh. – *NL* 8 (114), 20.01.1925, lk 2–3.
- Jubileinõje 1928 = Iubileinyie torzhestva. – *SNL* 23 (354), 28.02.1928, lk 3.
- Kalnin 1929 = I. G. Kal'nin. – *SNL* 50 (527), 9.05.1929, lk 4.
- Karmanštšik 1925 = Karmanshchik. – *NL* 27 (133), 10.03.1925, lk 2.
- Kino 1924 = Kino “Koit”. – *BNL* 42, 1.07.1924, lk 3.
- Kleštš 1923 = Kleshch. Al' nekogda? – *NL* 47, 28.08.1923, lk 3.
- Ko dnju 1925 = Ko dniu pozharnykh. – *SNL* 3, 24.09.1925, lk 2.
- Ko dnju 1928 = Ko dniu pozharnykh. – *SNL* 98 (429), 4.09.1928, lk 2.
- Kontora 1928 = Kontora notariusa I. Ganzinga. – *SNL* 97 (428), 1.09.1928, lk 1.
- K prazdnovaniju 1929 = K prazdnovaniiu 11-letiia gosudarstva. – *SNL* 15 (492), 5.02.1929, lk 2.
- K predstojaštšim 1923 = K predstoiashchim vyboram. – *SNL* 2, 27.11.1923, lk 1.
- Kražā 1926 = Krazha gir'. – *SNL* 82 (126), 27.07.1926, lk 2.
- Kražā 1928a = Krazha v restorane. – *SNL* 101 (432), 11.09.1928, lk 2.
- Kražā 1928b = Krazha deneg v chainoi. – *SNL* 23 (354), 28.02.1928, lk 2.
- Kražā 1929a = Krazha v restorane. – *SNL* 92 (569), 20.08.1929, lk 2.
- Kražā 1929b = Krazha so vzlomom iz soldatskoi bani. – *SNL* 134 (611), 26.11.1929, lk 2.
- Kraži 1923a = Krazhi. – *NL* 3, 21.04.1923, lk 1.
- Kraži 1923b = Krazhi. – *NL* 41, 14.08.1923, lk 1.
- Kraži 1924a = Krazhi. – *BNL* 2, 8.03.1924, lk 3.
- Kraži 1924b = Krazhi. – *BNL* 69, 24.09.1924, lk 3.

- Kraži 1925a = Krazhi. – *NL* 11 (117), 27.01.1925, lk 3.
- Kraži 1925b = Krazhi. – *NL* 13 (119), 31.01.1925, lk 2.
- Kraži 1925c = Krazhi. – *SNL* 79 (185), 28.07.1925, lk 2.
- Kraži 1926 = Krazhi. – *SNL* 51 (95), 13.05.1926, lk 2.
- Kress 1923 = D-r A. Kress. – *NL* 18, 2.06.1923, lk 4.
- Krovati-reform 1927 = Krovati-reform. – *SNL* 19 (210), 12.02.1927, lk 4.
- Krõtõi 1928 = Krytyi rynek. – *SNL* 127 (458), 10.11.1928, lk 4.
- K stroitelnomu 1926 = K stroitel'nomu sezonu. – *SNL* 58 (102), 1.06.1926, lk 4.
- K toržestvu 1928 = K torzhestvu vrucheniia znameni 4 polku. – *SNL* 118 (449), 20.10.1928, lk 1.
- Kupil 1927 = Kupil lošad' zaочно. – *SNL* 116 (297), 8.10.1927, lk 3.
- K võboram 1923 = K vyboram v Gosudarstvennoie Sobranii. – *NL* 4, 25.04.1923, lk 1.
- Lovkii 1927 = Lovkii "pokupatel'". – *SNL* 99 (280), 30.08.1927, lk 2.
- Magazin 1923 = Magazin gotovykh plat'iev "N. Timofeiev". – *SNL* 1, 24.11.1923, lk 4.
- M. K. 1923 = Iz Narvskoi zhizni (Rabota A.H.S.M.L.). – *NL* 1, 12.04.1923, lk 2.
- Moi 1925 = Moi manufakturnyi magazin. – *NL* 92 (198), 9.09.1925, lk 4.
- Naehal 1927 = Naiekhal na paralitika. – *SNL* 147 (328), 20.12.1927, lk 2.
- Nahodka 1925 = Nakhodka kradenykh veshchei. – *SNL* 2, 22.09.1925, lk 3.
- Narušeniye 1928 = Narusheniie poriadka na rynke. – *SNL* 135 (466), 29.11.1928, lk 2.
- Narva 1923 = Astrem, Robert (koost). *Narva juht. 1924 a.* Narva: OÜ "Narva Kirjastusühisuse" trükk.
- Narva 1930 = Lall, Artur (koost). *Narva tööstus-kaubanduse juht 1929.* Narva: A. G. Grigorjevi pär. trükk.
- Narvskaja 1925 = Narvskaja iarmarka. – *NL* 117 (223), 5.12.1925, lk 2.
- Narvskii Import 1924 = "Narvskii Import". – *BNL* 89, 15.11.1924, lk 4.
- Narvskii 1927 = Narvskii domovladel'cheskii bank. – *SNL* 110 (291), 24.09.1927, lk 3.
- Narvskoje 1929 = Narvskoie obshch-vo turizma. – *SNL* 42 (519), 18.04.1929, lk 3.
- Narvskoje 2001b = Narvskoie obshchestvo potrebiteli. – Smirnova, G. (koost). *Narva. Kul'turno-istoricheskii spravochnik.* Narva: Narvskii muzei, lk 146.
- Neakkuratno 1927 = Neakkuratno vynimaetsia pochtovaia korrespondentsia. – *SNL* 87 (268), 2.08.1927, lk 2.
- Neobhodimo 1925 = Neobkhodimo privesti v poriadok. – *NL* 81 (187), 1.08.1925, lk 2.
- Net lomovõh 1927 = Net lomovykh izvozchikov. – *SNL* 93 (274), 16.08.1927, lk 2.
- Neudatšlivõi 1928 = Neudachlivyi avtomobil'nyi "zaiats". – *SNL* 100 (431), 8.09.1928, lk 2.
- Ne vozvratil 1929 = Ne vozvratil sanok. – *SNL* 8 (485), 19.01.1929, lk 2.
- Novaja 1926 = Novaia požarnaia signalizatsiia. – *SNL* 16 (60), 11.02.1926, lk 2.
- Novaja 1927 = Novaia stoianka taksomotorov. – *SNL* 150 (331), 31.12.1927, lk 3.
- Novoje 1928 = Novoie torgovoie predpriiatie v Narve. – *SNL* 91 (422), 18.08.1928, lk 2.
- Novõi 1925 = Novyi bank. – *SNL* 24, 12.11.1925, lk 2.
- Novõje 1927a = Novyie komfortabel'nyie taksomotory. – *SNL* 16 (207), 5.02.1927, lk 1.
- Novõje 1927b = Novyie pravila dlia avtomobil'noi ezdy. – *SNL* 143 (324), 10.12.1927, lk 2.
- Novõje 1927c = Novyie razgovornyye punkty. – *SNL* 60 (241), 24.05.1927, lk 2.
- Novõje 1929 = Novyie benzinovyie avtomaty. – *SNL* 67 (544), 20.06.1929, lk 3.
- Nužna 1925 = Nuzhna polivka. – *NL* 81 (187), 1.08.1925, lk 2.
- Objavleniye 1927 = Ob'javleniie. – *SNL* 126 (307), 1.11.1927, lk 3.
- Obnaruženiye 1926 = Obnaruzheniie tainoi prodazhi spirta. – *SNL* 24 (68), 4.03.1926, lk 2.
- Obnovleniye 1929 = Obnovleniie chasov na ratushe. – *SNL* 94 (571), 24.08.1929, lk 2.

- Obraztsovaja 1928 = Obraztsovaia tapsko-revel'skaia kolbasnaia. – *SNL* 106 (437), 22.09.1928, lk 4.
- Obrezanije 1927 = Obrezaniiie khvostov u loshadei. – *SNL* 31 (212), 12.03.1927, lk 2.
- Obštšaja 1928 = Obshchaia programma prazdnovaniia. – *NL* 16, 24.02.1928, lk 1.
- Obštšegosudarstvennoi 1925a = Obshchegosudarstvennyi den' pozharnykh. – *NL* 97 (203), 26.09.1925, lk 4.
- Obštšegosudarstvennoi 1925b = Obshchegosudarstvennyi "Pozharnyi den'". – *SNL* 1, 19.09.1925, lk 2.
- Obštšegosudarstvennoi 1927 = Obshchegosudarstvennyi den' pozharnykh. – *SNL* 104 (285), 10.09.1927, lk 3.
- Obštšeje 1923 = Obshcheie sobraniiie. – *NL* 76, 3.11.1923, lk 4.
- Obštšeje 1929 = Obshcheie sobraniiie uchitelei. – *SNL* 21 (498), 19.02.1929, lk 3.
- Obuvnaja 1923 = Obuvnaia i kozhevennaia trgovlia Romana Poliakova. – *SNL* 1, 24.11.1923, lk 4.
- Okontšaniije 1925 = Okonchaniie shkol'nykh zaniatii. – *NL* 56 (162), 26.05.1925, lk 2.
- O notšnoi 1927 = O nochnoi stoianke taksomotorov. – *SNL* 40 (221), 2.04.1927, lk 2.
- Opjat 1927 = Opiat' taksomotor. – *SNL* 150 (331), 31.12.1927, lk 2.
- Opjat 1929 = Opiat' krazhi so vzlomom. – *SNL* 75 (552), 11.07.1929, lk 2.
- Optovo-roznitšnaja 1924 = Optovo-roznichnaia trgovlia obuv'iu i kozhei I. Ia. Ivanova. – *BNL* 14, 8.04.1924, lk 1.
- Optovoi 1923 = Optovyi sklad Estliandskogo khimicheskogo zavoda. – *NL* 38, 7.08.1923, lk 4.
- Osmotr 1927 = Osmotr taksomotorov. – *SNL* 40 (221), 2.04.1927, lk 2.
- Osmotr 1929 = Osmotr izvozchikov. – *SNL* 46 (523), 27.04.1929, lk 2.
- O spiskah 1923 = O spiskah po vyboram glasnykh. – *NL* 74, 30.10.1923, lk 1.
- Otdelnõje 1925 = Otdel'nyie nomera gazety "Staryi Narvskii Listok". – *SNL* 43, 29.12.1925, lk 4.
- Otdel prizrenija N.G.U. 1927 = Otdel prizreniia N.G.U. Sdaiotsia v arendu. – *SNL* 54 (235), 10.05.1927, lk 4.
- Otšerednaja 1929 = Ocherednaia iarmarka. – *SNL* 103 (580), 14.09.1929, lk 4.
- Otkrõlas 1928 = Otkrylas' iarmarka. – *SNL* 11 (442), 4.10.1928, lk 2.
- Parad 1926 = Parad skautov. – *SNL* 52 (96), 15.05.1926, lk 3.
- Parad 1929 = Parad i shestviie v "Den' invalida". – *SNL* 58 (535), 30.05.1929, lk 3.
- Pervomaiskije 1928 = Pervomaiskiie shestviia. – *SNL* 46 (377), 1.05.1928, lk 2.
- Perekupka 1923 = Perekupka produktov. – *NL* 8, 9.05.1923, lk 2.
- Pevtšeskii 1924a = Pevcheskii prazdnik. – *BNL* 40, 21.06.1924, lk 2.
- Pevtšeskii 1924b = Pevcheskii prazdnik. – *BNL* 41, 28.06.1924, lk 3.
- Podzemnoi 1927a = Podzemnyi kabel'. – *SNL* 65 (246), 4.06.1927, lk 2.
- Podzemnoi 1927b = Podzemnyi telefonnyi kabel'. – *SNL* 2 (193), 2.01.1927, lk 2.
- Podzemnoi 1928a = Podzemnyi kabel' telefona. – *NL* 11, 7.02.1928, lk 3.
- Podzemnoi 1928b = Podzemnyi sklad benzina. – *NL* 15, 21.02.1928, lk 2.
- Poimka 1926 = Poimka vora. – *SNL* 145 (189), 21.12.1926, lk 2.
- Pokazatel'naja 1929 = Pokazatel'naia gazovaia ataka. – *SNL* 101 (578), 10.09.1929, lk 3.
- Pokušeniije 1928 = Pokusheniie na ubiistvo. – *NL* 25, 27.03.1928, lk 4.
- Politseiskije 1929 = Politseiskiie protokoly. – *SNL* 22 (499), 23.02.1929, lk 3.
- Pol'skije 1926 = Pol'skiie gosti v Narve. – *SNL* 22 (66), 27.02.1926, lk 3.
- Poraneniije 1925 = Poraneniie vystrelom. – *NL* 17 (123), 10.02.1925, lk 2.
- Porjadok 1923 = Poriadok dnia sbora v pol'zu invalidov. – *NL* 7, 5.05.1923, lk 1.

Porjadok 1926 = Poriadok prazdnovaniia v Narve 8-i godovshchiny Estonskoi Respubliki. – *SNL* 21 (65), 23.02.1926, lk 1.

Po samõm 1924 = Po samym deshiovym tsenam. – *BNL* 75, 14.10.1924, lk 4.

Poseštšeniye 1929 = Poseshcheniie latviiskim ministrom Narvy. – *SNL* 25 (502), 2.03.1929, lk 2.

Posledstviya 1927 = Posledstviia iarmarki. – *SNL* 115 (296), 6.10.1927, lk 2.

Postanovka 1928 = Postanovka bakov. – *SNL* 21 (352), 21.02.1928, lk 2.

Požarnaja 1928 = Pozharnaia trevoga ot detskoj dudki. – *SNL* 130 (461), 17.11.1928, lk 1.

Požar 1926 = Pozhar s chelovecheskimi zhertvami. – *SNL* 127 (171), 9.11.1926, lk 2.

Požertvovavšije 1928 = Pozhertvovavshiie v pol'zu soldata artillerista Apraksina. – *NL* 20, 10.03.1928, lk 4.

Prazdnovanije 1926a = Prazdnovaniie 24 fevralia. – *SNL* 10 (54), 28.01.1926, lk 2.

Prazdnovanije 1926b = Prazdnovaniie Dnia nezavisimosti. – *SNL* 19 (63), 18.02.1926, lk 2.

Prazdnovanije 1926c = Prazdnovaniie Narvoi Dnia osvobozhdeniia ot bol'shevikov. – *SNL* 7 (51), 21.01.1926, lk 2.

Prazdnovanije 1927a = Prazdnovaniie 9-i godovshchiny samostojatel'nosti. – *SNL* 25 (216), 26.02.1927, lk 3.

Prazdnovanije 1927b = Prazdnovaniie "Dnia požarnykh". – *SNL* 105 (286), 13.09.1927, lk 2.

Prazdnovanije 1929 = Prazdnovaniie 11-oi godovshchiny Respubliki. – *SNL* 23 (500), 26.02.2029, lk 2.

Pravlenije 1927 = Pravleniie Narvskogo Domovladel'cheskogo Banka. – *SNL* 109 (290), 22.09.1927, lk 4.

Pravlenije 1928 = Pravleniie Soiuza Shofiorov. – *NL* 4, 14.01.1928, lk 4.

Predlagaju 1924 = Predlagaiu shvedskiie i nemetskiie primusy. – *BNL* 71, 1.10.1924, lk 4.

Predstaviteli 1925 = Predstaviteli pečati u gor. golovy. – *SNL* 33, 3.12.1925, lk 1.

Predstaviteli 1929 = Predstaviteli finskoi samozashchity v Narve. – *SNL* 60 (537), 4.06.1929, lk 3.

Pribyvajet 1927 = Pribyvaet 10 taksomotor. – *SNL* 38 (219), 29.03.1927, lk 2.

Priezd 1923 = Priezd v Narvu inostrannykh zhurnalistov. – *NL* 25, 7.07.1923, lk 1.

Priezd 1925 = Priezd glavy gosudarstva v Narvu. – *NL* 87 (193), 22.08.1925, lk 1.

Priezd 1927 = Priezd Glavy gosudarstva. – *SNL* 83 (264), 23.07.1927, lk 2.

Priezd 1928a = Priezd inostrannykh zhurnalistov. – *SNL* 70 (401), 30.06.1928, lk 2.

Priezd 1928b = Priezd shvedskikh ekskursantov. – *SNL* 63 (394), 14.06.1928, lk 2.

Priezd 1929 = Priezd predsedatelja Gosud. Sobraniia. – *SNL* 88 (565), 10.08.1929, lk 2.

Prijom 1927 = Priem novobrantsev. – *SNL* 28 (219), 5.03.1927, lk 2.

Prisvoenije 1928 = Prisvoieniie velosipeda. – *SNL* 53 (384), 19.05.1928, lk 2.

Prodaža 1927 = Prodazha izdykhaiushchei loshadi. – *SNL* 43 (224), 9.04.1927, lk 3.

Prodelki 1926 = Prodelki aferistov. – *SNL* 58 (102), 1.06.1926, lk 2.

Professionalnõje 1927 = Professional'nyie "bezrabotnyie". – *SNL* 103 (284), 8.09.1927, lk 2.

Programma 1925 = Programma prazdnovaniia sed'moi godovshchiny osnovaniia Estonskoi respubliki – v Narve 24 fevralia 1925 goda. – *NL* 23 (129), 24.02.1925, lk 2.

Programma 1926 = Programma prazdnovaniia Dnia osvobozhdeniia Narvy ot vragov. – *SNL* 6 (50), 19.01.1926, lk 2.

Programma 1928 = Programma iubileinykh torzhestv. – *SNL* 22 (353), 25.02.1928, lk 2.

Programma 1929 = Programma prazdnovaniia "Dnia estonskikh invalidov". – *SNL* 55 (532), 23.05.1929, lk 2.

Proisšestvija 1925 = Proisshestviia. – *NL* 15 (121), 5.02.1925, lk 1.

Proizvoditsja 1923 = Proizvoditsia kleimeniie i proverka vesov i mer. – *NL* 9, 12.05.1923, lk 4.

- Proizvodstvo 1927 = Proizvodstvo metallicheskikh venkov "Korona". – SNL 33 (214), 17.03.1927, lk 4.
- Protokolõ 1929 = Protokoly na domovladel'tsev. – SNL 60 (537), 4.06.1929, lk 2.
- Proverka 1925 = Proverka i pochinka vesov. – NL 26 (132), 7.03.1925, lk 4.
- Provodõ 1928 = Provody generala Geintse. – SNL 111 (442), 4.10.1928, lk 2.
- Psiho-grafolog 1924 = Psikho-grafolog Nikolai Frantsevich Shubert. – SNL 5 (20), 12.01.1924, lk 4.
- Radio-kontsertõ 1928 = Radio-kontserty na ulitse. – SNL 97 (428), 1.09.1928, lk 2.
- Raspisanije 1923 = Raspisanie avto-omnibusnogo dvizheniia v gor. Narve. – NL 37, 4.08.1923, lk 4.
- Raspredelenije 1928 = Raspredelenie traktirnogo naloga. – SNL 132 (463), 22.11.1928, lk 2.
- Razreshenije 1924 = Razreshenie trgovli. – BNL 5, 18.03.1924, lk 1.
- Razreshili 1928 = Razreshili bil'iard. – SNL 38 (369), 7.04.1928, lk 2.
- Reform-krovati 1926 = Reform-krovati. – SNL 143 (187), 16.12.1926, lk 4.
- Rekord 1927 = Kino "Rekord". – SNL 148 (329), 22.12.1927, lk 1.
- Rekord 1929 = Rekord. – SNL 5 (428), lk 3.
- Remont 1924 = Remont goroda. – BNL 27, 15.05.1924, lk 3.
- Restoran 1926 = Restoran M. N. Ieliseieva. – SNL 38 (82), 10.04.1926, lk 4.
- Revizija 1925 = Reviziia podatnogo uchastka. – SNL 3, 24.09.1925, lk 2.
- Roždestvenskaja 1926 = Rozhdestveskaia iarmarka. – SNL 137 (181), 2.12.1926, lk 1.
- Samoupravstvo 1929 = Samoupravstvo. – SNL 104 (581), 17.09.1929, lk 2.
- Sbor 1924 = Sbor v pol'zu invalidov. – BNL 56, 9.08.1924, lk 2.
- Seljodotšnõi 1925 = Seliodochnyi rassol na kryshe. – NL 103 (209), 17.10.1925, lk 2.
- Semena 1923 = Semena. – NL 4, 25.04.1923, lk 4.
- Semena 1924a = Semena. – BNL 19, 19.04.1924, lk 4.
- Semena 1924b = Semena. – BNL 11, 1.04.1924, lk 4.
- Semennaja 1923 = Semennaia trgovlia. – NL 6, 2.05.1923, lk 4.
- Severn. 1928 = Severn. Torgovyj Dom. – SNL 78 (409), 19.07.1928, lk 4.
- Severnoje 1927 = Severnoie t-vo proizvodstva iagodnykh vin. – SNL 44 (225), 12.04.1927, lk 1.
- S Novõm 1929 = S Novym godom. – SNL 147 (624), 31.12.1929, lk 3.
- Soveštšanjuje 1925 = Soveshchaniie o Dne Laidonera. – NL 46 (152), 28.04.1925, lk 2.
- Ssora 1928 = Ssora shofiorov. – SNL 125 (456), 6.11.1928, lk 2.
- Staraja 2001 = Staraia apteka. – Smirnova, G. (koost). *Narva. Kul'turno-istoricheskii spravochnik*. Narva: Narvskii muzei, lk 119–120.
- Stareišaja 1926 = Stareishaia v Narve Moskovskaia baranochnaia. – SNL 13 (57), 4.02.1926, lk 4.
- Stojanki 1926 = Stojanki avtobusa i avtomobilia. – SNL 75 (119), 10.07.1926, lk 2.
- Stolknovenije 1928 = Stolknovenie avtomobilia s izvozchikom. – SNL 65 (396), 19.06.1928, lk 2.
- Storonneje 1929 = Storonneie soobshcheniie. – SNL 36 (513), 30.03.1929, lk 2.
- Šapotsšnõi 1923 = Shapochnyi magazin I. I. Roigas. – SNL 8, 11.12.1923, lk 4.
- Školnoje 1924 = Narvskoie Shkol'noie upravleniie. – BNL 12, 3.04.1924, lk 4.
- Školnõi 1929 = Shkol'nyi prazdnik. – SNL 57 (534), 28.05.1929, lk 2.
- Štandart 1928 = Shtandart artillerii I diviz. – SNL 121 (452), 27.10.1928, lk 2.
- Štõk 1924 = Shtyk. Rysak i kliacha. – BNL 4, 15.03.1924, lk 4.
- Švedskije 1928 = Shvedskiie turisty-esperantisty. – SNL 92 (423), 21.08.1928, lk 3.
- Zaderžanije 1926 = Zaderzhaniie dvukh vzlomshchikov. – SNL 144 (188), 18.12.1926, lk 2.
- Zagadotšnaja 1926 = Zagadochnaia smert'. – SNL 11 (55), 30.01.1926, lk 3.
- Zagorelas 1928 = Zagorelas' sazha. – SNL 124 (455), 3.11.1928, lk 2.

- Zaitsõ 1928 = "Zaitsy" na avtomobile. – *SNL* 98 (429), 4.09.1928, lk 2.
- Za neostorožnuju 1925 = Za neostorozhnuii uezdu. – *SNL* 19, 31.10.1925, lk 2.
- Zasedaniye 1923a = Zasedaniie Gor. Dumy. – *NL* 14, 30.05.1923, lk 1.
- Zasedaniye 1923b = Zasedaniie gor. Dumy. – *NL* 72, 25.10.1923, lk 1.
- Zasedaniye 1924a = Zasedaniie Narvskoi Gorodskoi Dumy. – *BNL* 5, 18.03.1924, lk 1.
- Zasedaniye 1924b = Zasedaniie Hariduskogu v Narve. – *BNL* 30, 22.05.1924, lk 3.
- Zasedaniye 1925a = Zasedaniie Narvskoi Gorodskoi dumy. – *NL* 13 (119), 31.01.1925, lk 2.
- Zasedaniye 1925b = Zasedaniie gor. Dumy. – *NL* 58 (164), 30.05.1925, lk 2.
- Zasedaniye 1925c = Zasedaniie gor. Dumy. – *NL* 65 (171), 20.06.1925, lk 2.
- Zasedaniye 1925d = Zasedaniie hozaistvennoi komissii. – *SNL* 30, 26.11.1925, lk 3.
- Zasedaniye 1926 = Zasedaniie Gorodskoi Dumy. – *SNL* 131 (175), 18.11.1926, lk 1.
- Zasedaniye 1927a = Zasedaniie gor. dumy. – *SNL* 45 (226), 16.04.1927, lk 4.
- Zasedaniye 1927b = Zasedaniie Gorodskoi Dumy. – *SNL* 58 (239), 19.05.1927, lk 3.
- Zasedaniye 1928 = Zasedaniie Gorodskoi Dumy. – *SNL* 69 (400), 28.06.1928, lk 2.
- Zasedaniye 1929 = Zasedaniie Konventa Prosveshcheniia. – *SNL* 33 (510), 21.03.1929, lk 3.
- Zlokljutšeniya 1929 = Zlokliucheniiia shofiora taksi nr 27. – *SNL* 99 (576), 5.09.1929, lk 2.
- Z.P. 1925 = Briuho Narvy. – *SNL* 26, 17.11.1925, lk 4.
- Žertva 1928 = Zhertva sobstvennogo legkomysliia. – *SNL* 120 (451), 25.10.1928, lk 2.
- Žuk 1927 = Zhuk. Zloby dnia. – *SNL* 25 (216), 26.02.1927, lk 3.
- Žuk 1928 = Zhuk. Zloby dnia. – *SNL* 100 (431), 8.09.1928, lk 3.
- Takso-avtomobili 1927 = Takso-avtomobili. – *SNL* 94 (275), 18.08.1927, lk 4.
- Tapskaja 1925 = Tapskaia kolbasnaia L. Tubbi. – *SNL* 40, 19.12.1925, lk 5.
- Teder 1929 = Teder, P. Taksi №57. – *SNL* 34 (511), 23.03.1929, lk 4.
- Termometr 1927 = Termometr. – *SNL* 5 (196), 11.01.1927, lk 2.
- Torgovlja 1923a = Torgovlia i baranoeh. pekarnia I. F. Kuznetsova. – *NL* 64, 6.10.1923, lk 4.
- Torgovlja 1923b = Torgovlia. – *NL* 27, 12.07.1923, lk 4.
- Torgovõi 1923 = Torgovyi dom Aktsionernogo obshchestva Anton Geil'man. – *NL* 7, 5.05.1923, lk 4.
- Torgovõi 1927 = Torgovyi putevoditel' po Narve. – *SNL* 71 (252), 25.06.1927, lk 3.
- Toržestvo 1928 = Torzhestvo vrucheniiia znamion. Glava gosudarstva v Narve. – *SNL* 121 (452), 27.10.1928, lk 2.
- Trevoga 1927 = Trevoga garnizonu. – *SNL* 146 (327), 17.12.1927, lk 2.
- Tsur-Mülen, F. A. 1929 = Doktor med. F. A. Tsur-Miulen. – *SNL* 147 (624), 31.12.1929, lk 4.
- Tšasõ 1928 = Chasy-nevidimka. – *SNL* 146 (477), 29.12.1928, lk 2.
- Tšikin 1923 = Iv. Iv. Chikin. – *NL* 60, 27.09.1923, lk 4.
- Tšislo 1927 = Chislo torgovtsev na Petrovskom rynke. – *SNL* 50 (231), 30.04.1927, lk 2.
- Tšugunnoje 1927 = Chugunnoie lit'io. – *SNL* 141 (322), 6.12.1927, lk 4.
- Tuhlaja 1929 = Tukhlaia ryba. – *SNL* 55 (532), 23.05.1929, lk 3.
- Ukrali 1929 = Ukrali brauning. – *SNL* 80 (557), 23.07.1929, lk 3.
- U russkikh 1929 = U russkikh skautov. – *SNL* 45 (522), 25.04.1929, lk 3.
- Utšeniki 1929 = Ucheniki k portnomu. – *SNL* 20 (497), 16.02.1929, lk 4.
- Valkskii 1923 = Valkskii pivnoi sklad. – *SNL* 13, 22.12.1923, lk 4.
- Vasiljev i Ko 1925 = P. V. Vasil'ev i Ko. Miasnyie torgovli. – *SNL* 42, 24.12.1925, lk 4.
- Vesjolõi 1928 = Vesiolyi kokhtelets. – *SNL* 68 (399), 26.06.1928, lk 2.
- Vesennii 1927 = Vesennii prazdnik skautov. – *SNL* 56 (237), 14.05.1927, lk 2.

- V Johimstale 1929 = V Iokhimstale budet voda. – *SNL* 32 (509), 19.03.1929, lk 2.
- Vladeltsam 1925 = Vladel'tsam nedvizimykhn imushchestv v Narve soobshcheniie. – *NL* 75 (181), 18.07.1925, lk 4.
- Vnov 1923 = Vnov' otkrytaia tabachnaia i kolonial. torgovlia. – *NL* 60, 27.09.1923, lk 4.
- Vnov 1925 = Vnov' otkrytyi sklad piva Valkskogo AO. – *SNL* 40, 19.12.1925, lk 1.
- Volgin 1924 = Volgin, Vasilii. Istoricheskii ocherk gor. Narvy. – *BNL* 40, 21.06.1924, lk 3–4.
- Voskresnõje 1928 = Voskresnyie kontserty. – *SNL* 116 (447), 16.10.1928, lk 2.
- Vozzvanije 1926 = Vozzvaniiie uchrezhdeniiam, torgovym i promyshlennym predpriatiiam. – *SNL* 5 (49), 16.01.1926, lk 2.
- V pamjat 1927 = V pamiat' pavshikh v Osvoboditel'nuiu voinu. – *SNL* 3 (194), 6.01.1927, lk 2.
- V restorane 1924 = V restorane u Petrovskogo rynka. – *BNL* 92, 22.11.1924, lk 3.
- V pjanom 1928 = V p'ianom ugare. – *SNL* 76 (407), 14.07.1928, lk 2.
- Vzlom 1929a = Vzlom kassy telefonnogo apparata. – *SNL* 55 (532), 23.05.1929, lk 2.
- Vzlom 1929b = Vzlom telefonnoi kassy. – *SNL* 137 (614), 3.11.1929, lk 2.
- Vzlomali 1929 = Vzlomali troe zamkov. – *SNL* 71 (548), 2.07.1929, lk 2.
- Võborõ 1929 = Vybory prosvetitel'nogo soveta. – *SNL* 25 (502), 2.03.1929, lk 2.
- Võsokije 1926 = Vysokie gosti. – *SNL* 21 (65), 23.02.1926, lk 2.

SUMMARY

The issue of identifying a city centre in a local text: Functions and images of Narva's central squares in the 1920s

OLGA BURDAKOVA

Associate Professor of Russian Language
Narva College of the University of Tartu
Olga.Burdakova@ut.ee

JELENA NÕMM

Lecturer in Russian Culture
Narva College of the University of Tartu
Jelena.Nomm@ut.ee

Keywords: concept of city center, place reputation, urban anthropology, local text, Narva periodicals, Narva history

The article is a logical continuation of the articles (Burdakova & Nõmm 2025a; Burdakova & Nõmm 2025b) published in previous issues of the journal *Mäetagused*. The previously published articles propose an approach to studying residents' perceptions of the city centre based on historical material. Using materials from the Russian-language press of Narva in the 1920s, the articles reconstruct residents' perceptions of Narva's centre: a list of places referred to in newspapers as central is identified, the centre is localized and "geometrized", and the functionality and reputation of Vyshgorodskaja as the city's main street are described.

In the present article, following our previously proposed approach, we reconstruct the functions of two central squares as perceived by city residents in the 1920s – Ratushnaia / Raekoja Square and Petrovskaja / Peetri Square. A comparison of the functions of the squares has revealed that, in addition to their shared role as a leisure center and transport and communications hub, each square had its own key functions that defined its significance in the lives of its residents. For Ratushnaia Square, this was primarily administrative and cultural-educational significance, while for Petrovskaya Square, it was its significance as a shopping centre and a venue for city parades.

Reconstructing the functions of Narva's central places allowed us to answer the question of why the perception by Narva residents in the 1920s of the concept of 'city centre' expanded to include objects that did not belong to the administrative district of Südalinn (in particular, Petrovskaya Square).

Olga Burdakova (PhD) on Tartu Ülikooli Narva kolledži vene keele kaasprofessor, võõrkeelte osakonna juhataja, üle 80 teaduspublikatsiooni autor. Tema uurimisvaldkonnad on linnaantropoloogia, korpuslingvistika, vene keele grammatika, vene keele kui võõrkeele ja vene keele kui emakeele õpetamise meetodika.

Olga Burdakova (PhD) is Associate Professor of Russian Language at Narva College of the University of Tartu, Head of the Department of Foreign Languages, author of more than 80 research publications. Her research interests include urban anthropology, corpus linguistics, Russian grammar, methodology of teaching Russian as a foreign language and Russian as a mother tongue.

Olga.Burdakova@ut.ee

Jelena Nõmm (PhD) on Tartu Ülikooli Narva kolledži vene kultuuri lektor, üle 80 teaduspublikatsiooni autor. Tema uurimisvaldkondade hulka kuuluvad linnaantropoloogia ja Narva lokaalne tekst, korpuslingvistika, vene-eesti kultuurisuhted, 19. sajandi teise poole vene kirjandus ja kultuur, kultuuridevaheline kommunikatsioon ja mitmekultuuriline haridus.

Jelena Nõmm (PhD) is Lecturer in Russian Culture at Narva College of the University of Tartu and the author of over 80 scholarly publications. Among her research areas are urban anthropology and the local text of Narva, corpus linguistics, Russian-Estonian cultural relations, Russian literature and culture of the second half of the 19th century, intercultural communication and multicultural education.

Jelena.Nomm@ut.ee

Märkusi Kesk-Assüüria impeeriumi propagandast: vallutussõdade peegeldus Tukultī-Ninurta I kuninglikus titulatuuris

VLADIMIR SAZONOV

Kaitseväe Akadeemia juhtivteadur ja Tartu Ülikooli Vana-Lähis-Ida uuringute kaasprofessor
vladimir.sazonov@ut.ee

Teesid: Artikkel käsitleb Kesk-Assüüria impeeriumi kõige võimsama ja tuntuma valitseja Tukultī-Ninurta I propagandat, keskendudes tema kõige olulisematele tiitlitele ja epiteetidele. Teadagi on kuningliku ideoloogia ja propaganda üheks oluliseks elemendiks kuninglik titulatuur. Analüüsides Tukultī-Ninurta I titulatuuri on võimalik mõista, milline oli selle kuninga poliitilis-ideoloogiline programm ja millised olid geopoliitilised ambitstioonid.

Märksõnad: epiteet, ideoloogia, Kesk-Assüüria impeerium, kuningas, Mesopotaamia, propaganda, tiitel, Tukultī-Ninurta I, vallutused

1. SISSEJUHATAVAD MÄRKUSED

Kesk-Assüüria impeeriumi kõige tuntuma ning võimsama kuninga Tukultī-Ninurta I¹ (valitses 1244/1242–1208/1206 eKr) erakordsed imperialistlikud ambitioonid on hästi kajastatud tema sõjakäikude ja vallutuste kirjeldustes (vt Tukultī-Ninurta raidkirjad – RIMA 1: 231–299), mida võib pidada kuninglikuks propagandaks (vt nt Tadmor 1981). Kuningliku ideoloogia ja propaganda üheks oluliseks osaks on alati olnud kuninglik titulatuur (vt ÉR 1967; Sazonov 2010, 2011, 2016; Karlsson 2013, 2017a, 2017b; Tarhan 2025).

Tukultī-Ninurta I erakordseid ambitsioone näitab ka uue pealinna Kar-Tukultī-Ninurta asutamine ning seal monumentaalsete templite ning uue kuningliku palee rajamine (Cifola 2004: 7–15; Sazonov 2011: 235–276; Sazonov 2016: 65–104).² Üks kõige olulisemaid allikaid, kust leiab teavet kuningliku poliitilise ideoloogia, sõdade, templipoliitika ja sõjateoloogia kohta, on Mesopotaamia kuningate kuninglikud raidkirjad, mis on meieni jõudnud umbes aastast 2700 eKr, alates Kiš En-Mebaragesi 1. dünastia valitsemisajast (umbes 27. sajand eKr) kuni Mesopotaamia ajaloo lõpuni I eelkristliku aastatuhande keskpaigas. Raidkirjad aitavad dateerida sündmusi ja pakuvad väga olulist teavet ajalooliste perioodide kohta, mainides aset leidnud sündmusi (sõjad, linnade vallutamine, templite rajamine jne). Raidkirjad on ajalooürikud, mis sisaldavad olulisi andmeid kuningliku sugupuu ehk valitsejate kuningliku liini, riikidevaheliste diplomaatiliste suhete, riikide sisepoliitilise olukorra jms kohta. Samuti on raidkirjades sageli üles loetud valitsejate tiitlid ja epiteedid (vt nt Sazonov 2015: 155–176; Sazonov 2016).

Lisaks mitmetele kuninglikele raidkirjadele³ on olemas veel üks oluline tollane tekst – *Tukultī-Ninurta eepos* (Machinist 1978), mis samuti peegeldab üsna hästi hilise Kesk-Assüüria⁴ ajastu ideoloogia ning usundi olulisi elemente.⁵ Seetõttu ongi käesoleva artikli eesmärk näidata, kuidas Assüüria impeeriumi propaganda⁶ kajastas Tukultī-Ninurta I sõjakäike tema ametlikes kuninglikes tiitlites ning epiteetides.

2. MÕNED ÜLDISED MÄRKUSED TUKULTĪ-NINURTA I KUNINGLIKE TIITLITE KOHTA

Tukultī-Ninurta I kuninglikest tiitlitest ning epiteetidest on säilinud üsna ulatuslik kogum – ligi 60 kuninglikku raidkirja. Seda on palju rohkem kui tema eelkäijatel – sh kuningas Adad-nārārī I-l (valitses 1305/1304–1274/1273) ja Salmanassar I-l (valitses 1274/1273–1244/1243 eKr). See annab meile palju materjali analüüsiks (RIMA 1: 231–299). Lisaks saavutasid Kesk-Assüüria kuninglikud tiitlid ning epiteedid just Tukultī-Ninurta ajastul haripunkti oma ambitsioonikuses ja pompoossuses. Seega soovin lisada mõned märkused just selle valitseja kuninglike tiitlite kohta. Tema tiitlite näitena tsiteerin siin vaid väikest osa ühest Tukultī-Ninurta raidkirjast, kus on loetletud mõned tema tiitlid ja epiteedid:

(I.1–3.) ^mGIŠ.tukul-ti-^dnin-urta MAN KIŠ MAN *dan-nu* MAN KUR ^daš-šur MAN KUR *šu-me-ri* ù *ak-ka-di-i* MAN *kib-rat* 4-i. (RIMA 1 A.O.78.22).
[Tukultī-Ninurta, maailma/universumi kuningas, võimas kuningas, Assüüria maa kuningas, Sumeri ja Akkadi maa kuningas, nelja ilmakaare kuningas.]

Barbara Cifola rõhutab, et Tukultī-Ninurta I valitsusaeg tähistab Kesk-Assüüria kuningriigi kõrgpunkti nii territoriaalse laienemise kui ka universaalse poliitilise ideoloogia väljatöötamise seisukohalt (Cifola 1995: 39). Kahtlemata on Tukultī-Ninurta I 37aastane⁷ valitsuseg parim näide Kesk-Assüüria kuningliku ideoloogia ja propaganda (Garelli 1982: 16; Sazonov 2011), sh kuninglike tiitlite⁸ arengust.⁹ Tukultī-Ninurta I kuningliku ideoloogiaga seotult püstitan järgmised uurimisküsimused:

1. Millised tiitleid ja epiteete Tukultī-Ninurta kasutas ning millised olid nende funktsioonid?
2. Millised tähendused olid nendel tiitlil ja epiteetidel assüürlaste vallutuste ja universalistliku ambitsiooni kontekstis?¹⁰

Siinkohal tahan märkida, et valisin välja ainult need tiitlid ja epiteetid, mis on seotud Tukultī-Ninurta I sõdade, sõjaliste konfliktide, vallutusplaanide ja “maailma/universumi valitsemise” ambitsioonidega. Barbara Cifola esitab oma artiklis (2004) kuningate tiitlite loetelu, mis põhineb ainult kahel Tukultī-Ninurta I raidkirjal (IM 57821 ja IM 76787) (Cifola 2004: 7).¹¹ Mina olen seda olulisel määral täiendanud ja lisanud näiteid ka teistest Tukultī-Ninurta I raidkirjadest.

Tabel 1. Tukultī-Ninurta I tiitlid, mis on seotud tema impeeriumi vallutuspoliitikaga ja põhinevad mitmel kuninglikkust käsitleval kirjutisel.¹²

Kuninglik tiitel või epiteet	
<i>šar kiššati</i>	<i>universumi/maailma kuningas, geopolitiline-universalistlik tiitel, kosmiline tiitel</i>
<i>šarru dannu</i>	<i>võimas kuningas, kangelaslik tiitel</i>
<i>šar māt Aššur</i>	<i>Assüüria maa kuningas, territoriaalne tiitel</i>
<i>šar kibrāt arba⁷i</i>	<i>nelja ilmakaare kuningas, geopolitiline-universalistlik ja kosmiline tiitel</i>
<i>šar māt Šumeri u Akkadī</i>	<i>Sumeri ja Akkadi maa kuningas, territoriaalne ja geopolitiline tiitel</i>
<i>šar māt Karduniaš</i>	<i>Karduniaši (=Babüloonia) maa kuningas, territoriaalne ja geopolitiline tiitel</i>
<i>šar Sippar u Bābili</i>	<i>Sippari ja Babüloni kuningas, territoriaalne ja geopolitiline tiitel</i>
<i>šar māt Tilmun u Meluḥḥi</i>	<i>Tilmuni ja Meluḥḥa kuningas, territoriaalne-geopolitiline tiitel</i>
<i>šar tām̄ti elīti u šupalīti</i>	<i>Ülemise ja Alam-Mere kuningas,¹³ territoriaalne ja geopolitiline tiitel, kosmiline ja universalistlik tiitel</i>
<i>šar ḥuršāni u namē rapšūti</i>	<i>laiade mägede ja taimede kuningas, territoriaalne ja geopolitiline (ja teatud mõttes universalistlik) tiitel</i>
<i>šar māt Šubarī u Qutī u šar kullat mātāt Nairi</i>	<i>Subaru ja Qutu maa kuningas ning Nairi kõigi maade kuningas, territoriaalne ja geopolitiline tiitel</i>
<i>šamšu kiššat nišē</i>	<i>kõigi inimeste päikesejumal/päike, solaarne ja teofoorne ning universalistlik epiteet</i>

Kõik need tiitlid on ühel või teisel viisil propagandistlikud ja peegeldavad Tukultī-Ninurta I ideoloogiat, tema vallutusi ja tohutuid välispoliitilisi ambitsioone, soovi laiendada Assüüria impeeriumi teiste riikide ja rahvaste arvelt. Teatavas mõttes on see tema tegevuskava või koguni poliitiline programm, mistõttu valisin siin välja vaid mõned Tukultī-Ninurta I kõige olulisemad kuninglikud tiitlid ja epiteedid:

- Geograafilised/geopoliitilised tiitlid nagu *šar māt Tilmun u Meluḥḥi* (Deller & Fadhil et al. 1994: IM 76787, rida 17) – *Tilmuni ja Meluḥḥa maa kuningas* (tähendab ambitsiooni valitseda Bahreini jt piirkondi Pärsia lahes ja võib-olla ka India ookeanis).
- *šar Sippar u Bābili* (Deller & Fadhil et al. 1994: IM 76787, read 16–17)¹⁴ – *Sippari ja Babülioni kuningas* (ilmselt soov kontrollida olulisemaid linnu ja kultuskeskusi nagu nt Babülon, mis oli toona üks maailma suurimaid linnu ja Babüloonia pealinn)
- *šar māt Šumeri u Akkadī* (RIMA 1: A.0.78.5, read 4–5) – *Sumeri ja Akkadi maa kuningas* (muistne tiitel pärit veel III aastatuhandest, mis tähendab kogu Mesopotaamia valitsemist – nagu see oli Akkadi impeeriumi ajal 2334–2154 eKr ja Ur III ajastul 2112–2004 eKr)
- *šar māt Aššur* (RIMA 1: A.0.78.2, rida 1) – *Assüüria maa kuningas* (Assüüria tuumikalade ja kõikide muude vallutatud alade kontrollimine)
- *šar māt Karduniaš* (RIMA 1: A.0.78.5, rida) – *Karduniaše maa (=Babüloonia) kuningas* (tähendab, et Assüüria kuningas soovis valitseda kassiitide poolt valitsetud Babülooniast, mida kassiidi keeles nimetati Karduniaš)
- *šar māt Šubarī u Qutī u šar kullat mātāt Nairi* (RIMA 1: A.0.78.5, read 7–9) – *Šubaru ja Qutu maa kuningas ning kogu Nairi maa kuningas* (täendas, et Tukultī-Ninurta I ambitsioon oli kontrollida ka kõiki põhjas ja idas olevaid maid, mis piirnesid Assüüria ja Babülooniaga nagu Nairi jne)
- *šarru dannu* (RIMA 1: A.0.78.1, rida 2) – *võimas kuningas* (muistne tiitel, mis oli pärit veel Akkadi impeeriumist).

Alljärgenvalt loetlen mõned mitte-universaalsed tiitlid, milles sisaldub teofoorne element, nagu *šakkanak Aššur* (RIMA 1: A.0.78.1, rida 3) – “jumala Aššuri (ase)valitseja”, *nišīt Aššur* (RIMA 1, A.0.78.1, rida 2) – “Aššuri (poolt) võitnud”, *nišīt Aššur u Šamaš* (RIMA 1: A.0.78.1, rida 2) – “Aššuri ja Šamaši (jumalate) võitnud”, *muṭīb libbi Aššur* (RIMA 1: A.0.78.1, rida 9) – “jumala Aššuri südames õnnistatu”, *miḡir Anim u Enlil* – “jumala Anu ja Enlili (poolt) võitnud” (RIMA 1: A.0.78.1, read 3–4).

3. UNIVERSALISTLIKUD PÜÜDLUSED, MIS PEEGELDUVAD TIITLITES JA EPITEETIDES

Universalistlikud tiitlid võivad hõlmata nii tiitleid kui ka epiteete, mis näitavad valitseja püüdlusi “maailma hegemoonia” poole. Selle eelduse alusel võime Tukultī-Ninurta I universalistlikud tiitlid ning epiteedid jagada vähemalt kahte erinevasse kategooriasse (vt nt Sazonov 2016: 67):

- Esimesse kategooriasse kuuluvad kõik universalistlikud tiitlid ja epiteedid, milles puuduvad teofoorsed elemendid, sh geopolitiilised ning poliitilised tiitlid ja epiteedid, nagu tiitel *šar kibrāt arba²i* (nelja ilma-kaare kuningas) või epiteet *šābit kibrat arba²i eliš u šapliš* (nelja ilmakaare vallutaja ülal ja all) jne.
- Teise kategooriasse kuuluvad kõik universaalsed teofoorse taustaga tiitlid ja epiteedid, nagu *šamšu kiššat nišē* (kõigi inimeste päike/päikesejumal) või *šakkanak ilāni* (kõikide jumalate poolt määratud (ülem)valitseja) (Sazonov 2016: 67, 97–99).

B. Cifola mainitud artiklis pakuvad huvi veel sellised tiitlid nagu *šar kiššati* (universumi kuningas)¹⁵, *malik malkī* ((kõikide) vürstide vürst), *šar kibrāt arba²i* (nelja ilmakaare kuningas), *šamšu kiššat nišē* ((kõikide) inimeste päikesejumal/päike), *šar kiššat nišē* (kõikide inimeste kuningas), *šar tâmti elīti u šupalīti* (ülemise ja alumise mere kuningas), *šar šarrāni* ((kõikide) kuningate kuningas) (Cifola 2004: 8, 9). Lisaks olid ka teised universalistlikud tiitlid, mida Cifola oma artiklis (2004) ei maini nagu nt *bēl bēlē* ((kõikide) isandate isand, vt Cifola 1995: 41, 43, 4), *bēl gimri* (universumi isand, vt Cifola 1995: 46). Siinkohal tasuks loetleda veel kolme olulist tiitlit: *išši²ak aššur, rē²u kinu* (Cifola 2004: 9), *nišit Aššur u Enlil* (Cifola 2004: 8). Need tiitlid näitavad meile, et Tukultī-Ninurta I oli mitte üksnes “jumal Aššuri valitseja” (*išši²ak aššur*) või “suur kuningas” ja “maailma kuningas”, vaid ka jumal Aššuri “ülempreester” ning jumalate “Aššuri ja Šamaši võitnud”.

Järgnevalt vaatleme lähemalt Tukultī-Ninurta I tiitleid ja epiteete, mida saab otseselt seostada Kesk-Assüüria impeeriumi ekspansionismiga ning Tukultī-Ninurta I sooviga olla universumi valitseja.

3.1. *šar kibrāt arba²i*

Üks oluline (ja väga vana akkadi) universalistlik tiitel, mida Tukultī-Ninurta I kasutas, oli *šar kibrāt arba²i*. Selle algne sumerikeelne vaste on lugal an-ub-da-lim muba. See tähendab *nelja ilmakaare kuningat*. Esimesena nimetas end nelja ilmaakaare kuningaks kuulus Akkadi impeeriumi neljas kuningas Narām-Su²en (2254–2218 eKr) (vt nt RIME 2: *Narām-Sîn* E2.1.4.1 või *Narām-Sîn* E2.1.4.4; vt ka Sazonov 2007).¹⁶ Tiitel nelja ilmakaare kuningas väljendab kuninga soovi valitseda kogu teadaolevat maailma (Cifola 1995: 40–41). Tõenäoliselt laenas

Tukultī-Ninurta I selle tiitli Babülooniast valitsenud kassiidide kuningatelt. Nt kassiidide kuningas Kurigalzu I (vt El-Wailly 1954: 44–45) kasutas tiitlit nelja ilmakaare kuningas – *lugal an-ub-da-limmú-ba* (Seux 1965: 13). Kurigalzu I ei olnud Babüloonias ainus, kes seda tegi – nt Kadašman-Enlil I (vt El-Wailly 1954: 45) kasutas samuti sama tiitlit (Seux 1965: 13).¹⁷

Kesk-Assüüria titulatuuri ilmutab tiitel “nelja ilmakaare kuningas” (*šar kib-rāt arba²e*) suhteliselt hilja ja esimene Assüüria valitseja, kes nimetas end nii-moodi, oligi Tukultī-Ninurta I. Ta kasutas tiitlit *šar kibrāt arba²e* suhteliselt harva – säilinud on ligi 60 kuninglikku raidkirja, ja neist neljas nimetati teda nelja ilmakaare kuningaks.¹⁸

3.2. *šar kiššati(m)*

Teine muistne akkadikeelne (pärit veel Akkadi ajastust) universalistlik tiitel on *šar kiššati(m)*¹⁹ – “maailma/universumi kuningas” –, mis esineb sageli sumeri raidkirjades kui LUGAL KIŠ, oli aktiivselt kasutusel mitmete kuningate titulatuuris Sumeris (tegelikkuses oli kasutusel juba kuninglikes raidkirjades Varadünastilisel II ja Varadünastilisel IIIa ja Varadünastilisel IIIb ajastul). Hiljem kasutati seda Akkadis (alates Sargonist²⁰), seejärel Assüürias ja Babüloonias tähendusega “maailma/universumi kuningas” – *šar kiššati(m)*.

Kuningas Tukultī-Ninurta I viitas endale järgmiselt:

(1-6) ^mGIŠ-tukul-ti-^dnin-urta MAN KIŠ MAN dan-nu MAN KUR ^da-šur MAN MAN.
MEŠ EN EN.MEŠ ma-lik mali-ki NUN EN gim-ri ... (RIMA 1, A.O.78.16).

[Tukultī-Ninurta, universumi kuningas, võimas kuningas, Assüüria maa kuningas, kuningate kuningas, isandate isand, vürstide vürst, kõiksuse (=universumi) isand]

Pärast Babüloonia vallutamist ja Nairi rahvaste alistamist nimetas Tukultī-Ninurta end juba teisiti:

(15-19) MAN KUR Kar-du-ni-áš MAN KUR Šu-me-ri ù Ak-ka-di-i MAN URU.
Si-pár ù URU KÁ.DINGIR MAN Te-el-mu-u-un ù Me-luḥ-ḥi MAN A.AB.BA AN.TA ù
šu-pa-li-ti MAN ḥur-šá-ni ù na-me-e DAGAL.MEŠ KUR Šu-ba-ri-i KUR Qu¹-ti-i
ù MAN kúl-la-at KUR.KUR Na-i-ri (Deller & Fadhil et al. 1994: 464–465, IM 76787, obv., read 15–20).

[Karduniaši (=Babüloonia) kuningas, Sumeri ja Akkadi kuningas, Sippari ja Babüloni kuningas, Tilmuni ja Meluḥḥa kuningas, Ülemise ja Alumise mere kuningas, laiade mägede ja taimede kuningas, Šubaru (ja) Qutu (maa) kuningas ning kõigi Nairi maade kuningas...]

3.3. *bēl gimri*

Bēl gimri on samuti universaalne tiitel ja tähendab: *kõigi (kõikide) isand*. See esineb Tukultī-Ninurta I tiitlite seas ja pole varem Assüürias kasutatud (RIMA 1, A.0.78.13, rida 5; RIMA 1, A.0.78.16, rida 6). Alguses oli see Enlili, Mesopotaamia peajumala epiteet II aastatuhandel eKr. Näiteks mainis hilisem kuningas Nebukadnetsar I (Teine-Isini dünastia) jumal Enlilit ühes oma *kudurru*'s²¹ Nippurist oma 16. valitsemisaasta jooksul.²² On märkimisväärne, et sarnaseid epiteete leidub peale Mesopotaamia ka Vana-Egiptuses, nt “universumi isand” (nb. t r dr) (Stadnikov 1998: 104–105).

3.4. *šar šarrāni*

Tiitel *šar šarrāni* (MAN MAN.MEŠ; LUGAL LUGAL.MEŠ) – “kuningate kuningas”²³ – on universaalne tiitel, mis esineb Tukultī-Ninurta I tiitlite seas.²⁴ Tukultī-Ninurta I kasutas *šar šarrāni* kuningliku tiitlina esmakordselt Assüürias. Tiitli ajaloolised juured on osaliselt väga vanad ja ulatuvad tagasi Akkadi perioodi. Isegi viienda Akkadi kuninga Šar-kali-šarrī (2217–2193 eKr) nimi tähendab akkadi keeles “(kõikide) kuningate kuningas”. Hiljem kasutasid *šar šarrāni* tiitlit paljud kuningad Mesopotaamias (Assüürias, Babülooonias, Urartus) ja isegi Pärsias. Esimene Assüüria kuningana kasutas *šar šarrāni* Tukultī-Ninurta I.²⁵

3.5. *malik malkī*

Universaalne tiitel *malik malkī* – “(kõigi) valitsejate valitseja” või “(kõigi) vürstide vürst” ilmus kasutusse Tukultī-Ninurta I tiitlite seas²⁶ ning see esineb seal suhteliselt sageli:

(KAH 2 61, 1–3.) [*Giš.tu*]kul-ti-^dnin-urta MAN KIŠ UN.MEŠ ^rNUN ŠID⁷ ^daš-šur
i-ši-pu reš-^rtu⁷-ú ma-lik ma-li-ki ^rle-e-ú⁷ mi-gir ^dBAD re-iu-^rú⁷ ki-i-nu
(Talon 2005: 126).

[Tukulti-Ninurta (I), võimas kuningas, kõigi rahvaste kuningas, vürst, jumal Aššuri asevalitseja, silmapaistev puhastus-preester, kõikide vürstide vürst, teadja, jumal Enlili lemmik, õiguspärane karjus...]

3.6. *bēl bēlē*

Tukultī-Ninurta I kuninglikes tiitlites on levinud ka tiitel *bēl bēlē* (variant: *bēl bēlī*, sum. EN.EN.MEŠ), samuti valitseja universaalne tiitel, mida kasutati Kesk-Assüüria impeeriumis alates Tukultī-Ninurta I-st. See tähendab akkadi keeles “isandate isand” või “(kõigi) isandate isand”.²⁷

3.7. *šar kiššat nišē*

Tiitel *šar kiššat nišē* – “kõigi inimeste kuningas” esines näiteks Tukultī-Ninurta IM 76787 (Deller & Fadhil *et al.* 1994: 464 (IM 76787, rida 1). Seda tiitlit kasutas juba Tukultī-Ninurta I eelkäija, tema isa Shalmaneser I (RIMA 1: A.O.77.17, rida 3).

3.8. *dšamšu kiššat nišē*

Tiitel *dšamšu kiššat nišē* (Cifola 1995: 41) – “kõigi inimeste päikesejumal/päike” ilmus esimest korda Mesopotaamia kuninglikku titulatuuri Tukultī-Ninurta I valitsemisajal (vt RIMA 1: A.O.78.5, line 3; RIMA 1 A.O.78.19, lrida 2. Vt ka Cifola, 1995: 41; Sazonov 2016: 84–89; Luukko 2023: 191), kes nimetas end oma kirjutistes sageli *dšamšu kiššat nišē*.²⁸

See tiitel viitab päikesekuninga kontseptsioonile ning Assüüria kuninga Tukultī-Ninurta I jumalaks kuulutamisele (Sazonov 2016: 84–89; vt ka Machinist 2006). Siinkohal tuleks märkida, et juba Salmanassar I (Tukultī-Ninurta I isa, valitses 1275–1245) nimetas end *šar kiššat nišē* – “kõikide inimeste kuningaks” (Cifola 2004: 10). Seega võib *dšamšu kiššat nišē* vaadelda ka tiitli *šar kiššat nišē* modifikatsioonina, mis oli universalistlik, kuid sellel puudus teofoorne element ehk solaarne dimensioon. Kirjalike tõendite põhjal võime eeldada, et Tukultī-Ninurta I jumalustati juba tema elu ajal ja ta nõudis endale lausa päikesekuninga positsiooni. Tukultī-Ninurta I jumalaks kuulutamise nähtus on väga selgelt näha ka *Tukultī-Ninurta eeposes*.²⁹

3.9. *šar tâmti elīti u šupalīti*

Tukultī-Ninurta I valitsemisajal toimus kogu Mesopotaamia ühendamise – nagu kunagi 24. saj eKr Akkadi kuningas Sargon, vallutas ka tema (Tukultī-Ninurta) maid Vahemerest Pärsia laheni. Seetõttu väitiski Tukultī-Ninurta I, et on kogu teadaoleva maailma valitseja – alates Vahemerest kuni Pärsia laheni. Väga vana universalistlik (isegi Akkadi-eelne) tiitel *šar tâmti elīti u šupalīti* (ülemise ja alumise mere kuningas) peegeldas tema ambitsioone olla maailma valitseja. Esimest korda kasutas tiitlit “ülemise ja alumise mere valitseja” varadünastialise III perioodi lõpus Umma valitseja Lugalzagesi³⁰ (24. saj keskel eKr), see peegeldus ka Akkadi impeeriumi rajaja Sargoni kuninglikus tiitlis.³¹

Esimene Assüüria valitseja, kes nimetas end “ülemise ja alumise mere kuningaks” – *šar tâmti elīti u šupalīti* –, oli Tukultī-Ninurta I (RIMA 1: A.O.78.5, read 5–6). Tukultī-Ninurta I raidkirjas (KAH 2, 61) oli talle omistatud tiitel *šar tâmti elīti u šupalīti*: MAN A.AB.BA e-li-ti' ù šu-pa-li-ti' (Talon 2005: 126, rida 17). Seega on selge, et Tukultī-Ninurta I taastas vana Lugalzagesi ja Sargoni ajastu universalistliku tiitli “ülemise ja alumise mere kuningas”. Siin on meil veel üks näide Assüüria Tukultī-Ninurta I poolt taastatud väga vanast sumeri-akkadi traditsioonist, millel oli selge ideoloogiline eesmärk ja propagandistlik sõnum ning soov siduda oma dünastia muistse Akkadi impeeriumiga ja legitimeerida

tohutuid imperialistlikke ambitsioone läbi ajaloolise sideme Akkadi ja Sumeri valitsejatega, kes elasid umbes tuhat aastat enne Tukultī-Ninurtat.

3.10. *šābit kibrat arbaʿi eliš u šapliš*

Suhteliselt haruldane, kuid huvitav epiteet, mis esineb ainult Tukultī-Ninurta I tekstides, on *šābit kibrāt arbaʿi eliš u šapliš* (nelja ilmakaare vallutaja ülal ja all) (RIMA 1: A.78.3, read 15–16). See on väga sarnane tema isa Salmanassar I epiteediga, kes viitas endale oma raidkirjades kui *šābit mišrāt nakirī eliš u šapliš* (RIMA 1: A.0.77.1, read 18–19) – “kõikide vaenlaste/vaenuliku piirkondade vallutaja ülal ja all”. Tundub, et see *šābit kibrāt arbaʿi eliš u šapliš* on epiteedi *šābit mišrāt nakirī eliš u šapliš* laiendus või modifikatsioon, mille eesmärk oli näidata ühelt poolt traditsiooni jätkamist, teiseks aga veelgi suuremat imperialistliku ambitsiooni kui oli Salmanassar I–l.

3.11. *šar ḥuršāni u namê rapšūti*

šar ḥuršāni u namê rapšūti (RIMA 1: A.78.5, read 6–7) – “laiade mägede ja taimede kuningas”³² on territoriaalne, geopoliitiline ja universaalne tiitel, mis esineb Tukultī-Ninurta I kuninglikus titulatuuris ainult üks kord. Tukultī-Ninurta I soov oli valitseda mitte ainult tervet inimkonda, ta tahtis valitseda ka steppe, mägesid, olla ka taimede ja loomade isand.

3.12. *maḥir bilti kabitti ša kibrāt arbaʿi ina āl Aššur*

Tukultī-Ninurta I kuninglikes kirjutistes leiduvat epiteeti *maḥir bilti kabitti ša kibrāt arbaʿi ina āl Aššur* – “Assuris nelja ilmakaare tribuudi saaja” (Deller & Fadhil *et al.* 1994: IM 76787 obv. read 21–22) ei ole varasemates Assüüria kuninglikes tiitlites ja epiteetides leitud. Taas näitas Tukultī-Ninurta I oma soovi kontrollida nelja ilmakaart ja et kõik maailma rahvad ja hõimud maksaksid talle tribuuti ning tooksid selle Assüüria pealinna Assurisse.

4. PÄRAST BABÜLOONIA VALLUTUST KASUTUSELE VÕETUD TUKULTĪ-NINURTA I TERRITORIAALSED TIITLID

Selles alapeatükis vaatleme teisi Tukultī-Ninurta tiitleid, mis on seotud tema vallutuste ning nn lõunapoliitikaga – eriti vallutustega lõunas kassiitide Babüloonia ja Pärsia lahe suunas, välja arvatud tiitel *šar māt Šubarī u Qutī u šar kullat mātāt Nairi* (Subaru ja Qutu maade kuningas ja kõikide Nairi maade kuningas), mis on seotud rohkem ida- ja põhjapoolsete territooriumide vallutamise ja Neid tiitleid ei saa nimetada küll universalistlikeks, kuid neid võib kirjeldada territoriaalsetena ning need peegeldavad hästi Tukultī-Ninurta I vallutuspoliitikat nelja ilmakaare suunas.

4.1. *šar māt Karduniaš, šar Sippar u Bābili, šar māt Šumeri u Akkadī ja šar Tilmun u Meluhḥa*

“Karduniaši maa (=Babüloonia) kuningas” – selle tiitli ning ka mõned teised, nagu “Sippari ja Babüloni kuningas”, võttis Tukultī-Ninurta I kasutusele alles pärast Babülonia vallutamist – *māt Karduniaš* (RIMA 1: A.0.78.5, rida 4). B. Cifola (1995: 47) väidab: “Viimaste hulgas on *šar māt Karduniaš* ja *šar māt Šumeri u Akkadī* millel on eriline poliitiline tähtsus, kuna need näitavad, et Tukultī-Ninurta võtab otseselt üle Babüloni valitsemise, mille vallutamine võimaldab tal ka teataval määral nõuda tiitlit “Ülemise ja alumise mere kuningas”.”

Soovin juhtida tähelepanu veel Tukultī-Ninurta I tekstides esinevale huvitavale territoriaalsete tiitlite kombinatsioonile: “Karduniaši kuningas” (*šar Karduniaš*), “Sippari ja Babüloni kuningas” (*šar Sippar u Bābili*), “Tilmuni ja Meluhḥa kuningas” (*šar Tilmun u Meluhḥa*) ning “Sumeri ja Akkadi kuningas” (*šar māt Šumeri u Akkadī*). Need võttis Tukultī-Ninurta I kasutusele alles pärast Babüloonia vallutamist ning võitu kassiitide kuningas Kaštiliaš IV üle (Grayson 1971: 315, 316).

Raidkiri IM 57821 käsitleb Tukultī-Ninurta võitu Kaštiliaši üle (Deller & Fadhil et al. 1994: 461, IM 57821, obv., read 33–44a). Tekstis IM 57821, kus räägitakse Babüloonia vallutamisest ja võidust Kaštiliaši üle, ei nimetanud Tukultī-Ninurta I end veel Karduniaši kuningaks ega Sippari ja Babüloni kuningaks või Tilmuni ja Meluhḥa kuningaks, kuid teises hilisemas raidkirjas (IM 76787) nimetas Tukultī-Ninurta ennast just nende tiitlitega (Deller & Fadhil et al. 1994: 464–465, IM 76787, esikülj, read 15–20).

Raidkirjas A.0.28.24 nimetati Tukultī-Ninurta I kui *šar māt Karduniaš, šar māt Šumeri u Akkadī ja šar kiššat nišē* (Galter 1988: 221). Hannes D. Galter oletab õigustatult, et raidkiri A.0.78.24 “on tõenäoliselt kirjutatud üsna varsti pärast Babüloni vallutamist, A.0.78.5 ja A.0.78.22 raidkirjad, mis sisaldavad väidet *ina tamti šupaliti ša šit šamši mišir mātija aškun* (päikesetõusu alumisel merel määrasin ma oma maa piiri) alles pärast täieliku kontrolli saavutamist Lõuna-Mesopotaamia üle” (Galter 1998: 221).

Kui võrdleme raidkirju RIMA 1: A.0.78.5 ja A.0.78.22 (read 1–38) tekstiga A.0.78.24, näeme, et raidkirja A.0.78.24 algus on tugevasti kahjustatud (RIMA 1: A.0.78.24). Esimesed viis rida on loetamatud ja paraku ka 6. ja 7. reast saame ainult väga killustatud teavet. Olukord paraneb järgmiste ridade puhul, kust loeme, et Tukultī-Ninurta I nimetati “(kõikide) kuningate kuningaks”, “vap-raks”, “jumalate hävitavaks relvaks”, “raevukaks”, “vaieldamatuks agresso-riks/ründajaks” jne (RIMA 1: A.0.78.24, read 6–10).

Lisaks nimetati Tukultī-Ninurta I “kuningate kuningaks”, “Assüüria ja Karduniaši kuningaks”, “Sumeri ja Akkadi kuningaks”, “Sippari ja Babüloni kuningaks”, “Tilmuni ja Meluhḥa kuningaks” (*šar māt Tilmun u Meluhḥi*), “ülemise ja alumise mere kuningaks”, “laiade mägede ja taimede kunin-gaks”, “Subaru ja Qutu maa kuningaks”, “kõikide Nairi maade kuningaks”³³ Ainult selle ühe väite põhjal, *ina tamti šupaliti ša šit šamši mišir mātija aškun*

(päikesetõusu alumisel merel panin ma oma maa piirid) (Galter 1988: 221; vt RIMA 1: A.0.78.5, read 67–69), ei saa midagi öelda täieliku kontrolli kehtestamise kohta Lõuna-Mesopotaamias, kuid võib oletada, et Assüüria kuningas ihaldas seda. Aga raidkirjas RIMA 1: A.0.78.24. loeme me juba järgmist (read 38–40):

(Nii) sain ma kogu Sumeri ja Akkadi valitsejaks (ja) valitsesin neid (elanikke) rõõmu ja ülevusega.

Siin on juttu võimu kehtestamisest kogu Babüloonias (Sumer ja Akkad). Tukultī-Ninurta I kasutab ka teist muistset Mesopotaamia tiitlit “ülemise ja alumise mere kuningas” (RIMA 1: A.0.78.24, rida 16), mis pärines Lugalzagesi ja Akkadi Sargoni ajast. Mario Liverani (2001: 26) on kirjutanud:

Võitu kassiitide üle tähistatakse tiitlite “Karduniaši kuningas” ja “Sumeri ja Akkadi kuningas” kasutusele võtmisega lisaks tiitlile “Ülemise ja Alam-Mere kuningas”. Sellist tiitlit toetab väide, et Assüüria piir ulatub Pärsia lahe rannikuni. (Vt lähemalt ka Sazonov 2016: 91.)

Seoses pärast Lõuna-Mesopotaamia vallutamist Tukultī-Ninurta I poolt kasutusele võetud tiitlitega *šar māt Karduniaš*, *šar tām̄ti eliti u šupaliti*, *šar Sippar u Bābili*, *šar māt Šumeri u Akkadī* ja *šar māt Tilmun u Meluḥḥi* on Mario Liverani püstitanud hüpoteesi Tukultī-Ninurta I kuninglike tiitlite ja epiteetide kasutamise erinevate ajaperioodide kohta. Tema sõnul ei kasutanud Tukultī-Ninurta I Babüloonia vallutamise eelses esimeses faasis või ajaperioodis kunagi tiitlit *šar tām̄ti eliti u šupaliti* (ülemise ja alumise mere kuningas) (Liverani 2001: 26). Tegelikult ei jõudnud Tukultī-Ninurta I tõenäoliselt kunagi ülemise mereni – Vahemereni põhjas. Tema jaoks oli “ülemine meri” tegelikult Vani järv, kus elas Nairi rahvas (Liverani 2001: 26). Seega võis Tukultī-Ninurta I jõuda oma armeega Vahemere asemel hoopis Lõuna-Kaukaasia aladele.

Pärast “Põhja” ja “Ülemise mere” (Nairi alad ja Vani järv) vallutamist lisas Tukultī-Ninurta I oma ametlikku kuninglikku titulatuuri uue tiitli – *šar māt Šubarī u Qutī u šar kullat mātāt Nairi* (Subaru ja Qutu maade kuningas ning kogu Nairi maade kuningas). Teises faasis (Liverani järgi) vallutas Tukultī-Ninurta I Babüloonia ning jõudiski päriselt Pärsia laheni. See tähendab, et Assüüria kuningas kontrollis neid territooriume teatava aja jooksul (maksimaalselt seitse aastat). Seejärel võttis ta endale tiitlid *šar māt Karduniaš* ja *šar māt Šumeri u Akkadī*, mis olid Babüloonia vanad kuninglikud tiitlid. Esimene oli kassiitide tiitel, teine, “Sumeri ja Akkadi kuningas”, oli veelgi vanem ning seda kasutasid aktiivselt isegi Uri III perioodil Uus-Sumeri kuningad. Lisaks võttis Tukultī-Ninurta I uuesti kasutusele muistsed (Akkadi ajastu-eelsed ja Akkadi

kuningate tiitlid) universalistliku tiitli *šar tâmti elîti u šupalîti*. Liverani märgib õigustatult, et “selleks hetkeks tundus universalistlik ambitsioon olevat piisavalt rahuldatud” (Liverani 2001: 26).

Aga Mario Liverani ei viita teisele huvitavale tiitlile, mille Tukulti-Ninurta I kasutusele võttis – *šar mât Tilmun u Meluḥḥi* (Tilmuni ja Meluḥḥa kuningas). Kas ta oli tegelikult Dilmuni (Bahrein) ja Meluḥḥa (asub Induse orus) valitseja? See küsimus jääb vastuseta, kuid on võimalik, et Tukulti-Ninurta I vallutas need Pärsia lahe territooriumid tõenäoliselt väga lühikeseks ajaks ja ilmselt ei viibinud tema ise ega tema sõdurid/meremehed kunagi Induse orus, kuid arvatavasti suutis ta lühikese aja jooksul kehtestada kontrolli mõnede oluliste veeteede üle India ookeanis (Pärsia laht ja Omaani laht).

5. MÕNED LÕPPMÄRKUSED

Nagu näeme selgub raidkirjadest, et Tukulti-Ninurta ambitsioonikas imperialistlik poliitika ja ekspansionism väljendus tema propagandistlikes ja ideoloogilis-poliitilistes avaldustes, mille üheks osaks võib pidada Assüüria kuninga ametlikke tiitleid ja epiteete. Osad neist tiitlitest on universalistlikud, viidates kuninga soovile valitseda kogu teadaolevat maailma, teised on territoriaalsed, viidates Assüüria valitseja soovile kontrollida konkreetset piirkonda/maad, mille ta vallutas, nagu “Karduniaši kuningas” (*šar mât Karduniaš*) või “Sumeri ja Akkadi kuningas” (*šar mât Šumeri u Akkadî*), ja need tiitlid võttis ta üle Babüloonia kassiitide valitsejalt nagu tiitel *šar mât Karduniaš*.

Seega koosnes Tukulti-Ninurta I valitsemisajal Assüüria kuninglik tiitulatuur väga paljudest komponentidest, tiitlitest ja epiteetidest, mis olid väga erineva geograafilise, poliitilise, geopoliitilise, kultuurilise ja ajaloolise päritoluga (Varadünastiline III ajastu, Akkadi periood, Ur III periood, Šamši-Adad I periood (vt Garelli 1990), Hammurapi ajastu, kassiitide ajastu). Kõik need erinevad Lõuna- ja Põhja-Mesopotaamia ning Süüria traditsioonid inkorporeeriti sel ajal Kesk-Assüüria traditsiooni.

Tukulti-Ninurta I kasutas üsna mitmeid vanu ja traditsioonilisi universalistlikke tiitleid, nagu *šar kiššati* (universumi kuningas) ja *šar kibrât arba²i* (nelja ilmakaare kuningas). Tiitlit *šar kibrât arba²i* (Akkadi ajastu leiutis) kasutas ta Assüüria valitsejate seas esimesena. Babüloonias ei olnud see tiitel võõras ja seda kasutati pikka aega. Alles Tukulti-Ninurta I ajal jõudis see Assüüriasse. Pärast Babüloonia vallutamist võttis Tukulti-Ninurta I kasutusele ka geopolitilised tiitlid, mis viitasid äsja vallutatud maale, nagu *šar mât Karduniaš* (Karduniaši maa kuningas – Babüloonias valitsenud kassiitide kuningate tiitel), *šar mât Šumeri u Akkadî* (Sumeri ja Akkadi maa kuningas – uus-sumeri, seejärel vana-babüloonia ja kassiitide kuningate tiitel), *šar Sippar u Bābili* (Sippari ja Babüloni kuningas – vana-babüloonia tiitel), *šar tâmti elîti u šupalîti* (ülemise ja alumise mere kuningas – universalistlik tiitel, tuntud juba Varadünastilise ajastu IIb ajast – Lugalzagesi ajast).

Olulise apsektina tasub mainida Tukultī-Ninurta innovaativsus, nimelt ta leiutas osa tiitleid ise ning neid tiitleid ja epiteete ei olnud ükski teine valitseja enne teda kasutanud:

- *šar ħuršāni u namê rapšūti* – laiade mägede ja taimede kuningas
- *šar šarrāni* – (kõikide) kuningate kuningas.
- *maḥir bilti kabitti ša kibrāt arbaʿi ina āl Aššur* – Assuris nelja ilmakaare tribuudi/andami vastuvõtja.
- *šamšu kiššat nišē* – kõikide inimeste päike/päikesejumal (Tukultī-Ninurta I leiutis, Salmanassar I tiitli *šar kiššat nišē* – kõikide inimeste kuningas – modifikatsioon).

Tukultī-Ninurta I elas kõrge vanuseni, mistõttu tema pojad tõstsid ta vastu mässu ning piirasid teda tema pealinnas Kar-Tukultī-Ninurtas. See ambitsioonikas ja extravagantne Assüüria kuningas mõrvati jõhkralt ning troonipärijaks sai tema poeg Aššur-nādin-apli (1206–1203 eKr), kes jättis oma impeeriumi juhtimise Assüüria piirkondlike kuberneride hooleks nagu Adad-bēl-gabbe (Yamada 1998: 26–27). Tema järel valitsesid Aššur-nerari III (1202–1197 eKr), Enlil-kudurri-ušur (1196–1192 eKr) ning Ninurta-apil-Ekur (1191–1179 eKr). Tukultī-Ninurta surmale järgnes Kesk-Assüüria impeeriumi kiire langus. Võimupoliitika seisukohalt peegeldus see sündmus ka tema järglaste kuninglikes tiitlites ning epiteetides (Fink & Sazonov 2024: 33). Hiline pronksiaegne kokkuvarisemine toimus tõenäoliselt nende kuningate valitsemisajal või varsti pärast seda. Hetiitide impeerium lagunes lõplikult ning Ugarit hävitati 12. sajandi alguses eKr, nagu ka paljud teised linnriigid ja kuningriigid Süürias ja Levantis:

On raske täpselt dateerida Levandi sündmusi ja seostada neid Assüüria sündmustega, kuid võib-olla süvendas Tukultī-Ninurta valitsemisaja kaootilise lõpu põhjustatud probleeme poliitiline ebakindlus läänes. Pärast Tukultī-Ninurta I surma järgnes ligikaudu 100 aastat kestnud langus ja kriis, kuid Assüüria riigi tuumikpiirkond jäi endiselt puutumata. (Fink & Sazonov 2024: 33)

Umbes 90 aasta jooksul pärast Tukultī-Ninurta I surma, aastatel u 1206/1205–1115 eKr, loobusid Assüüria kuningad olulisest osast Tukultī-Ninurta I tiitlitest ja epiteetidest (eriti universalistlikest) ning ainult uus vallutaja ja võimas kuningas Tiglat-Pileser I³⁴ (1115–1076 eKr) taastas need (kuigi lühikeseks ajaks) kui Kesk-Assüüria impeeriumi võimsuse sümboli. Lõpuks, hiljem Uus-Assüüria perioodil (10.–7. saj eKr), kasutasid mitmed Uus-Assüüria kuningad (nt Salmanassar III, Sargon II, Sennaherib, Asarhaddon, Assurbanipal) aktiivselt paljusid neist tiitlitest ja epiteetidest, mille olid leiutanud Tukultī-Ninurta I ja tema eelkäijad (vt nt Tarhan 2025).

KOMMENTAARID

- 1 Bleda Düring (2020: 46–47) on märkinud, et “Kesk-Assüüria riik saavutas oma suurima ulatuse Tukulti-Ninurta valitsemisajal, mis hõlmas seitsme aasta jooksul Babüloni vallutamist ja nominaalselt hegemooniat kogu Kassiidide valduste üle, ulatudes lõunas kuni Araabia/Pärsia laheni. Assüüria sõjalistele saavutustele vastasid sel ajal suured projektid, nagu monumentaalse uue pealinna ehitamine Kar-Tukulti-Ninurtasse...”.
- 2 Tukulti-Ninurta I valitsemisajast on säilinud arvukalt kuninglikke raidkirju (RIME 1: 231–299). Need annavad meile olulist teavet tema valitsemise, kuningliku ideoloogia ja kultuste, templite ehitamise ja vallutuste kohta. Allikatena on meil ka *Kroonika 25*, *Kroonika P*, *Assüüria kuninga nimekiri* ja *Sünkronistlik ajalugu* (Glassner 2004).
- 3 Vt Galter 1997 Assüüria kuninglike kirjutiste kohta II aastatuhandel eKr.
- 4 Vt keskmise ajastu kohta Lafont 2003; Wagensonner 2016; Jakob 2017.
- 5 Tähtis on rõhutada, et *Tukulti-Ninurta eepos* on hästi kooskõlas sama perioodi kuninglike kirjutistega, kuna mainitakse samu sündmusi ja esitatakse samu ideoloogilisi elemente. Pole juhus, et narratiiv on loodud pompooses, heroilises stiilis, mis meenutab tugevalt Sargoni varaseid eeposeid (Foster 2007: 20; vt ka Sazonov 2025 (ilmumas)).
- 6 Vaata lisaks Assüüria propagandast Fales 1978; Garelli 1982; Barjamovic 2012; Nowicki 2018; Karlsson 2017a.
- 7 Et Tukulti-Ninurta I valitses 37 aastat, teame *Assüüria kuninglikust kroonikast*. – Glassner 2004: 141, rida 20.
- 8 See Tukulti-Ninurta I kuninglik tiitel on esindatud paljudes tema kirjutistes, näiteks ühes tema ehituskirjutises – Corfù & Mathys 2008: 57–67. Selles raidkirjas nimetatakse Tukulti-Ninurta I “universumi/maailma kuningaks”, “võimsaks kuningaks”, “Assüüria kuningaks”, “suurte jumalate lemmikuks”, “(kõikide) kuningate kuningaks”, “isandate isandaks”, “printside printsiks” (Corfù & Mathys 2008: 58–59).
- 9 Glassner 2004: 186 (*Tukulti-Ninurta I kroonika*, rida 2’): Tukul-ti-^dMAŠ [_{MAN} KIŠ _{MAN} *dan-nu* _{MAN} *KURAŠ-šur* (Tukulti-Ninurta, universumi kuningas, võimas kuningas, Assüüria maa kuningas).
- 10 Universalismi kui nähtuse kohta kuninglikus ideoloogias vt Stadnikov 1998: 93–142; Sazonov 2018. Mõiste all “universalistlikud tiitlid” mõtlen ma selliseid tiitleid, mis viitavad valitseja universalistlikele ambitsioonidele ehk kogu maailma hegemooni staatuse soovile – nt “universumi/maailma kuningas”, “[kõikide] kuningate kuningas”, “[kõikide] isandate isand”, “nelja ilmakaare kuningas”, “kõikide inimeste kuningas” jne.
- 11 Need kaks raidkirja, mida B. Cifola oma artiklis analüüsis, avaldasid Karlheinz Deller, Abdulilah Fadhil ja Kozad M. Ahmad (1994: 459–472).
- 12 Käesoleva tabeli olen koostanud Cifola (2004: 8) tabeli ja mitme Tukulti-Ninurta I raidkirjade (RIMA 1: A.O.78.1; A.O.78.2; A.O.78.3; A.O.78.5; A.O.78.13; A.O.78.16; A.O.78.22; A.O.78.23; A.O.78.24) ja minu varasemate uuringute (Sazonov 2011; Sazonov 2015; Sazonov 2016) põhjal.
- 13 Tähendas, et Assüüria kuningas soovis kontrollida maid Vahemerest kuni Pärsia laheni, mis toona oligi sisuliselt kogu teadaolev maailm ehk universum.
- 14 Kõiki siin kasutatud tiitleid, nagu *šar Sippar u Bābili* – “Sippari ja Babüloni kuningas”, *šar māt Šubarî u Qutî u šar kullat mātāt Nairi* – “Subaru ja Qutu maa kuningas ja kõigi Nairi maade kuningas”, võib kirjeldada kui “territoriaalseid” (Cifola 2004: 11); tiitlit “Babüloni kuningas” – *šar Bābili* (lugal tin.^{tir.ki}), mille olid loonud Babüloni I dünastia kuningad (1894–1595 eKr), kasutasid hiljem näiteks isegi Vana-Pärsia kuningad, nagu Kyros II (558–530 eKr) – vt Schaudig 2001: 552, rida 20; Panaino 2000: 43.
- 15 *Šar kiššati* ja *šar kibrāt arba’i* kohta vt Seux 1965: 1–18.
- 16 Akkadi perioodi tiitlit “nelja nurga kuningas” on käsitletud Tohru Maeda (Maeda 1984: 67–82).
- 17 Mario Liverani (2004: 24) kirjutab kesk-assüüria/kesk-babüloonia ajastute tiitli *šar kibrāt arba’e* kohta järgmist: “Hilisel pronksiajal on Mesopotaamia tiitel *šar kibrāt arba’im* ‘nelja ilmakaare kuningas’ juba sajanditevanune ja üsna stereotüüpne väljend sellise idee kohta.”

- 18 Neli raidkirja, milles Tukultī-Ninurta I nimetatakse "*nelja ilmakaare kuningaks*" on järgmised: 1.) RIMA 1, A.0.78.3, rida 4. 2.) vt ka A.0.78.7, rida 1: [tukultī-ninurta šar kiššati šarru dannu šar māt aššur šar šarrānī bēl bēlī]^r man¹ kib-rat 4 ka-šid [multarhi] – [Tukultī-Ninurta, universumi kuningas, võimas kuningas, Assüüria maa kuningas, kuningate kuningas, isandate isand], nelja ilmakaare kuningas, mässuliste vallutaja; 3.) A.0.78.19, rida 2: MAN kib-rat 4-i; 4.) A.0.78.23, rida 3: MAN kib-rat 4-i. Mõned raidkirjad lisavad, et Assüüria peajumalad andsid Tukultī-Ninurtale võimu maailma nelja piirkonna üle. Tukultī-Ninurta I teatab ühes oma raidkirjas, et jumalad Anu, Enlil ja Aššur ning teised suured jumalad andsid talle võimu nelja ilmakaare üle: (1–9.) *mi-gir da-nim* DBAD šá daššur u DINGIR.MEŠ GAL.^rMEŠ³ mu-šú^r ki-niš¹ [i]b-^r bu-ú¹ [ki]b-rat 4 ana šá-pa-^r ri id-di¹ -nu-šú u be-lu-si-[n]a [ana qa]-ti-šu ú-me-lu-ú [...] – "Jumalate Anu ja Enlili lemmik, kelle nime jumal Aššur ja suured jumalad ustavalt kutsusid, see, kellele nad usaldasid oma valitsuse..." (A.0.78.10, read 1–9.). On olemas Tukultī-Ninurta I raidkiri A.0.78.16, kus Tukultī-Ninurta I nimetas end järgmiselt: (25–28.) šá kib-rat 4 ar-ki "šamaš ir-te-ú a-na-ku – "see, kes juhib nelja ilmakaart jumal Šamaši kannul, mina".
- 19 Šar kiššati kohta vt Seux 1965: 1–11.
- 20 Westenholz (2000: 99–100): " ... Sargon createad a new type of charismatic kingship, with a new emphasis on the royal person in the public plastic arts and public display ceremonies, and an 'empire' of a type unknown before him, based on the novel conception of world domination, *šar kiššatim*. The ensuing empires – the Assyrian, Babylonian, Persian, Alexandrine, Roman, Sassanian and Byzantine – all followed the Akkadian paradigm, a process that was later called *translatio imperii*" [... Sargon lõi uut tüüpi karismaatilise kuningavõimu, mille puhul pandi rõhku kuningliku isiku kujutamisele kunstis ja avalikel tseremooniatel. Ta lõi ka enne teda tundmatut tüüpi "impeeriumi", mis põhines uuel maailma valitsemise kontseptsioonil, *šar kiššatim*. Järgnenud impeeriumid – Assüüria, Babüloonia, Pärsia, Aleksandria, Rooma, Sassaniidid ja Bütsants – järgisid kõik akkadi paradigmat, seda protsessi hakati hiljem nimetama *translatio imperii*.]
- 21 Kudurru – akkadikeelne nimetus piirikivi kohta, olid levinud Mesopotaamias.
- 22 Römer 2004: 374, l, rida 2: *rubû*(EN)e *bēl*(EN) *gim-ri*.
- 23 Vt "kuningate kuningas" kohta ka Schäfer 1974.
- 24 RIMA 1: A.0.78.24, rida 7; A.0.78.39, rida 3; A.0.78, 3, rida 3.
- 25 RIMA 1: Tukultī-Ninurta A.0.78.24, rida 7; Tukultī-Ninurta A.0.78.39, rida 3; Tukultī-Ninurta A.0.78.3, rida 3.
- 26 RIMA 1: A.0.78.38, read 3–4; A.0.78.13, rida 4; A.0.78.16, rida 5; Deller & Fadhil et al. 1994: 464 (IM 76787, rida 3).
- 27 Vt ITN: Inschrift 9, l, rida 3, lk 18; RIMA 1, A.0.78.39, rida 3; A.0.78.3, rida 3; A.0.78.7, rida 1; A.0.78.13, rida 3; A.0.78.16, rida 4.
- 28 RIMA 1: A.0.78.5, rida 3: *šam-šu* KIŠ UN.MEŠ MAN *dan-nu* – "kõigi inimeste päikesejumal, võimas kuningas"; vt ka RIMA 1 A.0.78.19, rida 2: *šamšu kiššat* UN.MEŠ.
- 29 Selle küsimuse kohta vt lähemalt Sazonov 2016: 86, samuti Fink & Sazonov (2019: 242): "Tukultī-Ninurta eepose järgi põhines tema suhe Enliliga pigem jumaliku valiku ja adopteermise kui tegelike perekondlike sidemete alusel."
- 30 Just Lugalzagesi oli esimene Mesopotaamia valitseja, kes kasutas enda kohta epiteeti kui valitseja, kes vallutas kõik maad "alates Tigrise ja Eufrati jõgede ääretest aladest Alumisel merel kuni Ülemise mereni" – Cooper 1986: Um 7.1. 94: "Alumisest merest, (piki) Tigrist ja Eufratit kuni Ülemise mereni, jumal Enlil) korras need teed tema jaoks korras". Maeda 1984: 75 (Lugalzagesi, BE 1, 87, II 4-11): a-ab-ba-sig-ta⁽¹⁾ -ta idigna buranunna-bi a-ab-ba-igi-nim-ma-šē gīr-bi si e-na-sá – "Alumise mere äärest, Tigrise ja Eufrati äärest Ülemise mere äärde, teed olid sirged".
- 31 Hiljem kasutasid seda väljendit "Allpool asuvast merest ülemisele" ka Akkadi kuningad – vt nt RIME 2: Sargon E2.1.1.1, read 73-78.) *ti-a-am-tám* [a-lí-tám] [ù] [ša-pil]-tám^r *en-líl i-di-nu-šum* – "jumal Enlil andis talle [Ülemise mere ja] [Alumise] (mere)"; Maeda 1984: 74 (Sargon b 1 IV 1-12): "Jumal Enlil andis talle (kogu territooriumi) Ülemisest merest Alumise mereni."

- 32 Siin on mõeldud Zagrose mägesid, kuid sellel pealkirjal on tõenäoliselt universaalne taust, sest tollased Assüüria kuningad tundsid Zagrose mägesid kui ainsat mäestikku.
- 33 Klengel (1961: 69): "Tukulti-Ninurta I on end edaspidi nimetanud ka "Nairi maade kuningaks"; tegelikult ei ole Assüüria kuningad aga kunagi suutnud seda raskesti ligipääsetavat maad koos selle kaljupilvedega oma impeeriumi kindlaks osaks muuta."
- 34 Tiglath-Pileser I kohta vt Baker 2014.
- 35 See more about Tiglath-Pileser I Baker 2014.

KIRJANDUS

- Baker, Heather D. 2014. Tiglatpileser I. – *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 14. Tiergefäß – Tukulti-Ninurta I. De Gruyter, lk 19–21.
- Barjamovic, Gojko 2012. Propaganda and practice in Assyrian and Persian imperial culture. – Bang, Peter Fibiger & Kolodziejczyk, Dariusz (toim). *Universal Empire. A Comparative Approach to Imperial Culture and Representation in Eurasian History*. Cambridge: Cambridge University Press, lk 43–59.
- Cifola, Barbara 1995. *Analysis of Variants in the Assyrian Royal Titulary from the Origins to Tiglath-Pileser III*. Series Minor XLVII. Napoli: Instituto Universitario Orientale, Dipartimento di studi asiatici.
- Cifola, Barbara 2004. The Titles of Tukulti-Ninurta I after the Babylonian Campaign: A Re-evaluation. – Frame, Grant & Wilding, Linda (toim). *From the Upper Sea to the Lower Sea. Studies on the History of Assyria and Babylonia in Honor of A. K. Grayson*. Netherlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, lk 7–15.
- Cooper, Jerrold S. 1986. *Presargonic Inscriptions, Translation Series, I. Sumerian and Akkadian Royal Inscriptions I*. New Haven, Connecticut: The American Oriental Society.
- Corfù, Nicolas Assur & Mathys, Hans-Peter 2008. Eine neue Bauinschrift Tukulti-Ninurtas I. – *Ugarit-Forschungen* 39. Internationales Jahrbuch für die Altertumskunde Syrien-Palästinas. Münster: Ugarit Verlag, lk 57–67.
- Deller, Karlheinz & Fadhil, Abdulilah & Ahmad, Kozad M. 1994. Two New Royal Inscriptions Dealing with Construction Work in Kar-Tukulti-Ninurta. – *Baghdader Mitteilungen* 25, lk 459–472.
- Düring, Bleda S. 2020. *The Imperialisation of Assyria. An Archaeological Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ÉR 1967 = Seux, M.-J. 1967. *Épithètes royales akkadiennes et sumériennes*. Ouvrage publié avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique. Paris: Letouzey et Ané.
- El-Wailly, F. 1954. Synopsis of Royal Sources of the Kassite Period – *Sumer* 10, lk 43–54.
- Fales, Mario 1978. The Enemy in Assyrian Royal Inscriptions: The "Moral Judgement". – Nissen, Hans-Jörg & Renger, Johannes (toim). *Mesopotamien und seine Nachbarn. Politische und kulturelle Wechselbeziehungen im Alten Vorderasien vom 4. bis 1. Jahrtausend v. Chr.*, Berlin: Dietrich Reimer Verlag, lk 425–435.
- Fink, Sebastian & Sazonov, Vladimir 2019. Complex Genealogies in Mesopotamia: From Mesilim to Tukulti-Ninurta I. – *Studia Antiqua et Archaeologica* 25 (2), lk 231–248.
- Fink, Sebastian & Sazonov, Vladimir 2024. The 12th Century Collapse and Assyria. Turning Point or "Usual Crisis". – Köiv, Mait & Kletter, Raz (toim). *Responses to the 12th Century BC Collapse: Recovery and Restructuration in the Early Iron Age Near East and Mediterranean*. Münster: Zaphon, lk 19–45.
- Foster, Benjamin R. 2007. *Akkadian Literature of the Late Period, Guides to the Mesopotamian Textual Records* 2. Münster: Ugarit-Verlag.
- Galter, Hannes D. 1988. 28.800 Hethiter. – *Journal of Cuneiform Studies* 40 (2), lk 217–235 (DOI:10.2307/1359664).

- Galter, Hannes D. 1997. Assyrische Königsinschriften des 2. Jahrtausends v. Chr. Die Entwicklung einer Textgattung. – Waetzoldt, Hartmut & Hauptmann, Harald (toim). *Assyrien im Wandel der Zeiten, XXXe Rencontre Assyriologique Internationale, Heidelberg 6.–10. Juli 1992*. HSAO 6, Heidelberg: Orientverlag, lk 53–59.
- Garelli, P[aul]. 1982. La propagande royale assyrienne. – *Akkadica* 27, lk 16–29.
- Garelli, Paul 1990. L'influence de Samsî-Addu sur les titulatures royales assyriennes. – Tunca, Ö. (toim). *De la Babylonie à Syrie, en passant par Mari, Mélanges offerts à Monsieur J.-R. Kupper à l'occasion de son 70e anniversaire*. Liège: Université de Liège, lk 97–102.
- Glassner, Jean-Jacques 2004. *Mesopotamian Chronicles*. Writings from the Ancient World. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Grayson, Albert Kirk 1971. The Early Development of Assyrian Monarchy. – *Ugarit-Forschungen* 3, lk 311–319.
- ITN = Weidner, E. 1970. *Die Inschriften Tukulti-Ninurtas I. und seiner Nachfolger*. – AfO Bh. 12. Osnabrück: Biblio Verlag.
- Jakob, Stefan 2017. The Middle Assyrian Period (14th to 11th Century BCE). – Frahm, Eckart (toim). *A companion to Assyria*. New Haven, US: Yale University, lk 117–142 (DOI:10.1002/9781118325216.ch6).
- Karlsson, Mattias 2013. *Early Neo-Assyrian State Ideology. Relations of Power in the Inscriptions and Iconography of Ashurnasirpal II (883–859) and Shalmaneser III (858–824)*. Dissertation presented at Uppsala University to be publicly examined in Ihresalen, Thunbergsvägen 3H, Uppsala, Saturday, September 28, 2013 at 10:00 for the degree of Doctor of Philosophy. Uppsala.
- Karlsson, Mattias 2017a. *Alterity in Ancient Assyrian Propaganda*. Eisenbrauns: Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- Karlsson, Mattias 2017b. Assyrian Royal Titulary in Babylonia. Cuneiform Digital Library Initiative (https://cdli.ucla.edu/pubs/cdlp/cdlp0019_20200814.pdf – 26.11.1015).
- Klengel, H[orst] 1961. Tukulti-Ninurta I, König von Assyrien. – *Das Altertum* 7, lk 67–77.
- Lafont, Sophie 2003. Mesopotamia: Middle Assyrian Period. – Westbrook, Raymond (toim). *A History of Ancient Near Eastern Law* (2 vols). Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East, Volume: 72. Brill, lk 521–563 (DOI:10.1163/9789047402091_013).
- Liverani, Mario 2001. *International relations in the Ancient Near East, 1600–1100 BC*. Basingstoke: Palgrave.
- Liverani, Mario 2004. *Myth and Politics in Ancient Near Eastern Historiography*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Luukko, Mikko 2023. Some Remarks on the King of Assyria as the Sun God. – Mattila, Raija & Rollinger, Robert & Fink, Sebastian (toim). *Deciphering Assyria: A Tribute to Simo Parpola on the Occasion of his 80th Birthday*. Melammu Workshops and Monographs 9. Münster: Zaphon Verlag, lk 189–205.
- Machinist, Peter B. 1978. *The Epic of Tukulti-Ninurta I. A Study in Middle Assyrian Literature*. A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy, May 1978.
- Machinist, Peter B. 2006. Kingship and Divinity in Imperial Assyria. – Beckman, Gary. & Lewis, Theodore J. (toim). *Text, Artifact, and Image. Revealing Ancient Israelite Religion*. Brown Judaic Studies 346. Providence, RI, lk 152–188.
- Maeda, Tohru 1984. "King of the Four Regions" in the Dynasty of Akkade. – *Orient* 20, lk 67–82 (DOI:10.5356/orient1960.20.67).
- Nowicki, Stefan 2018. *Enemies of Assyria. The image and role of enemy in Assyrian royal inscriptions and selected textual sources from the Neo-Assyrian period*. AOAT 452. Münster: Ugarit-Verlag.

Panaino, Antonio 2000. The Mesopotamian Heritage of Achaemenian Kingship. – Aro, Sanna & Whiting, Robert M. (toim). *The Heirs of Assyria, Proceedings of the Opening Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual Heritage Project, held in Tvärminne, Finland, October 8–11, 1998*. Melammu Symposia 1. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, lk 35–49 (<http://www.melammu-project.eu/pdf/panaino2000.pdf> – 26.11.2025).

RIMA1 = Grayson, Albert Kirk 1987. *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods 1. Toronto & Buffalo & London: University of Toronto Press.

RIME 2 = Frayne, Douglas 1993. *Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods 2, Toronto & Buffalo & London: University of Toronto Press.

Römer, Willem H. Ph. 2004. Zu einem Kudurru aus Nippur aus dem 16. Jahre Nebukadnezars I (etwa 1110 v.Chr.). – *Ugarit-Forschungen* 36, lk 371–388.

Sazonov, Vladimir 2007. Vergöttlichung der Könige von Akkade. – Kämmerer, Thomas Richard (toim). *Studien zu Ritual und Sozialgeschichte im Alten Orient / Studies on Ritual and Society in the Ancient Near East: Tartu Symposium 1998–2004*. Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 374. Berlin & New York: De Gruyter, lk 325–342 (DOI:10.1515/9783110204117.325).

Sazonov, Vladimir 2010. *Die Königstitel und -epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und in Nordsyrien (Ugarit, Emar, Karkemiš) in der mittellassyrischen Zeit: Strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung*. Dissertationes Historiae Universitas Tartuens 21. Tartu: Tartu University Press.

Sazonov, Vladimir 2011. Die mittellassyrischen, universalistischen Königstitel und Epitheta Tukulti-Ninurtas I (1242–1206). – Kämmerer, Thomas Richard (toim). *Acta Antiqua Mediterranea et Orientalia. Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions*. Comparative Approaches. Henning Graf Reventlow Memorial Volume. Alter Orient und Altes Testament 390 (3). Münster: Ugarit Verlag, lk 235–276.

Sazonov, Vladimir 2015. Einige Bemerkungen zur frühmittellassyrischen Königstitulatur. – *Alter Orient und Altes Testament Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte*. Alter Orient und Altes Testament 390 (3), lk 155–176.

Sazonov, Vladimir 2016. *Die Assyrischen Königstiteln und -epitheta vom Anfang bis Tukulti-Ninurta I und seinen Nachfolgern*. SAAS XXV. Winona Lake: Eisenbrauns.

Sazonov, Vladimir 2018. Universalistic Ambitions, Deification and Claims of Divine Origin of Mesopotamian Rulers II: Lagaš II Dynasty. – *Usuteaduslik Ajakiri* 72 (1), lk 42–58 (<https://ojs.utlib.ee/index.php/UA/article/view/23748/18053> – 27.11.2025).

Sazonov, Vladimir 2025 (ilmumas). Assyrian Official Cults and State Ideology in The Royal Epics and Inscriptions of Tukulti-Ninurta I. – Annus, Amar (toim). *The Epic, Society, and Religion in the Ancient Near Eastern and Mediterranean Cultures*. Cambridge Scholars Publishing.

Schaudig, Hanspeter 2001. *Die Inschriften Nabonids von Babylon und Kyros' des Großen*. Alter Orient und Altes Testament (AOAT) 256. Münster: Ugarit-Verlag.

Schäfer, Gerd 1974. "König der Könige" – "Lied der Lieder". Studien zu Paronomastischen Intensitätsgenitiv, vorgelegt am 17. Januar 1970 von Hildebrecht Hommel. Heidelberg: Universitätsverlag.

Seux, M.-J. 1965. Les titres royaux "šar kiššati" et "šar kibrāt arba'i". – *Revue D'Assyriologie et D'Archéologie Orientale* 59, lk 1–18.

Stadinikov, Sergei 1998. *Vana Egiptuse kultuurilugu*. Valitud artikleid, tõlkeid ja esseid. Tallinn: Kodutrükk.

Tadmor, Hayim 1981. History and Ideology in the Assyrian Royal Inscriptions. – Fales, Frederick Mario (toim). *Assyrian Royal Inscriptions. New Horizons in literary, ideological, and historical analysis*. Papers of a Symposium held in Cetona (Siena) June 26–28, 1980. Roma: Insituto per L'Oriente, Centro per la antichità e ka storia dell'arte del vicino oriente, lk 13–33.

Talon, Philippe 2005. Une inscription de Tukulti-Ninurta I – Talon, Philippe & van der Steede, Véronique (toim). *Subartu XVI, Si un homme... Textes offerts en hommage à André Finet*. Brepols, lk 125–133.

Tarhan, Zozan 2025. *Authority and Ideology in the Early Neo-Assyrian Empire (934–745 B.C.)*. SAAS XXV. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project distributed by Penn State University Press

Wagensonner, Klaus 2016. The Middle Assyrian Period – CDLI: Wiki 222.4.2016 (https://cdli.ox.ac.uk/wiki/doku.php?id=the_middle_assyrian_period – 27.11.2025).

Westenholz, J. G. 2000. The King, the Emperor, and the Empire: Continuity and Discontinuity of Royal Representation in the Text and Image. – Aro, Sanna & Whiting, Robert M. (toim). *The Heirs of Assyria, Proceedings of the Opening Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual Heritage Project, Held in Tvärminne, Finland, October 8–11, 1998*, Melammu Symposia 1. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, lk 99–125 (<http://www.melammu-project.eu/pdf/westenholz2000.pdf> – 27.11.2025).

Yamada, Shiego 1998. The Assyrian King List and the Murderer of Tukulti-Ninurta I. – *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires* 1, lk 26–27.

SUMMARY

Notes on the propaganda of the Middle Assyrian empire: The reflection of the wars of conquest in the royal titlature of Tukultī-Ninurta I

VLADIMIR SAZONOV

Leading Researcher at the Estonian Military Academy and
Associate Professor of Ancient Near Eastern Studies at the University of Tartu
vladimir.sazonov@ut.ee

Keywords: Middle Assyrian empire, propaganda, Tukultī-Ninurta I, king, titlature, title, epithet, conquests, Mesopotamia, ideology

As we can see, Tukultī-Ninurta's ambitious imperialist policies and expansionism were expressed in his propaganda and ideological-political manifestation and programme, one part of which can be considered the official titles and epithets of the Assyrian king.

Some of these titles are universalistic, indicating the king's desire to rule over the whole known world, while others are territorial, indicating the Assyrian ruler's desire to control a particular region/land/which he conquered, such as “king of Karduniaš” (*šar māt Karduniaš*) or “king of Sumer and Akkad” (*šar māt Šumeri u Akkadī*).

Thus, during the reign of Tukultī-Ninurta I, the Assyrian royal titlature consisted of many different components, of titles and epithets of very different geographical, political, geopolitical and temporal origins (Early Dynastic III period, Akkad period, Ur III period, Old Babylonian epoch and Kassite period). All of these various southern and northern Mesopotamian traditions were incorporated into a Middle Assyrian tradition at this time.

The following titles and epithets (only some are exemplified here) were used by no other ruler before him:

- *šar ḫuršāni u namê rapšūti* – “king of wide mountains and plants”.
- *šar šarrāni* – “king of all kings”.

- *maḥir bilti kabitti ša kibrāt arbaʿi ina āl Aššur* – “the receiver of the tribute from four regions of the world in Assur”.
- *šamšu kiššat nišē* – “sun/sun god of all people” (invention of Tukultī-Ninurta I, modification of the title of Shalmaneser I – *šar kiššat nišē* – “the king of all people”).
- Tukultī-Ninurta I also used traditional universalistic titles such as *šar kiššati* – “king of the world” and *šar kibrāt arbaʿi* – “king of the four corners”. This second *šar kibrāt arbaʿi* (invention from the Akkad period) was used by him as the first among the Assyrian rulers. In Babylonia, this title was not foreign and was used for a long time. It was not until the time of Tukultī-Ninurta I that it came to Assyria.
- After the conquest of Babylonia, Tukultī-Ninurta I also used geopolitical titles with reference to the newly conquered land such as *šar māt Karduniaš* – “King of the Land of Karduniaš” (title of the Kassite kings), *šar māt Šumeri u Akkadī* – “King of the Land of Sumer and Akkad” (title of the New Sumerian, then Babylonian and Kassite kings), *šar Sippar u Bābili* – “King of Sippar and Babylon” (ancient Babylonian title), *šar tām̄ti elīti u šupalīti* – “King of the Upper and Lower Seas” (universalistic title, known already since Lugalzagesi’s and Sargon’s times).

Tukultī-Ninurta’s death was followed by processes of decentralization and disintegration of the Middle Assyrian Empire. In terms of power politics, this event was also reflected in the titles of his successors. In the course of approximately 80–90 years following the death of Tukultī-Ninurta I, from 1206/1205 to 1115 BC, Assyrian kings relinquished a significant portion of Tukultī-Ninurta I’s titles and epithets (especially the universalistic ones) and only king Tiglath-pileser I³⁵ (1115–1076 BC) restored them (for a short time) as a mightiness of the Middle Assyrian empire as well.

Finally, later in the Neo-Assyrian period (10–7th centuries BCE), many of these titles and epithets were actively used and emphasized again by several Neo-Assyrian kings (e.g., Shalmaneser III, Sargon II, Sennacherib, Esarhaddon and Assurbanipal).

Vladimir Sazonov (PhD) on Eesti Kaitseväe Akadeemia juhtivteadur ja Tartu Ülikooli Vana-Lähi-Ida uuringute kaasprofessor. Tema peamised uurimisvaldkonnad on Mesopotaamia kuningakodade ideoloogia ja religioon, imperialistlikud kontseptsioonid ja propaganda ning iidse Lähi-Ida kirjanduslik pärand.

Vladimir Sazonov (PhD) is Leading Researcher at the Estonian Military Academy and Associate Professor of Ancient Near Eastern Studies at the University of Tartu. His main research areas include Mesopotamian royal ideology and religion, imperial concepts, propaganda, and Ancient Near Eastern literary legacy.

vladimir.sazonov@ut.ee

MEIST ENDIST

Kuidas kirjutada salakeeles?

Intervjuu mari kunstniku Zhanna Tohtiga

HEIDI-MAARJA MELTS

Eesti Kirjandusmuuseumi kommunikatsioonispetsialist
heidi-maarja.melts@kirmus.ee

Teesid: Mari rahvusest kunstnikul ja kunstiõpetajal Zhanna Tohtil valmis Tallinna Ülikooli loominguilise projekti raames 2021. aasta hõimupäevadeks mari pärimuskultuurile pühendatud näitus "Millest räägivad mari mustrid?", mida on sellest ajast peale saanud uudistada mitmes Eesti paigas. Tänavu jaanuaris jõudis näitus Tartusse Eesti Kirjandusmuuseumisse, augustis eksponeeriti seda Seto Tsäimajas. Jaanuaris korraldatud mari kultuuri õhtul (10. jaanuar) pidas Zhanna väga toreда ettekande "Muster, märk ja kunstnik traditsioonilises kultuuris", mis ajendaski meid teda intervjuerima.

Märksõnad: kunstnik, mari, tikandid, Zhanna Toht

Tänases maailmas on üha populaarsem vanade sümbolite ja igivana kirjutamisviisi kasutamine, olgu selleks ruunid, piltkiri, sõlmkiri või muu kunagine kirjutamistarkus. Just sellist unikaalset vormi loob ja kasutab ühe võttena mari kunstnik Žanna Toht. Tema loomingus on keskne mari ornamentika ja tikand. Meenutame, et tikkimise kohta kasutati eesti keeles väljendit *kirjutama*, *kirjama*, mistõttu on raske leida tabavamat ja mitmekesisemat vormi kunstniku tegevuse iseloomustamiseks. Selleks, et mari tikandi salapärase keele sümboleid mõista, otsustas kunstnik neid süvitsi uurida ja teistelegi piltide abil lahti seletada. Tavandimustritest on loodud uusi kooslusi, et jutustada lugu veidi erinevas vormis kui sümmeetiline muster rõivas-tel. Tehnilises plaanis on pildidel ühendatud tikandi selge ülesehitus akvarelli

voolavusega. Esitatud tähelepanekud mari usundi ja tavade kohta võivad aidata ka teistel rahvastel, eriti soome-ugrilastel, pidada dialoogi mustrite keeles, kirjutada oma rahva mõtetest, tutvuda üksteisega sügavamal tasandil, leida ja tõlgendada sümboleid oma kultuurist ning avardada oma maailmataju.

LOOMING JA KUNST

1. Kuidas kujunes Teie kunstnikutee ja millised olid esimesed sammud kunstnikuna?

Kunstnikuks olen tahtnud saada lapsepõlvest saadik. 10aastasena saatsid mind vanemad Marimaa pealinnas Joškar-Olas asuva internaatkooli kunsti-kooli, kus kogu Marimaa lapsed said õppida kunsti-, muusika- või tantsukoolis. Õpingud Marimaa Andekate Laste Rahvusliku Presidendi Kooli kunstiosakonnas kestsid viis aastat (1995–2000). Edasi proovisin sisse astuda Kaasani Kunstikooli, aga see ei õnnestunud ja jätkasin õppeteed Pedagoogilises lütseumis Joškar-Olas. Ülikooliõpinguid alustasin Marimaa Riiklikus Ülikoolis 2002. aastal, kus õppisin Põhja-Euroopa ajalugu ja kultuuri ning eesti keelt. Praktika käigus Eestis kohtasin oma tulevast abikaasat Martin Tohti, kellega abiellusin 2007. aastal, ja kui ülikool oli lõpetatud, kolisin Eestisse.

Lapsehoolduspuhkusel olles hakkasin uuesti joonistama ja maalima, hakkasid tulema tellimustööd. Jõgeval elades sain tuttavaks kohaliku akvarellisti Gennadi Lapiniga, kelle juures võtsin akvarellitunde. Tema kaudu sain palju kontakte ning näitustel ja kunstilaagrites osalemise võimaluse nii Eestis kui ka välismaal. 2015. aastal asutasin oma firma Mariztart OÜ, mis tegutseb loomevaldkonnas. Teen tellimustöid, annan kunstitunde ja korraldan kunstiüritusi: näitusi, akvarelli töötubasid ja kunstilaagreid. 2020. aastal otsustasin minna õppima Tallinna Ülikooli ja EKA kunstiõpetaja ühiskavale.

2. Mis on Teie inspiratsiooniallikaks – kas loodus, kultuuripärand või isiklikud kogemused?

Minu inspiratsiooniallikaks on algselt olnud loodus ja inimene. Olen palju maalinud just loodusmaale ja tegelenud portreede joonistamise või maalimisega. Ka praegu ei anna loodusemotiivid rahu. Jalutades looduses või reisides mõtlen pidevalt maalimisele.

Pärast Eestisse tulekut olen oma kultuuripärandiga rohkem kokku puutunud kui Marimaal elades. Aasta läbi osalemine erinevatel soome-ugri kultuuriga seotud üritustel andis võimaluse sügavamalt mõtestada oma identiteeti, ja see teema on tulnud ka minu loomingusse. Kui ülikoolis tuli teha oma näituseprojekt, siis selleks hetkeks olid mul juba mõtetes küpsenud mõned teemad seoses mari kultuuriga. Loominguline projekt oli hea võimalus realiseerida oma idee. Praegu ootavad aga oma aega näituse ja maalide loomise ideedeks pigem isiklikud kogemused.

Tatjana Anisimova (vasakul) ja Zhanna Toht Eesti Kirjandusmuuseumis korraldatud rahvusvahelise seminari "Kunst ja folkloor" töötoas.

Foto: Alar Madisson, 2025.

3. Olete spetsialiseerunud akvarellmaalile. Miks just see tehnika? Mida saab selle tehnikaga väljendada, mida teised tehnikad ei võimalda?

Akvarelliga sain põhjalikumalt tuttavaks akvarellist Gennadi Lapini kaudu. See tehnika võlus, lummas mind kohe, kuigi maalimisega alustada oli raske. Akvarell võlub mind sellega, et see tekitab hasarti, aitab maalijal ületada ennast, taltsutada akvarelli või hoopis akvarell taltsutab kunstnikku ennast. Seda esineb tihti märg-märjal maalimise tehnika puhul. Toimub korralik keskendumine, et luua paberil vastupidist: voolavust, läbipaistvust, puhtust, õhulisust, ekspressionismi. Vaja on oma tööd planeerida ja läbi mõelda tööde etapid, et saavutada soovitud tulemust. Kui soovitud tulemus on saavutatud, on rahuldus oma tööga võrdne millegi väga õnnestunud asjaga, mille üle oled väga uhke. Tunned, et oled korralikult pingutanud ja õppinud ning tekib teatud vabadus just akvarelliga maalimisel.

4. Olete leiutanud väga huvitava stiili, kus põimite nii tikandit kui ka akvarellitehnikat. Kuidas Te selle uudse lahenduseni jõudsite?

Tol hetkel, kui hakkasin selle teemaga töötama, oli mul suur soov maalida akvarellidega ja rohkem tikkida mari mustreid. Olen ka varem näinud, kuidas maalide juurde lisatakse rahvuslikke elemente. Endal oli suur soov tikkida

ning kahe täiesti erineva tehnika ja materjali (akvarell/maalimine ja lõng/tikkimine) sobitamine tundus väga ilus ja sobilik.

Kuna näituse teemat valides jõudsin mari mustrite sümboolika uurimiseni ja selle jaoks olid head allikad olemas, tekkis idee tikkida need mustrid kohe paberile, kuid ma ei teadnud, kas paber kannatab nii tihedat tikkimist. Sobivat paberit ei pidanud kaua otsima, ja tikkimine õnnestus väga hästi: ühtegi rikutud kohta maalidel ei tekkinud.

5. Millised on Teie lemmikteemad kunstis ning kas need on aja jooksul muutunud?

Üldiselt olen avatud tutvuma ja avastama kunstis kõiki teemasid. Eraldi teemat ei oskagi välja tuua. Näitustele lähen eelarvamusteta, üritan ise aru saada ja tõlgendada autorite püstitatud teemasid. Vastavalt hermeneutilise filosoofia rajaja Hans-Georg Gadameri kunstikäsitlusele peab kohtumine kunstiga olema kui mäng. See tähendab mitte kiirustada ja anda kohest hinnangut loodud kunstiteosele puhtalt visuaalse väljanägemise või sooritatud tehnika põhjal, vaid proovida astuda dialoogi kunstiga ja esitada näiteks küsimusi endale ja proovida vastata nendele ise. Mõnikord lähtub vastus enda kogemustest, mõnikord leiad vastuse kunstiteosest, mõnikord jääd vastuseta, sest teema on liiga võõras. Sel juhul võib pöörduda kaastekstide ja kunstniku enda tõlgenduse juurde või uurida teemaga seoses lisamaterjali, mis annab palju avastamisrõõmu ja avardab maailmavaadet. Kunstiõpetajana üritan õpetada õpilasi mitte andma nähtule kohe hinnangut, vaid proovima olla rohkem dialoogis ja andma endale ennekõike võimalust uurida, areneda, avastada, tõlgendada.

Sellist lähenemist võib nimetada visuaalse lugemise oskuseks.

Disaini valdkond on tänapäeval väga aktuaalne. Ka ma ise ei pööranud varem sellele kuigi palju tähelepanu. Nüüd uurin ja arendan ennast selles valdkorras rohkem, sest disainimõtlemine on üks 21. sajandi oskustest, mille printsiibid aitavad olla loovamad, teha koostööd ja leida erinevatele probleemidele lahendusi.

RAHVUS JA KULTUUR

1. Kasutate oma töödes mari sümboolikat ja mustreid. Kui palju mõjutab mari päritolu Teie loomingut?

Mõjutab. Mulle on tulnud tagasiside, et isegi kui maalin tavalisi lilli või maastikke, on see kuidagi marilik. Terve näitus “Millest räägivad mari mustrid?” on pühendatud just mari kultuuripärandile – mustrite tõlgendamisele.

Kuid on ideid ka maalida näiteks oma küla inimesi ja maastikke, leida neid kohti ja inimesi, mis annavad edasi mari hõngu. Algas on juba tehtud. Ideid on veel mari temaatikaga, soovin kasvõi kohalike maridega mõelda ja maalida, milline võiks olla näiteks mari rahvuslill.

2. Millised mari kultuurinähtusi ja traditsioone olete oma loominguga edasi andnud ja mida soovite veel selles vallas luua, mida arendada?

Näitus “Millest räägivad mari mustrid?” avab mari kultuuri erinevaid nähtusi: ennekõike mari tikandi kui rahvapärandi ilu ja meisterlikkust, selle sümboolika rikkust ja tähendust.

Näitus on üles ehitatud nii, et vaataja saaks jälgida ka kultuurilist aja-joont, kus ümbritsev loodus, loodususk ja inimese enda loodud kultuur käivad käsikäes ja täiendavad üksteist: kus mari usk, loodus, inimene, töö, pere, küllus, kodu ja pidu on kõik omavahel seotud ja loovad inimese elus terviku. Näitusel on püstitatud ka küsimus, kuidas olla mari ja säilitada oma kultuuri. Kas on selleks vajadust ja millist tulevikumustrit loob mari juurtega inimene, soome-ugri juurtega inimene?

Praegune näitus räägib rohkem üldiselt mari kultuurist, selles on rahvusromantikat, kus läbi mustrite ilu on näidatud ilusamaid elu, kultuuri või tavade hetki.

Aga see on ka võimalus rääkida publikuga šokeerivamal, provotseerivamal viisil, nagu nüüdisaegsel kunstil on tavaks püstitada erinevaid probleeme erinevate kunstiteoste abil. Avades n-ö haavu või näidates elu nii, kuidas see tegelikult on, on võimalik saada rohkem empaatiat, tähelepanu, lugupidamist väikese rahva vastu, aga ka arusaamatust, häbitunnet, viha, hirmu, protesti kaasmaalaste poolt. Kuid see on kindlasti julgete loojate teha. Kas ma ise julgen, näitab aeg.

3. Kas Eestis elamine on muutnud Teie kunstilist väljendusviisi? Kas tunnete, et olete leidnud siin elades uusi mõjutusi oma loomingule?

Jah, kindlasti. Õppides Gennadi Lapini juures avastasin uusi kunstimaterjale ja akvarellitehnikaid, mis olid minu jaoks uued. See aitas parandada mu maalimisoskust. Ülikool andis aga rohkem sisu: kunsti mõistmise ja loomise sügavama arusaama. Läksin ülikooli õppima ennekõike selleks, et teada saada nüüdisaja kunsti loomise- ja õpetamise meetodikaid. Ülikoolis saadud teadmised aitasid mul kasvada nii kunstniku kui ka õpetajana ning osata paremini hinnata ja tõlgendada kunsti. Ülikoolis loodud näitus “Millest räägivad mari mustrid?” on juba selle tõendus. Loominguline projekt aitas mul leida uue visuaalse väljendi tänu Margot Kase ja Eve Kiileri osavale projektijuhendamisele. Nende ja teiste õppejõudude antud meetodikaid kasutan ka igapäevases tööelus õpilastega töötades.

KUNST JA ÕPETAMINE

1. Töötate Tartu Kunstikooli Tallinna filiaalis. Millised on Teie õpetamispõhimõtted ja kuidas inspireerite oma õpilasi?

Olen Tartu Kunstikooli Tallinna filiaali DisainKUVA ehk disaini kutsevalikuaasta õppegrupi õpetaja. Aasta jooksul tutvustame koolis õpilastele

disainmõtlemise põhimõtteid ja erinevaid disainivaldkondi, teeme tiimitööd ja pakume võimalust teha päris projekte.

Päris projektid, gruppitööd, enda huvist lähtuvad isiklikud projektid, näituste külastamine või külaliste kutsumine tundidesse inspireerib õpilasi väga, samas paneb proovile, sest nad saavad võimaluse töötada päris kliendiga, mis ei ole kerge, töötavad tiimina, mis arendab nende koostööoskusi, analüüsivad oma erinevaid oskusi jne.

Õpilaste motiveerimiseks jagan ka oma oskusi ja kunstivaldkonna kogemusi, et olla õpilastele eeskujuks, et kui on soov tegutseda kunstnikuna, siis on selleks erinevad võimalused.

Ja üks kindel osa meie tööst on igale õpilasele enesekindluse ja usu andmine tema edaspidiseks õpiteeks, enesekindluse tõstmine ja eneseväljenduse arendamine kas inimese või kunstnikuna.

2. Milline on Teie arvates kunstniku roll tänapäeva ühiskonnas?

Kunst ja kunstnikud võivad olla väga erinevad. Heaks kunstiks peetakse tänapäeval sellist teost, mis toob esile antud hetkel aktuaalseid probleeme ja kõnetab publikut, aitab tõlgendada mingit teemat uue nurga alt. Kui kunstnik oskab püstitada selliseid teemasid visuaalse keele abil ja äratada inimestes huvi konkreetse probleemi vastu, siis see teos või kunstnik aitab avardada, avastada, mõista, anda tähendust ja olla otseses dialoogis publikuga.

SUMMARY

How to write about ourselves in secret language? Interview with Mari artist Zhanna Toht

HEIDI-MAARJA MELTS

Communication specialist, Estonian Literary Museum
heidi-maarja.melts@kirmus.ee

Keywords: artist, Mari, embroidery, Zhanna Toht

In the framework of a creative project at Tallinn University, the Mari artist and art teacher Zhanna Toht completed an exhibit devoted to Mari folk culture entitled “What do Mari patterns speak about?” for the Finno-Ugrian Days in 2021. From then on, it was possible to see the exhibit in several places throughout Estonia. In January of this year the exhibit arrived in Tartu at the Estonian Literary Museum and in August it was shown at the Seto Teahouse. At an evening devoted to Mari culture (10 January) Zhanna gave a wonderful presentation entitled “Pattern, Sign and Artist in Traditional Culture”, which inspired us to interview her.

MEIST ENDIST

Naeruga teritatud pliiats: huumor kui vabadus õdede Meide loomingus

KAI STAHL

Turu ülikooli kunstiajaloo järeldoktor, Soome
kai.stahl@utu.fi

AVE TAAVET

animaator, karikaturist ja prosaist
avetaavet@gmail.com

PIRET VOOLAID

folklorist, Eesti Kirjandusmuuseumi direktor
piret.voolaid@kirmus.ee

Teesid: 14. märtsist 31. augustini oli KUMUs näitus "Õed Meid. Avangard ja argielu". Viimastel tundidel enne uste sulgemist oli kõigil võimalus nautida näitust kuraatorite Ulrika Jõemägi ja Kai Stahli asjatundlikul juhatusel. Samuti toimus folklorist Piret Voolaiu eestvedamisel vestlusring "Naeruga teritatud pliiats: huumor kui vabadus õdede Meide loomingus" kuraatorite Eha Komissarovi ja Kai Stahliga ning animaatori, kirjaniku ja karikaturisti Ave Taavetiga.

Märksõnad: huumor, kunst, Kristine Mei, Lydia Mei, Natalie Mei

Kes näitust "Õed Meid. Avangard ja argielu" vaatamas käis, veendus kiiresti, et huumori eri varjundid saatsid õdede kunstiloomingut pidevalt. Vestlusringis uurisime, kuidas kasutasid õdedest kunstnikud Kristine, Lydia ja Natalie Mei huumorit oma rikkalikus loomingus: maalides, kollaažides, pisiskulptuurides, karikatuurides ja kirjasõnas. Vaatlesime, kuidas kolme õe terav(meelne) pilk ja mänguline käekiri punuvad omanäolise mosaiigi avangardist ja argielust. Rääkisime huumorist kui loomingulise vabaduse nurgakivist, vastupanust ja peenest irooniast, mis põimub modernistlike vormide ja igapäevaelu vahetu kogemisega. Mõtestasime, kuidas sajandivanune huumor ja naisvaatenurk kõnetavad tänapäeva publikut ning analüüsisime, milliseid eesmärke taotleb naljategemine kunstis.

NAISED JA HUUMORI JÕUD

Rääkisime sellest, kuidas Kristine, Lydia ja Natalie Mei kasutasid huumorit oma kunstis – teravalt, ent empaatiaga. Nende tööde naiselik järjekindlus ja graafiline julgus nihutas pilku omaaegses meeskunstnike maailmas ja tõi keerulistele teemadele inimliku, vabastava vaate. Võib ainult mõelda, kas ja kuidas oleks naljad kõlanud, kui õdede asemel oleksid olnud vennad Meid. Igal juhul on õed jätnud meie kultuurilukku võimsa jälje ja olnud liiga kaua teenimatult tagaplaanil.

Kunstil on alati olnud sotsiaalne funktsioon väljendada inimlikke tundeid, sealhulgas rõõmu ja õnne: juba siin on kokkupuutepunkt kunstil ja huumoril. Hiiumaalt pärit meremehe peres üles kasvanud õed hindasid huumorit kõrgelt ja leidsid alati midagi, mille üle nalja heita. Huumor on üldinimlik ja kultuuriline nähtus, mille teooriad pakuvad erinevaid selgitusi.

Sotsiaalkäitumuslikud ehk üleolekuteooriad käsitlevad huumorit kui vae-nulikkuse, üleoleku või kriitika vahendit. Nende järgi naerame võidurõõmust, kritiseerides ühiskondlikke nähtusi, käitumismustreid ja poliitikat, mis on meile vastukarva. Psühhoanalüütilised ehk lõõgastusteoriad, mida esindavad näiteks Sigmund Freud ja folklorist Alan Dundes, tõlgendavad naeru vahendina, mille kaudu vabastatakse mentaalset energiat ja kindlustatakse organismi tasakaal. Nii on nali psühholoogiline abimees ja toimetulekumehhanism, mis aitab pingete ja kriiside ajal. Kognitiivsed ehk inkongruentsusteoriad rõhutavad, et naer vallandub ootamatu vastuolu või ühenduslülil avastamisel kahe mõttelise raamistiku vahel.

Vestluses tõime esile kunstiajaloolise ja kunstiteadusliku huumorikäsitluse. Kunstist mõeldakse tihti kui ülevast, siirast või isegi pateetilisest, huumorist aga kui sellest, mis lammutab ja paljastab. Eksistentsialistid, nagu Erich Fromm, on väitnud, et huumor – nagu kunstki – laseb meil kõrvale astuda ja vaadata terviklikumat pilti.

NÄITED JA TÕLGENDUSED

Kai Stahl: “Õdedest noorima, Natalie Mei loomingut paarikümne aasta jooksul uurides on mulle huumor alarõõmiga jätkuvalt esile tõusnud. Kõnekamad on olnud teosed, kus huumor avaneb vaatajale teoses tasapisi, süvenedes. Näiteks väike akvarelli-tušitöö “*Homo, non e piu come era prima*” (1918), kus Kristuse viisil kujutatud surnud inimene on lavale asetatud eesriiete vahele, või autoportreeline kaksikportree “Pr. õde ja mina” (1927), kus on kujutatud kahte kunstnikku isennast ja õde – tagantvaates huumorivõtmes. Minu meelest varieerub huumor õdede Meide loomingus. Mõnikord on tegemist teadliku naljatamisega, teine kord situatsioonihuumoriga; vahel aga nende sümbioosiga. Situatsioonihuumorit näeb kõige selgemalt Natalie Mei karikatuurides, mis leidsid avaldamist Päevalehe satiirilises “Kratt” 1927. aastal pseudo-andronüümi Hans K. all, kuid näib, et aktuaalseid teemasid kommenteeriti alati.”

Ave Taavet: “Kristine Mei kollaaž “Antonio Sardelli personaalnäitusel” (1960–1969), mis kujutab kunstinäituse vaadet, kus kõik teosed on valmistatud sardellidest, on suurepärane näide absurdihuumorist ja pakub heale naljale kohaselt mitmeid tõlgendusvõimalusi. Sardell, mis oli nõukogude defitsiidi ajal kättesaadav, peegeldab olukorda, kus kunstnik pidi looma parasjagu saadaolevast – sardellidest. Samuti võib sardell sümboliseerida fallost, kritiseerides meeskunstnike domineerimist ühetaoliselt meesperspektiivi esindavate teostega.”

Näitus on küll lõppenud, kuid head sissejuhatust õdede Meide huumorisse pakub tänavu kevadel Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastuses ilmunud raamat “Neiud kui Lutsud. Natalie Mei kirjad Karin Lutsule 1923–1928”. Seal leidub huumori erinevaid varjundeid – õrna, suurustlevat, enesekriitilist, maalähedast, kuid ka oma kaasaega kriitiliselt kommenteerivat –, ning kirjad näitavad, kuidas huumor võib töötada kaitsekilbina, lubades õrnu tundeid väljendades neid justkui mitte päris tõsiselt võtta. Samuti on raamatu lõpus äratrükid kahest eksperimentaalsest raamatukesest, “Proua Irma. Draama” ja “59 Kiri Kaale. Poeem”, mis on kontsentreeritud avangardi ja argielu sümbioos.

SOOLINE JA KULTUURILINE PERSPEKTIIV

Näitusele saab läheneda soolisest vaatenurgast. Natalie Mei esines mitmetes karikatuurides meheliku pseudonüümi Hans Kunert all. Kai Stahl: “Õdede loomingut vaadates aimub, et autoriteks olid naised. See ilmneb eriti naiskujude ja iseendi representeerimistes ning huumori laadis, mida näeme ka ajakirjanduses.” Huumor andis lisavabaduse, kuid toimis ka kaitsemehhanismina keset meeste domineeritud kunstivälja.

Hiiumaa juured ning rahvusvahelised reisid ja kogemused rikastasid/laiendasid õdede huumorimeelt. Kai: “Õed elasid lapsepõlve Liepāja-ajast alates mitmekesisel keskkonnas, kus kodus oli saadaval lai mitmekeelne kirjandus koos satiirilehega *Simplicissimus*, mis mõjutas oluliselt õdede visuaalset väljendusviisi ja nende humoorikat pilku maailma.”

Säilinud loomingu põhjal tegeles kolmest õest kõige vähem huumoriga vanim õde Lydia. Tema varaseimaid teoseid 1910. aastate lõpust ja 1920ndate algusest ei ole eriti teada, ja hilisemates teostes – portreedes, natüürmortides ja maastikumaalides – on huumorit leida raske. Ilmseimana esineb see kindlasti ametliku sotsialistliku realismi ajal valminud akvarellil “Saue sovhoosi sigade laager Pääsküla jõel” (1949), kus kunstnik tõlgendab teemat huumori alaanri paroodia aspektist.

HUUMOR KUI KRIITIKA JA AJATU VÄÄRTUS

Huumor oli kahtlemata vahend ühiskonnakriitikaks. Kai Stahl: “Õed Meid ei vältinud tabuliste teemade käsitlemist – surm, enesetapp, poliitika – läbi

huumori, pakkudes vaatajale nii distantsti kui ka empaatiat.” Ave Taavet: “Huumor on toimetulekumehhanism, mis näitab, et toimuv ei ole ‘normaalne’ ja kõigutab valitsevat *status quo*’d. Naermine on kehaline akt ja vabastab tegutsemistahet. Seda, kui suur võim on naljal, peegeldab ka praegu USA-s aset leidv koomikute tühistamine valitsuse poolt. Võime nalja heita on otseselt seotud meie vabaduse määraga.”

Õdede Meide looming kõnetab ka tänapäeval. Kai Stahl: “Huumor on üsnagi ajatu – enamasti pädevad need kommentaarid ka nüüd.” Ave Taavet: “Võrreldes näiteks Gori karikatuuridega on Meide looming empaatiavõimelisem ja kergemini suhestuv. Nende teostes on selge, milliste väärtuste eest nad seisid.”

Lõpetada sobib briti päritolu New Yorgis elava kunstniku Adam McEweni sõnadega: “Ma ei arva, et hea kunst peab tingimata huumorit sisaldama, aga kunst, milles pole absoluutselt mingit huumorit, on nagu kunst ilma inimlikkusest.” Õdede Meide looming on selle elavaks tõestuseks – inimlik ja ajatu, ning üks inimlikkuse väljendusi oli kindlasti ka huumori oskuslik kasutamine.

SUMMARY

A pencil sharpened by laughter: Humour as freedom in the works of the Mei sisters

KAI STAHL

Postdoctoral researcher at the Department of Art History
at the University of Turku, Finland
kai.stahl@utu.fi

AVE TAAVET

Animator, caricaturist, prose writer
avetaavet@gmail.com

PIRET VOOLAID

Folklorist, Director of the Estonian Literary Museum
piret.voolaid@kirmus.ee

Keywords: humour, art, Kristine Mei, Lydia Mei, Natalie Mei

From 14 March to 31 August an exhibition entitled “The Mei Sisters: Avant-garde and Ordinary Life” was mounted at KUMU, the Estonian Museum of Art. In the last hours before it closed, it was possible to enjoy the exhibition with the competent guidance of curators Ulrika Jõemägi and Kai Stahl. Also, at the initiation of folklorist Piret Voolaid, a panel discussion took place entitled “A Pencil Sharpened by Laughter: Humour as freedom in the works of the Mei Sisters”, which included curators Eha Komissarov and Kai Stahl and the animator, writer and caricaturist Ave Taavet.

Palju õnne!

90

Pille Kippar – folklorist

Ingrid Rüütel – folklorist, etnomusikoloog

80

Enn Ernits – loomaarstiteadlane, kaljujooniste uurija, ajakirjade Folklore. Electronic Journal of Folklore ja Mäetagused autor

75

Anu Korb – folklorist, ajakirjade Folklore. Electronic Journal of Folklore ja Mäetagused autor

Tarmo Kulmar – teoloogiadoktor, ajakirjade Folklore. Electronic Journal of Folklore ja Mäetagused autor

70

Diarmuid O'Giollain – iiri antropoloog, ajakirja Mäetagused toimetuskolleegiumi liige

Terry Gunnell – islandi folklorist, ajakirja Folklore. Electronic Journal of Folklore toimetuskolleegiumi liige

Guldžahon Jussufi – etnomusikoloog

Irina Sedakova – vene lingvist, ajakirja Folklore. Electronic Journal of Folklore toimetuskolleegiumi liige ja autor

Piret Õunapuu – etnograaf

65

Tiiu Jaago – Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi eesti ja võrdleva rahvaluule kaasprofessor

Marju Kõivupuu – Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi vanemteadur, ajakirja Mäetagused toimetuskolleegiumi liige ja autor

60

Kristel Vilbaste – ajakirja Mäetagused autor

55

Pauliina Latvala-Harvilahti – soome folklorist, ajakirja Mäetagused toimetuskolleegiumi liige

Anneli Baran-Grzybek – eesti folklorist

Aimar Ventsel – Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi etnoloogia kaasprofessor, ajakirja Mäetagused toimetuskolleegiumi liige ja autor, ajakirja Folklore. Electronic Journal of Folklore autor

Liivo Niglas – Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi etnoloogia teadur

50

Helen Kõmmus – Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi teadur

Atko-Sulhan Remmel – Tartu Ülikooli usuteaduskonna religiooniuuringute kaasprofessor

Ester Bardone – Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi etnoloogia lektor

Kristel Kivari – Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi eesti ja võrdleva rahvaluule teadur, ajakirja Mäetagused autor

45

Elo-Hanna Seljamaa – Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi eesti ja võrdleva rahvaluule kaasprofessor

BIRTHDAY GREETINGS

Pille Kippar (90), Ingrid Rüütel (90), Enn Ernits (80), Tarmo Kulmar (75), Anu Korb (75), Diarmuid O'Giollain (70), Irina Sedakova (70), Piret Õunapuu (70), Terry Gunnell (70), Guldžahon Jussufi (70), Tiiu Jaago (65), Marju Kõivupuu (65), Kristel Vilbaste (60), Pauliina Latvala-Harvilahti (55), Anneli Baran-Grzybek (55), Aimar Ventsel (55), Liivo Niglas (55), Helen Kõmmus (50), Atko-Sulhan Remmel (50), Ester Bardone (50), Kristel Kivari (50), Elo-Hanna Seljamaa (45), Maarja Kaaristo (45).

Jutu-uurija Pille Kippar

90

24. oktoobril tähistati Eesti Keele Instituudi saalis piduliku seminariga Pille Kippari 90. sünnipäeva. Kokkupuuteist juubilariga räägivad kaasteelised.

KOLLEEG JA SELTSIKAASLANE PILLE

Teema alustuseks sobib parafras Oskar Lutsu “Kevadest”: “Kui Jaan Keele ja Kirjanduse Instituuti ning Eduard Vilde nimelisse Tallinna Pedagoogilisse Instituuti jõudis, oli Pille seal juba ees.”

1970. aastate lõpu Keele ja Kirjanduse Instituudis jagunesid kolleegid mulle, äsja Tartu Ülikooli lõpetanule, kaheks: need, kes olid eluaastatelt üle viiekümne, ja need, kes polnud seda künnist veel ületanud. Toimus aga vilgas üleminek ühest rühmast teise, kuna millalgi 1950. aastatel oli suur osa vastasutatud instituudi töötajatest lõpetanud Tartu Ülikooli enam-vähem ühel ja samal ajal. Sestap joodi 1970. aastate paaril viimasel aastal pea igal nädalal kellegi juubelikohvi. Pille kuulus sellesse rühma, kelle juubelini jäi tollal veel tükk aastaid.

Emakeele Selts korraldas 1980. aastatel, kuhu mu KKI ajatelje püsialgus pärast mu sõjaväeteenistust ulatub, väga tihti Eesti koolides emakeelepäevi. Mäletan, et paar korda trehvasime Pillega koos esinema ja üks ka sihtkohta sõit ja Tallinna tagasitulek toimusid koos. Sektorikaaslase Ada Ambuse kaudu sattusin paar korda ka Sütiste teele. Kuna Pille ja laul olid ja on lahutamatud ning minu vabaaja harrastuseks oli aastakümneid rahvatants, siis täheldasin endas Pillega mingit rahvapärimuslikku ühtekuuluvustunnet. Kasutan minevikuvormi seepärast, et ise olen aktiivse rahvatantsimise lõpetanud, Pille laulab aga edasi.

Keele ja Kirjanduse Instituudis töötamise aegu käis paar mu sektorikaaslast (Lembit Vaba, Anu-Reet Hausenberg) õpetamas Tallinna Pedagoogilises Instituudis. Kui nemad käisid kedagi asendamas (põhiõppejõud oli kas Soomes eesti keele lektor või doktorantuuris), siis Pille kohta teati kõnelda, et tema õpetab pedas – nii hüüti pedagoogilist instituuti – juba aegade algusest. Mulle oli kusagilt meelde jäänud aastaarv 1964. Kontrollisin järele – tõesti

Alar Madissoni foto 2010.

Pille Kippar hakkas pedagoogilises instituudis rahvaluule kursust õpetama – mitte lugema, sest see ei sobi kokku Pille õpetamistavadega – juba aastal 1964. Ja õpetas rahvaluule põhikursust niimoodi pea kolmkümmend aastat, kuni 1993. aastal täiega nüüd juba Tallinna Pedagoogikaülikooli üle tuli.

Tulevastele emakeeleõpetajatele rahvaluule üldkursust õpetades on Pille teinud kõik, et tudengitele õpetatust ka midagi külge jääks. Kinnitan ajakirja Keel ja Kirjandus uusimas numbris ilmunud intervjuus esitatud tõika, kus Pille mainib: “Rahvaluule moodustas küllalt väikese osa, 1960. aastatel tulevastele eesti keele õpetajatele kolm tundi nädalas. Tegin seda kahes jaos: kaks tundi ja üks tund eraldi ning käisin selle ühe tunni pärast Narva maantee vahet. Nii oli võimalus panna tudengid tööle kaks korda nädalas.” Sama maht oli rahvaluule üldkursusel ka veel 1980. aastate lõpus, kui me Pillega juba mõlemad ka Tallinna Pedagoogilise Instituudi palgal olime. Kaugeltki kõik õppejõud ei pidanud vajalikuks neljakümne viie minuti pärast Narva maanteele sõita, et tudengid õpetatava ainega nädalas rohkem kui üks kord tegeleksid. Aga see oli ja on nii pillelik.

Pille ei pidanud paljuks kasutada õppevorme, mida tänapäeval rühma- ja individuaaltöoks nimetatakse. Intervjuust selgub, et rahvaluule polnud tema kui lektori jaoks pelk loengukursus: “Üsna palju aastaid kutsusin kaheks tunniks vastama neli tudengit korraga. Kokku oli 13–14 teemat, iga nädala kohta üks teema: näiteks üks rahvalaulu rühm, lühivormid, uurijad. Igaüks pidi igal nädalal ette valmistama ühe lehekülje, lugema ja konspekteerima ühe või kaks artiklit. Eksamile tulles oli igaühel iga nädala kohta üks lehekülg materjali esitada. Uurisin igaühe kohta järele, mis on tema lemmikteema, ja panin selle, kelle lemmikteema see oli, vastava neliku juhatajaks. Ja sellel, kes seda teemat kõige vähem soovis, soovitasin hakata rääkima. Siis tema rääkis, järgmised täiendasid ja see, kelle lemmikteemat käsitleti, tegi kokkuvõtte ja hindas.” Vaat niimoodi.

Tõelise vauefekti sain 1987. aasta detsembri lõpus. Kavatsesime eesti filoloogia tudengitega pidada erialapeo. Jõulude nimetust ei tohtinud kasutada, nääripeoks oli aeg liiga varajane. Otsustasime, et teeme peo siiski kokkulepitud ajal, kuigi kellegi ülesandel oli üks tudenginoormees saadetud mulle teatama, et järgmisel päeval toimuva arvestuse tõttu ei saa tudengid peol osaleda. Kui nii, siis nii. Olin tol õhtul juba mantlit selga panemas ja koju minemas, kui ilmusid tüdrukud suure mulgikapsapoti ja eiteakust hangitud sardellidega ning küsisid, miks ma juba aulas ei ole. Kui uksest sisse astusime, avanes uskumatu vaatepilt: Pille istus esmakursuslastega diagonaalis üle aula põranda ja laulis regivärsilist rahvalaulu, ise tudengitega paremale ja vasakule kõikudes. Üliõpilased teadsid, et seegi oli üks eeltakte jaanuaris toimuvaks eksamiks ning kellelgi neist ei tulnud pähe vastu punnida.

See aastavahetuseõhtu oli vist ainus kord, kus tundsin alaväärsust oma Tartu Ülikooli rahvaluule tausta ja üldkursuse pärast. Meie loengud toimusid reede hommikuti Veski auditoriumis: õppejõud luges tuimal toonil oma õppevahendit ette isegi sidesõnu muutmata, meie lugesime Sirpi ja Vasarat ning osalesime loengul siis, kui laual avatud õppevahendil lehte pöörasime. Kujutasin mõningase kõhedusega ette, mis juhtunuks siis, kui sattunuksime Pille kätte.

Eesti keele kui võõrkeele õpetajate esimene rühm, mille kursusejuhendaja olin, lõpetas 1990. aasta juunis. Saame üsna tihti kokku. Ka tänavu suvel Anijal, sest rühma lõpetamisest möödus 35 aastat. Iga kord moodustab ühe osa koosoldud ajast õpingute meenutamine ja alati on õppejõud, keda meelde tuletatakse, Pille. Vilistlaskoosviibimistesse kuuluvad ka lendlaused, mida ekstudengid, nüüd kuuekümnened soliidsed inimesed, omavahel kasutavad: “Kas te tõesti ei näe, et ma teid jälgin.” Eriti näib olevat meelde jäänud laul “Kiiu tuleb”, mida omaaegsed tudengid nüüd, nelikümmend aastat hiljem, tõlgendavad nii: “See pidi olema mingi näide, kuidas karjused oma karjaga tulles endast märku andsid. Samas kasutas Kippar seda kõrge kõlava häälega hõigates ka tähelepanu saavutamiseks keset loengut, kui mõne tudengi tähelepanu hakkas hajuma. Teine tähelepanu saamise võte oli see, kui ta väga

vaikselt rääkima hakkas. Aga see reeglina ei töötanud.” Ja muidugi lood spikerdamiskatsetest, mis kippusid ebaõnnestuma. Sagedasti olevat olnud põhjuseks omaenese või kursusekaaslase segane käekiri: nii muutunudki Anton Thor Helle *tontorelle*’ks ja Rosenplänterist saanud *Rosenpläntu*. Õppejõul oli muidugi kohe selge, kust tuul puhub. Ja samas imestavad meenutajad: “Ja ometi: me laulsime Karu tänava ühikas enne eksamit tõepoolest Kippari laule. Vahel rühma koosolemistelgi.”

1993. aastast oli Pille Kippar Tallinna Pedagoogikaülikooli professor ja osakonnajuhataja, aga siis polnud me enam ühes osakonnas. Puutusime kokku eelkõige koosolekutel ja konverentsidel. Pille Tallinna Pedagoogikaülikooli perioodi lõpust pean vajalikuks siiski mainida ebameeldivat juhtumist, kui Pille raamatud kabineti ukse taha tõsteti.

1992. aastal asutati Johannes Aaviku Selts, mille juhatuse liikmetena meie kontaktid siitpeale toimuma hakkasid. Seltsi juhatuse töös ja seltsi töörütmi väljakujundamisel ning ettevõtmiste korraldamisel on Pille asjalikkus ja vajadusel huumorisoon nii mõnestki keerulisest olukorrast välja toonud.

Jaan Õispuu

1980. alguses esines Pille Kippar Eesti Raadio saates “Jutusta mul`vana juttu”. Toimetaja Silvia Karro meenutab, et Pille Kippar oli alati sõbralik, väga hästi ette valmistunud ja oskas kuidagi lihtsalt ja selgelt rääkida. Üks asi on Silviat tagantjärele ka veel hämmastanud, et ta oskas väga hästi linnuhääli ja ka loomahääli teha, ja neid esitas vabalt, ilma ühegi hirmuta, häbenemata!

Mina (Piret) andsin Pille Kipparile eksamit 1979. vana-aasta õhtul. Nagu kogu me kursus.

Meenutatakse, et Pille oli jube õhinas, aga meie lollide rebastena ei püüdnud vist pärleid kinni. Ja laule ja lugusid Kuusalu vanaemast tuli varrukast! Vabaõhumuuseumis oli meeleolukas käik! Kaks tüdrukut õmblesid rahvaluule eksamiks stiliseeritud rahvariideid. Pille hakkas nutma, ja nad ei pidanudki eriti vastama.

Pille loengud rahvaluulest olid ikkagi nende hulgas, mis meis rahvuslikku vaimu kasvatasid!

Piret Kriivan

TOIMETUSELT

Viimased aastad on suunanud pilgu eriala ajaloole ja ühtlasi neile meie keskel, kes on aidanud seda määratleda ja täpsustada ning selle olemasolu nähtavaks muuta teiste filoloogiliste distsipliinide keskel. Saime sellisest suurest tööst hiljuti ülevaate Jawaharlal Handoo elutööle vaatava meenutuse abil. Sel aastal on 90. sünnipäeva tähistav Pille Kippar on üks neist, kes on teinud suure töö rahvaluule uurimisel ja selle temaatika ning kandvuse avardamisel. Ta on

meile tuntud kui rahvajutu-uurimise klassik, kuid on ikka natukene omapead liikunud, tuues uuendusi traditsiooniliste vormide käsitusse: tema rahvusvaheline loomamuinasjuttude kataloog sisaldab ka uueaegseid loomalugusid, millel on teatav vormellik olemus. See ulatub esmase uue jutukogumikuni Kavalast Antsust ja Vanapaganast, karakterid, millele kirjanikud ja rahvusnarratiivide üle arutlejad on andnud erakordse rolli, aga kellel (eriti Vanapaganal) ongi aegade ülene tähtsus. Pille on vahendanud soome-ugri muinasjutte eesti lugejale ning teinud lahkelt koostööd näiteks esimese suure originaalse saksakeelse veebiantoloogia loomisel, mille disainis Kärt Summatavet.

Uued liigid, mida ta on aidanud nähtavaks muuta on erinevad: seinalehed ja almanahhid, mida ta legaliseeris ja tutvustas tänapäevase rahvaloome osana 1990. aastate alguses. Eesti erialases kaanonis see puudus, kuid oli esindatud Soomes, kasutusel paljudes Eesti koolides ja diasporaa kogukondades, ning aktiivses kasutuses tänaseni. Venekeelsetelt üliõpilastelt nende päritolulugude ja teabe kogumisega alustas ta ühe olulise liigiga – rahvapärased päritolulood, genealoogiad, mis on kirjalike ja suuliste lugude piirimail ja olemuselt tähtis väärtuste ja kuulumise osa. Pille on toonud esile isikliku jutustamise olulisust ning selle seoseid ameti ja ametifolklooriga. Tal on olnud tolerantsi rahvadžässi ja moodsate tantsude suhtes.

Seda kõike on toetanud välitööd ja tema eksperimendid nende raames. Kui õppejõu tegevust suunas kirk teadmisi jagada ja vajadus korteristuks raha koguda (teadlase pisikesest sissetulekust, eriti humanitaari omast, kelle tööd tasustati madalaima tariifiga) seda teha ei saanud, siis sellel on püsivad viljad. Tema õpetamine on hoidnud väga pikka aega rahvaluuleteadmised alles ja olulistena. Kui kõveralt filoloogia siseringides lihtsate inimeste arvamuste tutvustamisele ka ei vaadatud, elas see pühendunud teadlaste abil tänaseni ja elab veel pikalt. Rääkimata raadiosaadetest mis jõudsid laiema kuulajate ringini.

Sellisel avaral tegevusel on oma hind, sest kindlasti vajanuks mitmed algatused ja teadmised arendamist teooria valdkonnas, õpikute kaudu kinnistamist. Aga mõndagi jõuab veel teha.

NARRATIVE RESEARCHER PILLE KIPPAR 90

On 24 October, a festive seminar in the hall of the Estonian Language Institute marked the 90th birthday of Pille Kippar. Meetings and conversations with her are remembered by colleagues and friends.

Eesti rahvalaulu ja laulukultuuri uurija Ingrid Rüütel 90

Alar Madissoni foto 2025.

3. novembril tähistas oma 90. sünnipäeva folklorist Ingrid Rüütel, kes on rohkem kui 60 aastat kestnud teadusliku karjääri jooksul teinud mitmekülgset ja viljakat uurimistööd eesti rahvamuusika alal. Ta on rakendanud oma oskusi eesti folklooriliikumise arendamiseks ja kohalike kogukondade

jätkusuutlikkuse toetamiseks. Praegu jätkab Ingrid aktiivselt erialast tööd Eesti Kirjandusmuuseumi emeriitteadurina.

Tema teadustöö keskmes on olnud püüe mõtestada ja avada pärimuskultuuri olemust ning selle kaudu väärtustada nii eesti rahvuslikku kui piirkondlikke identiteete.

Alates 1959. aastast, mil Ingrid Rüütel alustas tööd kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas, on ta jäänud teadlase elukutse ning muusikauurija kutsumuse juurde. Herbert Tampere õpilasena on ta viinud edasi Tampere tööd eesti rahvalaulude süstematiseerimisel muusikaliste tunnuste põhjal ning nende seostamist laulude funktsionaalse, piirkondliku ja etnilise kontekstiga.

Ingrid on avaldanud rohkesti teadustöid nii eesti kui soome-ugri rahvamuusika kohta ning populaarseid kirjutisi rahvakultuuri kohta. Elutöö erinevaid tahke esindab mahukas artiklikogumik "Muutudes endaks jääda" (2010). Raamatu läbiv teema on identiteet – telg, mille ümber ehitub nii inimese mina-pilt kui ka rahvuse kuvand. Etnilise kultuuri, rahvamuusika ja identiteediga on seotud peaaegu kõik 39 artiklit (aastatest 1964–2010). Tema tööde bibliograafia aastatest 1956–2005 sisaldab 573 nimetust (2005) ja vajaks olulist täiendamist, sest viimased aastakümned on toonud tõhusat loomelisa.

Üheks Ingridi teadustöö uudeks põhisuunaks on olnud regiviiside tüpologia arvutianalüüsi meetodiga (koostöös arvutiinsener Koit Haugasega). Regiviise üksteisest selgelt eristavate muusikaliste tunnuste nappuse tõttu polnud regiviiside tüpologia ega geneesi (re)konstrueerimine varem õnnestunud. Vanemaid viise ei ole kerge rühmitada, sest neis on palju sarnast, üksteisega segunemisi ja põimumisi, mis moodustavad pigem tihniku kui viisipuu.

Oma uudse süsteemi järgi on Rüütel tüpologiseerinud mitmeid andmehulki, näiteks koostanud "Vadja rahvamuusika tüpologia ja stiilid" (1977), "Mustjala regiviiside tüpologia" (1980), "Однострочные узкообъемные свадебные напевы в общем контексте Эстонских рунических песен" ("Üherealised pulmalauluviisid eesti runolaulude üldises kontekstis") (1996). Viiside tüpologiseerimise põhimõtteid tutvustavad mitmed uurimused: "A Method for Distinguishing Melody Types and Establishing Typological Groups" (1990, koos Koit Haugasega), "Some results of computerized comparative analysis of the Balto-Finnic runotunes" (1999) ja "Eesti regivärsiliste rahvalaulude muusikaline tüpologia" (2006). Rüütli ja Haugase algatatud andmebaasi põhjal arendatakse rahvaluulearhiivis edasi avalikuks kasutamiseks ja teadustööks sobivat rahvaviiside andmebaasi.

Silmapaistva panuse on juubilar andnud eesti rahvamuusika arenguloo uurimisse etniliste suhete kontekstis, mille rekonstrueerimine on olnud keerukas vanemate allikmaterjalide vähesuse tõttu. Nendele teemadele on pühendatud doktorikraadile vastavad väitekirjad "Eesti uuema rahvalaulu kujunemine" (1969, avaldatud 2012) ja "Исторические пласты эстонской народной песни в контексте этнических отношений" ("Eesti rahvalaulu ajaloolised kihistused etniliste suhete kontekstis"; 1996), avaldatud ka inglise keeles

pealkirjaga “Estonian folk music layers in the context of ethnic relations” (1998). Need uurimused annavad olulise panuse eesti ja läänemeresoome etnilise ajaloo uurimisse, aga ka laiemalt ajaloolise laulmise uurimisse.

Ingrid on kogunud rahvaluulet mitmel pool Eestis, kõige rohkem Kihnus, Saaremaal ja Muhus. Ta on avaldanud oma kogutud ja rahvaluule arhiivi materjalidel põhinevaid rahvamuusika allikmaterjale (noodistusi, heli- ja videosalvestusi) teadusväljaannetes, mis annavad nii teoreetilisi teadmisi kui sobivad praktiliseks kasutamiseks, näiteks “Eesti uuemad laulumängud” I, II (1980, 1983). Tema kogutu oli oluliseks täienduseks Vana Kandle Kihnu köide-tele (Ottilie Kõiva, Ingrid Rüütel 1997, 2003). Koostöös Sille Kapperiga valmis põhjalik ülevaate-teos “Kihnu tantsud” (2015).

Folklooriliikumise rolli Eestis kajastavad artikkel “Pärimusmuusika tänapäeva ühiskonnas” (2004), folkloorifestivalist Baltica osavõtjate seas korraldatud küsitluse põhjal koostatud artikkel “Traditional Music in Estonian Today” (2004) ja koos Ene-Margit Tiiduga kirjutatud monograafia “Pärimuskultuur Eestis – kellele ja milleks” I, II (2005, 2006).

Ingrid on uurinud ka teiste piirkondade rahvakultuuri, näiteks “Setu rahvalaulu kihistused ja etnokultuuriline taust” (1988), “Naised Kihnu kultuuris” (2013), “Rahvakombed ja uskumused” (2010) ja palju muud.

1969. aastal asutas Ingrid Rüütel rahvaluuleosakonna juurde rahvamuusika uurimissektori (esialgu peamiselt heliarhiivi funktsioonis) ning 1978. aastal Teaduste Akadeemia Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi juurde rahvamuusika sektori (olles selle juht 1978–2002), mis aastal 2000 korraldati ümber Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakonnaks. Sel ajal asutati rahvamuusika-alaste teaduslike väljaannete sari “Ars Musica Popularis” (17 numbrit 1980–2005) ja piirkondlik lauluvalik “Ühte käivad meie hääled” (2 numbrit 1997, 2001). EKM-i Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadurina töötades on Ingrid Rüütel koostanud sarjas “Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist” viis teaduslikku CD/DVD kogumikku: Saaremaa, Muhumaa, Pärnumaa, Virumaa ja Viljandimaa rahvamuusikast, valmimas on kuues, Võrumaa kogumik. Kogumikke täiendavad avaldatud materjali teaduslikud ülevaated koos noodistustega Ingrid Rüütli algatatud sarjas “Mis on jäänud jälgedesse”.

Rahvamuusika uurija ja sektorijuhina on Ingrid Rüütel tugevalt panustanud rahvamuusika uurimistraditsiooni jätkamisse, õpetades ja motiveerides uut põlvkonda ajal, mil rahvamuusika eriala Eesti kõrgkoolides ei õpetatud, võimalusi mujale õppima minna ei olnud. Ta on hoidnud kontakti teadusmaailmaga Traditsioonilise Muusika Rahvusvahelise Nõukoja (ICTM) Eesti rahvuskomitee pikaajase esinaisena ja tutvustanud uurimistööd Eestis, viimati kirjutises “Etnomusikoloogiast meil ja mujal” (2022). Juba enne arvutiajastu algust korraldas ta ühe tänini nõutuma “andmebaasi” – rahvalauluviiside kihelkondliku kartoteegi loomise.

Ingrid on olnud ka eesti rahvusliku folklooriliikumise juht ja organiseerija, tuues neisse tegevustesse oma teadusliku kompetentsi ja autoriteedi. Ta

oli 1988. aastal Eesti Folklooriseltsi asutajaliige, 1989. aastal esmakordselt toimunud rahvusvahelise Baltica folkloorifestivali algataja, Sihtasutuse Eesti Rahvuskultuuri Fond asutajaliige 1991, ning 1992. aastal Eesti Folkloorinõukogu üks asutajaid, samuti praeguse Mooste rahvamuusikatöötlaste festivali “Mooste Elohelü” patroon.

Tema pühendunud töö on hõlmanud teadustegevuse ja folklooriliikumise korraldamist ja seostamist, eesti ja sugulasrahvaste rahvaluule kogumist, uurimist, allikmaterjalide teaduslikku ning populariseerivat väljaandmist, vanema rahvakultuuri toomist tänapäeva ühiskonda ja pärimuskultuuriga seotud kogukondade jätkusuutlikkuse toetamist. Osalt tema teene on, et 2003. aastal kanti Kihnu rahvapärinus UNESCO suulise ja vaimse pärandi maailmanimekirja.

Kolleegid

ESTONIAN FOLK SONG AND SONG CULTURE RESEARCHER INGRID RÜÜTEL 90

Colleagues congratulate her and summarise her life work.

Soome-ugri XIV kongress Tartus

18.–23. augustini 2025 toimus Tartus 14. rahvusvaheline fennougristika kongress (CIFU – *Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum*, veebileht <https://cifu14.ut.ee/?lang=et>). Tegemist on maailma suurima ja vanima regulaarselt toimuva soome-ugri teemasid käsitleva teadusüritusega. Kongressid toimusid iga viie aasta järel alates 1960. aastast, liikudes riigist riiki. Esialgu roteerusid kongressid Ungari, Soome ja Nõukogude Liidu (NL) vahel, hiljem lisandus taasiseseisvunud Eesti ja NL asemel jätkas CIFU võõrustaja rollis Venemaa, aga 2022. aastal (kuna 2020. aasta kongress lükkus koroonapandeemia tõttu edasi) toimus CIFU esmakordselt mittesoome-ugri riigis – Austrias, Viini Ülikoolis.

Eesti on kongressi võõrustanud kahel korral: 1970. aastal Tallinnas ja 2000. aastal Tartus. Seega toimus tänavune CIFU Eestis kolmandat korda ja juba teist korda Tartus. Samuti kaks korda on kongress toimunud Budapestis (1960. ja 1975. aastal), kuid Ungari pealinn jõuab peagi Tartust ette – järgmine, 15. CIFU toimub 2030. aastal Budapestis, Eötvös Lorándi Ülikoolis (ELTE).

CIFU XIV peakorraldaja oli Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut, mille ruumides toimus kogu kongressi töö. Kongressi president oli soome-ugri keelte professor Gerson Klumpp.

Osalejaid saabus kongressile maailma eri paigust. Esindatud riikide geograafia näitab selgelt, et soome-ugri teemade uurimine ei piirdu üksnes traditsiooniliste soome-ugri maadega. Tartu kongressist võtsid osa teadlased järgmistest riikidest: Austria, Bangladesh, Eesti, Holland, Itaalia, Jaapan, Kanada, Leedu, Läti, Norra, Poola, Prantsusmaa, Rootsi, Saksamaa, Soome, Tšehhi, Ukraina, Ungari, USA, Venemaa (*online*), Ühendkuningriik. Siinkohal võib huvitava faktina nentida, et esimest korda oli CIFU-l esindatud Bangladeshhi lipp.

Viis intensiivset kongressipäeva täideti mitmekesise akadeemilise sisuga, kuuendal päeval toimusid ekskursioonid. Lisaks arvukatele ettekannetele olid kongressikavas ka ümarlaud fennougristika avalikkusele tutvustamise teemal, raamatuesitlused ning kaks öhtust vastuvõttu. Tööpäevadel peeti viis plenaarettekannet, mille esitasid Kristiina Ross (Eesti), Jussi Ylikoski (Soome/

Norra), Ágnes Lukács (Ungari), Eszter Ruttkay-Miklián (Ungari) ja Valts Ernštreits (Läti).

Eesti Keele Instituudi keeleteadlane Kristiina Ross rääkis kongressi avamispäeva plenaarettekandes “Challenges of standardizing a small Baltic Finnic language (until the end of the 18th century): The case of Estonian” väikeste läänemeresoome keelte standardimise katsumustest kuni 18. sajandi lõpuni eesti keele näitel. Turu Ülikooli professor ja Kautokeinos (Norra) asuva Saami kõrgkooli kaasprofessor Jussi Ylikoski mõtiskles oma ettekandes “On contemporary research into Uralic grammar” uurali keelte grammatika uurimisest tänapäeval. Budapesti Tehnika- ja Majandusülikooli kognitiivse teaduse professor Ágnes Lukács kõneles ettekandes “The construction of Hungarian grammar: Insights from language acquisition research” ungari keele grammatika ülesehitusest keele omandamise uurimise vaatevinklist. Budapesti Humanitaarteaduste uurimiskeskuse Etnoloogia Instituudi vanemteadur Eszter Ruttkay-Miklián'i kõne “The legacy of Éva Schmidt. A lifework on, to and for the Khanty” oli Éva Schmidti elutööst ja tema pärandi avalikustamisest. Läti Ülikooli Liivi Instituudi direktor, liivi keeleteadlane ja keeleaktivist Valts Ernštreits rääkis kongressi lõupäeva plenaarettekandes “Building a future for Livonian” liivlaste edukatest ettevõtmistest identiteedi ja keele säilitamisel ning liivi keele tuleviku ehitamisest.

Kongressi programmis oli 19 temaatilist sümposionit, posterettekannete sessioon ning üldseksioon, kuhu koondati ettekanded, mille jaoks eraldi sümposionit ei moodustatud. Kokku peeti sümposioonides ligikaudu 250 ettekannet. Enamik esinejaid viibis kohapeal, kuid mõned kümned osalesid veebi teel. Viimaste hulgas olid ka vähesed Venemaal tegutsevad teadlased, kes võtsid kongressist osa iseseisvate uurijatena.

Üle poole sümposioonidest keskendus keeleteadusele, mis pole üllatav, kuna lingvistika on ka varasematel kongressidel domineerinud. Esindatud olid muidugi ka teised rahvusteadused. Nõnda peeti sümposionis “Transdistsiplinaarne lähenemine inimkonna mineviku uurimisel” 12 ettekannet ajaloost ja arheoloogiast, aga etnoloogia, religiooni ja rahvaluule teemadel peeti 32 ettekannet lausa neljas eri sümposionis. Lisaks käsitleti kahes sektioonis võimuhete tasakaalustamatust ja hierarhiaid soome-ugri uuringutes ning ideoloogiaid vähemuskeelte säilitamises ja arengus, sh keelepoliitikat ja -planeerimist. Üldseksioonis kõlasid ettekanded väga erinevatel teemadel: soome-ugri maailmavaatest ja kirjandusest, etümoloogiast ja onomastikast, mitmekeelsusest ning paljust muust huvitavast.

Eesti Kirjandusmuuseum oli kongressil esindatud soliidse delegatsiooniga. Meie töötajad korraldasid ja panustasid mitme sümposiooni läbiviimisse. Mari Väina oli üks sümposiooni “Transdisciplinary Approach in the Studies of the Human Past” korraldajatest, kus erinevate valdkondade, sh arheoloogia, geneetika, keeleteaduse ja folkloristika spetsialistid ühendasid oma jõud inimkonna mineviku uurimisel. Janika Orase ja Taive Särje eestvedami-

sel toimus sümposion “Traditional creation and modern experience in folk music revival”, kus käsitleti traditsioonilise muusika tänapäevaseid esitamisviise ja kogemusi. Natalia Ermakov, Nikolay Kuznetsov ja Sergey Troitskiy korraldasid sümposiooni “The winter in Finno-Ugric cultures”, kus räägiti talvest soome-ugri kultuurides.

Ettekandega esindasid kirjandusmuuseumit Aado Lintrop (“The motif of rebirth in Mansi folk tales”); Andres Kuperjanov (“Solar eclipses in the Finnic-Ugric traditions”); Andrus Tins ja Reet Hiiemäe (“Finno-Ugric worldviews in the changing world of technology”); Helen Kõmmus (“The traditional music features and revival aspects at Estonian and Finnish folk music festivals”); Helina Harend, Mari Väina ja Risto Järv (“Family terms in Estonian runosongs and fairy tales”); Janika Oras koos Triin Rätsepaga (“A touch that stays with you: Reviving a traditional singing wedding in South Estonia”); Liina Saarlo (“Leelo and a leaf flute. Representatives of Estonian traditional music on stage at the 2nd half of the 20th Century”); Mare Kõiva koos Tatsiana Valodzinaga (“Healing charms and healing with animals”); Mari Väina koos Kati Kallio, Frog’i ja Antti Kanner’iga (“Historical layers of Finnic oral poetry”); Marin Laak (“Cultural resilience and networks of the Estonian diaspora: The example of the Australian Forest University”); Natalia Ermakov (“Songs and laments in a winter theme: Analysis of the material recorded during field studies”); Nikolai Anisimov (“Winter in the mythological beliefs of the Udmurts”); Olha Petrovych ja Liina Saarlo koos Serhii Petrovych’iga (“Fog as a symbol and physical phenomenon in Ukrainian folk songs and Estonian runosongs: A comparative study”); Taive Särg koos Marion Selgall’i ja Helena Trei’ga (“About the process of singing and the conception of authenticity in the 21st century Estonian regilaul tradition”).

Osa kongressist tuli ühel päeval ka kirjandusmuuseumisse. Nimelt toimus muuseumis CIFU eripaneel “Soome-ugri keel ja kultuur Eesti Kirjandusmuuseumi teadus- ja arhiiviväljal”, kus kongressi osalejatel oli võimalik tutvuda maja arhiivide ja kogudega, soome-ugri folkloori ja usundi väljaannetega, kuulata lühiloengut soome-ugri keelte ja kultuuride uurimisest Eesti Kirjandusmuuseumis ning soome-ugri luulet. Samas olid huvilistele avatud ka udmurdi kunstniku Zoja Lebedeva loomingust kongressi jaoks valminud näitus “...vahel” ja mari disainikunstniku Natalja Lille näitus “Elu on ilu – ilu on elu”.

Suurem osa soome-ugri rahvaid elab teatavasti Venemaal ja varem on Venemaa ülikoolide ja teaduskeskuste teadlased kongressidel aktiivselt osalenud. Idapoolsete keelesugulaste juures on CIFU toimunud 1985. aastal (veel nõukogude ajal) komide maal Sõktõvkaris ja 2005. aastal Joškar-Olas maride juures. Venemaa täiemahulise sissetungi tõttu Ukrainasse ei saa sealsed uurijad praegu Eestisse reisida ning institutsionaalne koostöö Venemaa teadusasutustega on katkenud. Seda põhjustanud sõda käis juba eelmise CIFU toimumise aastal (2022) ja vahepealse ajaga pole olukord paremaks muutunud.

Sõja puhkemisest tingitud esialgne šokitunne ja nõutus on justkui läinud, teadlased on uue olukorraga leppinud ja saavad piiratud võimalustest hoolimata hakkama, küll ilma vaba suhtlemiseta kolleegidega Venemaal, käimata konverentsidel ja välitöödel idapoolsete keelesugulaste juures jne.

Isiklikud kontaktid ja suhtlemine kolleegidega Venemaal on samuti häiritud. Vene riik sekkus rahvusvahelisse soome-ugri koostöösse ennegi, kuid nüüd see tegevus võimendus. Ahistavad seadused ja poliitilised piirangud Venemaal käivitavad uurijates enesetsensuuri, sest suhtlemine “vaenulike riikide” teadlastega ei pruugi võimudele meeldida. Ent idapoolsete kolleegide eelnev või potentsiaalne koostöövalmidus võib kannatada ka riigipoolsest reguleerimisest olenemata, sest ka nende endi ideoloogilised vaated ja suhtumine sõjasse võivad toetada ametlikku seisukohta, mis teeb suhtlemisele lääne teadlastega samuti lõpu.

CIFU tõi teadlased Tartusse kokku, pakkudes neile võimalust vahetult suhelda ja arutleda. Hoolimata tänapäeva suurepärareset veebisuhtluse võimalustest on teadlastel endiselt vaja otseseid kohtumisi ja läbikäimisi – just nendest sünnib sünergia ning need annavad tugevama kindlustunde, et soome-ugri teaduselu toimib ka viimaste aastate kardinaalsete muutuste kiuste. Rõõm oli näha, et üritusel osales palju noorteadlasi ning kongressi korraldamisse olid abitoimkonnana kaasatud ka Eesti üliõpilased. Kongress õnnestus igati.

Mis puudutab Venemaa soome-ugri kolleegide kaasatust ja osalemist rahvusvahelises koostöös, siis kahjuks valitseb nendega edasise suhtlemise osas endiselt teadmatus. Praegu ei julge ennustada, et koostöö taastuks lähiaastatel. Ehk näitab järgmine CIFU viie aasta pärast Budapestis, kas ja kuivõrd olukord muutub.

Nikolai Kuznetsov
nikolay.kuznetsov@folklore.ee

Žanrid, loitsud ja sünkreetilised traditsioonid

Mõtteid 2025. aasta ISFNR konverentsilt

1970. aastal kirjutas Tzvetan Todorov: “Žanrid on oluline element autorite ja lugejate vahelises suhtluses, kuna žanrimärgid annavad lugejale teada, millisesse maailma ta on sattunud ja kuidas ta peaks teost tõlgendama.” See arusaam ulatub kaugemale üle kirjanduse piiride. Žanrid on olulised ka teadlastele – need kujundavad seda, kuidas me küsimusi formuleerime ja kuidas eri ajastute teadlased üksteise tööd toetavad. Selle vastastikmõju elavaks näiteks oli hiljutine konverents “Syncretic elements in the process of charming” (“Žanrid, loitsud ja sünkreetilised elemendid”), mille korraldasid ISFNRi loitsude, loitsijate ja loitsimise komitee koos “Constantin Brăiloiu” etnograafia ja folkloori instituudi ning Rumeenia Akadeemia “Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” keeleteaduse instituudiga.

Kokku esitati 29 ettekannet, mis hõlmasid laia teemaderingi loitsude uurimises: amuletid ja loitsud (19 ettekannet), maagia ja rituaalid (12), erinevad etnograafilised ja folkloristlikud aspektid (11 ettekannet), keeleteadus ja kirjandus (5 ettekannet), sünkretism ja hübriidsus (3), taimed ja maitsetaimed (2), vesi ja loodus (2) ning muud unikaalsed lähenemisviisid, mida on keerukas lihtkategoriseeringusse mahutada. Osalejaid oli Euroopast, Põhja-Ameerikast ja Aasiast, mis muutis Rumeenia konverentsi tõeliselt globaalseks aruteluks.

Üks üllatavamaid esitlusi puudutas 18. sajandil Ruse’st (tänapäeval Bulgaarias) pärit Armeenia rullraamatut, mis säilis Rumeenia käsikirjade erakogus. See artefakt pakkus põneva ülevaate loitsude ja pühakute omavahelisest seotusest, paljastades, kuidas kiriklik ja maagiline traditsioon igapäevaelus koos eksisteerisid.

Osalejad said ka haruldase võimaluse uurida Rumeenia käsikirjalisi kogusid, vaharullide arhiivi, helisalvestiste hoidlat ja erialaseid väljaandeid. Need materjalid avasid akna sajanditevanustesse tavadesse, näidates, kuidas rituaalne kõne, pühad tekstid ja materiaalsed esemed moodustasid keeruka kultuurilise struktuuri.

Loitsukonverentsid on rohkem kui akadeemilised kohtumised – neil vahendatakse kultuurilisi teadmisi, uuritakse loitse vanimatest traditsioonidest kuni uusloomeni, ühendades tekstianalüüsi materiaalse kultuuri, rituaalide ja isegi eksperimentaalsete kontseptsioonidega, nagu “antimuuseum”. Iga sessioon tuletab meile meelde, et loitsud ei ole lihtsalt mineviku mälestised, vaid dünaamilised, arenevad väljendusvormid, mis jätkuvalt intrigeerivad nii teadlasi kui ka praktikuid ja elavad oma varjatud elu.

M. Kõiva osalemist toetas EKM uurimisprojekt “Folkloori usundilised ja narratiivsed aspektid”.

Mare Kõiva
mare.koiva@folklore.ee

Maagia, pühadus ja mäed

3.–5. oktoobrini 2025 peeti Sofias kuues konverents sarjast “Balkan ja Baltikum ühendatud Euroopas: religioon, ajalugu ja kultuur”. Konverentsid toimuvad kaheaastase intervalliga erinevates riikides, ühiselt antakse välja ajakirja Yearbook of Balkan and Baltic Studies, toimuvad temaatilised seminarid, rühma- ja üksikuurijate välitööd. Konverents oli osa Eesti ja Bulgaaria Teaduste Akadeemiate koostööprojektist (2024–2025) ning koondas teadlasi paljudest Euroopa ja Aasia piirkondadest, samuti Põhja-Ameerikast. Esindatud olid Balti (Eesti, Läti, Leedu) ja Balkani riigid (Bulgaaria, Rumeenia, Serbia, Põhja-Makedoonia); Kesk- ja Ida-Euroopa (Ukraina, Venemaa, Poola, Ungari); Kaukaasia ja Kesk-Aasia (Altai, Kalmõkkia, Kirgiisia); Lõuna-Aasia ja Tiibet (Tiibet, Gilgit-Baltistan – Pakistan) ning Lääne-Euroopa (Prantsusmaa, Hispaania, Rootsi), USAd esindasid California teadlased.

Juulikuus tabas Eesti ja Bulgaaria ühisprojekti suur kaotus – projekti Bulgaaria-poolse juhi Ekaterina Anastasova äkksurm. Kalli kolleegi ootamatu kaotus oli kibe üllatus. Sellega seoses tuli uuesti mõtestada mitmed eesmärgid. Oli suur kergendus, kui projektiga pikalt seotud olnud ja looduskultuuri uurinud Svetoslava Toncheva võttis enda kanda projekti jätkamise ja koos meeskonnaga konverentsi korraldamise. 2025. aasta konverents “Maagia, pühadus ja mäed” oli pühendatud Ekaterina Anastasova mälestusele ja oli ühtlasi osa Eesti-Bulgaaria ühisprojekti tulemustest. Ettekanded jagunesid tinglikult viieks suuremaks teemaringiks, mille raames vaadeldi kõiki olulisemaid pühapaikade ja inimese elukaarega seotud probleeme, kasutades erinevat metoodikat ja lähenemisviise, luues silla erinevate distsipliinide vahel.

Esimene teemaring vaatles mägesid kui pühi ja müstilisi paikasid fookusega rituaalidel, palverännakutel, ohverdustel ja usulistel festivalidel. Teine vaatles maagia, rahvameditsiini ja rituaalidega seotud valdkondasid alates traditsioonilistest ravipraktikatest maagiliste laulude ja mantrateni. Kolmas jälgis pühapaikade, kultuurilise mälu ja identiteedi seoseid. Käsitleti sakraalsuse kaardistamist ja identiteedi kujundamist nende ümber, mägedega seotud rahvuslikke narratiive, samuti teatud paikade poliitilist sakraliseerimist. Rahvatraditsioonide ja folkloori ettekanded haarasid muinasjutte, uskumusi,

legende, nende uusarendusi, laule ja eeposeid, aga ka nt valahhi naiste traditsioonilist tätoveerimist Makedoonias. Eraldi vaadeldi sakraalsete praktikate kommertsialiseerimist, sotsiaalmeedia rituaale; esitleti uusvaimsuse ja spirituaalsusega seotud ettevõtmisi Bulgaaria mägedes, mitme liigi lähestikku elamise võimalusi ning puuetega inimeste kaasamist mägiturismi ja spordi kaudu.

Loetelu annab väikese ülevaate teemade jagunemisest ja valdkondadest, mida jälgiti.

Korraldajad eesotsas Svetoslava Toncheva ja teda abistanud Milena Lyubenova, Maryanka Borisova, Evgenia Troeva ja teistega löid mõnusa ja tõise õhkkonna Bulgaaria Etnograafiamuuseumi hoones. Järgnev välivaatlus viis erinevate pühapaikadeni, millest põnevam oli 4. sajandil eKr rajatud Heraclea Sintica arheoloogiliste väljakaevamiste ala, Melniku kivipüramiidid, visiit selgeltnägija Vanga elukohta, mis on omapärane näide *exegi monumentum*ist – Vanga poolt tema viimasesse kodupaika rajatud kompleksi kuuluvad kirik, muuseum, vastuvõtuala tervendava vee tiikide ja veevõtukohtadega, Vanga haud ja monument on omapärane ja populaarne kultuspaik. Külastati ka 13. sajandil rajatud Roženi kloostri kompleksi.

Mõtlemisainet tuhandeid aastaid kestnud dialoogist mägede ja inimeste vahel, argipäeva ja pühaduse keerulisest põimumisest ning pühaduse erinevatest väljendusviisidest jätkub pikemaks ajaks.

Toimus palju, jõuti palju. The Yearbook of Balkan and Baltic Studies toimetajad kohtusid mitmel korral, täpsustamaks aasta 2025 ja 2026 toimetamisplaane, Direktor Mila Maeva lahkkel algatusel saabus pärast teise konverentsipäeva programmi lõppu Sofia läheduses tegutsev folklooriansambel oma laule tutvustama. Bulgaaria laulude piirkondlik omapära on kuulus, seekord tänasid neid meie poolt udmurdi lauludega Nikolai Anisimov ja Maria Korepanova.

Järgmine Balkani ja Baltikumi teadlasi kaasav teaduskonverents toimub Vilniuse Ajaloo Instituudis 2027. Eestit esindasid Mare Kõiva, Nikolai Anisimov, Natalia Ermakov, Tatiana Anisimova, Maria Korepanova, Reet Hiiemäe ja Eva Toulouze. Täname toetuse eest Teaduste Akadeemiat, Eesti Kultuurkapitali, EKM projekt 8-2/20/3, PRG 2600 ja 1584.

Mila Maeva
mila.maeva@iefem.bas.bg

Maailmade vahel: ristteed, dialoogid ja lood

29.–31. oktoobrini 2025 toimus Bulgaaria Teaduste Akadeemia Etnoloogia ja Folkloristika Instituudis koos Etnograafiamuuseumiga seitsmes rahvusvaheline teaduskonverents “Between the worlds: crossroads, dialogues and stories” (“Maailmade vahel: ristteed, dialoogid ja lood”). Sel aastal oli foorum pühendatud Balkani Etnoloogia sektsiooni loomise 20. aastapäevale.

Osalejaid tervitasid aastapäeva puhul direktor Mila Maeva, haridus- ja teadusministeeriumi rahvusvahelise koostöö osakonna esindaja Angel Apostolov, Kliment Ohritski nimelise Ülikooli etnoloogia ja kultuuriantropoloogia juht Violeta Kotsova; Püha Kirilli ja Metoodiuse nimelise ülikooli ajaloo osakonna juht Iliana Gancheva, Slovaki Teaduste Akadeemia Etnoloogia ja sotsiaalanthropoloogia instituudi poolt Elena Marushyakova ja Eesti Kirjandusmuuseumi poolt Mare Kõiva.

Teadusprogrammis – kohapeal ja veebis – osales 67 teadlast erinevatest Bulgaaria, Ameerika Ühendriikide, Maroko, Suurbritannia, Ukraina, Hispaania, Prantsusmaa, Islandi, Poola, Slovakkia, Ungari, Eesti, Sloveenia, Türgi, Rumeenia ja Põhja-Makedoonia Vabariigi akadeemilistest institutsioonidest. Kuna kõik ettekanded toimusid ühes sektsioonis, oli suhtlemisvõimalusi kolmepäevasel teadusmaratonil piisavalt, ajaraamides püsimine jättis aega aruteludeks ning lähemaks tutvumiseks.

Konverentsil keskenduti laiale kaasaegsete uurimisteemade spektrile, mis käsitlesid rändeprotsesse, kultuuripärandi säilitamise ja tõlgendamise, etniliste ja religioossete kogukondade poliitikat, kultuurilise identiteedi dünaamikat globaliseerumise ja postglobaliseerumise kontekstis, iseloomustati inter- ja multikultuurilisi suhteid, samuti adapteerumist diktatuuriga, meediakangelasi ja -paanikaid, suulist ja kirjalikku esitust ja palju muud. Nagu tavaks, põhinesid ettekanded värskeimatel uuringutel ja välitöödel ning

esindasid uudseid ja koostööle (või järgimisele) kutsuvaid teemasid. Esitame mõned nopped konverentsil jälgimisele tulnud teemadest:

Kultuuridevahelise suhtluse aspekte jälgis rahvusvaheliste elustiili migrantide väikestes Bulgaaria kogukondades kohanemise näitel Violeta Periklieva.

Tutvustati Bulgaaria diginomaadide elu (Petya Dimitrova) – ajakohane teema, eriti arvestades kasvavat huvi diginomaadluse vastu.

Juan Gamella esitles oma suuremahulise ja tundlikke teemasid käsitleva uurimise tulemusid. Võrdleva metoodikaga vaadeldi araablaste ja mustlaste abielu, sugupoolte rolle ja reproduktiivsust puudutavaid andmeid ja rollide muutumist.

Kultuurilist identiteeti määratlesid näiteks:

Gümüshane (Türgi) igapäevaseid tee ja kohvirituaale jälgiv ettekanne (Vildane Özkan & Artum Dinç), mis heitis sügava pilgu igapäevaste rituaalide tähendusele kultuuris;

Vasil Baltadzhiev andis ebatavaline ja värske vaatenurga mängude sotsiaalsele rollile, jälgides lauamänge sõjast;

Mare Kõiva ettekanne vaatles trummiinimeste näitel tugeva emotsionaalse laenguga visuaalset ja helilist kultuuripärandit.

Aneliya Kasabova vaatles ettekandes abordi soolisi väljendusi muutuvates kontekstides.

Stamen Kanev jälgis 2005. aasta “Euroopa ülejutuse” lugu Bulgaaria meedia prisma läbi, küsides, kuidas looduskatastroofid kujundavad kollektiivset mälu ja meediakuvandit.

Ajalooliste ja geopoliitiliste ristteede vaatlusala ulatus vaimsest kultuurist materiaalsete aspektideni.

Jana Milovanovic pakkus interdistsiplinaarse lähenemine piirialadele ja keskkonnale Sloveenias mitme liigi kooselu aspektist.

Mina Hristova ettekanne “Raha ja võim: Bulgaaria režiimid ja valuuta (1885–1944)” vaatles majandusajaloo ja poliitika põimumist ja on aktuaalne seoses Bulgaaria üleminekuga euro valuutale.

Kaasnevate ürituste raames tutvustati Balkani etnoloogia sektsiooni liikmete teaduslike väljaannete näitust ning Eesti postritel kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna uuemaid uurimissuundasid huumori valdkonnas (Ivar Kallioni huumorikogu näitel, M. Kuperjanov) ja aianduskooperatiivide arenguhooni Eestis ajavahemikul 1960–2022 (M. ja A. Kuperjanov).

Foorum kulges aktiivse teadusliku dialoogi, ideede vahetamise ning rahvusvaheliste ja institutsioonidevaheliste kontaktide loomise ja tugevdamise õhkkonnas. Bulgaaria Teaduste Akadeemia Etnoloogia ja Folkloori Instituut koos Etnograafia Muuseumiga kinnitas oma positsiooni juhtiva riikliku ja

rahvusvaheliselt tunnustatud keskusena kultuuri, identiteetide ja sotsiaalsete suhete uurimisel humanitaar- ja sotsiaalteadustes.

Konverents toimus Bulgaaria teadus- ja haridusministeeriumi teadusuuringute fondi rahalisel toel (KP-06-MNF/18/13.08.2025). Eesti osalejate osavõttu toetasid Bulgaaria ja Eesti Teaduste Akadeemiad (projekt “Nature, religion, and magic. Religious notions and new interpretations”), Eesti Kultuurkapital ning EKM teadusprojekt “Folkloori usundilised ja narratiivsed aspektid” (EKM 8-2/20/3).

Käesolev lühiraport on ühtlasi meie tunnustus sügava, samas elegantse ja emotsionaalse konverentsi ja suurepärase teadustöö eest! Eesti delegatsioon jätkas aruteludega ühisväljaannete ja projektide teemal ning korraliste välitöödega Germanis, Vitoša ümbruses, Rila kloostri ja Sofia ümbruses.

Mare Kõiva
mare.koiva@folklore.ee

Maris Kuperjanov
maris.kuperjanov@folklore.ee

Andres Kuperjanov
cps@obs.ee

Õpilaskonverents HUNTS

31. oktoobril 2025 toimus Eesti Rahva Muuseumis seitsmes humanitaarainete õpilaskonverents HUNTS, mis on mõeldud 8.–12. klasside eesti ja muukeelsetele õpilastele. Eesti esimene humanitaarainete õpilaskonverents sai alguse Teadlaste Öö programmi raames 28. septembril 2018 Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis. Konverentsi korraldajateks on Eesti Kirjandusmuuseum (Ave Goršič, kuni aastani 2022 ka Reet Hiemäe, kes on ühtlasi HUNTSi nime autor), Eesti Rahva Muuseum (Virve Tuubel, esimesel aastal ka Agnes Aljas) ja Hugo Treffneri Gümnaasium (Kristiina Punga), luues sel viisil haridus- ja teadusasutuste üksteist toetava sümbioosi.

HUNTSi fookus on noortel kui tulevastel võimalikel humanitaaralade tudengitel ja teadlastel ning kultuurivaldkonna praktikutel, aga ka lihtsalt humanitaariat mõistvatel muu valdkonna töötajatel. Konverents on avatud kõigile huvilistele. Konverentsi tõukemotiiviks oli tungiv vajadus innustada humanitaarainetest huvitatud õpilasi julgesti tegelema endale meelepärase valdkonnaga, sest nii koolisüsteemis kui ühiskonnas üldisemalt rõhutatakse pigem reaalainete olulisust. HUNTSist osavõttu on õpilastel võimalik kombineerida erinevate mäluasutuste kogumiskampaaniate ning teistest õpilasüritustega. HUNTS kasutab teaduskonverentsi formaati (15+5 minutit), võimaldades noortel süvitsi tutvustada oma uurimis-, praktilisi ja loometöid.

HUNTSil esindatud teemavaldkonnad on olnud rõõmustavalt loovad ja mitmekesised: õpilasettekannetes on käsitletud keelt ja selle arengut, aga ka

kakskeelsust, (aja)kirjandust, sh omaloomingulisi teosed näiteks psühholoogilisest aspektist, ajalugu väga mitmetest vaatenurkadest, folkloori (näiteks regilaulude või rahvatantsu loomise analüüs), etnoloogiat (mitmed praktilised tööd on sealjuures hõlmanud millegi loomist või restaureerimist), arhitektuuri, muusikat, filmi-, foto- ja maalikunsti, identiteediküsimusi, ühiskondlikke ja keskkonnateemasid ning enese- ja loomingulise analüüsi võtmes ka ürituskorraldust.

2018. aastal võttis konverentsist osa 18 ettekandjat, 2019. aastast on kirjas rekordilised 36 ettekannet. Selle järel saabunud pandeemia jättis oma jälje ka HUNTSile – 2020. aasta jäi pandeemia tõttu vahele. Aastate 2021–2023 hübriidkonverentsidel oli ettekandjaid 6, ning alles 2023. aastal esinesid kõik õpilased jälle kohapeal, ehkki ka kuulajatele ja tagasisideajajatele oli avatud hübriidosalusvõimalus. Ühiskonnaelu normaliseerumine kajastus omakorda registreerunute arvudes – 2024. aastal osales 12 õpilast üheteistkümnelt ettekandega, 2025. aastal oli esinejaid juba 14. Esinetud on enamasti üksik-, aga ka mitmikettekannetega.

HUNTSile on jõudnud õpilased Koeru Keskkoolist, Põltsamaa Ühisgümnaasiumist, Parksepa Keskkoolist, Lähte Ühisgümnaasiumist, Tartu Jaan Poska Gümnaasiumist, Hugo Treffneri Gümnaasiumist, Läänemaa Ühisgümnaasiumist, Tallinna Reaalkoolist, Tartu Tamme Gümnaasiumist, Jõhvi Gümnaasiumist, Narva Keeltelütseumist, Are Koolist, Kadrina Keskkoolist, Kanepi Gümnaasiumist, EBS Gümnaasiumist, Tallinna Kristiine Gümnaasiumist, Tallinna Saksa Gümnaasiumist, Tallinna Kuristiku Gümnaasiumist, Tartu Katoliku Hariduskeskusest, Tartu Mart Reiniku Koolist, Väike-Maarja Gümnaasiumist, Rakvere Riigigümnaasiumist, Nõo Põhikoolist, Tartu Hansa Koolist, Tartu Karlova Koolist, Tallinna Lilleküla Gümnaasiumist, Tallinna Mustamäe Riigigümnaasiumist, Tallinna Pelgulinna Riigigümnaasiumist. Mitmed keskkoolilõpetajad, kes on juba astunud ülikoolidesse, on HUNTSil esinenud oma 12. klassi töödega.

HUNTS on ainulaadne humanitaarainete õpilaskonverents Eestis, mis on kujunenud iga-aastaseks traditsiooniks. Konverentsidel osalenud õpilased on saanud kasulikke nõuandeid oma ala spetsialistidelt nii lõpetatud kui ka veel viimistlusjärgus oleva uurimistöö jaoks, mis on aidanud märkimisväärselt kaasa koolis kaitstud töö tasemele või taganud edu õpilaste riiklikul teadustööde konkursil. 2018. aastal esinenud Renar Kihho saatis pärast HUNTSil osalemist oma uurimistöö "Teatriarvustuse kogumik" riiklikule konkursile ning sai sealt edasi võimaluse sõita Šveitsi talendifoorumile *Swiss Talent Forum 2020* (*Swiss Youth in Science* eriauhind). 2020. aastal pälvis Hipp Saar uurimusega „Eesti lemmikloomanimed koolipärimuse 2018. aasta kogumisvõistluse andmete põhjal“ gümnaasiumiastme I preemia. 2023. aastal sai Annika Mägitse Rakenduskõrgkoolide Rektori Nõukogu eriauhinna oma töö "Lasteraamatu "Tähte ja Lumemetsade saare saladused" loomine" eest. 2023. aasta HUNTSil osalemise järel võitis Annika Moppel 2024. aasta õpilaste

teadustööde konkursi I preemia tööga “Venemaa propagandavõtted infosõjas: Krimmi silla plahvatuse ja Rossiiskaja Gazeta näitel“, lisaks sai ta Kaitseministeeriumi eripreemia ja Tartu Ülikooli raamatukogu eriauhinna. Sealt edasi pälvis Annika Moppel Euroopa Liidu noorte teadlaste konkursil *European Union Contest for Young Scientists* (EUCYS) eripreemia *T4EU Alliance Prize*. Samal 2024. aastal sai Helyana Kakko töö “Lauamäng “Vabaduse tee”” eest Tartu Ülikooli teaduskooli eriauhinna.

Hugo Treffneri Gümnaasiumi õpilaste Hanna Simona Allase ja Karl-Andreas Meusi praktilise töö “Humanitaarainete õpilaskonverentsi HUNTS korraldamine 2018. ja 2019. aastal” raames uuriti tagasisidet esimestele konverentsidele, kokkuvõtteks kirjutasid autorid järgmist: “Kõik meie tagasisideküsitlusele vastajad pidasid vajalikuks humanitaarainetele spetsialiseerinud õpilaskonverentsi toimumist ka tulevikus. Toodi välja vajadus humanitaarainetele spetsialiseerunud konverentsile, sest loodus- ja reaallainetes on õpilaskonverentsid juba pikka aega toimunud. Õpilased tundsid rõõmu, et neil oli võimalus oma uurimust ja teadmisi teistega jagada, spetsialistidega koos arutleda ning saada oma tööle tagasisidet. Samuti oli osalejate jaoks huvitav kaasõpilaste esitlusi kuulata ning uusi teadmisi saada. Õpilased, kes oma uurimistöo teemat veel valinud ei olnud, ütlesid, et nad said konverentsilt palju häid mõtteid enda tulevase töö jaoks. Seega on humanitaarainetele spetsialiseerunud õpilaskonverents vajalik ka tulevikus.”

2025. aasta konverentsil osales kuulajatena mitmeid esinejate koolikaaslasi ja Tartu gümnaasiumide õpilasi. Ettekannete järel õpilaste küsimuste ning pauside ajal tekkinud arutelud andsid korraldajatele innustust järgmisel aastal tegeleda teadlikumalt ka kuulajaskonna kutsumisega. Kuulajatena osalenud õpilased tõid esile just asjaolu, et tegemist ei ole võistlusega, rõhk oli sisukatel aruteludel, millest kasvas välja ettepanekuid nt Eesti Rahva Muuseumi näituste ja Paide arvamusfestivali teemade jaoks, aga ka isiklikke kontakte erinevate Eesti piirkondade õpilaste vahel. Noored tunnevad, et Eesti ühiskonnas ei saa humanitaarteadused praegu tähelepanu ning HUNTSil esinenud või kuulanud õpilased nentisid, et kohtumine ja arutelu oma eakaaslastega aitab erialavalikul julgemalt teha otsus endale meelepärase humanitaarvaldkonna kasuks. Tasub eraldi esile tõsta, et konverentsil esinejate ja kuulajate hulgas oli märkimisväärne hulk noormehi.

Täna hetkel ei ole Eestis teadaolevalt teist koolilastele suunatud humanitaarainete konverentsi, kus õpilased saavad oma töid, sealhulgas ettevalmistusfaasis olevaid ja erialaspetsialisti nõuandeid vajavaid uurimusi, pike-malt tutvustada. Muudele kõrgematele konkurssidele lähevad õpilased, kelle tööd on eelnevalt juba hinnatud ja konkursile välja valitud. Õpilasele tähendab HUNTSil osalemine valmimisjärgus töö puhul tegelikult ka eelkaitsmist ning võõraste ees esinemise ja oma mõtete arusaadavalt väljendamise harjutamise võimalust. Õpetajad-juhendajad saavad erialast tagasisidet, ideid uuteks töödeks ning võimalusi luua otsekontakte oma eriala spetsialistidega.

Õpilastele on konverentsiaastate jooksul tagasisidet andnud paljud Eesti Rahva Muuseumi ja Eesti Kirjandusmuuseumi teadlased ja hariduskeskuste töötajad, mitmed teadlased-õppejõud Tartu ülikoolist, samuti erinevate erialade esindajad väljastpoolt teadusvaldkonda. Mitmete HUNTSide kavades on võimalusel olnud ka aruteluringid aktuaalsete teemade kohta, näiteks humanitaarteaduste nähtavuse ja mõistmise üle, aga ka keskkonnakriisi küsimuste ning hirmu võimu üle ühiskonnas.

Konverents julgustab osalevaid noori loovale ja analüütilisele mõtlemisele, süvendab nende huvi humanitaarainete vastu ning annab neile võimalikud sihid karjäärivalikul. HUNTSi eesmärk on osalejatele ja üldsusele selgitada, et humanitaarteadused pakuvad võimalusi ühiskondlike nähtuste, sh emotsionaalsete reaktsioonide süvitsi uurimiseks ja seletamiseks. Humanitaarial on oma rakenduslikud väljundid ning võimalik on viljakas koostöö nt loodusteaduste ja IT-sektoriga, aga ka ettevõtluse ning kohalike omavalitsustega.

Noorte uurimustööd ja ettekanded on leidnud kajastatust ka meedias, nii näiteks ilmusid ERR portaalis Novaator artiklitenä Jakob Kelleri ettekande "11. klassi õpilaste valimisaktiivsus ja arvamused valimistest" aluseks olnud uurimus (<https://novaator.err.ee/864856/noored-olid-kohalikel-valimistel-agarad-kas-nad-voiks-ka-riigikogu-valida>), Joonas Taniloo ettekande "Siit nurgast ja sealt nurgast keskpõrandale kokku. Emakeelenädala näitel" uurimus (<https://novaator.err.ee/866466/tamme-gumnaasiumi-opilane-innustab-koolis-kultuuriuritusi-korraldama>), samuti Robin Leki ettekande "Fotonäitus "1,5 °C soojem... või?" kajastus (<https://novaator.err.ee/1608783130/opilasuurimus-kliimakriisi-leevendaks-haritud-ja-tasakaalukas-arutelu>). HUNTSi üleskutseid on järjepanu avaldatud Õpetajate Lehes, lisaks ilmus 2019. aasta konverentsi koondvaade Tartu Ülikooli uudisteportaalis, sinne ülevaade on seni pikim ja ühtlasi ka esimest seitset aastat kokkuvõttev.

Kõikide aastate jooksul on HUNTSi toetanud nii korraldavad asutused, Tartu linn, Eesti Kultuurkapital ning Eesti Teadusagentuur, aga ka anonüümsed eratoetajad. Mitmel aastal on HUNTSile heaks partneriks olnud Tartu Ülikooli humanitaarteaduste valdkond. Uudishimuliku HUNTSi logo autor on Raimond Lepiste ning järgmise aasta konverentsi taustavärvid valivad traditsiooniliselt välja osalevad õpilased. Iga-aastase silmailu panuse annab ERMi kunstnik Jane Liiv, kokkuvõtete korrektsuse eest kannab hoolt keeleteimetaja Kanni Labi ning teesivihikud on käepäraseks kujundanud Diana Kahre ja Pille Niin. Täname kõiki, kes alati nõu ja jõuga HUNTSe toetanud on!

Ave Goršič
ave.gorsic@kirmus.ee

Kristiina Punga
kristiina.punga@htg.tartu.ee

Virve Tuubel
virve.tuubel@erm.ee

Kroonika

AKADEEMIILISES RAHVALUULE SELTSIS

24. oktoobril korraldas Akadeemiline Rahvaluule Selts koos Emakeele Seltsi, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna ja Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudiga Tallinnas Eesti Keele Instituudis Pille Kippari 90. sünnipäevale pühendatud piduliku seminari. Esinesid Tiiu Jaago (“Taluperest väljakasvamised”), Eda Kalmre (“Kassid, hamstrid, lambad, haned, puumad ja teised tänapäeva loomalood”), Risto Järv (“Rahvaluule lühivormidest novellmuinasjutus”), Marju Kõivupuu (“Aja jäljed (pärimus)maastikul”), Mare Kõiva (“Röövel Madeist ja barettide ajast?”) ja Jaan Õispuu (“Kolleeg ja seltsikaaslane Pille”). Sündmust toetasid Eesti Teaduste Akadeemia, Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituut, Emakeele Selts, Eesti Keele Instituut.

2. ja 3. detsembril korraldas Akadeemiline Rahvaluule Selts Eesti Kultuurkapitali ja Eesti Teaduste Akadeemia toel koos kirjandusmuuseumi ja Tartu Ülikooliga (ARS MORIENDI ESTONIA 2030: meditsiinantroploogiline ja lingvistiline uuring elu lõpu ja surmaga seotud teadmiste tõstmiseks (PRG2623), Kuulumine Põhja-Balti muutuvus julgeolekumaastikus) kirjandusmuuseumis konverentsi “Inimuuringute eetika humanitaarteadustes. Anu Korb 75. Akadeemiline Rahvaluule Selts 100”. Konverentsi peaesinejad olid Tartu Ülikooli praktilise filosoofia professor Margit Sutrop ja Soome Akadeemia teadur Soome Kirjanduse Seltsi juures Kati Kallio. Üheteistkümnnes ettekandes arutlesid humanitaarteadlased reaalses teadustöös ette tulnud probleemide ja nende lahenduste üle. Vaadati ka Liivo Niglase filmi “Armastuse maa” (2016). Konverentsi kandis üle KirmusTV.

Katre Kikas
katre.kikas@folklore.ee

EESTI RAHVALUULE ARHIIVIS

5. juulil avati seoses XXVII üldlaulupeo “Iseoma” toimumisega veebinäitus “Laulupeo allikad”, mis tutvustas XXVIII üldlaulupeo “Iseoma” rahvamuusikal põhinevate kooriseadete kujunemislugu, võttis kokku Iseoma Laulupeo laulikute ja Kuupäevikute jaoks kirjutatud lood ning pakkus ka täiendust,

eelkõige helisalvestusi ja tekstide kujunemise skeeme (<https://www.kirmus.ee/et/kulastajale/naitused/laulupeo-allikad>). Näituse koostas Taive Särg. Laulupeonädalast suve lõpuni oli Eesti Kirjandusmuuseumis vaadeldav ka koridori-näitus "Lehekülgi laulupidude loost. Laulupeopilte naabermäluasutustelt".

26. juulil viis Janika Oras koos Mari Palolillega Viljandi pärimusmuusika festivalil läbi seto punktinoodi, alternatiivse noodikirja õpitoa ja õpetas koos ukraina lauluringiga Nadiia festivali Rohelisel laval ukraina laulumänge ja tantse.

29.–31. juulini toimunud Lummo Kati leelolaagris viisid Janika Oras ja Andreas Kalkun kolme päeva jooksul läbi õpitube. Janika Oras koos abilistega filmis ja helisalvestas seto leelotundjate õpitube ja **2. augustil** filmis Seto Kuningriigi päeva Saatses.

1. ja 2. augustil toimunud XXVI rahvamuusikatöötluste festivalil Mooste Elohelü oli võistluskontserdi töötluste aluseks valitud rahvaluulearhiivi kogudest Rõuge kihelkonna linakitkumislaul "Löpõ, lõpõ, linakõnõ!", nii nagu seda esitas 1930. aastal Elfriede Raat. Võistlusloo valimisel ja tutvustamisel ning esinejaid hinnanud žürii töös osales Eesti Kirjandusmuuseumist Taive Särg. Peapreemia pälvis ansambel Nova Lyre. Eesti Rahvaluule Arhiivi eripreemia sai duo Näkken, kelle esitatud kaht pala iseloomustas sisendusjõuline, pärimuslikus stiilis laulmine. Kirjandusmuuseumi emeriidi, festivali patrooni Ingrid Rüütli auhinna sai ansambel Küi pärimusliku loovas stiilis esituse ja oma kodukoha pärimuse jätkamise eest.

14. augustil rääkis Andreas Kalkun traditsioonilistest vokaalstiilidest Klassikaraadio saates "Tormise Mustrid 14: Mis hää! see on? Manöövrid koorijuhiga", saatejuhid Immo Mikhelson ja Ants Johanson.

18.–23. augustini Tartus toimunud 14. rahvusvahelisel fennougristika kongressil (*Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum*) pidasid ERAst ettekanded Helen Kõmmus eesti ja soome rahvamuusikafestivalidel ilmnevast traditsioonilise muusika taaselustamisest ("Estonian and Finnish Folk Music Festivals as Part of Traditional Music Revival"), Liina Saarlo eesti rahvamuusika lavaesitustest 20. sajandi teisel poolel ("Leelo and a leaf flute. Representatives of Estonian traditional music on stage at the 2nd half of the 20th Century"), Olha Petrovych, Liina Saarlo ja Serhii Petrovych udust kui kujundist ja füüsikalise nähtusest ukraina ja eesti rahvalauludes ("Fog as a Symbol and Physical Phenomenon in Ukrainian Folk Songs and Estonian Runosongs: A Comparative Study"), Janika Oras ja Triin Rätsep lõunaeesti traditsioonilise pulma taaselustamise kogemusest ("A Touch That Stays with You: Reviving a Traditional Singing Wedding in South Estonia"), Helina Harend, Mari Väina ja Risto

Järv sugulusnimetuste esinemisest ja levikust regilauludes ja muinasjuttudes (“Family terms in Estonian runosongs and fairy tales”), Taive Särg, Marion Selgall ja Helena Trei laulmisprotsessist ja autentsuse käsitlest 21. sajandi eesti regilaulutraditsioonis (“About the Process of Singing and the Conception of Authenticity in the 21st-Century Estonian *Regilaul* Tradition”), Kati Kallio, Mari Väina, Frog ja Antti Kanner läänemeresoome suulise luule ajaloolistest kihistustest (“Historical layers of Finnic oral poetry”). Kongressil korraldasid sümpoosiumi rahvamuusika taaselustamisest (“Traditional Creation and Modern Experience in Folk Music Revival”) Janika Oras ja Taive Särg. Tippkeskus Eesti juured (Kristiina Tambets, Lehti Saag, Alena Kushniarevich, Mari Tõrv, Valter Lang, Mari Väina) korraldas sümpoosiumi transdistsiplinaarsest lähenemisest inimeste mineviku uurimisel (“Transdisciplinary approach in the studies of the human past”).

18. augustil viis Natali Ponetajev koos Kai Pataga (TLÜ) XXVII Võrumaa rahvapillilaagris läbi töötoa rahvapillilugude helisalvestuste otsimisest arhiivifosüsteemist Kivike.

18.–22. augustini osales Lona Päll Rootsis, Uppsalas Euroopa Keskkonnaajaloo Assotsiatsiooni kliimaajaloo konverentsil (“Climate Histories”) ettekandega kohapärimuse arhiivimaterjalide kasutamisest kliimaajaloo uurimises.

23. augustil esines Inna Lisniak Pärnus Koidula Muuseumi korraldatud mälestusõhtul “Lesja & Lydia”, mis oli pühendatud kahe rahva ärkamisaja naispoeetidele Lesja Ukrainkale ja Lydia Koidulale ning Eesti ja Ukraina taasiseseisvumispäeva tähistamisele.

25. augustil kõneles Lona Päll Kuku raadio saates “Kuue samba taga” kohapärimuse rollist keskkonnakonfliktides – kes, kuidas ja miks kohanarratiive konfliktsetes aruteludes kasutavad, saatejuht Madis Ligi.

29. augustil korraldas Taive Särg koostöös Eesti Pärimusmuusika Keskuse ja Teppo lõõtsataluga konverentsi “Teppo lõõtspilli fenomen” ja juhtis seal arutelu “Kuidas sai Teppo lõõtspillist eesti lõõtspill?”. Konverentsil pidasid ERAst ettekande Natali Ponetajev (“Lääne-Eesti lõõtspillimuusika”) ja Tanel Torn (“Muusika andmeanalüütika rakendamine rahvapillilugude seoste tuvastamiseks arhiivisalvestustes”).

Alates augustist 2025 on ERA töötajad Mari Väina, Kadri Vider, Kaisa Langer on koos IT juhi Klaus-Amandus Jõgiga käivitanud Eesti teadus- ja kultuuriandmete digitaristu mooduli, humanitaaruuringute andmelabori (HUMAL) tegevuse. Labori eesmärgiks on välja töötada ja arendada teenused, mis toetaksid humanitaarteadlasi andmemahukate uuringute läbiviimisel ning

andmeuringute heade tavade omandamisel. Labori töös osalevad ERAst lisaks eelnimetatutele Mark Mets, Kaarel Veskis, Olha Petrovych.

Septembris ja oktoobris viibis ERA juures külalisena Bologna Ülikooli magistrant Evgenija Vdovichenko, kes teeb oma magistritööna muinasjuttude arvutusliku analüüsi rakendust, kasutades ainesena ERA vene kogude muinasjutte (kaasjuhendaja Mari Väina).

8.–13. septembrini Varssavi Ülikoolis toimunud rahvusvahelisel ballaadi-komisjoni (*Kommission für Volksdichtung*) 53. konverentsil, mis keskendus laulude ja poliitika seostele (“Songs and politics. Expressions, dynamics, consequences”) pidasid ERAst ettekanded Andreas Kalkun seto naiste laule väljarändamisest (“Folklore or History? Seto Women’s Songs About Emigration”). “Songs and politics. Expressions, dynamics, consequences”, Inna Lisniak rahvapillide kromatiseerimisest ning selle ideoloogilistest tagamaadest (“Chromatization of Folk Instruments in Ukraine and Estonia under Soviet Ideology: Causes and Consequences”), Liina Saarlo ja Janika Oras ideoloogiliste nõuete ja romantilise väljenduse põimumisest naislaululoojate loomingu 20. sajandi teisel poolel Eestis (“Ideological prescriptions and expressions of romanticism intertwining in the works of Estonian female song creators of the second half of the 20th century”), Olha Petrovych ettekande piirkondlikult tuntud rahvalaulu “*Plyve Kacha Po Tysyni*” (‘Pardike ujub Tisza jõel’): kujunemisest rahvuslikuks reekviemiks (“*Plyve Kacha Po Tysyni*” (“A Duckling Swims in the Tisza”): From Regional Folk Song to National Requiem”).

13. septembril pidas Mari-Ann Remmel Heimtalis TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia koolituskursusel “Väärtustades ja väärintades lammast – pärandtar- kused ja ringtehnoloogia” loengu “Lammas Eesti rahvapärimuses ja tradit- sioonides. Lambakasvatuse ja saaduse kasutamisega seotud tavad, kombed ja uskumused”.

14. ja 15. septembril kogunesid tippkeskuse “Eesti juured” teadlased Tartu Ülikooli keeleteaduse professori Karl Pajusalu eestvõttel Eesti-Läti ning Liivi lahe ja läänesaarte piirkondlike juhtumiuuringute kavandamiseks väljasõi- duseminarile Kihnu saarel, eri kultuurialade kokkupuute ja ristumiskohas. Tippkeskuse folkloristika ja kultuurigeograafia töörühma esindasid semi- naril Mari Väina, Reet Hiimäe, Taive Särg ja Mari-Ann Remmel Eesti Kir- jandusmuuseumist. Seminaril esines Valts Ernštreits ettekandega Liivi lahe piirkonna merelise suhtluse ajaloost ning Uldis Balodis ettekandega eestlaste varasematest asualadest Ida-Lätis. Tippkeskuse tegemisi tutvustati Kihnu rahvamajas ja Kihnu koolis, et jagada teadmisi kohaliku kogukonnaga. Etno- loog Mare Mätase juhendamisel said osalejad vahetu kogemuse Kihnu elavast kogukondlikust elukorraldusest, kus traditsioonid on osa igapäevaelust.

15. septembril avati Eesti Kirjandusmuuseumis näitus “Loob ja loeb” (kuraator Mari-Ann Remmel) Konrad Mäe Ateljee stuudio vilistlaste ja õpilaste teostest, mis on pühendatud eesti raamatu aastale.

16. ja 17. septembril Ukrainas Kiievis toimunud veebikonverentsil Ukraina etnoloogia ja kunstiuuringute arengust sotsiaalsete muutuste kontekstis (“Ukrainian Ethnology and Art Studies in the Context of Modern Social Changes”) pidas Inna Lisniak koos Liudmyla Yefremova ja Anna Aljanakiga ettekande Ukraina rahvalaulude digitaalse korpuse loomise kontseptsioonist, teostusest ja uurimisperspektiividest (“Цифровий корпус українських народних пісень: концепція створення, методи реалізації та дослідницькі перспективи”).

19. septembril tutvustas Jüri Metssalu Hagudi koolimajas kogukonnapäeval Hagudi raba piirkonna ajaloolise ja kultuurilise väärtusega maastikuobjektide uuringu tulemusi, näidates olulisemaid kohti ka kohapärimuse kaardirakenduses.

20. septembril õpetas Janika Oras traditsioonilisi sügishooaja laule Obinitsas toimunud leelokoolis.

20. septembril toimus Jüri Metssalu juhtimisel Hagudi kogukonna matk Hagudi raba ja ümbruse ajaloolise ja kultuurilise väärtusega paikades.

21. septembril juhendas Janika Oras ukraina rahva- ja rahvalike laulude kooslalmist Taevaskojas ja tutvustas paigaga seotud pärimust.

22.–25. septembrini osalesid Liina Saarlo ja Mari Väina FILTER tööühma tööseminaril Soomes Helsingi Ülikooli Tvärminne zooloogiajaamas. FILTER uurimisrühm on välja kasvanud Soome-Eesti ühisprojektist FILTER (2020–2024). Praegu jätkab rühm koostööd Soome Kirjanduse Seltsi vanemteaduri Kati Kallio juhtimisel Kone fondi projekti ning muude haakuvate projektide toel. Koostöö on olemuselt interdistsiplinaarne ühendades folkloriste, keeleteadlasi ja arvutiteadlasi Soome Kirjanduse Seltsist, Eesti Kirjandusmuuseumist ja Helsingi Ülikoolist. Seminaril testiti suurte keelemudelite kasutusvõimalusi mitmekeelse regilaulukorpuse analüüsimisel, arutleti regilaulus varieeruvate elementide arvutusliku tuvastamise üle ning täiendati FILTER kaardirakendust Runoree uurimiskeskonnas.

22. ja 23. septembril ning 1. oktoobril kogus Mari-Ann Remmel koos Heiki Valguga (TÜ) pärimuslikku kohainfot Setomaal Keerba, Meremäe, Härmä, Saatse, Kolossova ja Kremessova külas.

26. septembril osales Mari-Ann Remmel koos Reet Hiiemäega (FO) kirjandusmuuseumi esindajatena ümarlaval “Saaremaa muinaspärandi kaitse”, mis toimus Keskkonnaameti Saaremaa osakonnas Kuressaares. Kohal olid Keskkonnaameti, Muinsuskaitseameti, Muinsuskaitse Seltsi jt institutsioonide ja huvigruppide esindajad.

27. septembril pidas Mia Marta Ruus Tartu NEFA rühma sügiskoolis ettekande Kuusalu regilauliku Mai Kravtsovi kohta leiduvast arhiiviainesest ja temast tehtud uurimustest (“Mai Kravtsov: Kuusalu’s great runosinger in archives and research through the ages”).

3. ja 4. oktoobril toimunud Baltica festivalil osalejate koolitusel viis Janika Oras läbi töötoa “Rahvalaulud ja laulumängud – repertuaari valik ja traditsiooniteadlik esitamine”.

4. oktoobril pidas Mari Väina koos Kati Kallioga (Soome Kirjanduse Selts) ettekande vormelite ja motiivide uurimisest mitmekeelses regilaulukorpuses (“Tracing Formulae and Motifs in Multilingual Runosong Corpus”) Tartu Ülikoolis toimunud maailma luule uurimisele pühendatud konverentsil (“World Poetry Today. Production, Translation, Reception”).

5. oktoobril pidas Mari-Ann Remmel Leisis Karja kihelkonna looduslike pühapaikade teabepäeval ettekande looduslikest pühapaikadest ja nende eripäradest Saaremaal.

7. oktoobril esines Astrid Tuisk ettekandega “Mängimise jõud. Kaks lapsepõlvelugu II maailmasõja päevilt” Tartu Laste Tugikeskuse konverentsil “Raamat versus TikTok”.

8. oktoobril toimus Riidaja mõisahoones Mulgi nädala raames Mulgi kirjavara ödak. Üritusel toimus Mathilda Matjuse videoloengu “Mulgimaa rahvaluulereetkede kogumispäevikud” esmaesitlus, Risto Järv ja Kadri Tamm tutvustasid folkloristide värskeid väljaandeid ning infosüsteemi Kivike.

8.–10. oktoobrini Taanis Aalborgis toimunud arvutusliku ja kognitiivse muusikateaduse konverentsil (“Third International Conference on Computational and Cognitive Musicology (ICCCM)”) osales Inna Lisniak koos Anna Aljanaki ja Liudmyla Yefremovaga paneelarutelul viisi- ja värsiehituse mustritest ukraina rahvalauludes (“Melodic and Rhythmic-Syllabic Patterns in Ukrainian Folk Songs”). 8. oktoobril viisid Anna Aljanaki ja Inna Lisniak läbi häkatoni, mis keskendus Ukraina rahvamuusika autentsest kooritämbrist lähtuva generatiivse mudeli arendamisele.

10. oktoobril osalesid Olha Petrovych, Mari Väina ja Kaarel Veskis HUM andmelabori veebiseminaril ettekandega "Ukraina ja Eesti rahvalaulude võrdlev teemaanalüüs tehisintellekti tõlke ja arvutuslike meetodite abil" ("Comparative Topic Analysis of Ukrainian and Estonian Folk Songs Using AI Translation and Computational Methods").

14. oktoobril viisid Natali Ponetajev ja Astrid Tuisk Eesti Kirjandusmuuseumis läbi rahvamuusika ja -tantsu haridusprogrammi Mart Reiniku Kooli õpilastele.

16. oktoobril Eesti Kirjandusmuuseumis toimunud lasteaiaõpetajate eesti keele seminaril "Mis kirjas, see karjas" tutvustasid Helina Harend ja Astrid Tuisk ERA andmebaase ja kogusid pärimust, Mia Ruus ja Natali Ponetajev viisid läbi laulumängude ja tantsude töötoa.

17. oktoobril viis Mari Väina Kullamaa Keskkoolis toimunud eesti raamatu aasta päeva puhul läbi kolm tundi eri vanuseastmetele teemal "Heinrich Gösenken ja Kullamaa keel".

20. ja 21. oktoobril osales Andreas Kalkun Daugavpilsis ülikoolis ajalookäsitluste subjektiivsuse teemalisel seminaril ("Writing a history of subjectivities in the Baltics") ettekandega intiimsete teemade kogumisest välitöödel ("Doubts and Intimacies in Fieldwork: Collecting Seto Women's Folklore").

21. oktoobril pidasid Kärri Toomeos-Orglaan ja Liina Saarlo kirjandusmuuseumis Oskar Kallase päeval ettekande "Lugemise jälgi rahvaluuletekstides".

24. oktoobril Tallinnas Eesti Keele Instituudis toimunud Pille Kippari 90. sünnipäeva juubelile pühendatud pidulikul seminaril esines Risto Järv ettekandega "Rahvaluule lühivormidest novellmuinasjutus".

25. oktoobril kõneles Mari-Ann Remmel Saaremaa pühapaikadest Valjala rahvamajas.

26. oktoobril toimus Tartu Linnamuuseumis esitlus-ettelugemisõhtu "Novellmuinasjuttega novembrisse". Kõnelesid väljaande koostajad Risto Järv, Mairi Kaasik ja Kärri Toomeos-Orglaan ning teised tegijad, tekste kogumikust luges näitleja Mirtel Pohla.

28. oktoobril toimus Rakveres Rehbinderi majas Eesti Rahvaluule Arhiivi XVI muinasjutuseminar "Sõnad loevad". Ettekannetega esinesid Mall Hiimäe ("Jutuvestmisest jaguajal"), Katre Kikas ("Ja just need lugemised äratavad igäht...") Raamatud rahva luulekogumise algtõukena), Kärri Toomeos-Orglaan ("Lugemiskultuurist muinasjuttude taustal"), Helina Harend, Mari Väina

ja Risto Järv (“Sugulusnimetused eesti regilauludes ja muinasjuttudes”), Marika Kundla (“Juhan Kunderi muinasjutukonkurss 2025 – tänapäeva muinasjutt”), Risto Järv (“Novellmuinasjutud õpetavad meid”), Merili Metsvahi (“Muinasjuttude terapeutilisest kasutamisest”) ja Piret Päär (“Sõnad loevad ja loovad”). Seminaril tutvustati akadeemilist antoloogiat “Novellmuinasjutud” ning esitleti Merili Metsvahi koostatud ja Federico Ellade Peruzzotti inglise keelde tõlgitud eesti muinasjuttude väljaannet (“Deals and Deeds: Estonian Fairytales to Live By”).

28. oktoobril oli ETV2 eetris sarja “Haruldused Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogus” videoklipp Astrid Tuisu lühiloenguga “Esimesed eesti-keelsed mängud”.

29. oktoobril rääkis Risto Järv akadeemilisest väljaandesarjast “Eesti muinasjutud” ETV saates “Ringvaade”, küsitles Marko Reikop.

30. oktoobril ilmus pärimuse *podcast* Folksti, kus Taive Särg räägib mardi- ja kadripäeva lauludest, seoses Eesti Folkloorinõukogu aktsiooniga “Hakame santima”. Saatejuht Kristi Pumbo (<https://folkloorinoukogu.ee/podcast/taive-sarg-mardi-ja-kadripaeva-lauludest/>).

31. oktoobril toimus ERMis seitsmes humanitaarainete õpilaskonverents HUNTS. Päeva jooksul sai kuulda 14 ettekannet identiteediotsinguist Eesti tuulikupärandini. Korraldasid Ave Goršič (EKM), Virve Tuubel (ERM), Kristiina Punga (HTG).

2. novembril vedas Janika Oras Tartu Muinaskeskuses rahvalaulutuba “Suured (ilma)puud eri rahvastel”.

3. novembril kõneles Lona Päll kirjandusmuuseumi esmaspäevaste seminaride raames teemal “Kuidas jutustada kohalikke keskkonnakonflikte: näited Eestist ja Tasmaaniast”.

4. novembril oli ETV2 eetris sarja “Haruldused Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogus” videoklipp Janika Orase lühiloenguga “Vana Kannel”.

5. novembril pidas Andreas Kalkun EMTAs maitsetu muusika seminari raames loengu, mis käsitles rahvamuusikat ja selle kogumist.

6. novembril pidas Risto Järv Portugalis Taviras toimunud 19. rahvusvahelisel vanasõnakollokviumil ettekande vanasõnadest eesti novellmuinasjuttudes (““Do whatever you will, but think of your end”: Proverbs in realistic tales”).

7. novembril viisid Natali Ponetajev ja Astrid Tuisk kirjandusmuuseumis läbi rahvamuusika ja –tantsu haridusprogrammi Tallinna Mustajõe Gümnaasiumi õpilastele.

8. ja 9. novembril Londonis (Ühendkuningriik) toimunud traditsioonilistele viisidele pühendatud konverentsil (“Traditional Tunes and Popular Airs Conference”) pidasid Inna Lisniak ja Taive Särg ettekande tänapäevastest muutustest ukraina ja eesti rahvamuusika esituspraktikates (“Contemporary Transformations in the Practice of Ukrainian and Estonian Folk Music Performers”).

9. novembril toimus Lodjakoja TÕ ökosemiootikute kliima ja elurikkuse kriisi lahendamisele suunatud projekti (“Coevolvers”) ja ERA koostöös toimuva lugude kogumise algatuse lõpusündmus, vestlusring “Varjatud kohtumised linnalooduses”, vestlusringi vedas Lona Päll ning osalesid Hanna-Annika Kuulmets, Rene Kiis ja Ehte Puhang. Lugude kogumise üleskutse tulemusel toimus alates novembrist 2024 kuni novembrini 2025 kuus sündmust.

12. novembril pidas Inna Lisniak Glasgow Ülikoolis (Ühendkuningriik) toimunud Kuningliku Muusikaassotsiatsiooni teaduskollokviumil (*RMA Research Colloquia in Music*) loengu muusikapärandi dekoloniseerimisest kaasaegsetes esituspraktikates võrdlevalt Ukrainas ja Eestis (“Decolonisation of Musical Heritage through Contemporary Performance Practices in Ukraine and Estonia (comparative analysis)”).

15. ja 16. novembril kogus Mari-Ann Remmel koos Heiki Valguga (TÜ) pärimust Karamsina ja Lasva külas.

16. novembril esines Lona Päll XXIV semiootika sügiskoolis ettekandega “Õrn ja õudne: armastus ja hirm”, Oma ettekandes keskendus Lona hirmule keskkonnakriisi ja tuleviku ees, vaadates selle sisse läbi kohalike narratiivide ja paigaidentiteedi.

18. novembril toimus Tartus Tampere Majas kirjanike Reeli Reinausi ja Mika Keräneni saunateemaliste raamatute vestlusõhtu, kus esitleti Eesti Rahvaluule Arhiivi tekstidest kokku pandud kogumikku “Salviks sauna leilikene. Saunaga seotud uskumusi ja lugusid” (koostanud Reeli Reinaus, kujundanud Siret Roots, toimetanud Kadri Tamm, EKM Teaduskirjastus 2025).

19. novembril pidas Mari Väina Emakeele Seltsi Helle Metslangi 75. sünnipäevale pühendatud kõnekoosolekul “Vastavuste võrgustikud ja põline parallelism” ettekande “Süntaks ja sisu: parallelism kui poetilise mõtlemise abinõu”.

20. ja 21. novembril Leedus Klaipeda Ülikoolis toimunud pärimuse ja modernsuse vastasmõjusid vaagival konverentsil (“The Interaction of Tradition and Modernity”) pidas Liina Saarlo ettekande suulise ja kirjaliku traditsiooni põimumisest Eesti regilaulukogudes (“Runosongs from Books to the People’s Mouths and Manuscripts. On the Interweaving of Oral and Written Traditions in Estonian Folklore Collections”) ning Olha Petrovych ettekande loomakujunditest ukraina rahvalauludes (“Animal Imagery in Ukrainian Folk Songs: A Computational Analysis of the Zoo-Lexicon”).

21. novembril pidas Risto Järv Eesti Kirjandusmuuseumis Tartu Kristjan Jaak Petersoni Gümnaasiumi õpilastele loengu “Kirjanikud müüte ja muinasjutte mugandamas”.

21. novembril pidas Andreas Kalkun Värskas Seto Instituudi konverentsil “Seto Instituut 15. Setomaa aoleht 30” ettekande Hindrik Prantsust (“Prantsu Hindrik ni Setomaa”).

22. novembril kuulutas SA Hiite Maja Eesti Kirjandusmuuseumis toimunud hiie väe tunnustamise sündmusel välja 2025. aasta hiite kuvavõistluse võitjad. Eesti Rahvaluule Arhiivi valitud pärimuse auhinna sai Heili Kalbri foto Otepää valla Kurevere küla Kihu kivist. ERA kohapärimuse töörühma liige Valdo Valper pälvis tunnustuse pühapaikade pärimuse kahe aastakümne talletamise ja kaardistamise eest Muhu-, Võru- ja Harjumaal ning mujalgi.

24. novembril avati ERA käigukoridoris näitus “Vanu Kandleid saivad kingituseks ja tänutäheks...”. Näitusel on väljas kolm Jakob Hurda kaastööliste kingitud “Vana kandle” eksemplari, neid täiendavad mitmesugused materjalid kaastööliste kohta ja tsitaadid kirjadest ja aruannetest. Näituse koostas Rein Saukas, kaasa aitas Kärri Toomeos-Orglaan.

24.–27. novembrini osalesid Liina Saarlo, Kaarel Veskis ja Mari Väina FILTER töörühma seminaril Puise külas Nina talus, kus jätkati suurte keelemudelite analüüsivõimekuse testimise ning vastavate käsuviipade täpsustamisega eri keelte grammatikakirjelduste toel ning uuriti motiivide automaatse tuvastamise võimalusi.

25. novembril toimunud Oskar Looritsa 125. ja Paul Ariste 120. sünniaastapäevale pühendatud konverentsil “Mida Loorits ja Ariste alustasid, seda meie uurime edasi” esinesid ERAst Ave Goršič ettekandega kultuurist, elujõust ja suurtest strateegiatest (“Of culture, vitality and (grand) strategies”) ning Risto Järv ettekandega vägivaldsete surmade tuvastamisest muinasjuttudes (“I’ve become a blue-winged bird...”: tracing violent deaths in folktales”).

25.–27. novembrini osales Natali Ponetajev Viini Muusika- ja Esituskunstide Ülikoolis sümposiumil “Binaarne harmoonia traditsioonilises muusikas ja mujalgi” (“Binary Harmony in Traditional Music and Beyond”) ning viis seal läbi töötoa Läänemaa lõõtspillimuusikast.

26. novembril oli Kanal 2 eetris sarja “Ja nii ongi” saade, kus Olha Petrovych rääkis oma teadusprojektist “Eesti ja ukraina rahvalaulude võrdlev korpus-põhine arvutuslik analüüs”, saatejuht Eeva Esse-Sõõrumaa.

28. ja 29. novembril Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis Ingrid Rüütli 90. sünnipäevale pühendatud 15. rahvalaulukonverentsil “Muutudes endaks jääda” pidasid ERAst ettekande Mari Väina “Etniliste suhete kajastumisest regilaulu kujunemisloos tänaste teadmiste valguses”, Mia Marta Ruus “Mai Kravtsovi regilaulude repertuaari analüüs ja võrdlus Kuusalu kihelkonna -laulutraditsiooni kontekstis” ning Liina Saarlo “Lääne-Liisi: pärimuse esitamine, esindamine ja uusloome”. Esitleti väljaannet “Muhu regilaulud” (Vana kannel, XV, koostanud Kanni Labi, viisiosa koostanud Janika Oras ja Ingrid Rüütel, toimetanud Kristi Salve, EKM Teaduskirjastus, 2025) ning ajakirja Keel ja Kirjandus novembrinumbrit “Vaateid regilaulu varieerumisele” (koostanud Liina Saarlo, kõneles ajakirja folkloristika ja kultuuriuuringute sektsiooni toimetaja Ott Heinapuu). 29. novembril avas Liina Saarlo näituse “Hetki jäänud jälgedesse... Ingrid Rüütel 90” trepigaleriis. Konverentsi korraldas Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv (Taive Särg, Janika Oras ja Helen Kõmmus) koostöös Eesti Folkloorinõukogu ja Eesti Pärimusmuusika Keskusega.

II poolaastal kogunes ERA kaastööliste kirjutamisrühm (juhendaja Astrid Tuisk) **9. juulil, 6. augustil, 17. septembril ja 12. novembril**. Kirjutati raamatutest, külaskäikudest, vaimulugudest ning ERA selleaastasest kogumistest potipõllundusest ning arutleti ühiselt nende teemade üle.

Risto Järv
risto.jarv@folklore.ee

Mari Väina
mari.vaina@folklore.ee

EESTI KIRJANDUSMUUSEUMI FOLKLORISTIKA OSAKONNAS

1. augustil viibis Nikolai Anisimov välitööl Udmurdimaal Malaja Purga rajooni Sredniye Juri külas, et fikseerida kosjaskäiku (*nõl kuran*).

2. augustil tegi Nikolai Anisimov välitööd Udmurdimaal Šarkani rajooni Badjarovo külas, kus dokumenteeris udmurtide perekonna- ja kalendritavadele pühendatud festivali “Vremen svjazujuštšaja nit”.

3. augustil fikseeris Nikolai Anisimov Udmurdimaal Jari rajooni Jari külas välitöö käigus toidufestivali "Gubi fest" ("Seenefest").

6. augustil jäädvustas Nikolai Anisimov Baškortostanis Januli rajooni Šudeki külas udmurtide kalendri- ja perekondlike kommetega seotud laulufolkloori.

8. augustil osales Eda Kalmre kogukonnapärimuse ning rahvakultuuri asjatundjana Paide arvamusfestivalil, arutledes teemal "Kas Eesti kultuuriruumis on kohta kõigile? Erinevate kultuuride nähtavus ja aktsepteerimine avalikus ruumis". Arutelu korraldas Eesti Rahvakultuuri Keskus, vestlust juhtis Elo-Hanna Seljamaa. Lisaks neile ütlesid sõna sekka koolijuht ja vaimulik Tanel Meiel, Eesti Rahvakultuuri Keskuse vaimse kultuuripärandi spetsialist Epp Tamm ning Türgist pärit kurdi juurtega Eestis elav matemaatikaõpetaja Celal Yildirim.

8. augustil andis Nikolai Anisimov intervjuu udmurdi raadiojaamas Minu Udmurtia.

10.–14. augustini viibis Nikolai Anisimov välitöödel Tatarstanis Kukmori rajoonis (külad Lelviž, Nõrja, Starja Jumja) ja Baltassi rajoonis (külad Tsõpja, Sõrja), kus kogus materjali matuse- ja mälestuskommete, sünnirituaalide, maagiliste praktikate ja religioossete uskumuste kohta ning salvestas kohalikku laulufolkloori.

17. augustil kogus Nikolai Anisimov Tatarstanis Agrõzi rajoonis Varkled-Bodja külas andmeid religioossete uskumuste ning kohalike udmurtide rahvakultuuri kaasaegse toimimise kohta.

18. augustil avati Eesti Kirjandusmuuseumis Tallinna Mari Seltsi, Eestimaa Rahvuste Ühenduse ja Eesti Kirjandusmuuseumi koostöös valminud näitus "Elu ilu – ilu elu. Detailid mari rahvariidel", mis oli vaadata 18. septembrini. Näituse korraldas Natalia Ermakov.

18.–23. augustini Tartus korraldatud 14. rahvusvahelisel fennougristika kongressil (CIFU XIV) korraldasid sümposiumi "Talv soome-ugri kultuurides" Natalia Ermakov, Nikolai Kuznetsov ja Sergey Troitskiy, sümposiumil esinesid Nikolai Anisimov ("Winter in the mythological beliefs of the Udmurts"), Natalia Ermakov ("Songs and laments in a winter theme: analysis of the material recorded during field studies"), Andres Kuperjanov ("Solar eclipses in the Finnic-Ugric traditions") ning Mare Kõiva koos Tatsiana Valodzinaga ("Healing charms and healing with animals").

Üldpaneeli istungitel esindasid osakonda Andrus Tins ja Reet Hiiemäe ühisettekandega "Finno-Ugric worldviews in the changing world of technology".

19. augustil esitles Natalia Ermakov SIFU programmi raames raamatut “Ersa pärand Eesti arhiivides”.

21. augustil oli konverentsi raames võimalik kirjandusmuuseumis vaadata udmurdi kunstniku Zoja Lebedeva spetsiaalselt kongressiks valminud näitust “Vahel... Between...”, mari disainikunstniku Natalia Lille näitust “Elu ilu – ilu elu” (kuraator Natalia Ermakov). Eksperimentaalses tõlkekohvikus SUKK lugesid Krista Ojasaar ja Natalia Ermakov eesti luuleklassikat eesti ja ersa keeles.

23. ja 24. augustil kogus Nikolai Anisimov välitöödel Udmurdimaal Malaja Purga rajoonis Srednije Juri külas andmeid kohalike põllumajandustraditsioonide, rahvusköögi ja mütoloogiliste arusaamade kohta.

24.–30. augustini osales Reet Hiimäe Krakowis (Poola) rahvusvahelisel usundiuurijate (*International Association for the History of Religions*) 23. kongressil “OUT OF EUROPE: Studying Religion(s) in Interconnected Worlds” paneeli “Debates about danger and wisdom in relation to contemporary spiritual practices in the western world” juhina ja ettekandega “Women’s “dangerous” rituals in Estonia”. Samuti osales Reet ümarlauas “Studying death rituals in contemporary changing social and cultural landscapes”. Tõnno Jonuks pidas samal kongressil ettekande “Glocal Paganism in Modern Estonia – the struggle over indigenous identity”.

25. augustil kohtusid Marie Skłodowska-Curie teadustöömeetmete teadlasvahetuse projektiga “Huumorikirjaoskus” (HUMLIT; koordinaator Władysław Chłopicki) seotud teadlased Eesti Kirjandusmuuseumis, et võrrelda eri kultuurides tehtud intervjuude põhjal naljaloojate arusaamu huumori võimaluste ja piiride kohta. Projekti eesmärk on uurida ja arendada oskust mõista ja lahti mõtestada huumoriga seotud märke, viiteid ja sõnumeid.

26. augustil esitles Natalia Ermakov Tallinnas Viru Keskuse Rahva Raamatus raamatut “Ersa pärand Eesti arhiivides”.

28. augustil esitles Natalia Ermakov Jõhvi kontserdimajas festivali “Loomepada” raames raamatut “Ersa pärand Eesti arhiivides”.

28. augustil intervjueeris Nikolai Anisimov välitöödel udmurdi kultuuri isikupärase etnokultuuri uurimise raames Udmurdimaal Kijassovo rajooni Dubrovski külas rahvatraditsioonide hoidjat Marija Nikonovat perekonna- ja kalendrikommete teemal, salvestas tema isiklikke laule ja luuletusi ning fikseeris päevikukandeid.

29. augustil intervjueeris Nikolai Anisimov välitöödel udmurdi kultuuri isikupärase etnokultuuri uurimise raames Udmurdimaal Kijassovo rajooni Staraja Salja külas rahvatraditsioonide hoidjat Alevtina Poljakovat perekonna- ja kalendrikommete teemal, salvestas tema isiklikke laule ja luuletusi, lapse- ja noorpõlve mälestusi ning fikseeris päevikukandeid.

31. augustil jäädvustas Nikolai Anisimov Baškortostanis Burajevo rajooni Mamadõ külas välitöödel mitme teemavaldkonna folkloorimaterjali: mütooloogilised ja religioossed arusaamad, kalendri- ja perekonnatavad, rahvusköök, rahvamängud ja meelelahutused, traditsiooniline rõivastus ja ehted. Samuti salvestati kohalike udmurtide laulufolkloori eri žanre udmurdi ja tatari keeles.

31. augustil juhtis Piret Voolaid Tallinnas KUMUs näituse "Õed Meid. Avantgard ja argielu" lõpuprogrammi raames toimunud vestlusringi "Naeruga teritatud pliiats: huumor kui vabadus õdede Meide loomingus". Vestlusel osalesid näituse kuraatorid Kai Stahl ja Eha Komissarov ning animaator, kirjanik ja karikaturist Ave Taavet.

1. septembril jäädvustas Nikolai Anisimov Baškortostanis Tatõšlõ rajooni Urazgildõ külas välitöödel mitme teemavaldkonna folkloorimaterjali: mütooloogilised ja religioossed arusaamad, kalendri- ja perekonnatavad, rahvusköök. Samuti salvestati kohalike udmurtide laulufolkloori eri žanre.

1. septembril esitles Nikolai Anisimov Baškortostanis Tatõšlõ rajooni Novõje Tatõšlõ külas udmurdi folkloorikollektiivide interregionaalsel festivalil "Duno mardžanjos" ("Kallihinnalised pärlid") laulukogumikku "Kama-taguste udmurtide laulud" (2025, sari Udmurdi folkloor, autorid: Nikolai Anisimov ja Irina Ptšelovodova). Autorieksemplarid anti igale esinejale ning kõigile, kes andsid olulise panuse selle väljaande loomisse. Üksiti dokumenteeriti välitööde käigus festivali käiku.

2.–9. septembrini töötas Nikolai Anisimov Udmurdi Riikliku Ülikooli udmurdi filoloogia, soome-ugri uuringute ja ajakirjanduse instituudi folklooriarhiivis.

4. septembril pidas Liisi Laineste Umeå Ülikooli seminaril ettekande "Humour scandals and humour literacy in the digital world".

5. septembril esines muuseumis Integratsiooni Sihtasutuse korraldusel Orest Kormašov loenguga "Ikoon kui ühtsuse ja ühisuse sümbol", pärast teda kõneles Mare Kõiva.

5. septembril pidas Reet Hiimäe võrgustiku *ISFNR Belief Narrative Network* veebiloengute sarjas projektiga CHRYSES seotud loengu “From the trajectories of the plague spirit to the spatiality of recent health infodemics: Mental and narrative mapping of environmental health crises”.

6. septembril esines Raivo Kalle Pajusi külaseltsimajas Põltsamaa vallas teadusprojekti KUM-TA66 koosloomeseminaril mesinikega.

10. septembril kogus Nikolai Anisimov Udmurdimaal Možga rajooni Ludzi-Šudzi külas välitöödel mitme teemavaldkonna folkloorimaterjali: mütoloogilised ja religioossed arusaamad, kalendri- ja perekonnataavad, rahvusköök, rahvamängud ja meelelahutused, traditsiooniline rõivastus ja ehted. Samuti salvestati kohalike udmurtide laulufolkloori eri žanre. Lisaks koguti materjale udmurdi kultuuri isikupärase etnokultuuri uurimise jaoks.

11. septembril osales Raivo Kalle Hellamaa külaseltsimajas Muhu vallas teadusprojekti KUM-TA66 koosloome seminaril karjakasvatajatega.

11.–13. septembrini töötas Nikolai Anisimov Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi teadusraamatukogus Iževskis. Samuti korraldas kohtumisi ja konsultatsioone udmurdi mütoloogia entsüklopeedia koostamise teemal.

13. septembril osales Reet Hiimäe Raplas kultuurifestivali Särin raames aruteluringis “Hunt meie seas”, kus hundi vastuoluliste tähenduste ja hundiga kooseksisteerimise võimaluste üle arutlesid lisaks Peeter Hussar, Tiit Maran, Peep Männil ja Armin Rudi.

14. septembril kõneles Piret Voolaid Vikerraadio “Keelesaates” intervjuus Piret Kriivanile vanusest vanadest pärimuses.

14. ja 15. septembril osales Reet Hiimäe “Eesti juured” tippkeskuse Liivi lahe kontaktide ja Läti-Eesti kultuuriühtsuse juhtumiuuringute kavandamise ja edasise koostöö edendamise seminaril Kihnus.

17.–19. septembrini osales Andrus Tins Saksamaal Max Plancki sotsiaalanthropoloogia instituudis EASA majandusantropoloogia (AOE) ja Europeanist (EURONET) võrgustike konverentsil töötoas “Economic shifts and new ideologies in green transitions in Europe and beyond”.

21. septembril korraldas Natalia Ermakov Tallinna raekojas Eestimaa Rahvuste Ühenduse XXXVII foorumi.

22.–28. septembrini viibis Mare Kõiva välislähetuses Bukarestis (Rumeenia) loitsu-uurijate (ISFNRI ChChCh rahvusvaheline töörühm) konverentsil “Syncretic elements in the process of charming”, kus ta juhatas hübriidsesiooni ja pidas ettekande “Distance healing with written charms and prayers”. Konverentsi koostööpartnerid olid The “Constantin Brăiloiu” Institute of Ethnography and Folklore of the Romanian Academy ja the “Iorgu Iordan – Al. Rosetti” Institute of Linguistics of the Romanian Academy.

23. septembril pidas Reet Hiimäe Tallinna Kriisiühingu korraldatud kriisi-terminoloogia koolituspäeval loengu “Kriis ja kaitse: pärimusliku keelekasutuse rollist reaalolukordade tõlgendamisel”.

26. septembril osalesid Reet Hiimäe ja Mari-Ann Remmel (ERA) Keskkonnaameti Kuressaare büroos toimunud ümarlauaarutelus “Saaremaa muinaspärandi kaitse”, millel olid lisaks folkloristidele esindatud kohaliku elu aktivistid, keskkonnakaitsjad, Muinsuskaitseamet, kohalikud omavalitsused ja kohalik raadio.

3.–6. oktoobrini osalesid Mare Kõiva, Nikolai Anisimov, Natalia Ermakov, Tatiana Anisimova, Maria Korepanova ja Eva Toulouze Sofias rahvusvahelisel konverentsil “Balkan and Baltic States in United Europe – History, Religion, and Culture VI: Magic, Holiness and Mountain”.

Mare Kõiva juhtis paneeli “Protection of mountains, animals and spaces” ning pidas ettekande “Sacred caves and cave structures in the ritual practice of the Estonian population: folkloristic and religious evidence and modernity”, Nikolai Anisimov pidas ettekande “Magical practices in the context of funeral and memorial rituals of Udmurts: traditions, symbolism and transformations”, Reet Hiimäe pidas veebiettekande “Sacrality maps as a marker of vernacular identity building: the example of Ebavere sacred hill”, Natalia Ermakov astus üles ettekandega “The content, structure and function of Ersä Mordvin and Setu laments”.

8.–10. oktoobrini toimus Ljubljanas Sloveenia Teaduste ja Kunstide Akadeemia Teadusuuringute Keskuse (ZRC SAZU) Rahvaluule Instituudis Sloveenia-Eesti ühisseminar “Rahvahuumor argielus” (“Humorous Folklore in Everyday Life”). Koostööseminar oli osa samanimelisest koostööprojektist, mida juhivad Saša Babič ja Liisi Laineste. Seminaril osalesid ettekandega Anastasiya Fiadotava (“Humour and sensitivity. Approaching controversial topics during and after fieldwork – huumoritundlikkuse piirid välitöödel”), Sergei Troitskiy (“Problems and interesting cases of collecting school lore in Estonian Russian-speaking schools – huumor ja koolipärimus mitmekeelses keskkonnas”), Piret Voolaid (“The graffiti database as an example of functional community science and international co-creation as well as a research

source for comparative studies – graffiti allikaväärtusest kogukonnateaduse raamistikus”).

Seminari lõpetas Liisi Laineste töötuba “We love coding: Simple solutions for complex (humanities) data”, mis otsis uusi viise, kuidas aineistikku süstematiseerida ja mõista.

11. oktoobril pidasid Reet Hiimäe ja Mare Kalda projekti CHRYSES raames Tartumaal Lähtel kohalikke kogukondi kaasava tervisekriiside mentaalse kaardistamise töötoa.

14. oktoobril modereeris Nikolai Anisimov osakonna korraldatud seminari “Kunst ja folkloor” panustades ka seminari korraldamisse.

14. oktoobril korraldasid Sergey Troitskiy ja Emma-Lotta Lõhmus rahvaluule ja popkultuuri visuaalseid väljendusviise uurivas arutelusarjas rahvusvahelise seminari “Kunst ja folkloor”, mis pani punkti kunstnik Zoja Lebedeva näitusele “...vahel”. Osalesid uurijad Eestist, Poolast ja Ukrainast. Arutelu juhtisid Liisi Laineste ja Nikolai Anisimov.

Esinesid Elena Kovycheva (Udmurdi ülikool, “Current ideas and national traditions in Zoia Lebedeva’s work” (vene keeles *online*)); Svetlana Karm (ERM, “Etnograafia kui visuaalne teadus. Etnilise kultuuri näitamine muuseumis”); Vladimir Vaingort (OÜ Kardis teadusjuht, MTÜ Uks Kultuuri, “Visualization of Ukrainian humorous stereotypes in the forms of traditional national ceramics” (vene keeles); Orest Semiotyuk (Poola TA Slavistika Instituut, “Dividing the world: from Gillray to modern satire: the power of visual analogies”); Eda Kalmre (EKM, “Graafika ja ajaloolised fotod Tartust propaganda, mälu ja nostalgia teenistuses”); Anastasiya Fiadotava (EKM, “The art of photography in folklorists’ and anthropologists’ academic publications”, *online*). Näitusel “vahel...” sai tutvuda Zoja Lebedeva loominguga ning ühepäevanäitusega (autorikleitide kollektsioon).

14.–19.oktoobrini viibis Mare Kõiva Barcelonas Academia Europea konverentsil.

16. oktoobril rääkis Liisi Laineste Tartu Ülikoolis poola lastekirjanduse tõlkimisest.

17.–19. oktoobrini osales Sergey Troitskiy Kreekas Pireuses konverentsil “Facing the Future” ettekandega “Scientific ethics as a weapon: Academic journals in times of war”.

18. oktoobril osales Nikolai Anisimov 2025. aasta soome-ugri rahvaste kultuuripealinnas Narvas hõimupäevadel. Koos etno-trioga Ar-God esines ta peakontserdil, tutvustades udmurdi, bessermani ja eesti laulutraditsiooni.

19. oktoobril osales Natalia Ermakov ETV saates "Prillitoos", kus rääkis oma tänavu ilmunud raamatust "Ersa pärand Eesti arhiivides" (Sator 27, EKM Teaduskirjastus 2025) ja tutvustas ersa kultuuri.

20. oktoobril rääkis Mare Kõiva Tallinnas lastekirjanduse keskuses veehaldjatest.

20. oktoobril pidas Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur Anastasiya Fiadotava Sloveenia Etnoloogia Instituudis loengu "Huumor kui kultuuripärand".

21. oktoobril rääkis Katre Kikas 30. eesti raamatuteaduse konverentsil (Oskar Kallase päev) raamatutest Matthias Johann Eiseni ja tema rahvaluule kaastööliste kirjavahetuses.

21.–24. oktoobrini pidas Sergey Troitskiy Erasmus+ programmi raames Vilniuse Ülikoolis (Leedu) külalisprofessorina loenguid. Eesti Kirjandusmuuseum osales esimest korda Erasmus+ programmis, mis hõlmab loengute pidamist välisülikoolides.

23. oktoobril pidas Sergey Troitskiy Vilniuse Ülikoolis venekeelse loengu "Pretsedenditekstid humoorika internetifolkloori alusena".

24. oktoobril esinesid Eda Kalmre, Katre Kikas ja Mare Kõiva Tallinnas Eesti Keele Instituudis Akadeemilise Rahvaluule Seltsi, Emakeele Seltsi, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna ja Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi korraldatud Pille Kippari 90. sünnipäevale pühendatud pidulikul seminaril. Eda Kalmre ettekanne kandis pealkirja "Kassid, hamstrid, lambad, haned, puumad ja teised tänapäeva loomalood", Katre Kikase ettekanne "Millest kõnelevad perekonna fotoalbumid?" ja Mare Kõiva ettekanne "Röövel Madeist ja barettide ajast?".

28. oktoobril esines Katre Kikas Rakveres Eesti Rahvaluule Arhiivi muinasjutuseminaril "Sõnad loevad" ettekandega "'Ja just need lugemised äratavad igäht...'" Raamatud rahvaluulekogumise algtõukena".

3. novembril pidas Anastasiya Fiadotava ajakirja Jalka korraldatud jalgpallikonverentsil veebiettekanne "'FK Slutsk Worldwide" Facebooki grupp: iroonilisest fännikogukonnast ehtsa fännikogukonnani".

3.–6. novembrini osalesid Eesti Kirjandusmuuseumi direktor Piret Voolaid ja Eesti Rahvaluule Arhiivi juhataja Risto Järv Taviras (Portugal) 19. rahvusvahelisel vanasõnade alasel kollokviumil (ICP25). Piret Voolaid pidas koos Sloveenia kolleegi Saša Babičiga ühisettekande “You can’t sing or live alone: Exploring loneliness and belonging in Estonian and Slovenian proverbs” (“Ega üksi lauldes või elada: üksindus ja koostegutsemine eesti ja sloveeni vanasõnades”).

3.–8. novembrini osales Reet Hiimäe Antiguas (Guatemala) organisatsiooni *World Anthropology Union* konverentsil “Unearthing humanity: Critical and urgent epistemic redefinitions in world anthropologies” ettekandega “Myths, maps, and vernacular perception: Enhancing public communication of epidemics”. Samuti oli ta koos Andrus Tinsi ja Jenny Butleriga ümarlaua “Mental mapping of environmental health crises” korraldaja.

6. novembril osales Nikolai Anisimov veebi vahendusel Permi krai Kujeda rajooni Udmurtski Šagirti küla udmurdi folklooriansambli Invožo 15. aastapäeva üritusel. Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna ja enda nimel saatis ta videoõnnitluse tänu sõnadega udmurdi keele ja rahvuskultuuri hoidmise ja arendamise eest ning abi eest laulufolkloori kogumisel.

13.–16. novembrini osales Nikolai Anisimov rahvusvahelisel festivalil “Tartu Folk” koos udmurdi ansambliga Jumšan Gur, kellega esitleti udmurdi rahvalaule, tantse, kostüüme, rahvamänge ja rahvuskööki.

14. novembril konsulteeris Natalia Ermakov Tallinnas poola artisti Weronika Trojańskat ersa itkude teemal.

14. ja 15. novembril osales Sergey Troitskiy Narvas professor Sergei Issakovi mälestuseks korraldatud seminaril “ESTO-RUSSICA 2025” ettekandega “Narva kui tänapäevase piirialade diskursuse objekt ja selle mõju linna kultuurilisele mainele” ning tutvustas ajakirja Mäetagused Narva erinumbrit (Mäetagused 91. Sissevaateid Narvast).

18. novembril pidas Piret Voolaid Tartu Ülikooli ainekursusel “Folkloristika alused” külalisloengu “Rahvaluule lühivormid: Aines ja uurimine”.

20. novembril esines Eesti Kirjandusmuuseumi direktor Piret Voolaid Tartu Ülikooli Järvamaa Väärikate Ülikoolis loenguga “Elusügis ja vananemine pärimuses”, Eesti Rahvaluule Arhiivi juhataja Risto Järv pidas loengu “Kas elu on muinasjutt?”.

21. novembril pidas Reet Hiimäe Tartumaal Lähte Ühisgümnaasiumis Lähte mini-ajalookonverentsil ettekande “Rootsi kuninga varandusest Lähte pargikummituseni: kohalikust folkloorist”.

24. ja 25. novembril osalesid Reet Hiimäe ja Andrus Tins seoses projektiga CHRYSES üritusel *Hera Crisis Kick-Off Conference* Nottinghamis Inglismaal. Reet jagas konverentsi Methods Cafe töötoas oma projektikogemusi seoses mentaalsete maakaartide töötubade läbiviimisega.

25. novembril avas Tartu linnapea Urmas Klaas koos Eesti Kirjandusmuuseumi direktori Piret Voolaiuga Vanemuise ehk Hurda pargis mälestuspingid kahele Eesti suurmehele: akadeemik Oskar Loorits (9. XI 1900 – 12. XII 1961) ja akadeemik Paul Ariste (3. II 1905 – 2. II 1990). Sellele järgnes kirjandusmuuseumis mõlema teadushiiu sünniaastapäevadele pühendatud rahvusvaheline konverents “Mida Loorits ja Ariste alustasid, seda meie uurime edasi”. Konverentsi avasid Eesti teaduste akadeemia president Mart Saarma ja Emakeele Seltsi juhataja Helle Metslang. Osakonda esindasid ettekandega Eda Kalmre (“Puma hunting in Estonia: Wild animals in media and folkloor”), Mare Kõiva (“Aetiologies and thinking animals”), Nikolay Kuznetsov (“‘Good’, ‘fish’ and ‘corpse’: The Old Komi alphabet and its letters”) ja Anastasya Fiadotava (“The identity and languages of small Finno-Ugric peoples in internet memes”). Natalia Ermakov edastas konverentsil ersakeelse video, kus Nikolai Bajuškin rääkis Paul Aristest.

Konverents lõppes Ell Vahtramäe näituse “Kust sa tead, et päkapikud on olemas?” avamisega.

29. novembril osales Nikolai Anisimov Tartus udmurdi keele rahvusvahelise päeva (27. november) tähistamisel koos udmurdi seltsiga Jumšan Gur.

2. ja 3. detsembril osales Reet Hiimäe Tartus Akadeemilise Rahvaluule Seltsi 19. sügiskonverentsil “Inimuuringute eetika humanitaarteadustes” ettekandega “Eetikaküsimustest rahvusvahelise koostööprojekti CHRYSES näitel”.

4. detsembril esitles Oskar Poll kirjandusmuuseumis oma vastilmunud raamatut “Isa, ma lasksin endale linnu teha”.

Osakonna seminarid

3. novembril kuulati Lona Pälli sõnavõttu ja arutleti teemal “Kuidas jutustada kohalikke keskkonnakonflikte: näited Eestist ja Tasmaaniast”. Lona kõneles, missugune on kohalike pärimuslike narratiivide roll keskkonnakonfliktides ja looduskaitstes laiemalt – kelle kaudu ja missugustes kontekstides need esile tulevad ja missuguseid sõnumeid nende kaudu edastatakse.

Kuidas suhestuvad keskkonnakonfliktide kajastuses kõneldud lugudes kohalik, rahvuslik ja globaalne skaala? Seminaris arutleti Eesti ja Tasmaania näidete üle. Tasmaanial ja Eestil on üllatavaid sarnasusi keskkonnaajaloos.

Nii Eesti kui Tasmaania lähiajalukku kuulub “metsasõda” ja viimasesse kümnendisse võitlus tselluloositehase ehitamise vastu. Looduslähedus on keskne mõlema identiteedis ja eneseesitluses. Aga on üks oluline erinevus – kuidas kohalikke keskkonnakonflikte on raamistatud ning globaalset ja kohalikku mõõdet omavahel seostatud.

17. novembril kohtuti teaduskommunikatsiooni teemalises aruteluringis, et välja selgitada, kuidas oleme hakkama saanud uurimistulemusi tutvustades, kuidas leida kontakti veelgi laiema avalikkusega ning mida teha, et meie tööd tuleksid esile rahvusvahelises humanitaarias.

24. novembril esines Bukaresti ülikooli etnoloogia kaasprofessor Adrian Stoicescu ingliskeelse ettekandega “Rahvakultuur kui sümboolse kollektiivse toimetuleku vahend – äärmusparempoolsest identiteedist Rumeenias”. Ta käsitles rahvakultuuri ärakasutamist (väärkasutust) Rumeenia äärmusparempoolses diskursuses, mis on integreeritud sümboolse kollektiivse toimetuleku raamistikku (Wagner *et al.* (2002).

1. detsembril esines Daugavpilsis Ülikooli keele ja kirjanduse doktorant Ģirts Vikmanis teemal “Dekoloniaalne paradigma ja vastupanupraktikad ajakirjas Avots 1980. aastatel avaldatud laulutõlgetes ja artiklites” (“Decolonial paradigm and resistance practices in bard lyrics translations and journalistic texts of the magazine “Avots” in the 1980s”).

8. detsembril tutvustas nooremteadur Mark Mets töötoas Gephi veebiversiooni (<https://gephi.org/>). Gephi on avatud lähtekoodiga projekt visuaalse võrgu analüüsiks, mille abil saab andmete struktuurimustreid visualiseerida ja analüüsida.

Asta Niinemets
asta.niinemets@folklore.ee

TARTU ÜLIKOOI EESTI JA VÖRDLEVA RAHVALUULE OSAKONNAS

18.–23. augustini korraldas Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut Tartus 14. rahvusvahelise fennougristika kongressi (CIFU XIV).

22. septembril toimus TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas töötuba, mille viisid läbi Dorothy Noyes (Ohio Ülikool) ja Tobias Wille (Goethe Ülikool Frankfurtis). Diskussioon oli ajendatud 2025. aasta novembris ilmuvas koguteoses “Exemplarity in Global Politics” püstitatud küsimustest (ootamatute poliitiliste žestide mõju, sotsiaalne võimendumine,).

22. septembril pidas Tartu Ülikooli audoktor (2018), Ohio Riikliku Ülikooli teadlane, kunstide ja teaduste ning inglise keele professor, võrdleva uurimise professor ja Mershoni rahvusvahelise julgeoleku uuringute keskuse direktor Dorothy Noyes W. Andersoni loengusarjas loengu “Containment Failures: Supernatural Visitations, Folk Performance, and Europeans on the Edge in Mérimée’s Ethnographic Fictions”. Loengus vaadeldi põhilisi folkloristika märksõnu, arutledes muulhulgas märksõna “vernakulaarne” kasutuskõlblikkuse üle kultuuripraktikate dünaamilisel kirjeldamisel.

25. ja 26. septembril korraldasid Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakond ja Tartu Nefa Rühm Tartu Ülikooli raamatukogus 14. rahvusvahelise noorte folkloristide konverentsi “Tasane teooria ja vernakulaarne väljendusjõud”. Konverentsil astus üles nelikümmend noort teadlast, peaesinejad olid Dorothy Noyes (Ohio State University) ja Mariya Lesiv (Memorial University of Newfoundland). Moderaatorid olid Ülo Valk ja Anastasiya Astapova.

Sessione juhatasid Lodewyk Marthinus Barkhuizen, Margaret Lyngdoh, Marje Ermel (Tallinna Ülikool), Alina Oprelianska, Pihla Marja Siim, Haozhen Li, Kikee Doma Bhutia, Andrus Tins, Kristel Kivari, Alevtina Solovyeva ja Digne Üdre-Lielbärde.

Ettekannetega esindasid ülikooli folkloriste Haozhen Li (“Between Religious Revival and Reinvention: Three Strategies of Revitalisation for Shamanism in Northeast China”), Yun Dai (“Bear Grandmother: Hearthside Storytelling”), Abhirup Sarkar (“Some Notes on the Viability of the ‘Humble Approach’ in Folkloristics”), Mar’yana Svarnyk (“Sustainability: A Concept without a Theory?”), Lachlan Bell (“The Sõrve Bunyip: Reimagining a Colonial Cryptid in an Australian-Estonian Context”), Linda Saraswati Klausner (“When Trees Wear Saris: Ritual Dressing and Sacred Power”), Joan Jürgens (“‘Timeless Reading’: Fortune Telling with Tarot Cards in Estonian-speaking Social Media Channels”), Ismet Suleimanov (“Adjustment and Humour: Humorous Vernacular Commentary on Being a Ukrainian Refugee”), Nataliia

Rygovska ("The Invisible Front: Vernacular Spiritual Practices in Contemporary Ukraine"), Lodewyk Barkhuizen ("Existential Weakness as Method in the Spiritual Teachings of South African Traditional Healers"), Baobao (Sutçywu and Sutçywumini of Misfortune Transferability in the Eastern Minyag Community") ja Kikee Doma Bhutia ("Thensay Yaksay and the Burden of Ritual Gift-Giving in Sikkimese Villages").

1.–4. oktoobrini toimus Tartu Ülikoolis Eesti Kultuurkapitali toel Eesti Võrdleva Kirjandusteaduse Assotsiatsiooni 16. rahvusvaheline konverents "World Poetry Today: Production, Translation, Reception" ("Maailmaluule täna: loomine, tõlge, retseptatsioon").

Rahvalaulu-uurijatelt oli kavas Tiiu Jaago ettekanne "Inspiration and limitations: interpreters' views on the old Estonian folk song" ning Mari Väina ja Kati Kallio regilaulukorpuste analüüsitulemused ettekandes "Tracing Formulae and Motifs in Multilingual Runosong Corpus".

24. oktoobril esines Tiiu Jaago Tallinnas Pille Kippari juubeliks korraldatud seminaril ettekandega "Taluperest väljakasvamised". Risto Järv pidas samas ettekande "Rahvaluule lühivormidest novellmuinasjutus".

24. novembril pidas Bukaresti Ülikooli etnoloogia dotsent Adrian Stoicescu Tartu Ülikoolis ingliskeelse loengu "Emotsioonide harjutamine – vernakulaarse kultuuri kasutamine paremäärmuslikus diskursuses".

28. ja 29. novembril osales Madis Arukask kirjandusmuuseumis Ingrid Rüütli 90. sünnipäeva tähistamiseks korraldatud rahvalaulukonverentsil "Muutudes endaks jääda" ettekandega "Isuri-vadja 21. sajandi dualistlik runoeepos".

2. ja 3. detsembril korraldasid Akadeemiline Rahvaluule Selts, Eesti Kirjandusmuuseum ning Tartu Ülikool (ARS MORIENDI ESTONIA 2030: meditsiiniantropoloogiline ja lingvistiline uuring elu lõpu ja surmaga seotud teadmiste tõstmiseks (PRG2623), Kuulumine Põhja-Balti muutuvus julgeolekumaastikus) kirjandusmuuseumis Eesti Kultuurkapitali ja Eesti Teaduste Akadeemia toel konverentsi "Inimuuringute eetika humanitaarteadustes. Anu Korb 75. Akadeemiline Rahvaluule Selts 100". Konverentsi peaesinejad olid Tartu Ülikooli praktilise filosoofia professor Margit Sutrop ja Soome Akadeemia teadur Soome Kirjanduse Seltsi juures Kati Kallio. Ettekandega esinesid ülikoolist Madis Arukask ("Uuri ja uuritav ja materjal rahvusteadustes ning valdkondadevahelises uurimises"), Kati Lubi ("Z-põlvkond: variatsioonid teemal "Keisri uued rõivad""), Maili Pilt ("Kohandudes andmestunud maailmaga: sotsiaalmeedia tervisesuhtlust uuriva folkloristi väljakutsetest väljal ja inimuuringute

eetikakomiteele taotlust kirjutades”), Allan Kährik (“Hingehoidja moraalne dilemma hingehoidliku vestluse tulemuste kajastamisel patsiendi terviklikus ravis, raviplaanis, aruandluses ja teadustöös”), Pihla Maria Siim (“Eetika ja võim migrantide uurimisel ning uurimismaterjali archiveerimisel”).

Elo-Hanna Seljamaa modereeris vestlusringi “Institutsioonid ja eetika”, milles osalesid Eve Annuk, Piret Koosa, Piret Paal ja Tõnis Tärna. Andres Kalkuni modereeritud vestlusringis “Kogukonnad ja eetika” osalesid Tiiu Jaago, Anu Korb, Liivo Niglas ja Rebeka Põldsam.

Konverentsil näidati Liivo Niglase filmi “Armastuse maa”.

News in Brief

THE XIVTH FENNO-UGRISTICS CONGRESS IN TARTU

From 18–23 August 2025 the 14th International Fenno-Ugristics Congress or CIFU – *Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum* was held in Tartu. Nikolai Kuznetsov gives an overview of the congress.

GENRES, CHARMS AND SYNCRETIC TRADITIONS

Reflections on the ISFNR conference “Syncretic Elements in the Process of Charming” (24–26 September 2025) are shared by Mare Kõiva.

MAGIC, SACRALITY AND MOUNTAINS

From 3–5 October 2025 the sixth conference in the series “The Balkans and the Baltics in a United Europe: religion, history and culture” was held in Sofia. Mila Maeva recalls the conference.

BETWEEN THE WORLDS: CROSSROADS, DIALOGUES AND STORIES

From 29–31 October 2025 the seventh international research conference “Between the Worlds: crossroads, dialogues and stories” was held at the Ethnology and Folkloristics Institute of the Bulgarian Academy of Sciences in conjunction with the Ethnographic Museum. An overview is provided by Mare Kõiva, Maris Kuperjanov and Andres Kuperjanov.

STUDENT CONFERENCE HUNTS

On 31 October 2025 the seventh student humanities conference HUNTS was held at the Estonian National Museum, aimed toward students in grades 8–12 who speak Estonian and other languages. The seven years of the conference are summarised by its organisers, Ave Goršič, Kristiina Punga ja Virve Tuubel.

CALENDAR

A brief summary of the events of Estonian folklorists from July to December 2025

Raamat mesinikest kultuurikandjaina

Raivo Kalle. *Mesinike lood elust, loodusest, mesilastest ja mesindusest*. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2025. 223 lk.

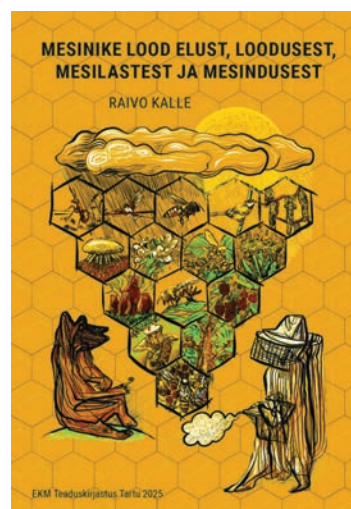
Raivo Kalle on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur, etnobioloog. Tema raamat on valminud teadusprojekti toel. Autor väidab: “... seadsin oma projektitaotluse eesmärgiks mõõta mõõtmatut: kuidas mesinike maailmamõistmist ja -tunnetust saab rakendada üldiselt pikaajalisel jätkusuutlikul elurikuse hoidmisel [---] ... Püüdsingi oma raamatus seda nähtamatust esile tuua ja rõhutada, et mesinik pole vaid meetootja, vaid eelkõige kohaliku looduskultuuri kandja” (ajakiri Mesinik 3 (137), sügis 2025, väljaandja Eesti Mesinike Liit, lk 12–13). Tsiteeritud artikli pealkiri on “Mesinik kui kultuuri kandja”.

Raamatu eessõnas väidab autor, et uurib seda, mis on mesinduse valdkonnas ilmunud raamatutest puudu. Sealjuures teeb lühiülevaate mesilaste ja inimeste kokkupuutumistest ja mesindussaaduste tarbimisest läbi aegade, inimeseks olemise kunstit mesinikuna – sotsiaalse suhtlemise võimalustest ja vajalikkusest.

Uudse vaatenurga – mesinik kui kultuurikandja – lahtiseletamine autori poolt jõuab mesinikest lugejateni alles sügisel, paar kuud pärast raamatu ilmumist.

Raamat koosneb 15 mesinikuga (sünniaastate järgi erinevate kümnendite esindajad) tehtud intervjuude üleskirjutustest, vastajad on vastavalt kokkuleppele jäänud persoonidena anonüümseks, kajastatud initsiaalidega või nimega. Vestluste käigus hargnenud teemad on struktureeritud 14 mesindusalaseks alapealkirjaks.

Lugeja silmaringi avardaks selgitus, millist laiemat sõnumit kannavad endas üleskirjutatud intervjuud. Kultuuriloo, sh looduskultuuri tausta avamine

annaks lugejale orientiirid ja tooks selguse mesindamise uuest tahust lisaks harrastustegevusele ja mesindusele kui põllumajandusharule.

Seega ei ole “Mesinike lood elust, loodusest, mesilastest ja mesindusest” mesinduse käsiraamat ega mesinduse õpik, vaid mõtisklused ja kogemuste jagamine, mis rikastab mesindusalast teavet ja looduslikku maailmavaadet.

Raamatu võib liigitada rubriiki *mesinike kohvikujutud*, või *mesinike pajatused elust-olust*. Trükisõnana on raamatus kirjas mesinike omavaheline kõnekeel, kus erialased mõisted on mugandunud, näiteks mesilasemade märgistamine – “täpiga ema”. Osa erineva sisuga mõisteid on saanud sünonüümideks, näiteks raam ja kärg, taru ja pere jpm. Tihti kasutatakse väljendeid “olen kuulnud, et”, “räägitakse, et”, “arvan, et” “väidetavalt” jms.

Mesinikud pajatavad oma igapäevastest tegemistest ja loovad meenutusena seoseid minevikus kogetu või kuuldu kohta. Meenutused ei pruugi vastata (ajaloolisele) tõele, sest neid hägustab kaudne kokkupuutepunkt, ajafaktor ja uue informatsiooni lisandumine.

Intervjuude käigus loovad mesinikud seoseid loodusega, rahvapärимuste ja legendidega, mis ei ole tavapärase mesindusvõtete kirjeldamisel. Samas ei ole kõigis Eesti paigus ka rahvatarkused samasõnalised ja samamõttelised, mis toob omakorda esile arusaamade paljususe.

Raamatus on püütud mesinike intervjuude sisu selekteerida alapealkirjadega. Alapealkirjade sisu ja omakorda väiksem teemade jaotus ei vasta paljudes pealkirjades teemale, mis võib lugejas segadust tekitada. Kajastub killuke siit, kogemus sealt, mälestus lapsepõlvest, kommentaar mõne teise mesiniku praktikast jne.

Jutulõngana on see aga loomulik nähtus, et alustad oma meenutusi mingi teemaga ja lõpuks jõuad sujuvalt hoopiski kolmanda või neljanda teemani, kus vabas vormis arvustatakse või tuuakse esile ka koostööd teiste mesinike ja ametkondadega.

Raamatu lõpus on loodussõnavara register (taimede ja loomade nimed), mis iseloomustab mesinike tihedat kokkupuudet elurikkusega – liigilise mitmekesisusega.

Mesinike intervjuude üleskirjutused võiks laiemas mõttes liigitada (mesindus)folkloristika valdkonda. Folkloristika suunab avatud pilgu sellele, mis inimesi liidab ja mis lahutab, kuidas kujuneb identiteet ja maailmapilt, kuidas tavad muutuvad ja püsivad.

Raamat ehitab silda mesinike tähtsustamisele kitsamas mõttes looduskultuuri ja laiemas mõttes eesti kultuuri kandjana. Kultuur kui kõige üldisemas mõttes inimtegevus ja selle tulemus.

Raamatu ilmumise aeg on sünkroonis Eesti Rahvakultuuri Keskuse algatusega kanda mesindus elava vaimse kultuuripärandi nimistusse, millega on retsensiooni kirjutaja otseselt seotud.

Marje Riis
mesinik ja mesinike koolitaja
Tartu Ülikooli *magister artium* pedagoogika erialal

Mari etniline religioon keelelis-kultuurilise analüüsi prisma

Л. А. Абукаева. Концептосфера мари́йской этнической религии. Йошкар-Ола: МарНИИЯЛИ, 2024. 364 lk.

Mis tahes etnilise rühma kultuuris on eriline koht selle religioosel komponendil. Usuliste veendumuste, ideede, rituaalide ja tavade kompleks on otseselt seotud rahva ajaloolise mineviku ja olevikuga, see mõjutab tema maailmavaadet ja psühholoogilisi omadusi. Vaatamata globaliseerumisele, ilmalikustumisele ja teadusliku maailmavaate levikule on religioosetel veendumustel ja rituaalidel paljudes kultuurivaldkonnades endiselt tugev positsioon. Tuhandete aastate jooksul välja töötatud kujul esindavad nad etnilise rühma maailmavaate ja ümbritseva maailmaga suhtlemise viiside terviklikku süsteemi. Rituaale ja kombeid on hakatud tajuma rahvusliku kultuuripärandi osana ning nende järgimist pidama etniliselt oluliseks. Suureneb religioossete tegurite roll, intensiivistub usuorganisatsioonide tegevus ja tekivad uued religioossed liikumised. Neid protsesse on vaja teaduslikult hinnata ja analüüsida.

Teadusele pakuvad suurt huvi Uurali-Volga piirkonna rahvaste – maride, udmurtide ja tšuvašside – säilinud traditsioonilised (etnilised) religioonid. Olles varem kogenud õigeusu ja ateismi sügavat survet, taaselustatakse nende rahvaste religioosseid traditsioone praegu aktiivselt nii originaalsete säilinud näidete arendamise kui ka nn uuspaganlike ilmingute näol. Need religioossed süsteemid vajavad põhjalikku analüüsi tänapäevaste teaduslike meetodite ja lähenemisviisidega. Just sellisena paistab silma filoloogiateaduste doktori Ljubov Abukajeva monograafia “Mari etnilise religiooni kontseptuaalne

sfäär”, mis on koostatud V. M. Vassiljevi nimelises Mari Keele, Kirjanduse ja Ajaloo Uurimisinstituudis (Joškar-Ola). Teadusdistsipliinide kokkupuutepunktist (lingvistika, folkloristika, etnograafia, religiooniuuringud) lähtuv ning tänapäevaseid keele- ja kultuuriuuringute tulemusi arvestav raamat annab mari religioonile uue vaatenurga. Seda tõendab ka teose pealkirjas väljendi “mari etniline religioon” kasutamine varasemate väljaannete traditsiooniliste määratluste (“paganlus”, “usulised veendumused”, “eelkristlikud uskumused” jne) asemel. Uuriija keskendub mari etnilise religiooni põhimõistete tähendustele. Keelelisele ja kultuurilisele analüüsile on allutatud rahvapalvused ja teised mari folkloori žanrid, mille verbaalsetes vormides kajastuvad rahva religioosse maailmavaatelise aluse moodustavad kultuurikoodid. Need aitavad mõista mari etnilise religiooni ja mari vaadete jumalikku olemust ning avalikustada ja mõista rahva vaimseid väärtusi.

Varasematest selle valdkonna töödest erineb Ljubov Abukajeva raamat lähenemisviisi ja uurimisteema valiku poolest. Mari palvetekstide sügav analüüs ja seostamine teiste mari folkloori žanrite (laulud, loitsud, paröömiad jne) ja rituaalidega võimaldas autoril avada mõistete *jumo* ‘jumal’, *oto/kýsoto* ‘püha/palvesalu’, *onapu* ‘püha/palvepuu’, *kumaltõš* ‘palve’, *perke* ‘küllus, küllus, õnn, edu, kasu, heaolu’, *šulõk* ‘tervis/elujõud/heaolu/õnn’, *serlagõš* ‘kaitse/halastus’ tunnuseid. Nende mõistete uurimisele on pühendatud eraldi peatükid.

Raamat algab sissejuhatusega, järgneb teoreetiline osa, milles käsitletakse mari palveid keelekultuurilise analüüsi objektina. Autor defineerib uurimistöö seisukohalt olulised terminid, näiteks mõiste, kultuurikood, mari etniline religioon jne. Teadlase sõnul on kohane nimetada maride usulist süsteemi “mari etniliseks religiooniks”; see määratlus sobib maride usu ajaloo kõigi perioodide tähistamiseks. Analüüsinud palvetekste, tuvastab Abukajeva neis iidised mütoloogilised koodid ning kristluse mõjul ja sotsiaal-ajalooliste protsesside tulemusena ilmunud koodid. Autor kirjutab: “...mari etnilise religiooni kultuurikoodide süsteem on endiselt üks mari etnilise rühma väärtusorientatsioonide alustalasid. Kuna aga mari etniline religioon ei ole sotsiaalses ja vaimses sfääris domineeriv, kaotavad mõned kultuurikoodid oma selguse.” Ta juhib tähelepanu sellisele pakilisele küsimusele nagu palvetekstide kaasajastamine: tänapäeva reaalsus nõuab uusi palveid. Pühade tekstide moonutamise vältimiseks ning traditsioonide ja uuenduste vaheliste vigade ja vastuolude vältimiseks soovitab ta vaimulikel “kasutada universaalse iseloomuga kirjeldavaid väljendeid”, sest uute elementide tutvustamine nõuab “tähelepanelikku ja ettevaatlikku käsitlemist, kõrget eruditsiooni ja keelelist intuitsiooni”.

Teises peatükis uuritakse üht mari religiooni olulisemat mõistet, jumala (*jumo*) mõistet, mis on universaalne kõikides uskudes. Autor analüüsib sõna tähendust, sisemist vormi ja etümoloogiat, selle mõiste peegeldust palvetes, rahvalauludes, loitsudes ja paröömiates. Palvete tekstid võimaldasid autoril määratleda mari panteoni tegelaste vastutusala ja tegusid, vastata küsimusele jumalate arvu kohta, näidata nende hierarhiat ja omavahelisi suhteid

ning esile tuua *Jumo* olulisi omadusi. Huvitav on Abukajeva tähelepanek, et hoolimata arvukate panteonide olemasolust, mille tegelasi iga palve alguses mainitakse, rõhutatakse nende ühtsust ja lahutamatust, pöördudes jumalate hulga poole kui ühe olendi poole.

Samuti on väärtuslik uurija märkus, et maride uskumustes säilitasid mõned panteoni (*vodõš*) tegelased zoomorfse välimuse (hirved). Teatavasti oli hirv iidsete jahimeeste silmis püha loom. Autori sõnul on palvetekstid väga esinduslik allikas mari etnilise religiooni jumala mõiste analüüsimiseks: *Jumo* ilmneb neis kui “kõrgeim jõud, mis annab elu, pakub tervist, pikaeealisust, turvalisust, on igasuguste materiaalsete hüvede andja, rõõmu allikas”. Väärtuslikku teavet pakuvad ka nõiasõnad, milles “kajastub maailma religioosse pildi fragment, mis ei avaldu teistes folkloorižanrites”.

Kolmas peatükk on pühendatud iga etnilise religiooni jaoks olulise “püha/palvesalu” mõiste analüüsile. Autor annab teavet mari pühade hiite kohta 18.–21. sajandi allikates, uurib selle mõiste leksikograafilist kujutamist, kajastumist palvetekstides ja hiitega seotud keeldude süsteemi. Palvete analüüsi põhjal näitab Abukajeva hiite sakraalse ruumi korraldust, neis toimuvate sakraalsete toimingute järjekorda ja tähendust. Tema järeldused viitavad, et maride religioosses maailmavaates on püha salu “koht, kus jumalad palvete ajal viibivad; koht inimese ja Jumala rituaalseks suhtluseks; koht, kus jumalatele kingitusi tuuakse; sümboolne kehastus kohast, mille kaudu antakse küllust, viljakust, sigivust ja heaolu; mille kaudu tagatakse elu jätkumine, usklike ühtsus ja ühiskonna areng”.

Neljandas peatükis käsitletakse teist mari religiooni olulist kontseptsiooni, nimelt “püha/palvepuu”. Selles analüüsitakse allikates leiduvat teavet pühade puude kohta, sõna *onapu* leksikograafiat, mõiste peegeldust rahvapalvetes ja teistes folkloorižanrites. Autor näitab ka püha puu sümboolselt olulisi funktsioone salus ja sellega seotud riitusi. Analüüsitud materjal näitab, et “*onapu* multifunktsionaalsus ja polüseemia rõhutavad selle vaimset tähtsust. *Onapu* tagab ühenduse säilimise maise ja taevase, inimliku ja jumaliku, *Jumo*, kultuse teenijate ja kummardajate vahel, usklike ühtsuse, nende usus tugevnemise”.

Järgmises peatükis, mis on pühendatud *kumaltõši* ‘palve’ mõistele, antakse mõistete “ohverdus” ja “palve” terminoloogilised definitsioonid, vaadeldakse mari palvete tüpoloogiat, nende vorme, esitamise aega ja eesmäärke, analüüsitakse sõna *kumaltõši* leksikograafilisi esindajaid ja selle mõiste peegeldust palvetes. Palvetekstid võimaldasid autoril uurida palvete läbiviimise järjekorda: töotuspalve, ettevalmistus, eelrituaalid, rituaalsed toimingud salus, samuti vaagida ohvriandide koostist ja nende jumalustele esitamise järjekorda (toiduained, joogid, loomad, asjad, mündid, küünlad jne). Abukajeva sõnastab pühades saludes sooritatud palvete eesmärgi: “Jumaluste tähelepanu äratamine, inimeste ja jumalate vahelise kokkuleppe kinnitamine, nende toetuse tundmine, igasuguste hüvede ja kaitse saamine, tänulikkuse väljendamine, ümbritseva maailmaga ühtsuse tunnetamine, ühtsus etnilise kogukonna

sees, jumalikes tegudes osalemise kogemine, kuuluvus ühtsesse tervikusse, loodusjõudude harmoonia säilitamine, inimeste elu loodusega ühendavate iidsete traditsioonide ja korralduste järgimine.”

Järgmised kolm peatükki uurivad mõisteid *perke* (küllus, küllus, õnn, edu, headus, heaolu), *šulõk* (tervis/elujõud/heaolu/õnn) ja *serlagõš* (kaitse/halastus) ja nende kujutamist palvetes. Kokkuvõttes sõnastatakse uuringu peamised järeldused, märkides: “Mari etnilise religiooni põhimõisted paljastavad mari vaadete iseärasused jumaliku olemuse kohta, võimaldades meil mõtestada ja lähemale jõuda rahva vaimsete väärtuste mõistmisele.” Lisas on tabelid mari panteoni jumaluste ja neile kuuluvate ohvriandide loeteludega.

Kõnealune väljaanne on väga väärtuslik nii teaduslikust kui ka praktilisest vaatepunktist. Esmakordselt uuritakse mari pärimuslikku religiooni keelelis-kontseptuaalsest aspektist ning viiakse läbi mari palvete keelelis-kultuuriline analüüs. Need pakuvad võrdlevat materjali sarnaste uuringute jaoks teiste rahvaste religioossete süsteemide kohta. Autori empiiriline materjal, leiud ja järeldused on väärtuslikud ka maride etnilise religiooni olemuse etnograafilise mõistmise seisukohast. Need on olulised ka usundiuurijatele, paljastades mari religiooni alusaspekte ja arengu tänapäevaseid suundumusi. Üldiselt kujutab vaadeldav raamat endast omamoodi mari etnilise religiooni entsüklopeediat. Selles on populaarne maailmanägemine, maailmavaade ja filosoofia seotud teadusliku diskursusega, mis võimaldab lugejatel mõista mari religiooni olemust. Seega on raamat kasulik mitte ainult teadlastele, vaid ka vaimulikele ja tavalistele mari usklikule.

TÄNUSÕNAD

Arvustus on kirjutatud Venemaa Teaduste Akadeemia IEI Ufa föderaalse uurimiskeskuse riikliku ülesande nr 1024031800139-2-6.5.1 “Löuna-Uuralite ja Uuralite rahvad: etnokultuuriline pärand tänapäeva reaalsuses” raames.

Ranus Sadikov
ajalooteaduste doktor,
R. G. Kuzejevi-nimelise Etnoloogiliste Uuringute Instituudi etnograafia osakonna juhtivteadur
<https://orcid.org/0000-0003-4200-2568>
kissapi@mail.ru

Book Reviews

A BOOK ABOUT BEEKEEPERS AS CULTURE BEARERS

Raivo Kalle. *Mesinike lood elust, loodusest, mesilastest ja mesindusest* [Beekeepers' stories about life, nature, bees and beekeeping]. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2025. 223 lk.

The book is reviewed by beekeeper and beekeeping instructor Marje Riis.

MARI ETHNIC RELIGION THROUGH THE PRISM OF LINGUISTIC-CULTURAL ANALYSIS

L. A. Abukaeva. *Kontseptosfera mariiskoi etnicheskoi religii*. Ioshkar-Ola: MarNIIaLI, 2024. 364 lk.

Liubov Abukaeva's monograph on the ethnic religion of the Mari people is reviewed by Ranus Sadikov, PhD in historical sciences, Lead Researcher in the Ethnography Department of the R. G. Kuzejev Ethnological Research Institute.

Kaastöö

JUHENDID KAASTÖÖKS

Mäetaguste toimetus avaldab akadeemilisi kirjutisi rahvaluulest, rahva-usundist, kultuuriantropoloogiast ja nendega seonduvatest valdkondadest. Artiklite avaldamise eest tasu ei küsita.

Ootame

teadusartikleid (10–30 lk, 1 normlehekülg 1800 tähemärki koos tühikutega) – originaalartikleid pikema ja argumenteeritud probleemipüstitusega;

rakenduslikke artikleid (5–15 lk) – lühemaid kirjutisi, mis käsitlevad üksikjuhtumeid, aktuaalseid teemasid, tutvustavad uurimisprojekte jne;

ekspertide kommentaare artiklite juurde;

osalusvaatlusi, kommenteeritud (taas)trükke ja kommenteeritud tõlkeid;

raamatu-, filmi-, helikandja- jm tutvustusi (1–5 lk) – olulisimate erialaste väljaannete kommenteeritud ülevaateid ja/või analüüse;

lühimuudiseid (1–2 lk) – lühimulevaateid konverentsidest, kaitstud teaduskraadidest jne;

Ajakiri on eelretsenseeritav ja rahvusvaheliselt refereeritav. Käsikiri tunnistatakse vastuvõetavaks kahe positiivse anonüümse retsensiooni korral. Toimetajad teatavad artikli vastuvõtmisest või tagastamisest ja soovitatavatest muudatustest. Muudatused peab tegema autor.

Artikli, mis on kirjutatud mõnes üldkasutatavatest tekstitöötlusprogrammidest, võib toimetusele saata e-kirjaga. Lisada tuleb lühike autorituvustus, autori telefon ja e-posti aadress (või postiaadress).

Kõigile kirjutistele tuleb lisada sõltuvalt kirjutise pikkusest 500–2500 tähemärgi pikkune, soovitatult ingliskeelne resümee.

Teadus- ja rakendusartiklitele tuleb lisada kuni 700 tähemärgi pikkune lühikokkuvõte (teesid) ja 2–7 märksõna tähestikulises järjekorras.

Märkused ja kommentaarid lisada allviidetena.

Kirjandusele viidake tekstis järgmiselt: (Wright 1995: 3–5) ehk sulud algavad – autor – aastaarv – koolon – tühik – lehekülje või -külgede numbrid – sulud lõpevad.

Kirjanduse nimestikus esitage otseselt tsiteeritud ja viidatud teosed. Kirjanduse nimestik tuleb vormistada järgmiste näidete eeskujul, veebilehekülje viitele lisada viimase kontrollimise kuupäev:

Boll, Franz 1919. *Sternnglaube und Sterndeutung: Die Geschichte und das Wesen der Astrologie*. Leipzig & Berlin: Teubner.

Carlson, Shawn 1985. A double-blind test of astrology. *Nature* 318, lk 419–425.

Prüller, Paul 1968. Eesti rahvaastronoomia. *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist I*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 11–62.

Eesti Kiikingi Liit (<http://www.kiiking.ee> – 6. juuli 2003).

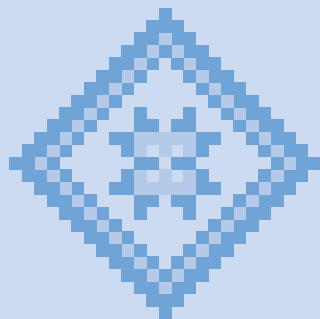
Kui tahate illustreerida oma kirjutise võrguversiooni heli- või videonäidetega, soovitame kasutada helifaile laiendiga .mp3. Videonäideteks sobivad tugevalt tihendatud .mpg-failid.

Illustreerivad fotod esitada .tif- või .jpg-formaadis, optimaalne resolutsioon 300 dpi. Fotodele lisada allkiri, pildistamise aeg ja foto autori nimi. Vektorgraafika puhul eelistame .eps-formaati, bitmap-graafika puhul .tif-formaati. Jooniste optimaalne resolutsioon on 600–1200 dpi.

Lisatud illustreeriva materjali kasutusõiguste (copyright) eest vastutab autor.

Täpsemad vormistusjuhised ja kaastööle esitatavad nõuded leiab internetist ajakirja Mäetagused koduleheküljelt (www.folklore.ee/tagused).

Toimetus

- ✳ **Andrus Tins.** Üliõpilaste kogemused tehisaru (TA) kasutamisel: pragmaatika ja fantaasia piirimail (5)
- ✳ **Triinu Ojamaa, Hanna Saare.** Lapsed, kes uskusid IMesse. Siirdeaaja elulugude temaatiline struktuur (25)
- ✳ **Maria Žuravljova, Judit Strömpl, Kadri Soo.** Sada aastat kinniseid lasteasutusi Eestis: pilguheit muutustele asutusesisestes suhetes (51)
- ✳ **Elena Boganeva, Ilja Butov, Mare Kõiva.** Kummitused eestivenelaste folklooritekstides: klassifikatsioon, Valgevene ja Eesti paralleelid (77)
- ✳ **Tatiana Korobova, Irina Ptšelovodova, Nikolai Anisimov.** Kama-taguste udmurtide pulmalaulud: poeetilised kujundid ja muusikalised iseärasused (115)
- ✳ **Natalia Ermakov.** Mesi ja vaha ersamordvalaste kombestik (131)
- ✳ **Olga Burdakova, Jelena Nõmm.** Kesklinna lokaalses tekstis määratlemise probleemist: Narva keskväljakute funktsioonid ja maine 1920. aastatel (147)
- ✳ **Vladimir Sazonov.** Märkusi Kesk-Assüüria impeeriumi propagandast: vallutussõdade peegeldus Tukultī-Ninurta I kuninglikus titulatuuris (181)
- ✳ **Heidi-Maarja Melts.** Kuidas kirjutada salakeeles? *Intervjuu mari kunstniku Zhanna Tohtiga* (201)
- ✳ **Kai Stahl, Ave Taavet, Piret Voolaid.** Naeruga teritatud pliiats: huumor kui vabadus ödede Meide loomingus (207)

<https://folklore.ee/tagused>

Esikaas: Metsmesindus. Kunstnik Viktor Fedjunin. Mordva 2014: 39.
Mesindusest ersade pärimuses loe alates lk 131.

ISSN 1406-992X

9 771406 992008

Indexed by Scopus, EBSCO, MLA, Ulrich's Periodicals
Directory, etc.